Нотатки й листи

Тож не шкодуй і не жалуй мене,

Й не пом’якшуй нічого,

А розкажи все докладно,

Що бачить тобі довелося.

Гомер "Одіссея"

Оффенбах

Но Греки, як спалили Трою,

Зробили з неї скирту гною,

Він, взявши торбу, тягу дав.

І. Котляревський "Енеїда".

Залишили Герсфельд на Гессенщині погожого серпня дев’ятого, о годині пів шостої передвечора. Того самого дня в Японії на місто Наґасакі скинуто другу атомову бомбу. Кінець Другої світової війни і початок нашої плянети таборів ДіПі, тобто Displaced Persons, по нашому, позбавлених місця осіб.

Їхали автоколоною, напрямок – захід. Стокінної потуги тягач "Гономак", п’ятитоннова його причепа, трьохтонновий вантажник "Дізель", особівка ДКВ, парокінний фаєтон і такої ж потужности

звичайний віз. Машини йшли далеко наперед, вози кінні тягнулися десь там позаду.

Густо заселена, заліснена, загосподарована околиця, спокійні бічні дороги, романтичні, затишні закутки. Тихо, мирно. Ніхто не цікавиться нами, ніким не цікавимось ми. Навіть машина совєтських офіцерів, яку ми зустріли, без уваги проїхала мимо.

До заходу сонця ми зупинилися в селі Гальсфорд.

Нас чимала громадка, дозвольте представити... Власник автоколони Сергій Миколаєвич Куниця, його дружина зацна пані Марія, їх однорічний наслідник Ярослав і їх обслуга: Володимир і Ліна Савяки, Андрій Москаленко, Степан Панасюк, Яніна Возняк і двоє італійців, імена яких забулися. До того їх гості: подружжя Льва і Марії Биковських, Микола Лівицький, Євген Архипенко, Яків Фартушний, Андрій Мартинюк і автор цих рядків з дружиною Танею.

Лісовий інженер Куниця родом з Полтавщини, старшина армії УНР, до війни емігрант у Польщі, власник тартака в Сендзейовіцах на Лодзьщині, відходячи перед совєтами, вивіз свою машинерію і створив певну фірму з наміром працювати за фахом далі. У Гальсдорфі йому пощастило зробити контракт на вивіз лісу для тартака і винайняти чималий будинок для оселення його фірми. Дехто з його гостей подалися далі на Франкфурт, тож то ми з Танею залишились при фірмі.

Цікаве, дружнє товариство. Сергій Миколаєвич постійно в роз'їздах, пані Марія і все жіноцтво зайняті господарством, чоловіче населення з машинами й кіньми в лісі, а ми з Танею дістали автономію, незалежну територію жил-площі, де негайно застрочила моя "Орґа" (друкарська машинка), реферат з визивною назвою "Велика література" і побожним наміром виголосити його в таборах "позбавлених місця" осіб, що опісля й сталося.

Його було зачитано в таборах Новий Ульм, Авґсбург, Карлсфельд, Офенбах… Ситуація унікальна. На території Європи Заходу таборує Україна Сходу. Парадокс чи посланництво? Вигнання і кара Божа?… Але для мене це продовження мене самого і всього того, що почалося, можливо, в Орській кріпості поза Уралом і тягнеться до днів Гірошими й Нагасакі, при чому нас тут вже стільки, що говорити про кару чи втечу вже не достатньо, бо це вже світова сцена світової гри з її останнім актом "бути чи не бути…"

І ми знаємо, що на сторожі цього нашого Бути є слово. А тому й література… І наголос на Велика. Бо хочеться підкреслити, що велика сцена і велика гра вимагають відповідного слова… Змісту, тематики, філософії, стилю… І рівня.

І, між іншим, під час моєї подорожі по таборах, приходилось раз-ураз чути запити, чи не слід було б організувати організацію письменників. Особисто я не був цим захоплений. Нас було тут споре число, із Західньої України виїхало майже все, із Східньої також чимало, але на перший погляд не було видно хто б міг цим зайнятися, а що торкається мене, то ось мій нотатник з 31-го жовтня нотує: "Влізла мені настирлива думка писати новий роман… І має він зватись "Ост"… Два дні пізніше, той самий нотатник продовжує: "Думка писати "Ост"-а жива й настирлива. Десь треба тільки знайти місце, щоб можна втілити її в дійсність".

Отже, яка там організація? Організація – це метушня, а мені треба спокою. У нас так мало часу і так його зумовлено, що дорога кожна година. Мій "Ост" трилогія, величезне полотно, складна проблема, вимагається концентрації зусиль, місця і, по можливості, бути самим із собою. Сам по собі, несамовитий задум, я знаю, але як його уникнути? Питання, на яке не знайдеш відповіді.

Ми пробули в Гальсдорфі сливе три місяці. Село, осінь… Тривоги… Непевність, шукання місця. І загроза "родіни". Її агентура на кожному кроці. Людей ловлено по дорогах, по приватних домах, по таборах, звожувано за колючі дроти і американськими військовими вантажниками,

мов би товар, відвожувано за "залізну куртину". Це значило Сибір, каторга, рабство. Слово "родіна" стало страшаком.

І здавалось – сліпа вулиця. Західні аліянти не мали виразної лінії поведінки, залежало від кольору їх представництва, тріюмфи їх східнього аліянта запаморочували їх глузд, система людоловства в центрі Европи процвітала бурхливо.

Але головна війна все таки скінчилася, катаклізм в Неґасакі був останнім її подвигом, загомоніло слово "мир".

І в тому, на території Західньої Німеччини, широко й далеко розкинуто сітку втікацтва під орудою особливої, з довгою назвою, організації УНРРА, – United Nations Relief and Rehabilitation Administration, тобто, – Управління Допомоги й Регабілітації Об’єднаних Націй, в якому головні ролі були розподілені так, що обов’язки допомоги належали до "дядька Сема" з Вашінґ-тону, тожто регабілітація до "батька народів" Сталіна з Москви. А тому, що та ціла УНРРА і сам її головний "бос", бувший мейор Ню Йорку, Ля Ґвардія, досить тхнули "червоним душком", її атмосфера для людей, "позбавлених місця" з волі Сталіна, не могла бути сприятливою, його людолови розгулювали там, як вдома, мариво "родіни" переслідувало невідступно, почуття страху було домінуючим кліматом. Отже, як було з такою допомогою миритися?

Але іншого виходу не було. Люди збиралися в з’єднання, зброїлись правом демократії, ставили спротив, вимагали життя і права. До цієї ж категорії "позбавлених місця", належала також і наша маленька громадка Гальсдорфу.

З бігом часу її становище ставало все більше й більше невиразним. Наближалась зима, лісові роботи кінчалися, інших не передбачалося, прожиття вимагало засобів, а де їх взяти? Навіть дуже зарадна голова Сергія Миколаєвича ставала безпорадною. Залишався Онкель Сем.

Табори. УНРРА, ДіПі. І прощай незалежність. Анкети, перевірки, але де, скажете, інший вихід? Така вже наша плянета.

Сергій Миколаєвич виїхав у пошуки місця, а вернувшись, заявив, що поки що, єдиним таким місцем для нас є табори і найкращим для його фірми є табір Ульм в Баварії.

Що ж торкається нас з Танею, то ще за моїх відчитових поїздок, я облюбував Оффенбах біля Франкфурту на Гессенщині.

І от з початком листопаду ліквідація нашого Гальсдорфу почалася. Складна, не легка, але звична операція, за останні два роки, їх таких за нами десятки. І так воно сталося. Далі, за вашим дозволом, ми дамо слово моєму вірному, щоденному другові нотатникові, до якого, день за днем, вносилось головне з пережитого і якого дозволяємо собі тут поширити фактично і вдосконалити формально… За порядком днів, місяців і років.

Листопад

7-ме число. Середа. Табір Оффенбах. Мрячне небо. Температура плюс 10. Прибули сюди ще в неділю 4-го, але щойно сьогодні зміг знайти час для нотатника. Підвезли нас сюди Куниці по дорозі до Ульму. Залишились тут з нами також Биковські. Прощання з Куницями не було легким, ми з ними близько зжилися… Оселилися ми на "покищо" в перехідній кімнатці адміністраційного блоку з дуже невиразними виглядами на щось триваліше.

Це невелика оселя, понад три сотні люда, в будинках адміністрації якоїсь фабрики, що її було розбито з трьох двоповерхових мурованих блоків і кількох дерев’яних барачків, під контролем УНРРА і під управою нашого доброго, з часів Рівного, приятеля, колишнього управителя газети "Волинь", якої я був редактором, Степана Івановича Скрипника, а тепер, з ласки Божої єпископа Мстислава, який це підприємство

організував, спочатку як півприватне приміщення на апровізації американської армії, для його похідної єпархії, але де знайшло також дах над головою чимало втікачів і не духовного стану, між якими бачимо й президента Української Народної Республіки в екзилю Андрія Лівицького з дружиною Мартою, дочкою Наталією, зятем Петром Холодним та внучкою Аллою. Як також бачимо знаного громадського діяча і політика Костя Панківського, не менш знаного професора Романа Смаль-Стоцького, колишнього міністра Карпатської України Юліяна Ревая, громадського діяча і лікаря Тимоша Олексіюка, мистця-маляра Петра Андрусіва, літературознавця Григорія Костюка.

Цього часу перебуває тут також і колишній віце-маршалок польського сойму, визначний діяч знаної партії УНДО, Василь Мудрий, політик і журналіст Степан Баран… І чимало інших знаних імен, ген включно з їх комендантом управи колишнім послом до сойму польського від Волині, Володимиром Онуфрійчуком.

Отже, в мініятюрі це історія і це фокус Україна Іредента Петлюрівської концепції – Народня республіка, демократія, лібералізм… Останній віддих останньої демократії Европи Сходу, втиснений у цю щілину Европи Заходу.

8 листопада. Таборовий ранок, мрячна погода, насторожена тиша. Ми довго й невигідно, без ліжок на помості спали, повільно вставали, скудно снідали і починали черговий, невиразний день. Ми тут не самі. Зараз за дверима, так само, як і ми, царствують й блаженствують Григорій і Рая Костюки з їх однорічним синочком Федором, що його кличуть Тодьо. З Григорієм Костюком ми знаємось ще з Рівного, у нас з ним багато спільних зацікавлень, приємно було їх тут зустріти, а також приємно познайомитись з їх Тодьом. Наша з ним зустріч відбулася так: мама держала його, дуже маленького й делікатного, на руках, побачивши мене, він так радісно до мене розсміявся, що це одразу зробило нас добрими приятелями.

Таня готовить сніданок, маємо свою електричну плитку, продукти дістаємо від табору, переважно консерви від дядька Сема і дуже білий, для нас не звично пухкий, легкий хліб. Обід і вечерю дістаємо зі загальної таборової кухні.

Постійно ношуся з думкою "Ост"-а ("Неначе цвяшком в серце вбитий"), це мене переймає, проймає, не дає спати. Сливе непосильне завдання, хочу висловити невисловиме, дія відбувається над Дніпром, у Каневі, на тлі імперії зі запитанням хто ми і що ми.

Але я з цим не туди потрапив. Скрізь люди, повно людей, далі за вікном без перерви дзичить електрична пила.

9 листопада. Тут шумно, там шумно і нема не шумно. І що його робити? Говорив з начальством, обіцяють знайти для нас щось кращого, але ми спізнились. Все краще зайняте. Можливо прийдеться їхати далі. Як не знайдеться місце для праці – я згину.

10 листопада. Скучна, бездільна, порожня неділя, ґвалт хочеться писати, криком кричу за місцем праці, навали думок, цілісіньку ніч думав і хоч би маленький куток з маленьким столиком для себе самого. Цур тобі й пек – сатанинське навождення.

Учора звечора і сьогодні рано відбував таборову варту. На вартовні переглядав ілюстровані старі числа журналу "Monatshefte" – єдина моя лєктура за весь цей час. Багато розмов з Костюком, у нього безліч спогадів з часів Києва й Харкова, багато літературних контактів, довголітній засланець підполярної Воркути, втілення долі української людини нашого безглуздого часу, ілюстрація до моєї теми "Ост".

Вибираючись до цього табору, ми здали наші речі на залізницю. Сьогодні їздив на двірець їх забрати. У тому була також і моя "Орґа". Знаменна машинка, купив її ще в Празі, як вживану, в Українському Педагогічному Інституті, ще десь 1933 року, тяжка і незграбна, але

побувала вона зі мною в Закарпаттю часів його автономії, у Рівному часів війни і тепер ось тут у цій мандрівці пустелі Аравійської. Можемо вже скоро святкувати з нею певне річчя нашого співробітництва.

Маю запрошення на відчит до Ашаффенбургу.

15 листопада. Ашаффенбург – дві години їзди потягом. Потужний, на пару тисяч з гаком, "осмалених, як гиря" українських ланців, табір зі сильними залишками уваги американського летунства. Обдряпані будови, заложені целулоїдом вікна, латані й перелатані, як штани колгоспника, двері.

Учора вечором, у великій залі першого бльоку, мій відчит, розуміється, "Велика література". Понад триста люда публіки, бурхливі вітання, багато запитів, багато дискусії.

І чимало старих, близьких знайомих, а в тому і з часів Праги, як ось знана, цікава малярка, скульпторка і поетка Оксана Лятуринська; пластовий, громадський і політичний діяч та поет Михайло Бажанський; маляр, і поет, і вояка, і сотник Микола Битинський. А розмов, а розмов… Про Ольжича, про Олену Телігу, про Київ, про Рівне… Оксана оповіла про свій арешт большевиками в Празі, вона зовсім глуха, говорить приглушено, тепер викінчує портрет Олеся і журиться, що крім таборових приділів, не має ніяких інших прибутків, то ж то їй хотілося б видати ще одну збірку поезій. Вона має вже видані "Гусла" і "Княжа емаль" і хотіла б видати книжку новель "Материнки", яку вона почала ще в Празі і уривки з якої читала, бувало, мені. Їй хотілося написати щось на взір моєї "Волині" – хроніку дуже цікавої її родини, її батько французького походження Лятур і трьох цікавих братів, вивезених і знищених совєтами, як українських націоналістів, а їх хутір спалили. Але хроніка це епіка, а епіка не її жанр. Вона лірик у всіх своїх мистецтвах. До того, це трагедія. Дія високого напруження.

Але досить. Вертаюсь до Оффенбаху, мій потяг відходить о годині 12.15. До станції два кілометри пішки.

Того ж дня вечором – вдома. Прибув з Ашаффенбургу. Перед відходом на станцію, ще раз відвідав Лятуринську. Мені її шкода, хотілося б чимсь допомогти і не знаю чим. Дорікала мені за Марусю (мою першу дружину), а я не міг їй цього, як слід, пояснити. Це делікатна, інтимна справа і не втаємниченим, її годі зрозуміти.

А "вдома", як "вдома". Невлаштовано, прохідна кімната, ярмарок. Про якусь працю годі й думати.

17 листопада. Заходять і заходять люди, безконечні й безконечні розмови, царство безділля, клімат непевності і страху. Хвилюють нас події табору в Мангаймі, совєти намагались вивезти людей силою, зчинилась бійка, були ранені і навіть вбиті. Але "родіна" зазнала поразку, нікого не було вивезено, совєтських офіцерів винесли санітари на ношах.

19 листопада. Дожилися. Живемо серед руїн, сміття, грюкоту. Кімнати перебудовують для потреб канцелярії. Нам прийдеться їх залишити. Але не знаємо куди.

Учора я мав у таборі відчит і чималий успіх. Знов таки література з тим прикметником "велика", дошкульна тема, нею живу, її ісповідую… І намагаюсь в цих глухих умовах пробивати їй признання. Бо це, як казав Бальзак, та зброя, яка може зробити те, чого не змогла зробити зброя Наполеона.

Після відчиту, на квартирі Петра і Наталки Андрусевих, за чашкою чаю, гаряча і довга дискусія, що простягнулася ген за північ. Дієві особи: Смаль-Стоцький, Костюк, Андрусів. Діялоги й монологи: література, мистецтво взагалі і ціла, її еміненція, культура. Всі ми годимось, що основна причина наших неспроможностей у маштабах світу – наше політичне становище. Поневолений народ – ніякий народ. Поневолення

забирає людині всі атути бути людиною. Інтелект, волю, гідність. Людину проймає параліч рабства, постає нація "всьо равно", замість обличчя – пляма, замість імени – Ікс. Німці назвали це трьома літерами "Ост".

Отже, що таке "Ост"?

Саме над цим мозолимо наші мозки.

22 листопада. Учора було знане свято Михайла… Того самого, що в Україні "приїжджає на білому коні" і приносить початок зими. Тут це ще одна причина для урочистого богослуження. Наш табір церковний найвищого чину, тому він переладований урочистими богослужбами. Церкву приміщено у бувшій їдальні казарми. Іконостас малювали двоє Петрів – Холодний і Андрусів, перфектні майстрі цієї штуки, особливо Холодний, для якого візантійство нашого церковного стилю – плоть і дихання, чого доказом і є ця сама таборова церква. Тожто Андрусів, це скорше баталіст, козацтво-лицарство, Богун на баському коні, тому і його святі угодники нагадують скорше Байду на гаку у Султана, аніж святого Антонія з палаючим крівавим серцем. Було б добре, коли б ці таборові ікони збереглись для майбутнього… Неоцінні документи доби.

Передучора правили всеношну – єпископ Мстислав, кількох священиків, архидиякон і хор під диригентством о. Івана Зайця. Учора зрання знов таке ж богослуження. І зовсім несподівано, під час цього, до табору в’їхало два джіпи американських вояків, які йшли від бльоку до бльоку, заходили до деяких мешкань, побували у складі харчів. Збентеження, здивування. Ніхто не питав, чого вони шукають, нічого не казали й вони. Ходили, дивилися, шукали… На подвір’ю безлюддя, у церкві спів херувімської. По годині такого лицедіяння, вояки всілися до своїх джіпів і від’їхали. У таборі багато розмов і здогадів.

А вечором того ж дня, у великій залі, концерт пам’яті Базару. Відчит виголосив син президента Лівицького – Микола. Співав хор Олександра

Колісниченка, виступала солістка Ганна Шерей, повна заля публіки. Багато оплесків, надхнення, вдоволення.

Тожто сьогодні по обіді, ми з Танею навідали Холодних. Говорили про Америку, Таня пригадала про книгу Маргарети Мічель "Проминуло з вітром", яку вона читала ще в Рівному, про американську літературу взагалі. Наталя Холодна поетка, тепер трохи затихла, але у двадцято-тридцятих роках – активна, знана співробітниця "Літературно-Наукового Вістника", опісля "Вістника" Д. Донцова у Львові, як також журналу "Ми" у Варшаві. Належала до грона поетес, як Галя Мазуренко, Олена Теліга, Оксана Печеніг, тобто Лятуринська. Її чоловік, преславутий син преславутого батька, Петро Петрович Холодний. Повільний, мовчазний, за характеристикою пані Наталі, лінивий в малярстві, але не лінивий мистець-рибалка. Пара годин такої розмови серед наших буднів, це вітаміни для зголоднілого духа. Наталя нам дякувала, обіцяла "заходити".

Цього також дня зустрів Смаль-Стоцького. – Скажіть, пане Уласе, чи не бажали б ви переїхати до Швайцарії? – запитав він загадковим тоном. – Як сіє може статися? – здивоване контрпитання. – Знаєте… Я думаю щось таке спробувати… Через Червоний Хрест. А може… Га? – Як що вірите в чудо, – відповів на це я.

Швайцарія? Місце на землі, що не знало війни? Скільки це років коли був у нас мир? Навіть забулося, як таке виглядає. А що до мене… Я ніколи не жив за миру. Навіть народжений у час війни. Я подякував добрячому професорові за його добрі наміри, він належить до моїх друзів, має цей сантимент, можливо, від свого батька – маєстатного патріярха роду Смаль-Стоцьких, Степана, з яким ми заприязнились багато років тому і, не дивлячись на різницю нашого віку, жили в дружбі до самої його смерти року 1938-го. Вмираючи, він заповів мені перстень з гербом їх роду, що значило включення й мене до їх родини.

23 листопада. У нашому бараці Содома й Гомора і шкода, що у нас нема сенсу до універсалізації явищ, а то б ми створили ще одну Біблію.

Маємо весь реквізит. Ісход. Фараона. Чермноє море. Бракує лиш Мойсея, який би розмовляв зі самим Господом Богом, бо, здається, що наші урочисті богослуження до Нього не доходять. Мої мрії писати "Ост"-а розвіваються і зникають, "ако дим от лиця огня".....

25 листопада. У таборі шумить-шумом... Наїхало вельможного панства зо всіх-усюдів діпівського царства видимо-невидимо, на поклик Державного Центру Української Народної Республіки, що знайшов собі місце у центральному бльоці цього оселення. Гротеск, а чи післанництво? Залежно від точки бачення і точки опертя. Наша точка і наше опертя не рахується з умовами. З висоти й глибини історії, ці три літери УНР, де б вони не знаходились, – граничний знак нашої політичної долі. Тут кінчається Русь, тут починається Україна. Те, що було в піснях, у поезії, тепер воно у реєстрах політичних метрик плянети. Древня, поросла мохом Русь, розплилась в Московії, захлинулась в Азії, розчинилась в Інтернаціоналі, її скасовано. Вона вийшла з ладу від Петра Першого і лише по інерції, у підробленому вигляді, проіснувала до Ільїча, щоб перейти в СССР, роздробитись на 16 "суверенних" республік, "на віки" з'єднаних чарами ҐПУ з надією, що такий гокус-покус, з ярликом "савєтський", замилить суть та змінить напис "Тюрма народів".

Ще може дехто з поетів, як ось "самотвєржений малорос" М. Волошин, жити ілюзіями, що "с пріступлєній і ізступлєній востанєт правєдная Русь", але чим далі в ліс, тим більше дров. Чим більше тих "прєступлєній", тим тяжче їх гріховне конто і це було саме воно, що змусило древній Київ, "матір городів руських", урочисто й вікопомно, на площі Софії, проголосити Українську Народну Республіку і тим самим рятувати честь Русі.

УНР з Києва вигнано... Але ціна цієї операції порушила балянс норми. Ще за революції любили співати: "Петлюра в Бердичеві, Петлюра в Летичеві... Петлюра в Італії і так, і так далее"... УНР стала фантомом. Вона у світі, вона в атмосфері, вона в думці, вона в глибині ночі. Ось вже скоро три десятиліття випікають її розпеченим залізом з живого тіла землі й народу, заповняють нею ями Вінниць, льодовні Сибіру, а вона є.

Щось з мільйон її ісповідників знову вийшло у світ, а ось тут у цьому таборі її фокус. Самостійна, суверенна, соборна…

Сьогодні у них нарада. З Мангайму прибули Володимир Доленко, Василь Дубровський, Іван Крилов. Це харківці. Кость Паньківський, Василь Мудрий, Роман Смаль-Стоцький – львовяни. Юліян Ревай ужгородець. Кілька десятків їм подібних… Київ, Луцьк, Чернівці. Андрій Лівицький – президент. Залишки УНДА, ОУН, СВУ, їх завдання створити "державний центр", спільну плятфор-му діяння.

Завдання Тантала. Юна українська політика, це не лише Москва, Варшава, Прага, Букарешт, це також Кочубей, Махно, Оскілко. Хтось мав сказати, що нам дано багато поетів, героїв, мучеників, але не дано політиків, купців, підприємців, а тим самим, блискуча ідея віднови Тризуба Русі Києва в гербі України, лишається у вирі патетичного віршування й шаленої дискусії, які легко переходять у вир анархії. Ситуація, яку не легче збороти, ніж силу Москви.

Між іншими гостями нашого табору бачу старого, з часів Києва, знайомого мистця-маляра Василя Васильовича Кричевського, також з Мангайму, який, здається, мав би бажання приміститися десь тут біля нас. Але тут всі кутики зайняті. І нема ради.

Вечором концерт хору Колісниченка з нагоди з’їзду політиків, виконувались знані речі ("Гандзя" і т.д.), але виконувались добре. Багато ліпше, ніж наради політиків. Були присутні також люди з УНРРА.

27 листопада. Ще одна нарада. На помешканню єпископа. Культурно-освітньої секції табору. І мені таки втиснули її головство. Не помогли мої лементи. Чимало присутніх, широка програма… Мій бідний "Ост".

Загостив до нас наш старий рівенський друг, діловий, активний колись голова "Просвіти" в Рівному і трохи письменник, Неофіт Кибалюк,

тепер мешканець табору Авґсбург. Він також не мав би нічого проти – переїхати сюди до нас. Те саме, що й з Кричевським. Вибачте. Зайнято. Зрештою, у таборі Авґсбург також не найгірше. Там зосереджено багато людей культури, політики, громадської діяльности.

Вперше, по багатьох роках, мав нагоду переглянути кілька наших заокеанських газет. "Свобода" з Ню Джерзі, "Новий шлях" з Вінніпеґу, "Робітник" з Торонта. Українська, переважно заробітчана, еміграція все ще жива, але відчувається, що дихає вона з останніх своїх українських легенів. Вимагається посилення і, здається, воно скоро прийде. Усі ці наші "центри" скеровані у ті простори.

"Свобода" і "Новий шлях", старі мої знайомі, діставав їх в Празі постійно, там друкувався… "Свобода" передрукувала дві частини моєї "Волині" і цілу "Марію", "Новий шлях", чую, навіть без мого дозволу, перевидав "Гори говорять". Листувався з редактором Мишугою. Нас там пам’ятають, роблять старання нам помогти. Через Швайцарію післав до "Свободи" листа… Чи не зможуть вони і мені щось порадити.

І все таки… Увага, увага! Упорядкував, хоч тимчасове, наше приміщення, знайшов місце й для "Орґи". Але лихо – Таня хворіє, у неї нарив у вусі, терпить болі, кликали лікаря…

30 листопада. Осінь і осінь… На землі і на небі. І також в душі. Винятковий, невловимий для вислову, настрій нашого приречення небувалого ще в історії народів Европи. Інколи здається, що це не реальність. Чому і чого ми тут? Незбагнуті примхи долі.

Відвідали нас у нашому кутику, де нема де ні сісти, ні стати, Юрій Клен, який вчора прибув до табору, і Неофіт Кибалюк. Клен втомлений й заклопотаний, але завжди усміхнений доброю, теплою усмішкою. І тут же погодився зачитати нам кілька уривків зі своєї поеми "Попіл імперії", над якою він тепер працює, – монументальна, клясично віршована, педантично продумана тема, яка одного разу збагатить нашу шкільну

лектуру змістом, стилем, думкою, ідеєю. Її історіософічна тенденція стане збагаченням національної думки, як промотора чинности і побудника до глибшого, філософського розуміння нашої проблематики.

На тлі нашої поезії взагалі, а особливо типу Олеся, про якого передучора мав відчит Григорій Костюк, ("Олесь у світлі критики"), "Попіл імперії" є контрастом розуміння дійсности. Тужлива лірика, вмираючі айстри, скорбна печаль, плачі на ріках Вавилонських у Олеся емігрантського періоду, за Кленом – це роки сатани, трагіки, катаклізму. І Біблії.

До речі – Біблія. Вечорами її читаю. Вслухаймось у її мову:

"І промовив Господь до мене: дивись! Я почав оддавати тобі Сигона і землю його; починай займати, щоб його земля була твоєю. І того часу підневолили ми всі городи його, та обрекли всіх людей – чоловіків, і жіноцтво, і дітей: не дали нікому втекти. Взяли для себе тільки скотину, як здобич і луп що по городах, що їх поневолили... І віддав Господь, Бог наш, у руки наші так само і Ога, царя Базанського, і весь люд його, і побивали ми його, докіль ніхто з них не зістався".

Се бо рече Мойсей, виконавець волі Божої, у своїх книгах Ґенезісу, і можна думати, що Гітлер нашого часу був лиш слухняним виконавцем волі Бога Мойсея і його нащадків. Лишень Гітлер, видно, потрапив не в ті двері.

У нас весь час людно. І багато розмов. Але де його і як його писати?

Грудень

1 грудня. Все таки я розпаношився "Ост"-ом. Моя тернина в серці, не можу її позбутися, в уяві люди, мова, простір... Порожнява... Політична біла пляма... Приваба для загарбників. Хочеться щось сказати мовою

літератури зі свобідної стопи вигнанця… Ост… Схід… Наш схід… Схід континенту Европа… Синонім Росії… Поле експеріментів марксизму.

Над таким варто подумати і варто попрацювати, тільки боюсь, що в умовах ДіПі не хватить для цього віддиху. Ні стола, ні стільця, ні паперу, ні словника, ні довідника, ні бібліотеки, ні архіву, ні редактора, ні видавця, ані навіть коректора. Повне, кругле, абсолютне Ні. Але хочеться все таки Так. Не ручаюсь за досконалість, за якість вислову, за глибину суті, але ручаюсь за знак питання у цих справах, якого у нашій мові, у такому аспекті, не було ставлено.

Чи дасть це, питаєте, відповідь? Рішення? Не відповіді і не рішення, а свідомість. Бо ж то свідомість – завдаток пізнання.

Und fragst du noch warum dein Herz

Sich bang in deinem Busen klemmt,

Warum ein unerklarter Schmerz

Dir alle Lebensregung hemt?

– пригадується щось з "Фавста", з часу, коли ми читали його з незабутньою пані Германіною фон Лінґельсгайм у Бреславі і коли нам і не снилося, що станеться щось подібне до цього, що тепер сталося.

На щастя, сьогодні так трапилось, що до нас ніхто не заходив… І я міг… Слава! Весь день мати для себе.

5 грудня. Нема часу для нотатника, всі дні заповнені "Ост"-ом. Сіра погода, наважувався пролетіти сніжок, але так і не наважився. Минулої неділі (сьогодні середа), з’явився у нас земляк з Кремянця Володимир Папара і запросив до себе в гості, до Оберруселю, де він живе з дружиною Оленою на приватному мешканню, як ветеринар громади. Це

ген за Франкфуртом і їхали ми туди мотоциклем з причепою за несприятливої погоди, але гостилися дуже сприятливо і тому ця поїздка заноситься до цього нотатника, як радісна точка наших не радісних буднів.

Але з "Ост"-том знов те саме. Біда. Стовпотворення Вавилонське, ярмарок, каруселя, море чуток про "родіну"… Приливи і відливи настроїв. Що день то нові гості. До Державного Центру прибули з Ульму, генерал армії УНР Михайло Омелянович-Павленко і полковник тієї ж армії Андрій Долуд. З Омеляновичем ми старі, ще по Празі, знаомі, а що вже давно не бачились, то треба було "обмінятись думками", як слід погуторити. Прикметна постать нашої історії. За Центральної Ради командир Української бригади в Катеринославі, за гетьманату – командир 3-ої Стрілецької дивізії в Полтаві й кошовий отаман Запорожського коша, начальний вождь Української Галицької Армії під час боїв за Львів з поляками, згодом.

Учора гостили його у Наталії і Петра Холодних. Знов рецитації, ще раз спомини… І багато доброго настрою. Ми заприятелювались з ним на перший погляд.

Минулого четверга (сьогодні неділя) святкували Андрія. І не тому, що це традиційне свято молоді, а тому, що іменини президента Лівицького. Урочисте богослуження, проповідь єпископа Мстислава, вечором академія з промовою Смаль-Стоцького й концертовими точками хору. Прибули також делегації з інших таборів, багато телеграм і листів. На сто п’ятдесят тисяч зменшена і дві тисячі кільометрів віддалена урочистість столиці УНР – Києва. Шкода, що про це не знають у Вашінґтоні та інших столицях світу. У Москві хіба чули про це певні відділи НКВД, але й то сумнівне. Вони ще там не розставили як слід меблів.

І відчит за відчитом… Ми щось, як університет. Сьогодні, наприклад, відчит євангельського пастора Володимира Боровського, мого земляка з Волині, який прибув з Марбургу. Тема, як треба розуміти сотворения світу за книгами Мойсея… Інтригуючі, софістичні розважання, що їх часто

повторяють теологи, особливо протестантських церков, яким хочеться зменшити розбіжності у цих справах, між Біблією і наукою. Даючи різні пояснення мови Біблії, у якій, мовляв, не цифри, а символи висловлюють справжню суть. Публіка зацікавлена, настрій піднесений. Тема Біблії, особливо її Книги ісходу, перекликається з нашим становищем, містерія нашого виходу з батьківщини у таких розмірах, це тема значення не проминального, чудо, що сталося в Гірошімі й Неґасакі, перевищує всі чуда ісходу Ізраїля, наше розсіяння у просторах плянети, може стати початком перебудови Европи Сходу, прибуття Америки на землю цього континенту, відкриває нові перспективи в перебудові світу. За моїм уявленням, останні війни нашої гемісфери, її революція і її технічні здобутки, цілковито видозмінять саму психіку діяння людського так, що стара Біблія ледве чи зміститься в нашій уяві і її прийдеться залишити такою, якою вона є, як документ світу минулого.

Цього також дня появився в таборі ще один промінетний гість – наймолодший нащадок славної родини Антоновичів – Марко, син науковця, професора і політика Дмитра і внук відомого історика, археографа, археолога і професора Володимира. Близько знана мені родина з часів Праги. Багато спільних і цікавих спогадів з минулого…

23 грудня. Третій день Першого з’їзду організації поетів і письменників, Мистецький Український Рух, в таборах українського ісходу; подія значення історичного, в історії літератур світу – нечувана, приклад для збереження народної автентичності, в найгрізніших умовах, – унікальний. На списку цього об’єднання значиться щось понад 70 імен помітного значення для розвитку літературного процесу українського слова, між якими багато таких, що займуть почесне місце в історії свобідної літератури цим словом писаної.

[До цього списка належали, хоча не всі з них були членами МУР-у: Антонович Марко, Багряний Іван, Бабій Олесь, Барка Василь, Веретенченко Олекса, Гарасевич Андрій, Гриневичова Катря, Грицай Остап, Гординський Святослав, Гуменна Докія, Державин Володимир, Домонтович Віктор (Петров), Лесич Вадим, Дудко Федір, Гак Анатоль,

Білецький Леонид, Кибалюк Неофіт, Клен Юрій, Коваленко Людмила (Івченко), Косач Юрій, Костецький Ігор, Коломиєць Авенір, Кравців Богдан, Купчинський Роман, Самчук Улас, Сацюк Олексій, Славутич Яр, Смотрич Олесь, Журба Галина, Лавриненко Юрій (Дивнич), Лащенко Галина, Лащенко Олег, Левицький Василь (Софронів), Лиман Леонид, Лівицька-Холодна Наталія, Луців Лука, Лятуринська Оксана, Єндик Ростислав, Майстренко Іван, Манило Іван, Маланюк Євген, Мелешко Фотій, Мосендз Леонид, Мухин Михайло, Олександрів Борис, Орест Михайло (Зеров), Осьмачка Тодось, Онуфрієнко Василь, Парфанович Софія, Подоляк Борис (Костюк Григорій), Павлів Остап, Полтава Леонид, Порський Володимир (Міяковський), Петрина Павло, Риндик Степан, Русальський Володимир, Стефанович Олекса, Степаненко Микола, Стефаник Юрій, Ситник Михайло, Феденко Панас, Чапленко Василь, Черінь Ганна, Шаян Володимир, Шерех Юрій (Шевельов), Щербина Никифор, Шлимкевич Микола…]

Розлогий комплекс казармяних будівель, поважно пошкоджених бомбардуванням недавньої війни, став пристановищем двох з половиною тисяч вихідців з України і в одному з його корпусів, на самому низу, де міститься огрівальна система будови, у невеликому просторі з низькою стелею, розставлено певну кількість столів та лавиць, за якими засів Перший з’їзд українських поетів і письменників у вигнанню сущих. Брудні, білені вапном стіни, попід стелею водопроводні й паропроводні рури, затхле повітря, кволе освітлення… І понад сотня присутніх, членства й гостей, яких обличчя світяться особливим світлом надхнення, ніби вони зібралися не переводити з’їзд, а відправляти богослуження. Відчуття причаяного ентузіязму, надхненність неофітів, напружене очікування чуда.

Ідея цієї містерії належить групі літераторів, які недавно залишили Совєтський Союз, – Юрій Шевельов, Віктор Петров, Іван Багряний, Ігор Костецький, Леонид Полтава, Іван Майстренко. І сталося це, кажуть, у Фірті – місці перебування Шевельова й Костецького, і був це Полтава, що заповзявся перевести це в життя.

І ось воно сталося. П’ятниця, 21 грудня, хмарний, безсніжний, не холодний день. З різних широт плянети Ді-Пі, злітаються орли, музо-гайдамаки в Чигирин гуляти. З Фюрту – Шевельов, Петров, Костецький, Полтава… З Мюнхену Косач і Степаненко, з Авґсбургу – Шаян, Барка, Гарасевич, Чорний, з англійської зони – Ситник і Ганна Черінь, ми з Костюком нагрянули з Оффенбаху… Не відомо звідки – Багряний, Риндик, Славутич… Лятуринська й Бажанський з місцевого табору… І хто звідки – гості, між якими знайомі обличчя, як артистка Ірена Лаврівська, громадська діячка Олександра Животко, її чоловік педагог Аркадій Животко, маляр Микола Битинський. Табір прийняв цю інвазію гостинно, приділив приміщення, можливість харчування і ось, в годинах пообідних, – дійство починається.

Відкриває його Віктор Петров коротким, академічним словом про потребу такого об’єднання і він же провадить першу його сесію, якої точка номер один – моя доповідь "Велика література".

Це, мов би мотто, цілого цього починання. Велика література. Contra spem spero. Пересилити непосильне, надіятись в безнадії. "Родіна" – не родіна, табори – не табори… Скептики відмовляться таке зрозуміти, нам закидатимуть брак скромности. Байдуже. Наша доба не розуміє слова скромність, в програмах її гігантських намірів нема місця для скепсису, ніхто не питав змовників Леніна в Женеві чи зможуть вони розвалити імперію царів, ніхто не питає УНР в Оффенбасі чи подолає вона СССР в Москві, або чи група невротиків Комінтерну запанує над світом.

Це доба атому, Фау-3, Об’єднаних Націй, ґльобальних воєн, надґльобальних проектів. Де і коли, за одним махом, було до грунту знищено всі міста народу тисячелітньої культури, вкинуто до ям мільйони людей, вирвано з місця цілі народи? Є це діло титанів, пів богів, надлюдей, Геніїв? А чи звичайних, часто вбогих на думку, смертних, гнаних невмолимістю пристрасті – мусиш і можеш. Концентрація надмірних зусиль, співдія найбільшої глупоти й набільшого генія, синтеза слабости і сили.

Ми в цих таборах апокаліпси ніякий, з цього правила, виїмок. Вирвані з-під гніту НКВД недобитки в незграбних одягах, негайно на руїнах вигнання, стають титанами і проголошують МУР. Хто вони, що вони, звідки вони? Зайві питання. Вони є, вони хочуть й вони можуть. А тому "Велика література". І нема не можу. Малі спроможності переставити на великі спроможності, не "від Києва до Лубень", а від Києва до Ню Йорку і сумма суммарум, дасть Мистецький Український Рух великого, шекспіріянського, ґетевського початку. Щоб щось зробити, треба наперед його уявити.

Не цими словами, але з цим наставленням прозвучав мій відчит. Хотілося підсказати знане в незнаному, увірватися у відкриті двері і поставити точку над і. Істини можуть бути дуже ясними, але їх не видно.

Другим, після мого, був відчит Шевельова. Погодімся надалі звати його Шерехом. Це лиш переклад того самого слова самим його власником. "Стилі в сучасній українській літературі".

Велика, складна, не таборового типу, праця, її автор мусів працювати у вигідному кабінеті, обложений матеріялами на тлі багатої бібліотеки з великою кількістю добре оплаченого часу. Але, pardon. В таких умовах не живуть титани. В таких умовах живуть чесні, щоденні, буденні критики, літературознавці, професори Оксфорду, Колумбії. На руїнах Фюрту, у маленькій кімнаточці, яку треба ділити зі старенькою матір’ю, зі столиком, на якому, крім писальної машинки, міститься також електрична плитка, працюють тільки мітичні людо-гіганти, яких ви знайдете хіба в Гомера та Вергілія. Ви ж знаєте, що на місто Фюрт в Баварії, не так давно, з-за океанської Америки, надлетіло кілька сотень "літаючих фортець" і в миг ока обернули його в руїни Трої. Погодіться, що це не наша вигадка, а мітологія Европи 20-го століття і ви зрозумієте, чому боги вимагають від нас літератури великого стилю…

І погодитесь з автором "стилів української літератури", що "ми свідки і учасники початку нової хвилі нашого літературного процесу, – що веде до витворення своєрідного, глибоко українського літературного стилю.

Чи ми будемо й свідками його вершин, його гребеня, його світового тріюмфу, – а це буде світовий тріюмф – не відомо. Але ми повинні всіх своїх зусиль докласти, щоб цей процес ніщо не затримувало, щоб ми йому сприяли, на нього працювали, йому присвятили все своє літературне життя".

Прагнення до великого у великому, до віри в чудо в чудесному ніяке диво. В цьому випадку проекція автора відчиту непроминальна. Розуміється, що не обійдеться без скептиків… Багато з нас віршують вірші, щоб бути поетом і дістати кілька стрічок в історії поезії, але бути поетом у шкільній читанці і бути поетом в просторах доби – різні амбіції. І відчит автора "Стилів" стосується цих останніх. Це сказано в хвилині патосу, поза контролем реального, з висоти відчаю. Скептики не знають, що пророки виходять не з підручника аритметики, а з Біблії…

Два відчити на один відполудень досить. Вечором, о годині сьомій, у великій концертовій залі, перший літературний виступ з'їзду. Заля переповнена, публіка не може дочекатися початку, учасників зустрічають зривами оплесків. Відкриває дійство Ю. Шерех ще одним рефератом про історичний шлях української літератури і дає характеристику авторів програми. Блискають світла фотографа, настрій авдиторії піднесений. В. Домонтович (В. Петров), читає новелю про козацького кошового Івана Сірка. Після нього ще шматок історії про смерть кошового отамана Кальнишевського – поема Яра Славутича. На закінчення першої половини вечора, І. Костецький, читає новелю на політичну тему.

Коротка перерва. Настрій богослуження. На залі легкий гамір. Вечір української літератури в казармах німецького війська західньої Баварії. Як це зрозуміти? Може ми всі заснули і нам сниться несамовитий сон? А може ми потрапили на іншу плянету? Дивовижна сцена в дивовижному просторі, виходять дивовижні люди і оповідають про дивовижні діла минулого.

Але вертаймося до реального. Вечір продовжується. Чергова точка – уривок з мого роману "Юність Василя Шеремета". Після мене В. Барка в поезії, а на закінчення Іван Багряний з віршами й епіграмами з недрукованої збірки "Золотий бумеранг". Такого настрою і такого успіху годі було б сподіватися в Києві в залі, скажемо, "Купєческого собранія", (Філармонія) на площі Сталіна. Тут це жертвоприношення. Ритуал. Виходять не поети, а друїди. Вони несуть зі собою чар-зілля Слово. У цій тут залі воно горить, як сонце. І воно творить клімат серця.

На цьому, бурхливий, напружений, змістовний день кінчається. У таборі рух і дискусії і це триває до пізньої ночі.

Другий день з'їзду починається о годині 10-й рано. Головування, за чергою, припадає мені. Привітання від Центрального Представництва Української Еміграції, підписане Василем Мудрим, від єпископа Мстислава Скрипника і від професора Зенона Кузелі. Доповідь "Роздум з нагоди сторіччя Кирило-Методієвського Братства" зачитує В. Шаян; "Про завдання української поезії", говорить І. Багряний і "Криза сучасної української літератури" – проголошує Ю. Косач.

На пообідньому засіданні головує Ю. Косач… Привітання від професора Дмитра Дорошенка, а І. Костецький дає доповідь "Проблеми українського реалізму XX-го сторіччя". І далі обговорення прослуханого.

Слово забирає Борис Подоляк (Костюк). Дуже приємно, каже він, відзначити, що після шости років страшної війни, наші творчі люди пера зібралися для обговорення своїх творчих справ. Доповіді висловлювали думки й тенденції епохи. Вони також вказують перспективи. Але годі говорити про реалізм. Це термін, який до нічого не зобов'язує і не визначає напрямку мистецького руху. Шукання мистецьких обріїв великої літератури – ось наш шлях. Стиль активного романтизму дає змогу вільно схоплювати в синтезі життя епохи. Він може стати нашим знаменом.

В. Домонтович стверджує, що цей з’їзд є спробою письменників самоорганізуватися. В усіх доповідях чується багато спільного, хоч доповідачі про це не змовлялися. В цьому запорука можливості єдиного мистецького руху, дарма що він охоплює найрізноманітніші творчі індивідуальності. Ми не емігранти. Ми посланці українського народу у світ заходу і у світ поза нами. Ми є сторонниками психологічної Европи. Світова література, це література великих ідей. Такі ж ідеї несе і сучасне українське письменство. Ми коло воріт світової літератури. Наша література має бути вільною, але організованою… Хоча боронити маємо не установи, а ідеї.

За чергою – слово за мною. Висловлюю гордість, що в таких обставинах робимо діло. Тон і наставления в пошуках позитивного домінує в нашій дискусії. Питання сюжету і стилю не є приписані. Кожний мистець вибирає свій, властивий для нього сюжет і стиль, але важливо, щоб наша література була глибоко-мистецькою і ідейно-широкою змістом. Важливо, щоб наша література брала участь у розв’язці проблеми світу і спричинилася до побудови суспільства кращих, шляхотніших виявів дома. Наша література багато зробила для відродження свого народу, але перед нею ще багато дечого, що ще треба буде зробити. На цьому з’їзді найкращим виявом наших намірів є щирість. Ми різні за формою, але однакові в намірах. Так. Ми не емігранти, а народ в поході.

Після цього В. Шаян каже, що повороту назад не може бути, мистці повинні стати на шлях священнодіяння… Василь Барка додає, що поділи на реалізм, романтизм, клясицизм в поезії відступають перед загальним поняттям – поезія. Поезія має воскресити первісну свою єдність. Передчасно ховати Европу. Гасло конкістадорства, це гуманізм грабунку… Нема меж поетичної творчости… Де межа живої душі, там і межа поезії.

У заключному слові, Ю. Шерех відкидає поставу питання – лірика чи героїка, Европа чи Україна. Треба не "Чи", а "І". Европейським письменником можна стати лишень будучи українським. Якщо будемо

копіювати Европу, приречемо себе на провінціяльщину. Ствердживючи себе, як українців, здобуваємо місце й пошану Европи. Не можна диктувати жодних стилів і лише в одному ми повинні бути однозгідні і ставити до себе суворі вимоги: наше мистецтво повинно бути українським, високого рівня і не повертатися назад…

На цьому доповіді й дискусії кінчаються. Сесія третього дня починається знов зрання, головує В. Домонтович, у програмі ділові справи об’єднання, обрано комісію для вироблення резолюції, – Самчук, Домонтович, Подоляк, Костецький… Ю. Шерех дає звіт роботи Тимчасового проводу МУР-у, Домонтович пропонує проект статуту, який одразу схвалюється і стає статутом об’єднання.

На пообідньому засіданні я зачитую проект резолюції, що його виробила резолюційна комісія і що його одноголосно прийнято з’їздом, у якому, з першого слова, говорилося:

"Щодо відносин всередині нашого громадянства, яке опинилося поза межами своєї батьківщини, з’їзд українських письменників стверджує таке: занепад самоохоронної моралі серед нашого громадянства, наслідком чого відбувається його дріблення на групи і групки. Стверджуємо, що ми всі тут на чужині є само в собі одне ідеологічне й національне ціле. У всіх нас одна мета, одно духове обличчя, одна народня душа. Ділячись на групи, ми прозраджуємо брак довір’я до самих себе і даємо нашим противникам нагоду вносити між нас розклад і дезорієнтацію. Визнаємо конечність політичної активности нашого громадянства, але вимагаємо високих і міцних моральних якостей у тих, що дають провід, а водночас велику єдність діяння та солідарности широких мас. Наш час вимагає від нас особливого розуміння цих чеснот"…

Говорилося про важливість вартостей нашого суспільства, стверджувалось послаблення уваги загалу до справ культури, нагадувалось значення нашого творчого слова і "нарешті з’їзд закликає весь провід народу, його політиків, його науковців, його мистців, його

священиків, його військовиків, його підприємців – у своїй чинності на чужині проявити велику моральну засадничість і мужнє ставлення до своїх обов’язків. Того самого вимагається і від широких мас нашого втікацтва. Чесність, вірність і братерство – головні наші чесноти. Наша поведінка одиниць в сумі творить моральне обличчя цілости"…

І після схвалення резолюції, вибір правління МУР-у. Виборча комісія – М. Бажанський, О. Лятуринська, М. Сварожич. Запропоновано список кандидатів і таємним голосованиям обрано правління: У. Самчук, В. Домонтович, Ю. Косач, І. Костецький, Ю. Шерех. Кандидати: Б. Подоляк, І. Багряний. Ревізійна комісія: В. Барка, І. Майстренко, В. Порський і Софія Несич, як кандидат. При розподілі обов’язків правління, мені не вдалося уникнути головства. Мене розчулив настрій з’їзду і досить сильний натиск членства. Заступником голови став Ю. Шерех, скарбником І. Костецький. Секретаря покищо неустійнено. А тому, що на цей з’їзд не всі члени об’єднання змогли прибути, схвалено постанову, влаштувати в скорому часі крайову конференцію членства в більш центральному місці нашого розселення. І на цьому фініта.

Хоча не зовсім… Таборова управа приготовила ще для нас особливе гостинне прийняття. Велика їдальна заля, довгі столи, за столами гості, привітальні промови. Офіційно від табору вітає Аркадій Животко, побажання успіху, бурхливі оплески. Це була неділя, настрій подвійно святочний, радість промінювала з кожного обличчя.

Але й на цьому, ще не кінець. О годині 6.30 вечора, ще один літературний вечір, на цей раз переважно нашої молоді. Андрій Гарасевич, Микола Степаненко, Михайло Ситник, Ганна Черінь… Лише в другій половині ціла сцена належить Ю. Косачеві. Артистка Ірена Лаврівська зачитала серію його віршів, а він сам подав уривки з його драми про Бортнянського.

Заля знов вщерть виповнена. Оплески бушували, настрій переливається через вінця. На закінчення, керівник культурно-освітнього відділу табору, інженер Красноніс, висловив подяку з’їздові, це було для

табору велике свято, а для нашої культури історична подія. Моїм завданням, як нововибраному голові, було дати на це відповідь. Ми дякуємо управі табору, його громадянству за гостинність, за вияв зрозуміння, за дружбу і щирість. Це доказує, що ми не самі, що ми разом, що ми свідомі свого завдання і своєї історичної місії в часі і просторі.

І ще одна нота бене: за весь час цього бурхливого з'їзду, не менш бурхливо працювали таборові фотографи, які не оминули ніодного важливішого моменту цієї події. Їх імена чомусь у нашій пам'яті не збереглися, але їх діло не лишень збереглося тепер, але й залишиться пам'яткою для майбутнього.

26 грудня. Отже роз'їжджалися мурівці в понеділок 24-го. Ми з Костюком верталися до нашого Оффенбаху, але не самі. З нами їхали: Багряний, Шаян, Гарасевич… Ми займали в потязі ціле купе, багато розмов, коментарів, доброго настрою. У таборі багато нових зустрічів і нових справ.

Наступного дня прибули до нас Шерех, Петров і Косач зі своєю дружиною Мар'яною. Відбулося перше засідання управи, паки і паки говорення і щойно в середу наші колеги від'їхали.

Потребую спокою і не знаю, де його взяти. На мене чекає "Ост", а тут рух, справи, засідання. Чи можна бути з цього вдоволеним? Відповідь – ні! Особливо з мого головства в МУР-і. Не так сталося, як гадалося. Після моєї бурхливої Одіссеї в Україні, після розчарувань і поразок… Відійти б трохи вбік, знайти б спокійніше місце і взятися за своє діло. За мною багато пережитого,

багато досвіду, але замало творчої вправи. Кожне мистецтво вимагає вправи, а моє особливо. Думка і слово це матеріял – глина, камінь, барва, звук. Це синтеза засобів. А до того, це трьохвимірний простір – широта, висота, глибина… Дуже уявного, сливе невловимого сенсу. Ця маса компонентів вимагає вправної руки і слухняного, швидкого, гострого

уявлення, що виробляється вправою, для музики – пальців, для письменника – слова.

За останні роки я був цієї можливості вправи позбавлений. Роки війни, мандрів, редакторства не могли цьому сприяти, а тепер ось виглядає, що цей стан має продовжуватись. Нема сумніву, що це не вийде на добро для моїх творчих проектів.

І треба сказати: в організаційно-бюрократичній роботі я бездарність. Не обдарований репрезентаційними прикметами, заповільний у вияві рішень, засоромливий у вияві волі. Мені не легко буде звести до гармонії складники, що цю організацію представляють. А до того… Мені здається… В національних аспектах… Я інший. За стилем, думкою, поведінкою. Скрізь чуюся осамітне-ним, до певної міри, відокремленим… З чемности признаним, з потреби шанованим.

Відчуваю, що й в цьому концерті я дисонанс. Проповідуючи національний стиль в нашому письменстві, Шерех натрапить в мені на несподіванку. Національний стиль? Абстрактивного… Чуттєвого… Романтично-ідеалістичного. В думанню й дії. Для мене це лиш один бік медалі. Другий це – реалізм, конкретність, логіка. Люблячи до втоми серця Кобзаря-Тараса, я б не відважився казати "село, де серце відпочине" і для протиставлення "церкви та палати, та пани пузаті", тобто місто. Цивілізація для мене єдність, сума здобутків, синтеза наставлень, не супоставлень і не протиставлень. З цього при-родньо витворюється і сам стиль вияву нашого щоденного й буденного, а також творчого та будуючого.

Говорячи про Гоголя у своїй доповіді про стилі нашої літератури, Шерех лишень посилив мої міркування. Він вважає його, як взірець українського стилю в літературі. І він не помиляється. Гоголь є виразником відчуття, думання, вияву української ментальности у її природній, расовій подобі. Лірика, емоції, надмірність у вислові. Саме тому і не розуміють його у просторах реалістичного. На заході Европи. Навіть один росіянин, і навіть поет, Валерій Брюсов, викрикує: "Какой же

ето Днєпр. Ето фантастіческая рєка фантастіческой зємлі". Мова про відомий опис Дніпра у Гоголя.

Не лишень ріка, пане Брюсов. І люди… І їх штани, і круторогі воли. І їх філософія. Це пісня. Такі ми є.

Через якусь помилку, хай буде раси, як сказано, моє відчуття явищ розминається з відчуттям моїх соплеменників в літературі. Шерех і це врахував. Говорячи, у своєму докладі, про мене, він викливо зазначає: "Маштабність і глибинність охоплення дійсности виводить ці твори поза рамки літературного процесу сьогоднішнього дня"… І пояснює: "Так стояли поза літературним процесом 60-70 років минулого століття в російській літературі твори Лева Толстого"… Інакше кажучи, це не "фантастична ріка фантастичної землі". Це проза. То ж то "літературний процес сьогоднішнього дня" – поезія. Може писана прозою. Український національний стиль. Ми в дисонансі. Не лишень з Шерехом, але з цілим МУР-ом. І якраз у стилях.

Але як пояснити ціле те настирливе моє головство? Це тактика… Вимога… Політика… Мої колеги не мають на увазі мене, як мене. Їх мета інша. Їх захоплення по іншій лінії. Пригадую, як Костецькій і Барка накинулись на книжечку Джойса, яку вони побачили у півроздбитій книгарні Ваймару. Джос, Тортон Валдер, Гемінґуей. Літературний процес сьогодні. І признаюсь: приємно таке бачити. Відмовитись від такого карнавалу поезії було б злочином, а звертати увагу на таке, хто з нас краще це розуміє, було б нижче гідности письменника. Хай живе МУР!

30 грудня. Непомітно, мигцем, ніби телеграфні стовпи, перед вікном потягу, минають дні і ось вже другий з них урочисто проводжу за машинкою і завзято вистукую "Ост"-а. Де взяти часу і настрою? Табір це залізнична зупинка, приїжджають, від'їжджають, міняються обличчя. І сперечаються за краще місце в почекальні, за право володарства, завідування справою консерв. Управа єпископа натрапляє на все більшу і більшу опозицію, назріває щось, як жовтнева революція.

До нас заходять і заходять… Знайомі і незнайомі. Для відпочинку бавлюся з маленьким Тодьом. Дуже миле дитя.

Січень

4 січня. Ось вже четвертий день нового, "мирного" року, а я все не знайду часу відмітити це у моєму нотатнику. Наш новий рік почався старими клопотами. Нас з Костюками виселено з нашого паршивого приміщення до ще паршивішого, наші кімнати забрано під канцелярію табору. Радуйся і веселися! Дерев’яний барачок, цалеві стінки, десять родин. Сидиш і чуєш весь барак.

З цього приводу, я виповів війну таборовому начальству, написав довгого і відповідно розпачливого листа до єпископа, але це, розуміється, горох об стіну, а мені залишається тільки відомий "жаль до нашого громадянства" і настирливе питання, який злобний дідько напутав мене влізти до цього "бізнесу" і наробити собі стільки халепи. А це значить – "ізиді вон і сотвори благо". Здається, воно так і станеться.

6 січня. Перед роком, з ночі шостого на сьоме цього місяця, ми з Танею виконали епічну подорож з Люндебургу біля Відня до Берліну, яку не легко забути. Берлін весь в руїнах, притрушений злегка порошею і моторошно безрадний. І потрапили ми одразу, спочатку на спільний Свят-Вечір, де було чимало наших видатних громадян, а опісля під зливу сирен, які загнали нас до бункеру, де ми дві години прислухалися до вибухів бомб англійських "шнельмоскіто". Такі то спогади.

Але все таки, це вже лиш спогади. Минули довгі роки довгої війни і минув той останній, аґоністичний, що звершив цю грізну дію. Історія народів і епох напевно занесе його до своїх аналів червоними літерами на видному місці, а тому й ми, що це пережили, позначені печаттю духа цього хворого времені і залишимось у списках свідків для нащадків, що прийдуть по нас. Тільки більшість з нас ніякі свідки, а лиш жертви, що

потрапили до цього, як те листя осени, зірване вітрами і занесене, куди їм лиш заманулося.

Тож то ті, що це усвідомлюють, мають право на відзначення особливим орденом "За витривалість", а по смерті, бути вписаними до особливих грамоток у віках грядущих.

Повітря, яким ці люди дихали, було насичене озоном виняткової експльозії в космосі буття і можна сподіватися, що від цієї дати візьме початок нова епоха діяння фізики й духа всесвітніх засягів, людина змінилася не лишень психологічно, але й тілесно. Із земної, вона стала земно-повітряною із спрямованням до космічности.

Але тим часом, наші таборяни, збираються святкувати традиційну українську кутю і свято народження Того, що започаткував християнську еру. Хоча воно не легко уявити це свято – святом. Наприклад, ми з Танею, що живемо на смітнику, ніяк не можемо вдавати святкуючих, а тому ми самі зі собою, без куті й калачів, сидимо в кутику нашої постелі і переглядаємо фотографії нашого пережитого. І цього нам досить.

Розуміється, в таборі буде всеношна, урочисте, у блискучих ризах, богослуження, але сумніваюсь, чи всі будуть урочисто почуватися. І не думаю, що по християнськи. Саме тепер табір поділено глибокою межею ворожнечі за справи далеко не тотожні з ідеалами "люби ближнього", або "прости провини наші, яко і ми прощаємо винуватцям нашим". Забудьмо ближніх, забудьмо прощання. На складі он американські консерви й цигарки і істина в тому, хто має цим відати.

Розуміється, що людину сотворено "по образу і подобію Божому", дуже спокусливо вдатися у філософські міркування на цю тему, на тлі таких оголених настроїв часу, коли головним завданням людини є боротьба за її голе існування. І найкраще виходить з цього той, у кого "образ і подобіє Боже" гармонійно зливається з образом і подобієм

кожної Божої тварі, що заселює землю. Homo homini lupus est. Не виключаючи з того й нашого табору.

11 січня. Дні біжать і біжать… І горе, що вони, особливо для мене, пустоцвіт. Перед тижнем у таборі відбулися демократичні вибори його представництва. До змагу стало дві партії – єпископа Мстислава і полковника Олександра Шандрушкевича. Єпископ переміг 95 до 85… Але за полковником була УНРРА і зроблено "компроміс". Єпископа, з його церквою, визнано за провід духовний, а полковника адміністраційний. Партія перших обурена, а це значить нові турніри. І не виглядає, щоб вони були дуже лицарські.

Ми з Танею великодушно виконуємо ролю глядачів… З дуже вигідної позиції. Нас з Костюками, вже втретє, переселено і все до гіршого приміщення. Кімнатка 3 на 5 метрів, ледве втиснули ліжко, столика і наші валізи, віконце з матового скла, коли падає дощ, то просто на мою "Орґу". Це зумовлює наше ставлення до виборів.

У Костюків, зараз за стіною, ще ефектніше. Той самий розмір, але ж у них ще й Тодьо. Його постільку ледве втиснуто, але його возика виставлено в коридор, як школяра, що в чомусь прошпетився. Пані-матка Рая, дуже зарадна і практична, ледве дає з цим раду і єдине її "щастя", що за нею роки "сталінської закалки", де питання "жил-площі" завжди було злобно акутним, а тому техніку її вивжитку доведено до віртуозності. Разом з вічно заклопотаним Грицем ("О, жах!"), вони доконують дива. Площа, підплоща, надплоща використовується до відмови і залишається ще пара кроків вільного, у якому, при певній звинності, можна навіть розминутися. І треба віддати справедливість Тодьові, його мораль заслуговує відзначення, його настрій завжди зразок оптимізму і лише зрідка ночами, він дозволяє собі подати про себе голос.

З приводу цього машканевого прецеденту, я зложив у Шандрушкевича, як нової влади, гострий протест, мене запевняють, що це лиш тимчасово, що знайдеться щось кращого, але, поляки кажуть – обєцанка цаценка, а ґлупєму радость. Цей табір побудовано за

принципом родинности й корисности, – отці духовні, співаки церковні, малярі іконні, обслуга кухонна і для престижу – уряд республіки. Таких, що "пишуть твори", тут не потребується і потрапили вони сюди через недогляд. Все зайнято, комплект повний. Можна б зробити деякі переміщення, багато таких, що їх зайняттям є лиш "пулька" та тари-бари за чаркою віски, але за нашими, добрими демократичними засадами, це їх особисте право і іншим до того зась. На ніякі жертви вони не намірені. І з цим ми годимось. Єдине, що нам лишається – чекати нагоди, щоб цього побожного середовища по можливості скорше позбутися. Горі серця!

І не так воно вже зле, через стіни розмовляємо з сусідами, в коридорі променада таборян, Таня варить чай, я намагаюсь "створити настрій", приймаю візити.

Ось навідав нас Смаль-Стоцький, він все оптиміст, мешкання для нас знайдеться… Зайшов, ще з Берліна знайомий, бувший редактор газети "Український вісник", Володимир Маруняк, зайшла погуторити землячка часів Праги Галина Лащенко, а в перервах переписую на машинці поезії Багряного з наміром знайти настрій для "Ост"-а.

14 січня. Учора святковано Щедрий вечір, о десятій годині всеношна, о дванадцятій ночі молебень. Кожну відправу єпископ закінчує словами: "Недопусти, Господи, померти нам на чужині". Невідомо, яку реакцію викличе це у небесних інстанціях, але тут ці наші слова не завжди покриваються відповідними ділами, а тому, здається, що Той там:

Покинув нас на сміх людям,

в наругу сусідам…

. . . . . .

І всякий день перед нами –

Стид наш перед нами.

Зайшов Олег Лащенко, давній знайомий, трохи журналіст, діяч ОУН Мельника, або краще, один з празької групи Ольжича. Говорить уривними фразами, поводиться важно, дає зрозуміти, що він в організації персона ґрата, має до мене, і жаль, і претенсії, що я не вистачально ангажуюсь в їх справах, маючи на увазі їх герці між Бе і Ме. Для пояснення цього я нагадав йому пригоду двох козлів, які зустрілися на вузькій кладці і не хотіли один одному вступитися. "Вдарились лобами, зчепились рогами і полетіли обидва у воду". – Ой, будемо бити, будемо бити, – погрозливо, з поважним виглядом, казав мій гість. – У нас казали – за одного битого дають двох небитих, та й то не беруть, – відповів на це я.

Він збирає матеріяли для статті про Олену Телігу й Ольжича до американської преси, я передав йому дещо – виписки, фотографії, не будучи переконаним, що вони щось з того зроблять, а як і зроблять, то це буде щось мініятюрне, не варте більшої уваги. До мене у них ставлення погрозливе, інквізиторське, вони ображені і гніваються вельми. Вони переконані, що я повинен їх слухати і нічого їх не питати. У своїх публікаціях, вони старанно уникають мого прізвища… Страшать… Але мені не страшно. І навіть не смішно, бо це скорше розпачливе. Інфантильне. Плід недозрілого інтелекту.

Пропагую поезію Багряного, її динаміка розбавлює молебно-панахидні настрої табору, Бог помагає тим, які хочуть самі собі помогти і така поезія може цьому сприяти.

І поволі пишу… Вечорами, ночами, ранками. Перед сном і у сні перебуваю з Морозами на їх хуторі, десь там над Дніпром… Виступають з простору постаті, розгортаються дії, події. Для посилення творчої енергії, потребую доброї, мистецької лектури, а такої немає. Потрапили ось до рук "Вальдшнепи" Хвильового, – майстер "духманного" стилю, який може вражати і думок, які можуть запліднювати, – справді не буденне явище на тлі совєтської буденщини. Клімат до якого він потрапив, не був його

кліматом і тільки куля і тільки з його власного револьвера, могла цьому зарадити.

У нашому бараці тупотня, грюкіт. Наслали майстрів, які мають завдання з цього курника зробити мешкання для людей. Чистять, латають, а один усач, що зветься Микола Лепеха і що займає крайню кімнату лівого крила, заповзявся здивувати всіх тим, що цілу свою комірку, гень зі стелею, вималював на криваво-червоно, додав до цього ще й червону лямпочку і вийшло пекло, у якому той художник виглядає, як Мефісто Миргородського крою… Колишній полтавський поміщик, якому пощастило пролізти крізь вухо голки сталінських вівісекцій, пройти всі митарства імперії Совдепів, від Дніпра до Камчатки і всі інстанції пекла від ЧеКа до НКВД, дійти аж сюди і ось щось таке вигадати. Мені це подобається, до нашої холодної сірости внесено гарячої барви. І є він для мене невичерпальним джерелом матеріялів про всі ті сатанізмй і мій "Ост" буде йому напевно вдячний. Розмашний стиль, барвна мова, кривава кімната і виходить майстерня, де ті кольори огню і крови, виливаються у вислів доби на спомин нащадкам.

Погано діє огрівання, надворі похолодніло, передучора лив дощ, учора над ранок повіяло північчю і замерзло.

20 січня. Пишу, пишу і пишу. Машинка цокотить і цокотить. Гармідер, каруселя, депресія, погані зі світу вісті, все переплуталось, а вона цокотить.

Про революцію… Про родину Морозів, їх, над Дніпром, хутір. До України з півночі зближаються большевики, їх тут не хочуть, їх бояться, але нема сили їх зупинити. Україна до цього не готова. За Шевченком "в огні пробуджена". Проти неї "Железный поток" за думкою Островського, "Грядущий хам" за Мережковським, "Власть тьмы" за Толстим, "самая обыкновенная, самая простодушная, самая коротенькая глупость" за Достоєвським. Моїм завданням – шукати в цьому глузд. І причину. Чому? Для кого? Пощо?

Для мене, що пройшов усі стадії соціяльного процесу низових мас моєї країни, який вийшов з найглибших глибин найупослідженішого стану її населення, який знає подобу біди з найдоскульнішої її безпосередності та який бачив, вичув і збагнув найтаємніші причини цього феномену, для мене, рішення цих проблем засобами чинників, які не мали ніякого уявлення про мій народ і мою країну, є фактом величезного, фатального, безглуздого непорозуміння і могло це статися тільки тому, що цей народ знаходиться у стані інтелектуальної невинности і первинної несвідомости свого положення. Питання, що нас терзають, у більшості випадків вражаюче ясні і азбучно елементарні, але людина, що їх спричинює, не мала ані знання, ані думки, ані сили рішати їх самостійно. Хапалося за чужі розуми і натраплено сліпо не те найкраще, а найгірше. Не досвід народів великого господарського й політичного діяння, а вигадки і утопії бунтарів та циніків.

І в наслідку – тиранія, нужда, голод. І гекатомби жертв.

Я ходив, аж до лісу, за місто, над потоком, на прохідку і весь час про це думав. У таборі нема для цього місця. Учора там святили воду і знов молилися, а сьогодні молилися ще раз. У бараці безперервний рух. Таня, щоб хоч на хвилю цього позбутися, їздила до Оберруселю відвідати Олену і Володимира Папарів, тожто я знайшов собі ліс.

І ось третій вже лист від Шереха. А це значить МУР.

Той справді МУР… Я вже, було, й забув за нього. Але Шерех чудовий і невблаганний. Він заповзявся за всяку ціну мене з ним одружити, його листи такі безпосередні, такі щирі, такі багаті правдою про нашу дійсність, що було б гріхом, коли б вони стратились для майбутнього.

Ось, наприклад, посланіе з-перед минулого тижня (5. І. 46):

"Дорогий і високоповажаний Уласе Олексієвичу!

Передусім хочу скласти Вам, хоч із запізненням, свої щирі новорічні побажання й привітання. Запізнення сталося тому, що саме в час новоріччя я мандрував (знову!) по Баварії. От власне в зв’язку з цією подоріжжю я й хочу дати маленький звіт про стан, сказати б, на місцях.

Мета моєї подорожі була потрійна. Встановити, чи котрийсь з таборів не погодився б прийняти й створити людські умови для безпритульних письменників, умовитися про місце умовленої конференції і нарешті, виявити можливість видання Малої Бібліотеки МУРу. Останнє тому, що німець в Нюренбергу, який дав був згоду з 1-го січня друкувати її фотографічним способом, раптом, 3-го грудня, заявив, що не може друкувати, бо не має матеріялу.

Я відвідав Ульм, Авґсбург і Мюнхен. Ульм погодився прийняти Петрова й Гуменну. Конференцію договорився я провести 28-29 січня в Соммерказернен в Авґсбурзі. Обіцяв др. Шлимкевич, що він прочитає на конференції ту доповідь, якої не міг прочитати в Ашаффенбурзі. Таким чином ця конференція не тільки повторить матеріяли з’їзду, а ще й доповнить їх. Зате, замість звіту Тимчасового проводу й доповіді про статут я думаю тепер можна дати просто інформацію про ухвали з’їзду в організаційній ділянці. Цю доповідь могли б зробити Ви, або Віктор Платонович. Чекаю на Ваше рішення.

Тепер про становище на місцях. В Ульмі, Білецький, влаштований до речі, дуже добре, проти моїх сподівань поводиться досить енергійно і навіть агресивно проти всяких кололітературних халтурників, яких там є чимало. Дацько має дозвіл від УНРРА на видавництво, яке має право видавати шкільну бібліотеку, підручники, журнал-місячник і газету. Черенки частково прибули, частково прибувають у січні. Малу Бібліотеку МУРу Дацько береться друкувати охоче. Умови: тексти й редакція наша, вся видавнича сторона їхня. В наше розпорядження йде одна третина вартости накладу, себто при накладі 3000 примірників по 1.50 марки – 1500 марок. З них сплачуємо авторський гонорар і невеличкий відсоток (як що треба) для МУРу. Одначе загальний склад співробітників видавництва, зокрема участь у ньому деяких скомпромітованих осіб,

примушує замислитися, чи йти на ці умови. Матеріяли про з’їзд у своїй газетці Дацько обіцяв надрукувати.

В Авґсбурзі я зустрів загальне незадоволення, що ми відмовилися формувати централю загальної спілки письменників і журналістів (поруч МУРу). Так висловлювалися Барка, Орест, Шаян і Міяковський. Старався переконати, що в такій централі потреби нема. На певний час вдалося це. Проте активних заходів щодо формування такої централі, здається, можна сподіватися тільки від Шаяна, який почувається ображеним тому, що це ж відкинуто його ідею, про яку він подав свого часу листа до Мудрого.

З редакцією "Нашого життя" я говорив про те, чи взялися б вони видавати МБ МУРу, як додаток до газети – фотографічним способом. Умови я їм пропонував ті самі, що на них пристав Дацько. Вони виявили більше гандлярського духа, бо зажадали лишити собі не дві третини, 70%, а крім того ми мали б оплачувати вартість перекладу на англійську мову для цензури. От і тут ми в принципі не розходимося в комерції, я певен, вони підуть на поступки. Остаточне укладення договорів провадитиме вже Петров, який має вирушити в подорож коло 15 січня. Бажано було б до того мати Ваші зауваження в цій справі.

У Мюнхені заварилася ціла каша. При певній пасивності старих мурівців особливо гаряче взялися за справу новоявлені молоді – Степаненко й Гарасевич. Вони зробили революцію в Карлсфельді. Щоб відірватися від керівництва Курпіти, вони проголосили автономію Карлсфельду. На понаддванадцятигодинних зборах гаряче обговорювалося, що таке МУР і як до нього поставитися. На жаль, ці молоді люди не мають достатнього авторитету, і тому маю враження, що питання лишиться нерозв’язаним. У Карлсфельді вибрали нове правління, куди ввійшли Степаненко, Німчук, Штикало і ще хтось. У Мюнхені з Курпітою я не говорив. Знаю тільки, що він друкує на цикльостилі великий журнал.

Володимир Дорошенко й Шлимкевич погодилися в куратора Літературно-наукового фонду, про що я пишу офіційного листа до централі. Міяковський відмовився від цього, мотивуючи переобтяженістю.

Крім того, я зробив зміну в кваліфікаційній комісії, а саме: вивів з неї Домонтовича, бо за статутом не має права працювати в КК член видавничої комісії. Натомість до КК я запросив Костецького й Ореста. Думаю, що Ви не будете заперечувати.

Бачив Косача. Він був у Реґенсбурзі й говорив з Довгалем. Довгаль почувається особисто ображеним бо і, на думку Косача, охоче пішов би на компроміс. Я, правда, вважаю себе не менше ображеним, бо він поводився підло й по-хамському. Але, якби Ви вважали компроміс доцільним, то я міг би поїхати до Реґенсбургу й спробувати з ним поговорити – не зважаючи на самолюбство, але не хочу цього робити, поки не знаю думки Вашої і всього правління.

Загальний висновок такий: МУР розворушив літературне й кололітературне болото. Саме тепер треба раз на завжди поставити МУР на відповідну висоту. Для цього треба насамперед установити контакт з місцевими спілками і то не через молодиків, а через людей з ім’ям і шанованих. Я розіслав листи всім газетам про перебіг нашого з’їзду і другого листа місцевим спілкам про порядок прийняття до МУРу. Але обидва листи, звичайно, можуть при бажанні бути поховані в архівах. Тому особливого значення має конференція в Авґсбурзі. І тому я дуже запотрібне вважаю, щоб Ви, а по змозі й Гр. Ол. на неї приїхали. Вона матиме в складі учасників уже не тільки ентузіястів МУРу, як це було в Ашаффенбурзі, а й його ворогів, і саме на цій підставі треба буде ствердити МУР всією силою Вашого авторитету й слова. Знаю, що це Вам неприємне й тяжке (хоч тепер і далеко легше, ніж під час з’їзду), але думаю, що це єдиний раз, коли доведеться Вас просити зрушити з місця на якихсь два-три дні.

З інших новин. Чув я, що в Інґсбурзі відбувся з’їзд австро-українських письменників. Чи це правда, в якому обсязі і з якими наслідками він відбувся, я не знаю. З англійської зони зголосився нарешті Петренко. Це перший мурівець з тих країн.

Посилаю Вам проект правильника для КК. Якщо у Вас не буде заперечень, то будемо за ним працювати. Статут ми доповнили й я це передрукував. Посилаю Вам теж примірник.

Оце і всі справи. Щоб не писати про них удруге, прошу Вас показати цього листа Гр. Ол. Я посилаю йому запрошення на конференцію, щоб він їх розподілив між людьми.

Привіт і святкові привітання Вашій П. Дружині.

Чекаємо на відповідь до 15 січня. Ваш, Ю. Шерех."

Лист писаний машинкою і дописка рукою:

"P.S. В. Пл. нагадує, що ще одна дуже важлива справа – в зв’язку, особливо, з відомостями про вивіз до Америки в "Ноє Цайтунґ", – організація викликів письменників до Америки. Чи що є у Вас щодо цього нового? І взагалі, що є у Вас нового?"

Отже так: вони там в організаційній гарячці, я тут у творчій гарячці. Як це поєднати? Яка з цих гарячок важливіша? Здається, що та і друга і мені прийдеться поділитися. Заходи Шереха просто зворушують і я не можу відмовити йому сприяння, хоча багато з того, в перспективі майбутнього, виявиться зайвою метушнею. Написав йому одразу листа з моїми зауваженнями на різні запити, але на конференцію МУР-у до Авґсбургу їхати відмовляюся. На днях прийшов знов лист, і такий же довгий з докладним виясненням, чому мені треба там бути, що мене все таки не переконує. Сьогодні ось лист третій – ряд вимог, запитів і повна інформація про перебіг організації членства МУР-у і видавничої справи.

Моїм завданням є, по можливості менше втячатися у ті щоденні клопоти, яких у мене й до того є досить.

26 січня. Субота. Вечір. Кепський настрій… Зайшли люди і просили "сказати щось" з приводу свята державности 22 січня, що має відбутися вже завтра. Неохоче, але погодився. Заходять і заходять, ті і інші – забирають час. Мав би їхати на конференцію МУР-у до Авґсбургу, але не їду. За мене їде Костюк. Єдиний, хто мене тут розуміє і наглядно бачить мої неспроможності… Невтомно відданий національній справі… йому щойно 44 роки, але всі вони наповнені болями. Селянський син з Поділля, абсольвент Київського університету, літературний критик, член харківського Політфронту, в'язень НКВД, шахтяр Воркути і тепер ось наш близький сусід і друг. Разом зі своєю енергійною дружиною Раєю і завжди оптимістичним синочком Тодьом.

31 січня. Учора вернувся з Авґсбургу Григорій Олександрович, себто Костюк. Отже, конференція МУР-у там відбулася і відкривав її Леонид Білецький і першу доповідь про "світоглядові шукання" виголосив Микола Шлимкевич. Дмитро Дорошенко привітав конференцію від Центрального Представництва Української Еміграції.

На пообідній сесії головував Остап Грицай, а Ю. Шерех повторив свою доповідь про стилі в сучасній українській літературі на еміграції.

Наступного дня, на ранній сесії, головував Олесь Бабій, а Остап Грицай зачитав доповідь "Мала чи велика література?" Далі говорив В. Шаян про всесвітню місію України і індоєвропейський ренесанс, а ще далі – дискусія над доповіддю Шереха. Виступали Людмила Коваленко, О. Грицай. Редактор Штикало склав привітання від організації українських письменників і журналістів табору Мюнхен-Карлсфельд.

Пообіднім засіданням керував Іван Багряний. Дискусія над рефератом Шереха продовжується, забирали слово Олекса Степовий,

Павло Маляр, Василь Витвицький, Іван Майстренко, Володимир Блавацький.

Вечірню сесію відкриває В. Міяковський. Дискусія триває далі, виступи дискутантів і в тому забирає слово голова ЦПУЕ В. Мудрий, який підкреслює вагу і значення культурного об’єднання українців еміграції. На закінчення, Шерех дає відповідь на заторкнуті питання з приводу його доповіді. Після того, розуміється, відбувся літературний вечір для широкої публіки. Виступали – І. Костецький, О. Бабій, С Несич (Парфанович), Л. Лиман, Л. Полтава, М. Ситник, Ю. Буряківець, І. Манило, Г. Черінь і білоруський поет Майсєй Сядньов.

На конференції був також Тодось Осьмачка, який раз-у-раз зголошувався до слова, гостро засуджував ваплітянські тенденції в МУР-і, три рази зголошувався до членства в МУР-і і три рази його відкликав. Загальне враження, на думку Костюка, – хаотичности, несприяння, безладдя.

А біля мене тут також не конче все в порядку, не можу похвалитися творчим настроєм, минулі дні писав з перебоями, а минулої неділі промовляв на святі державности, на якому був весь табір на чолі з президентом Лівицьким за винятком єпископа Мстислава, який все гнівається за висліди минулих виборів до керівних органів табору.

Сьогодні мали цікавий доклад про міжнародне положення Василя Дубровського і також сьогодні скликано громадян для вибору нової культурно-освітньої комісії. Від головства мені пощастило врятуватися, зате мені нав’язали титул голови почесного, що значить сливе те саме, бо прийдеться й далі утримувати контакт зі справами табору, на які я не маю часу. Діловим головою став Данило Ковпаненко.

Читаю Біблію, читаю історію Гетьманату 1918 року Д. Дорошенка… Дуже потребував би доброї белетристики.

Примітки

"Железный поток" за думкою Островського – це твір не Островського, але Олександра Серафимовича.

Лютий

7 лютого. Зайнятий вельми… Хвилюючий настрій. На якійсь там конференції альянтів в Лондоні, совєти вельми домагалися видачі нас в їхні руки. Гостро дітклива справа. Один тільки натяк про це наводить на нас паніку. Твориться враження, що совєти там домінують, нічого їм не відмовляється і єдиний, здається, Черчіл наважується ще щось проти сказати, але в загальному наставленню і це губиться сливе безслідно.

І при цьому, раз-у-раз, приходить на думку, чи воно й справді не здійснюється віщування чорних круків, що "гнилому заходові" приходить кінець. Невже цивілізація християнської ери доходить до меж вичерпання і невже, це мають бути росіяни, читай московіти, що її зруйнують?

А може ніякі тут московіти, а за їх широкими лаштунками Карло Маркс? Містики завжди схильні бачити містерійну появу Маркса в ролі Антихриста з рушійною силою Христа і так само, як християнство зруйнувало цивілізацію антики, марксизм зруйнує християнство Европи. І тими ж засобами… Проповіддю визволення бідних, слабих, немічних, що їх Христос називає "вбогих духом" і обіцяє "царство небесне", тож то Маркс "поневоленою клясою" і обіцяє царство земне.

Так воно чи не так, а спекуляція на бідних та вбогих – велика сила. І зловживання нею ніколи не припиниться.

"Дух Господень на мені, якого ради мене помазано; благовістити вбогим післав мене, сціляти розбитих серцем, проповідувати полоненим визволення і сліпим прозріння, замучених випустити на волю" (від Луки, гл. 4).

Як це добре діло перевести в життя? Послухаймо ще раз євангелиста Луку:

"День же почав хилитися; приступивши ж дванадцять (учеників), сказали йому: відішли народ, щоб пішовши довкруги по селах та хуторах, відпочив та роздобув харчів, бо ми тут в пустинному місці. Рече до них (Христос): дайте ви їм їсти. Вони ж сказали: нема у нас більше, ніж п’ять хлібин і дві риби; хіба що, пішовши, купити їжу для всього народу. Було ж бо до п’яти тисяч люда. Рече ж до учеників своїх: посадіть їх по п’ятдесятеро. І зробили так… Узявши п’ять хлібин і дві риби й поглянувши на небо, благословив їх, і ломав, і давав ученикам роздати народові. І їли, і наситились усі; і назбирали після них залишків кошів дванадцять".

В загальному – "не турбуйтеся, що вам їсти і що пити… Подивіться на птахів небесних"… Інакше – чудо. Віра, мовляв, зрушує гори.

На таке ж чудо сполягає Маркс, проповідуючи "диктатуру пролетаріяту". Гокус-покус і бідний стає багатим, вбогий духом – генієм, кухарка стає міністром, свинопас директором фабрики. І всі б’ють ура. Голод не голод, Сибір не Сибір. Виконано й перевиконано. Докажіть, що це не чудо.

Чи така ж доля чекає і "країну вечора" (Шпенґлер). Переконайте християнську Францію, ватиканську Італію, що марксизація України коштувала їх лиш 20 мільйонів жертв голоду, ліквідації, заслань, вигнань… А бідні стали ще біднішими. Але ж віра… Вона зрушує гори. Европа на грані такого зрушення.

А ми в цих таборах її буревісники. Нас вже зрушено. УНРРА, агентура "родіни". Навіть директор нашого табору Г. Стрелінґер, жид зі Словаччини, до них належить. Спитайте, яку він має з того втіху і дістанете відповідь: Маркс. А тому, яке диво, що ми такі вражливі на конференції в Лондоні. Де вирішальне слово мають Стрелінґери…

Минулої неділі ми з Танею ще раз побували в Оберруселі у наших земляків Папарів, де ми не тільки гостилися, але й покумалися. Мені довелось стати хресним батьком їх маленької дочки Мирослави. Зміна настрою, декорації, а також пригадка, що й поза ДіПі існує життя. Ми так погрузлі у наші таборові будні і так просякнуті їх атмосферою, що й не помічаємо, що там діється поза нами. Дарма, що живемо в гущі німецької маси, яка у ці дні переживає чи не найтрагічніші дії своєї історії. Спокійно, мовчазно, зрезигновано. Папари живуть приватно, мають нормальне мешкання, звичайні німецькі картки харчування і, здається, дають собі раду. Ми так у них і заночували…

А в таборі новина. Появився мій давній, ще з часів львівських, приятель, і літератор, і редактор Юрій Стефаник, як завжди наладований силою динамічного оптимізму, який запросив кількох нас до свого приміщення, де ми, як годиться нащадкам козацького роду, спорожнили на здоров’я певну кількість чарок, потрапили у бурхливий настрій і пустили кантом гарячий вечір в завзятющих розмовах на актуальні, переважно літературні, теми.

Також у таборі робляться старання організувати театр. Не більше й не менше… З наміром і мене втягнути до того. Дякую. Це їм не вигорить. Для мене досить "Ост"-а і МУР-у.

Але ось, здається, що воно все таки не досить. Повернувся з Авґсбургу Григорій Олександрович і привіз вістку, що в Ульмі організується видавництво з огненосною назвою "Прометей", під керівництвом Пладійчука та Іваницького, яке хотіло б видати мою повість "Юність Василя Шеремета", написану ще в Городку біля Львова, після нашої евакуації з Рівного.

Чому б не видати. Але це значить відкладай "Ост"-а і берись за "юність", прощайся з братами Морозами з-над Дніпра і займись гімназистами української гімназії у Крем’янці на Волині, з часів небіжки Польщі. В загальному ця річ готова, але так вже водиться, що поки воно ще не в друку, то для автора воно ніколи не готове. Необхідно це ще раз перетрясти, щось змінити, щось підчистити, інколи переписати наново. А це значить сідай за машинку і строчи.

Але те мешкання… Воно вбиває мене секунда за секундою. Шандрушкевич запевняє, що дістанемо щось ліпшого, але це відомі "обєцанкі-цацанкі".

9 лютого. Скоро перша година ночі, а я за машинкою. Пробую перейти на ніч, коли барак вляжеться, але це також не вихід з положення, бо перешкоджаю спати іншим. Машинка цокотить уночі, як скажена, тож то рукою писати вже не виходить. І не можу виспатись… Бо ранок це значить барак в русі… І, здається, він ось-ось провалиться і полетить в безодню до самого чорта в гості.

Тому встаю рано… І першим вітає мене мій приятель Тодьо, з яким ми одразу сідаємо за науку і робимо – "А – У, А – У", тобто читаємо з його книжечки розмальованої звірятами, які він вже напам’ять знає, де корова, що каже "мууу", а де вівця, що "бе-бе". І пильнуємо, щоб до нас, борони Боже, не втручався малий ведмедик, що стоїть на шафці, якого ми звемо "Апа"

– Ну, ну, Апа! – Тобі, мовляв, до нас зась. Читати можуть тільки Тодьо й дядьо. Апа для цього задурний.

Тим часом Таня готує на електричній плитці чай, а Рая, крім того має і інші справи, щось, як наприклад, прання пелюшок, або шиття на ручній машинці… На щастя наше харчування не робить для нас проблеми, воно гарантоване добрим дядьком Семом і ми можемо не журитися хлібом насушним, він у нас білий, як сніг і в достатній кількости, а чого нам не

хватає, то хіба цибулі і взагалі чогось "свіжого, вітамінного", що ми інколи міняємо у німецьких баверів за каву й цигарки.

Що стосується до Григорія Олександровича, то він також "розривається", весь заклопотаний; то він щось пише, то кудись їде, то бігає по начальству. І дуже рідко нам трапляється погуторити на дозвіллю.

А мені ось, як я не боронився, накинули реферат до свята Шевченка. Мовляв, це для мене забавка. Вийшов на сцену і сказав. Але ця тема така вже збита, що з нею, особливо для письменника, тяжче впоратись, ніж з теорією релятивности Айнштайна, коли ви хочете "щось нового" сказати. Інакше це трафарет, з яким найкраще дасть собі раду звичайний учитель звичайної народної школи. Але це свято, у нашому кліматі, є справді свято. Воно зміцнює, наснажує, обнадіює. І од нього гріх відмовитись. За нами і перед нами стільки драконів. З Москви ось, раз-у-раз, чуємо, що вони знайдуть нас на дні моря і повернуть живими чи мертвими, а решта світу це лиш невідоме з плюсом. І єдиним проти цього закляттям є Шевченко. "Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!"

Ось чуємо в Об’єднаних Націях, патентований "так таки так" Москви, Мануільський, що заступає там Україну, вимагає самостійності для… Індонезії… Але Україні – Сибір. Знов таки, – єдина рада Шевченко. "Настане суд! Заговорить і Дніпро і гори!".

14 лютого. Ще раз став кумом… На цей раз Тодьо. Хрестили його урочисто, за куму – співачка Ганна Шерей. Похресник вже трохи переріс, йому ось півтора року, "на руках" держати не випадає, тому він стояв на дзиґлику весь розгублений, не розуміючи чого від нього властиво хочуть… Але витримував скільки міг. Та коли дійшло до "помазання святим миром" і вимагалось скидати навіть черевики, він став дибки. – Не дам! – вибухнув він і залився сльозами, будучи переконаним, що його грабують і то серед білого дня. І нема поліції. Приходилось вжити насильства, щоб цього буйного протестанта возвести до стану

православного християнина, але я думаю, що нам це буде прощено Вищою силою неба, бо робилось це в її ж інтенціях.

Самі ж христини відбулися цього самого дня, на приміщенню Ганни й Василя Шереїв, що як на наші умови, визначалося можливою кубатурою простору. Батькам хрещеного прийшлося попогріти лоба, щоб на столах виглядало по християнському і по християнському з яствиєм, питієм, справжньою кавою і не менш справжніми тортами.

З гостями "не багато, але чесно", сам наш князь духовний і володар табору Мстислав, двох Петрів і двоє Наталок – Холодних та Андрусевих, ну і ми з Танею. А кума у мене справжня кума. Синьоока, та русокоса, та вимовна… Родом з Ромен на самій Полтавщині і не далеко Конотопу, де, як відомо, родяться найкращі куми у світі… Колишня солістка відомої "Думки" Городовенка, зі соковитим, як вишня, і пишним, як свіжий ранок, меццосопраном та багатющим репертуаром нашої славної пісенности, з якого мені особливо припало до ґусту "Ой, там на току, на базарі, жінки чоловіків продавали", що у виконанню моєї куми виходило вельми переконливо. А коли ми додали до цього ще й мою улюблену "Вдову", що ото "іди, смерте, іди проч, голови ти не мороч, нема часу вмирати, треба гостей приймати", то воно у нас вийшло, далебі, як опера з тим "запорожцем за Дунаєм", що ото "випив чарочку не більш", але якого "ледве вже на возі" привезли до Одарки. В загальному – шматок поезії у нашій крутій прозі.

Передучора, вислав нарешті передмову для збірника МУР-у, що її вимагав вельми Шерех, і листа Костецькому з приводу виходу його "Хорса".

І ще одна сенсація: телефон з Франкфурту, що приїхала туди вдова по президентові Рузвельтові, пані Елеонора Рузвельт, яка відвідує табори ДіПі і в тому також і нас. У таборі прибирання, чищення, всі насторожені.

І чути в напрямку Франкфурту гарматну стрілянину, а над містом пролетіло з’єднання бойових літаків. Що сіє має значити? На пошану вдови президента? А чи маневри. Стрілянина тривала і тривала. Чи демонстрація війни? Поговорюють про якісь там скреготи між аліянтами… Особливо з тим східнім.

19 лютого. Пані Рузвельт не приїхала, натомість до табору в’їхало два джіпи військової ЕмПі (поліції), які пройшли всіма бльоками, за винятком наших курників, цікавились усім, особливо складом консерв, багато всячини розкидали, у декого забрали запаси їстивного й курильного, а найгірше – забрали нашого поважного, достойного, всіми шанованого громадянина і доктора Костя Паньківського.

Напевно донос і напевно з нашого табору. Йде, так звана, чистка коляборантів, відома рука совєтів. Не пощастило їм дістати нас руками власними, то намагаються зробити це руками американців. Недавно забрали нашого доброго приятеля Федора Онуфрійчука і єпископового зятя Яровенка, питалися за В. Маруняком… У таборі пригнічення, дощ, "під псом" настрій і розгубленість. Але у мене – паки і паки, те саме: переписую "Юність Шеремета" і розсилаю посланія на всі вітри світу.

20 лютого. День мого народження… Таня дежурить на кухні… її куховарські здібності не аби аж які, але черга за обідами збільшилась, повторників помножилось, компліменти сиплються. А причина: вона вимагає, щоб усі продукти, призначені до котла, йшли до котла і нічого "набік". Кухаркам це не до смаку, але народ – ура, ура! Начальство пропонує Тані становище кухньо-контрольора на постійно, але ми не годимось. Це значить до другої години ночі на кухні, о сьомій рано барак вже ходить-ходором, а де відпочинок? Її здоров’я й так не буяє.

Після вчорашніх військових навал, у таборі тиша. Зате не тихо в природі. Вітер і дощ. Дні й вечорі просиджую сам за машинкою, минулої ночі до двох годин, а опісля, на сон грядущий в постелі, читаю Книги Мойсея. Кривава історія Ізраїля, де все діється з наказу Бога. Бог, видно, мав з цим народом більше клопоту, ніж з усім всесвітом.

Шкода, що й ми не маємо такого протектора, дарма, що молимось, навіть ось тут, йому безконечно. Може тому, що це "Бог Ізраїля" і ми апрірно позбавлені його ласки, але й може тому, що ми вирвані зі загальних Божих правил люди, ось тут у таборах, разом з нашим урядом – розбиті, розкидані, розсварені, переслідувані, гнані… Нікому не потрібні, всіми залишені.

Прикладом цього може бути наш МУР, якого ми недавно, всього два місяці тому, з болями й охами закладали. І ось, не встигли ми роз’їхатись, як він вже почав валитися. І досить загрозливо. Шерех бомбардує мене листами, що їх слід зберегти для споглядання потомства:

"Фюрт, 17.3.46.

Дорогий Уласе Олексієвичу! Нарешті вчора дісталася до мене "Велика література". Дуже дякую. Ще бракує мені деяких матеріялів до першого числа [Збірника МУР-у. – У.С.]. Треба ходити до людей і вимагати в кожного не відступаючися. А на віддалі збирати матеріяли дуже тяжко. Пишу, а наслідків мало. Їхати ж знов – не маю сили. Почуваю себе безмежно втомленим, напівхворим. Не знаю, що причиною: чи перевтома, чи німецьке харчування, чи загальний стан цькованого звіря. Але факт є фактом.

Я цілком згодний, що стаття виграла у Вашому стилістичному оформленні, і даю Ваш варіянт з дуже незначними змінами, а саме: замість Сіям я поставив Іран, поперше, бо я дуже люблю іранську літературу, а по друге, тому, що Сіям звучить надто прозорою насмішкою над однією відомою Вам особою. Замість написаного у Вас "ми будемо помилятися", я поставив щось обережніше, щось на зразок, що ми можемо помилятися. Єдина істотна зміна, яку я дозволив, думаю, не викличе у Вас заперечень, бо вона сама собою зрозуміла, саме тому Ви її й забули. А саме: перед формулюванням завдань українського мистецтва в зовнішньому світі я вставив фразу про його завдання у середині українського народу. Це самозрозуміло, але коли це оминути, то може витворитись враження, що ми на наше мистецтво покладаємо тільки

завдання зовнішнього представництва. А справді ж ці завдання є похідне з унутрішньої ролі мистецтва. [Мова про передову статтю до першого збірника "МУР"-у.]

Дуже шкода, що у Вашій редакції статті випали деякі актуальні питання, а саме: створення літературного оточення (має значення для організації праці мурівських осередків на місцях, що посувається вперед з великим скрипом. Як приїде хтось з Фюрту, життя починає почуватися; поїде – і знов мертва тиша); використання літератури як засобу кар'єри, збагачення, самореклями – випадок Славутича і почасти Косача; стосунки з місцевими спілками – має велике значення саме для збереження миру, про потребу якого Ви цілком правильно пишете (і зокрема в зв'язку з позицією авсбуржців щодо творення централі); увага до здібної літературної молоді – випадок Осмачки, який демонстративно виходить з кімнати, коли починає читати хтось з молодих; питання, хто такий член і хто такий кандидат МУРу. Це останнє питання особливо важливе в зв'язку з тим же збереженням миру.

Річ у тому, що тут серед мурівців панує цілковите непорозуміння. Одні вважають, що членом може бути тільки бездоганно завершений майстер і вимагають чистки МУРу (Маланюк, Шлимкевич, Барка та ін.). З другого боку дехто вважає, що МУР мусить узяти до себе всіх, хто тільки має друковану продукцію. Марку МУРу на свої видання просять Манило, Буряківець, Бабій і т.п. До речі, які коли й можна маркувати нашою маркою, то в усякому випадку не першими, а тільки тоді, коли ця марка набуде заслуженої репутації на справді першорядних творах. Обидві тенденції – і поширювальна і звужувальна – дуже войовничі і грозять мало не виходом з МУРу. От тому то мало б велике значення дати виразно для всіх і ясно, які ж вимоги ми ставимо для члена і які для кандидата МУРу.

Але я не хочу висвітлювати всіх цих питань без Вашої санкції й згоди, а тому даю статтю в це число без усіх цих питань. Якщо буде Ваша згода, то їм, або частині їх можна буде присвятити передову в дальшому числі збірника.

Тепер найголовніше: про конференцію в Авґсбурзі, Феденка, Кибалюка тощо. Виступ Феденка був тільки першою блискавкою. Друга є стаття Кибалюка. Можна сподіватися продовження. Якщо пригадуєте, я це передбачав, коли просив Вас приїхати. Якби Ви були на конференції, то може б це все набрало м’якших форм. Суть його, правда, все одно була неминуча. Уласе Олексієвичу, я теж за мир, але миру більше не може бути. І це природно. Тільки казенне і мертвонароджене не мають ворогів. Що МУР має ворогів, – се само доводить, що він живий і потрібний. Що такою мала бути і дійсно була конференція в Авґсбурзі? Це була конференція МУРу і півінтелегента, що паразитує коло літератури. Нічого доброго з цієї конфронтації не могло вийти. Компроміс не можливий – інакше й МУР ні до чого.

Питанням невтралізації Феденка ми займалися ще давно, задовго ще до ашаффенбурзького з’їзду. Тоді ми вирішили запросити його бути головою Літературного фонду. На цю тему говорила з ним Коваленко і, за її словами, дістала надзвичайно зневажливу й самовпевнену відповідь. На самій конференції я говорив з ним приватно і дістав тільки грубості. Про те ж, щоб запросити Феденка до МУРу не може бути й мови, бо де ж у нього художні твори, де у нього ті мистецькі шукання, якими ми визначаємо членство МУРу. Ні, якщо пустити Феденка в члени МУРу, то це означає творити МУР на спілку письменників взагалі, втратити всякий ексклюзивний характер і розгубити провідних людей. Ми вже маємо компроміси: з Чапленком, з Бабієм, з Варавою… І, приміром, Бабій примусив нас гостро червоніти на з’їзді, а ще гірше буде, коли цими днями вийде його книжка, що тепер друкується в Авґсбурзі.

Отже, конфронтація в Авґсбурзі сталася, і в наслідок цього літературний світ розколовся "на так і ні, на біле і червоне" (не політично червоне, звичайно). Тут уже нічого не вдієш. Іде тепер про те, щоб зберегти мир з літературними організаціями й органами на місцях, і добре буде, коли ми доможемося цього. Все це дуже тяжко пояснити на письмі, це є не тільки слова, скільки загальна атмосфера, яку треба відчути і яка в Авґсбурзі відчувалася дуже. Я думаю, що Гр. Ол. Вам усе

це перекаже, але бачу з Ваших листів, що Ви все ще під враженням з'їзду в Ашаффенбурзі. Але це зовсім різні речі і різні етапи нашої праці.

Як мені видаються тепер наші завдання. Поперше, старання підтримати мир і дружбу з літературними організаціями на місцях і з газетами та журналами, що вже виходять. Подруге, літературна дискусія в нашому "МУРі" і потретє й головне – видавнича праця. Ми повинні всю продукцію нашу все краще видавати з маркою МУРу. Не резолюціями й не з'їздами твориться література і літературні авторитети. Організаційний етап закінчився. Тепер потрібна літературна творчість. Тому моя просьба була до Гр. Ол. як до редактора і тепер до Вас – дозволити на всі репрезентативні видання творів членів МУРу і передовсім на Ваші, ставити марку МУРу.

Спеціяльно про мою особу. Кибалюкові я буду відповідати і досить різко. Але поскільки там поставлено питання мало не тотожности мене і МУРу, то можливо Ви вважатимете за доцільне, щоб я відійшов від праці. Я зроблю це з великою охотою і без всякого внутрішнього незадоволення, якщо це треба для користи справи. Ви знаєте, я думаю, що жадних амбіційно-кар'єрних міркувань у мене нема, а матеріяльно праця в МУРі не дає мені нічого. І я можу спокійно перейти собі на працю викладання в Університеті нашому, який до речі відновлює вже свої виклади. Напишіть мені про це з усією одвертістю, Уласе Олексієвичу. Коли Вам буде потрібна моя допомога непомітна, я її охоче робитиму, а для людей хай я як член Правління вмру.

З цього погляду я мушу відзначити, що мені було надзвичайно приємно, що Ви наново написали мою статтю. Це показало мені, що Ви при всій захопленості "Остом" (якому бажаю якнайкращого просування), все таки живете і болієте справами МУРу. Отже, я можу справді сказати "нині отпущаєши раба твого".

На закінчення кілька дрібниць. Косач з біди вже вийшов, отже, Ви можете йому написати. Ваше "ще щось" для журналу звучить дуже заманливо, і прошу про це не забувати. Якби воно прибуло для другого

числа вже, то це було б знаменито. Останнє: який порядок витрачання грошей МУРу: чи тільки з Вашої санкції, чи ще з санкції якої небудь особи. От, скажімо, тепер треба було б передрукувати дещо для МБ МУРу, але я не наважуюся сам схвалити цю витрату. Деякі подробиці у видавничих справах Вам передасть Гр. Ол., якому одночасно пишу в цих справах. Додаю Вам написаний В. Пл. проект листа до Вояківського й Бучка. Посилаю Вам також звіт про конференцію, як його подано в нашому "Час"-і.

Бажаю Вам від щирого серця всього доброго, а головне сил і рівноваги душевної для "Ост"-а. Щиро Ваш – Ю. Шерех.

P.S. Додаю адреси Бучка (Cellegio Rutheno. Roma, Della Sedia) і Вояківського: Munchen, Oberburger-meister Wunderstr. 22), але я не знаю, як їх титулувати і тому прошу Вас не тільки підписати, а й вписати титули й відіслати"…

Погоджуюсь з Юрієм Володимировичем сливе зі всім, лишень мені здається, що "наші" непорозуміння, а тим самим різні ті розвали партій, організацій, фронтів базуються не так на відмінності поглядів сторін, як на бажанню сперечатися для суперечки, боротися для боротьби, розбиватися для розбивання. Це не засада, це пасія. І саме це мене бентежить. І хотілося б знайти можливість сперечатися з цим бодай у цій організації. Тому я за "мир", за "згоду", за "порозуміння", за "компроміс"… Знаю, що ці слова у нас не модні, всім нам здається, що будучи за боротьбу, за безкомпромісовість, за правосильність лінії, ми цим самим виявляємо силу і принциповість. Неправда. Практика показує, що це лиш безсилля, параліч волі, хаос думання. А в результаті розвал. Міжусобиця.

Що маю робити? Для мене весь той МУР зовсім зайвий клопіт. Маю й так досить роботи.

Але все таки ми вдячні Юрію Володимировичу, що він той МУР мурує. І підтримує. І боронить. В історичному аспекті ця організація матиме особливу вартість, а тепер це все таки якесь середовище, де можна танцювати літературного гопака, кому тільки заманеться і почуватися, ніби вдома, ніби ми в Києві чи у Львові разом з мовою, ідеями, будучи в таборах УНРРА. А тому я також за МУР. І буду ступати в ногу з тими, що захочуть зі мною бути.

22 лютого. Нова бомба Юрія Володимировича:

"Фюрт, 20. 3. 46.

Дорогий Уласе Олексієвичу! Недавно послав Вам докладного листа, а тепер уже є нові факти наступу на МУР, і то далеко серйозніші, бо не ззовні, а вибивають камінці зсередини, і то поважні камінці. Ігор Вяч. [Костецький – У. С.] повернувся з Авґсбургу, сповістив, що там Осьмачка, або написав, або збирається написати лист до "Нашого життя", про свій вихід з МУРу. Причина – нібито те, що МУР продовжує традиції ВАПЛІТЕ. Хоч йому привселюдно на конференції заявлено, що цього нема і що кожний член МУРу може дотримуватися тих поглядів, які він уважає за доцільне. Отже, це тільки привід, причина в іншому.

А вчора пані Косачева привезла мені листа від Косача. Його копію й копію моєї йому відповіді додаю. Ті факти, на які натякає в листі Косач, для мене справді абсолютно неправдоподібні, і я можу припустити тут тільки наклепницький вплив Довгаля, у якого тепер Косач щотижня гостює в Реґенсбурзі.

На вплив мого листа до Косача я не сподіваюся, бо, звичайно, тут справа не в чиїхось інтригах проти Косача в МУРі, а в тому, що його, Косача, зуміли відповідно настроїти.

Отже, мусимо вирішити, що робити: капітулювати й припинити працю, чи продовжувати її, сподіваючися, що коли вона розгорнеться, то блудні

вівці повернуться. Рішення в Ваших руках. Я був би за другий варіянт, але як Ви скажете, так і зробимо.

Поза тим нічого нового. Досі ще не маю всього матеріялу до "МУРу", а тому не здав ще в друк першого числа. З пошаною і щирим привітом – Ю. Шерех."

Лист Косача до Юрія Володимировича суцільний плач, риданіє, розпач. "Деякі керівні МУРівці й то люди, яких я вважав найбільш об’єктивними в оцінці моєї праці, намагаються потаємними і трусливими атаками з-за рогу здискваліфікувати мене, як письменника"... "розпочали основнішу кампанію проти мене"... "це тільки ланка укритої, трусливо-негідної акції проти мене, яка велась в МУРІ від початків його існування"... "потайки й в організовано-підлий спосіб ставлять під знак питання мої "кваліфікації, як письменника" й то в зносинах із людьми поза МУРу"... "Я не на те вступив до МУРу, щоб бути об’єктом трусливої й негідної письменника-громадянина інтриги й нагінки"... І т.д., і т.д.

І до того заява:

"До Правління Хвального Т-ва МУР у Фюрті (Бав.). Отсим прошу про скреслення мене з числа членів Правління МУРу. З черги заявляю про моє виступлення з членства Об’єднання МУР взагалі з причин особистого характеру. Юрій Косач. Мюнхен, 13.2.46."

І дописка Шереха;

"До цього можу додати, що лист мені доручено дружиною Косача вчора і що те, чому взято кілька виразів листа в лапки, мені цілком не зрозуміло. Як що це цитати, то звідки? Чекаю на Вашого листа. Ю. Ш."

Але мені зрозуміло і це ніякі цитати, а вигадка месьє де ля Косач, який не довіряє сам собі і якого легко "взяти" кожному агентові кожної інтриги.

Одначе, я настрочив йому, тобто Косачеві, досить довгого листа, в якому зазначив, що

"лист Ваш стилізований майже розпачливо. Я його прочитав уважно, але нічого фактичного з нього не довідався. Хто, з ким, за що… Я лиш при тому подумав, що не гаразд аж так мало довіряти, як не своїм товаришам, то бодай собі самому. Ви так мало вірите в себе, що Вас можуть вивести (і так безнадійно) з рівноваги двоє-троє кимсь десь висловлених слів. Вибачте мені, але така постановка справи видається мені крайнє неповажною"…

"ніхто, ніде Вас, тим більше з правління МУРу, не "декваліфікував, як письменника", а це тому, що ніхто цього зробити не може.

Ви письменник, який говорить сам за себе, а коли хтось там десь висловлює свої про Вас думки, то за це організація, як організація, не мусить нести відповідальности. Тим більше, що Ви є також членом правління тієї організації і Ви також несете відповідальність за її гаразди. Найбільше, Ви можете мати претенсію до тієї особи, яка Вас "декваліфікує", але ніяк до організації"…

"Хочу на заключения сказати: думаю, пане Юрію, що Ви свою заяву візьмете назад, перепросите нашого доброго і замученого Юрія Володимировича за турботу і на будуче не будете з такими заявами морочити нам голову. Волію, щоб Ви розрахувались зі своїми противниками, як Джек Лондон (в морду!), аніж оте українське скиглення та ображання, та оті вічні "виступи". Я більше ніж переконаний, що Ваш виступ принесе Вам самим багато прикрощів. Не від нас, а від тих якраз, що, можливо, на Вас в такому напрямку впливають. Будьмо краще добрими друзями, товаришами, колегами. Гаразд? Вас шануючий…"

Отаке то я йому настрочив. Чи матиме воно вплив? Будемо бачити.

Тим часом у нашому таборі також повно новин. Учора, на зарядження унрівського керівника табору Г. Стрелінґера, вивезено невідомо куди єпископа Мстислава, його шваґра Юрія Вітковицького, бувшого коменданта табору Володимира Онуфрійчука та його брата Федора. Тобто цілу бувшу таборову управу. Наслідки довгих, неприємних інтриг з приводу чисельних, неприємних справ.

У нашому МУР-і забагато клопоту з приводу "поглядів" і гонору, тут з приводу керування табором. Найбільше постраждала з того таборова церква. Кінець урочистих архиєрейських богослужб, чисельних молебнів, надхненних херувімських. Але можна допускати, що це не вплине на кружляння плянет, сходу і заходу сонця і та сила, що цим керує, не буде до нас в претенсії, бо це вона саме такими нас створила.

Минулу ніч не спалося, все думав... Ось два дні майже не працюю над "Шереметою", але до закінчення його не лишилось багато.

25 лютого. Зі щирим жалем і смутком згадували ми учора річницю смерти мого доброго київського друга Аркадія Любченка, що помер минулого року в Бад Кіссінґер і там же похований. У церкві відправлено панахиду, вечером відбулась академія, я мав вступне слово, Григорій Костюк прочитав реферат про покійного, артист Проценко подав одне з його оповідань, хор Колесниченка виконав кілька пісень. Стільки з ним пережитого, так багато спогадів.

Черговий лист від Ю. Шереха. Ті самі клопоти. Написав листа Степанові Баранові в справі збірника з приводу тридцятлітньої річниці смерти Івана Франка. Просили і мене щось туди написати, але тема Франко складна, вимагає часу, якого у мене так мало. І не почуваюся добре, ночами безсонниця, мабуть перевтома, потрібно відпочинку, сьогодні весь день боліла голова, був гарний день і тому я провів чимало часу на повітрі, бавився з Тодьом і ходили з Танею до лісу.

Зустрівся з В. Доленком та В. Дубровським, знайомими з часів Ваймару. Їх справи – політика. Постійні наради у президента, намагаються знайти можливість координації політичної роботи з іншими політичними середовищами, що на мою думку є справою безнадійною, бо "наші" політики не мають для цього нерва. Просто, взято не ту нуту. Політика зводиться до гри в сліпу бабу. Це повторяється й повторяється без яких будь виглядів зміни.

Прибув також з англійської зони, мій прадавній знайомий, невідмінний секретар різних українських організацій колишнього Берліну, мій щирий кореспондент Микола Селешко. Знаємося з ним з років двадцятих. Він, разом з Олегом Лащенком, намагаються заполонити мене грішного до активнішої діяльности в організації українських націоналістів мельниківського відламу, звичайно, в ролі слухняного виконавця постанов їх проводу… І було б, можливо, все це гаразд, коли б мене не обдаровано певними завданнями, які не завжди ототожнюються з "нашою" політикою, чого мої добрі старі друзі не хочуть, або не можуть розуміти.

28 лютого. Кінчається лютий, а з ним формально й зима. Завтра березень і натяк на весну, але в дійсності це дощ, це сніг, учора, наприклад, випало снігу за цілу зиму і деякий час виглядало по зимовому, але сьогодні знов халепа, вогко, холодно. Мусів накинути на плечі Таніного кріличого кожушка, що його дістала вона тут в таборі, бо у нас в бараку досить таки холодно. Огрівання знов штрайкує, всі ходять одягнуті в тепле.

Велика сенсація! Учора прибув до нас з далекої, заокеанської Канади офіційний представник організованого українства тії країни о. Василь Кушнір з наміром обзнайомитись з нашими умовами та обговорення можливостей переселення нас за океан. У президента Лівицького відбулись наради представників еміграції, приготовано спільний громадський обід, а вечором, на честь гостя концерт з моєю привітальною мовою, виступом хору Колесниченка і промовою гостя.

Отже, починаються перші пробні контакти з континетом другої півкулі землі за Атлянтиком, куди, правдоподібно, будуть скеровані наші стопи. І приємно, що там вже є певна кількість поселенців нашого племени і тим самим ми вже не будемо там аж надто незнаними. Моя привітальна промова хотіла також це сказати, що відповідало також настроєві цілої нашої громади.

Маю запрошення на відчит до Герсфельду на Гессенщині, де то ми вперше зустрілися з УНРР-ою минулого літа. Також запрошення від І. Багряного до співробітництва в газеті "Українські вісті", що почала виходити в Новому Ульмі. Роботи прибуває й прибуває, а тут зіпсулась моя "Орґа", мусів віддати її до майстерні і ось сиджу, як без рук. Зовсім розучився писати пером.

Учора також повернулись назад до табору всі наші арештовані, які, за вийнятком єпископа, будуть і далі тут жити. Їх, а особливо Паньківського, гарно вітали, всі вдоволені, що все так добре скінчилося, ніякого обвинувачення, американці розуміють, що це лиш інтрига совєтської агентури, якій тепер починають не вірити на слово.

Березень

5 березня. За вікном дощ, багато дощів, сливе кожної ночі ллє, але весну чути. Особливо в лісі, де я учора мав можливість побути пару годин. Почуваюсь втомленим і мушу відпочивати… Минулу ніч знов не спалося, весь час чомусь квилив Тодьо, я сердився, але не на Тодя, а на тих, що нас сюди дали. Рано з пересердя, знов написав комендантові гострого листа і обіцяли вже завтра нас кудись переселити… Побачимо, побачимо.

Машинка знов на моєму столі, багато працював, кінчаю нарешті "Юність Шеремета"… Прибув до табору Ісаак Мазепа, видатний політичний діяч, свого часу міністр внутрішніх справ УНР, лектор Української Господарської Академії в Подєбрадах в Чехо-Словаччині,

автор "Большевизм і окупація України", "Підстави нашої політики", "Україна в огні і бурі революції". Ми з ним знайомі ще з Праги, приємна зустріч, багато розмовляли, переважно політика, але також і література і справи МУР-у. Його партійний товариш (вони є знані діячі нашої соціял-демократії) Феденко, подає заяву до МУР-у і, здається, що і Мазепа не мав би нічого проти, бути його членом. Тожто ми тримаємось засади лишень літературного членства, а тут вже втручається політика… Чого ми не маємо наміру торкатися.

Шандрушкевич, тобто комендант табору, скаржиться, що на нього знов донос, ніби він переховує в таборі воєнних злочинців. Агентура не спить.

6 березня. Учора Черчіл з-за Ля Маншу вирік на весь світ виразну, як завжди сильну і логічну мову, акцентовану на теперішнє політичне положення, в якому совєтська політика загарбництва вільних народів відограє ролю першорядну і рішаючу, не рахуючись з ніякими хартіями, проголошеними у Сан Франціско. Від Чорного до Північного моря, між вільним заходом і невільним сходом нашого континенту, запала залізна куртина. Це звучало, як Увага-увага! Чи маємо це розуміти, як мобілізацію до нової війни? Як не гарячої то бодай холодної? А чи тільки, як голос вопіющого в пустині?

8 березня. З табору Майнц-Кастель прийшла вістка, що там порядно потовкли совєтських офіцерів, які агітували за "родіну". Таке ж трапилось і з їх відпоручником для табору у Вісбадені. Промова Черчіла піддала відваги, розмови про "нову війну" не вгавають, совєтів нема потреби боятися, вони розбиті, господарсько безрадні… Але таборяни цьому не вірять. Сподіваються нового натиску "родіни" і нових страхів.

Сьогодні ми з Танею двічі побували в місті. Оффенбах досить зруйнований, але взагалі це гарне місто. Я відвідав окуліста і вперше набув окуляри для читання, як також міняли бісквіти і каву на цибулю й кислу капусту. Наші консервні харчі не багаті вітамінами, у Тані хитаються зуби. Хай живе цибуля й кисла капуста!

І також вперше відвідали кіно. Стара, американська картина в англійській мові, не багато з того зрозуміли, але все таки ще якась цибуля й кисла капуста для зміни буднів.

Закінчив редакцію "Юності Шеремета", але до "Ост"-а все ще не готовий. Дрібні справи, депресія, час до часу "страх і трепет"…

9 березня. Війна, але тільки нервів. Совєти в агресії, їх преса й радіо б’ють тривогу, в повітрі тріскотня звуків. До того додається гарматна стрілянина, американці збільшують контингенти війська, спішно будують нові летовища. Але президент Труман зве Сталіна Джов-ом і надіється, що мир переможе. Враження, що щось назріває, якась криза, лишень годі сказати яка. З Москви Черчіля звуть гітлерівцем, Айзенговера фашистом… Гай, гай! Невже? О! Краще не радіти передчасно.

11 березня. Наш з Танею об’єднаний протест у Шандрушкевича з приводу мешкання. Обіцяне "завтра" не сповнилось. Я зложив заяву на письмі, що не братиму ніякої участи в таборовому житті, поки не дістанемо можливого приміщення. Генеральний штрайк.

Зрання відповів на два листи Шереху. Не раджу робити "особливої квестії" з виступів Осьмачки, а полагодити це питання "принагідно". На інформацію Шереха, що газета "Час" у Фюрті наміряється проголосити літ-конкурс з нагородами – трьох, двох і одної тисячі марок, з тим, щоб МУР прийняв в тому близьку участь, моя думка така: "Нам необхідно затримати строгу й консеквентну позагрупову політику. "Час" є органом однієї політичної і ексклюзивної групи. Конкурс фінансово замалий, запізно проголошений, замало часу для його реалізації. Я вважаю, що перша премія повинна виносити не менше 15,000 марок… З цих міркувань ухиляю думку про конкурс категорично"… "Якщо Косач рішуче відмовиться від МУР-у, до правління проведемо Багряного"… "Шаяністи нічого нам не зроблять, стаття Державина не має в собі нічого небезпечного… Взагалі "гострих тонів" поки що не слід вживати, а краще залишити їх для скрайніших потреб. Мусимо розуміти, що ми тільки що

налагоджуємо скрипки, щоб грати, і було б не гаразд коли б при першому порусі смичка струни потріскали. Так говорив Заратустра"...

Прибуло чимало представників "Державного центру" і в тому мій приятель і земляк Н. Кибалюк, тепер завзятий поборник Шереха, мабуть, з причин, що його не запрошено до МУР-у. Мушу з ним говорити. Шерех тут не при чому. Це справа кваліфікаційної комісії і до неї треба звертатися.

У президента Лівицького поважні наради... Все та справа всеукраїнського політичного представництва.

З Москви, по радіо, громи й блискавки на Черчіла, "Правда" лається особливо вишуканими букетами, іранський Азербайжан, з благословенства Сталіна, оголосив автономію і загорнув до неї чималу порцію й самого Ірану.

15 березня. Цікаво, цікаво. Заноситься на нову війноньку. У Персії совєти маршерують до границь Туреччини, у Трумана в Білому Домі наради начальників штабів, Черчіл прилетів до Ню Йорку, польський генерал Андерс до Лондону.

Тож то я знов засів за "Ост"-а. Машинка цокотить і цокотить... Ще раз побували з Танею в кіно... Далі читаю Біблію. Весна, але холодно, вітер зі сходу і це зрозуміло.

18 березня. Покращала погода, але не покращали наші умови. Нас ніби хочуть перенести до кращого приміщення, але якось Бог не дає їм спору. Це вже триває ось три місяці. Мої нерви напружені до відмови.

Переглянули з Григорієм Олександровичем зредаговану "Юність", він має бути її видавничим редактором. Видавати має новозасноване видавництво Романа Паладійчука "Прометей" в Ульмі. Твір має на собі ознаки часу, писаний на ходу, на коліні, без потрібного напруження і без

справжнього творчого настрою, що його в моїх умовах неможливо осягнути. Але хай буде, як документ доби. Ціла моя творчість, це документ доби. Це унікальна ситуація в історії творчого слова і так її треба розуміти.

Черговий лист від Шереха… Перед тим, я дістав від нього два листи. В останньому листі він повідомляє, що переслав мої міркування в справі дитячої літератури Гошовському… (я писав, що це важлива справа, але вона вимагає спеціяльної уваги письменників цього жанру і МУР може цьому сприяти своїм співробітництвом з ними).

"Справа Косача, пише Шерех, розв’язана позитивно (чи надовго?). Виявилось, що "підлими інтригантами були Міяковський і… я. Міяковський написав листа Довгалеві, де між іншим писав, що, на його думку, "Чудесна балка" Косача – твір слабий і не варт було його видавати. Моя ж вина була в тому, що Міяковський процитував мої слова з доповіді про те, що "Косач не знає України", вирвавши їх з контексту. Довгаль поспішив показати це Косачеві з відповідними коментарями – і звідси всі наслідки. Тепер Косач узяв свою заяву назад, і все начебто в порядку. Боюся тільки, що при такій системі МУР може перетворитися в товариство взаємної адорації"… "Адреса Осьмачки – Фюссен (Баварія), Табір УНРРА, Укр. Абтайлюнґ. Але мені здається, що писати йому – даремна річ, бо жадні логічні докази на нього не впливають.

У останньому листі, Шерех пише: "Обидва питання (конкурсу і Осьмачки) по моєму, Ви розв’язали правильно. Випадок з Осьмачкою справді заслуговує тільки на принагідне висвітлення. Осьмаччиній поведінці ніхто не надає серьозного значення. А особливо добре з конкурсом"… Він цілком годиться з моєю думкою, і пояснює, як це сталося, що це питання виринуло в такій формі. Спочатку малось на увазі, що конкурс має бути проголошений ЦПУЕ, але згодом це перетворилося у конкурс газети "Час", що є органом однієї з наших політичних груп. Тож то ми вважаємо себе організацією понад груповою і незалежною. Амінь.

З Москви подали вість про так зване уневажнення Берестейської унії з 1596 року. Греко-католицька церква зливається назад з православною і зробив це хто? Сталін. Йосип Вісаріонович. Сонце Кремля, батько народів, геній людства… Воз’єднання за воз’єднанням… Рим, кажуть, протестує, але… тихо. Скільки дивізій має папа – запитав Сталін Чорчіла, коли той покликався на опінію папи в справі Сходу Европи.

21 березня. Ой, не легко, дуже не легко, жити в таборі… Мучились, мучились ми в тому курнику і сьогодні – бац!… Прийшов приказ, що до понеділка, двадцять третього, наш табір має бути ліквідований, бо сюди прийде військо. Ха, ха! Значить, пакуй манатки і в путь дорогу. Не знаємо ще, куди повезуть, але всі пакуються… В суботу й неділю почнуть нас вивозити.

Таким чином вирішуються старі наші лементи з приміщенням тут, а почнуться нові десь інде. Я зрезигнований. Все одно куди повезуть. Працювати і так годі… Сьогодні згадується особливий мій 21-ий березня 1942 року в Рівному. Тоді мене арештовано німцями з дуже невиразними перспективами на майбутнє. Мало-мало не опинився я, раб Божий, у якомусь концентраку… Тепер ось також "концентрак", але без варти, йди, куди хоч. Перед нами дві дороги… Назад, це Сибір, вперед – Америка. А третьої нема.

22 березня. П’ятниця. Вже дістали розпорядження вивозу. Завтра, о годині 10-ій, приїдуть військові авта і повезуть нас до Майнц-Кастелю на Річці Майн, де вона впадає до Рейну; старовинне місто з часів римських, батьківщина перводрукаря Гутенберга, трохи далі на захід від Франкфурту. Табір пакується. У нас великий кіш, чотири валізи і кілька міхів. Книги, архіви, картини, одяги, білизна, постіль. Тягнемо це за собою від самого Рівного різними засобами комунікації, через Львів, Краків, Відень, Люнденбург, Берлін, Ваймар, Герсфельд, Гальсдорф… Протягом ось скоро трьох років. І куди далі?

Дуже хвилюючі вісті зі світу політики. Здається, що ось-ось має вибухнуть нова війна, в американській пресі про це повно… Большевики загрожують окупувати Тегеран і вони мають бути вже в марші.

Приємний, теплий, вітряний день, небо злегка крите хмарами, в повітрі вогкість і повно весни…

Ми весь день на ногах, весь час на дворі, розмови з людьми… Востаннє побував разом з Тодьом у "нашому" лісі, куди ми не раз заходили. І пакування… Страшенно обридло те пакування… Весь день чути гарматну стрілянину, це вправи і це збільшує воєнний настрій… Над вечір раптово зчинилася буря з дощем… Було б це цікаво, коли б і завтра це продовжувалось.

Остання ніч в Оффенбасі, Lager DP, Pionierpark.

Майнц Кастель

Ввесь день збирались та вкладались

І світа тільки що дождались,

Та посідали на човни.

І. Котляревський, "Енеїда".

24 березня. Не на човни, а на тягарові машини з шоферами в уніформі "єнькі", які везли нас і старанно жували ґуму. Вкинули нас до великих, чотириповерхових будівель, без вікон, без дверей з пообливаними дощовою водою, брудними стінами, стеля місцями провалена, на помості купи тинку і сміття.

Табір український. У нашій кімнаті тільки четверо ліжок і більше нічого. Нас дві родини, ми і молоде подружжя з малою дитиною, яких ми вперше бачимо. Це на другому поверсі, перед вікнами Майн, а там далі французька зона окупації… У коридорі гармідер і рух, у сусідній кімнаті родина Лівицьких і Холодних, десь там далі Смаль-Стоцький і всі інші наші знайомі, у кімнатах по вісім, десять і більше людей, неодружені у спільній залі по кілька десятків люда.

І абсолютна пасивність й безділля, наші речі не розпаковані, дістали тільки щось для спання, нам сказали, що це тимчасово, що нас розселять по ліпших приміщеннях, начальство табору в клопоті.

Але настрій не розпачливий. Своєрідна розгубленість, розглядання довкілля, знайомство з людьми. Радіо з Лондону повідомляє, що в Чехословаччині арештовано понад сто людей, які готовили повстання проти влади і мали зв’язки з українськими партизанами. Уперше з Лондону згадано про наше УПА.

27 березня. Тільки що повернулись з Вісбадену, їздили туди трамваєм з Танею і в товаристві Ковпаненка та Нечая. Хотілося втекти з наших руїн. Оглянули виставку різнородного німецького малярства зібраного з різних галерій, які вже не існують. Вісбаден досить добре зберігся, багато вулиць нерозбитих, десь-не-десь щось продається, знайшли навіть кавяреньку, де випили мінеральну воду та з’їли кілька своєрідних "кухен" з чорної муки і з невідомо яким солодом.

Після цього Таня й Ковпаненко поїхали назад до казарми, а ми з Нечаєм залишились оглянути місто.

Пройшлися сюди і туди, і натрапили на кіно, де давали "документальний" американський фільм, дуже старанно спрепарований про останню Гітлеро-Сталінську війну з намаганням показати, який то поганий Гітлер, а який добрий Сталін і що громадяни СССР живуть, поживають і добра наживають, ходять до церкви, моляться, кадять,

дзвонять, співають. Клюква жахлива і в загальному – пропаганда комунізму за гроші капіталістів. Так робиться політика нашого перверзного часу з якимсь незбагнутим замислом незбагнутих людей, яким хочеться конче з Европи зробити СССР з голодом, рабством, Сибіром, Сталіном, НКВД.

Всі ті чудові, рожеві, солодкі мрійники, що йшли на барикади визволяти "трудовий народ"… Де вони тепер? Після того, як мільйони, й мільйони невинних, добрих розумних людей затоптано, зграсовано, виголоджено і доведено справу до краю руїни. За одне дякуймо Сталіну… Що він у своїх голокостах не оминув також і тих, руками яких і зроблено було ціле те нещастя. Всіх тих Троцьких, Бухаріних і прочая, і прочая, ген аж до Тухачевських і Бабелів включно…

Але справу не програно. Увага, увага! Америка плекає нову серію Троцьких і Бабелів. Це їх головами і їх капіталами готовиться нова навала на свободу "вільного світа". Attention! Hannibal anti porte!

Бридкий настрій, суга безнадій, безодня думок. Здається, все валиться і невідомо, чого ми ще сидимо в тих казармах, де недавно падали бомби, від яких до цього часу, зі стелі сиплеться тинка, а на стінах ростуть грибки…

28 березня. Рано знов був у Вісбадені, на цей раз з Григорієм Олександровичем. Тікаємо від руїн. Вісбаден нагадує щось з часів добрих, коли люди могли їздити по курортах, пити, для моди, мінеральну воду і слухати, також модну, музику Оффенбаха. На наших очах зникли, як дим, ті часи, ми увійшли у смугу особливого тиснення тяжких атмосфер нашої політичної плянети. Питання бути чи не бути стоїть на кожній вулиці, де ще недавно бурхливо гарцювало Бути. І мені здається, що, можливо, переможе і тепер Бути, тільки тепер це не буде знак оклику, а тільки знак питання.

Ми блукали вулицями, роздобули трохи паперу і вернулися до наших руїн, у яких ми приймали навіть візити. Нас відвідали наші куми Папари з їх маленькою Мирославою, появився старий знайомий, знаний фотограф Лев Янушевич. У таборі багато людей, що мене знають, часто зупиняють на вулиці, люди переважно молоді і мені не знайомі.

І гарний, теплий соняшний день. Ось сиджу на наших валізах, нотую враження, до відкритого вікна ллється яскраве, західне сонце, блищить Майн, а там далі місто Майнц – французька зона окупації.

Зусилено роблю старання, щоб дістати краще приміщення, у мене ж гора праці, а дні втікають. На нашому коридорі весь уряд УНР і в цьому також своєрідна символіка часу. Українська Народна Республіка, Четвертий універсал, три роки боротьби за його сенс і нарешті ось ці руїни. Зрештою, чи це тільки УНР? А де Річ Посполита Пілсудського? "Наше репубґіка" Масарика?... А Литва, Латвія, Естонія? А могутній, третій Райх? Розтятий на четверо Берлін. А що далі? З Парижем, Римом, Лондоном? Огненний знак питання над огненними руїнами цивілізації, що її ось тут утверждали ще римляни. Чи справді "Untergang des Abendlandes"?

30 березня. Моторошна вість з табору Геффа, біля самого совєтського кордону, куди завезли частину табору Герсфельд, до якого і ми з Танею належали. Там зібрано еліту нашої скитальщини зі східньої України – Вєтухов, Доленко, Підгайний, Крилов, Бульбенко, щось понад дві сотні люда. Ласий шматок для совєтських людоловів. Створився справжній бій з американськими вояками, які помагали совєтам. Були побиття, арешти.

Покликано перевірочну комісію з шости американців і чотирьох совєтів. Шукали "коляборантів". Усі перейшли те митарство успішно за вийнятком Семена Підгайного, який відмовився сказати, що він не поборював совєтів. – Поборював, поборюю і завжди поборювати буду де тільки зможу. За це мене гноїли в Соловках, трощили ребра в тюрмах, але хай будай тут, у вільному світі, буде вільно мені сказати всім у вічі

правду, – відповів він на питання, чи поборював совєтів. За це його арештовано, але совєтам не видано. Він має бути десь тут у військовій в’язниці Франкфурту. Мала, щупла людина, з великим, міцним духом. Нашим завданням – як найскорше його з того ув’язнення вирвати. Особлива делегація до коменданта Франкфурту вже виїхала.

Учора, ми з Танею знов їздили до Вісбадену дивитися на "Напад на Росію". Деякі нотки вказують, що навіть тут починають совєтів розуміти. Слухали також вісті. Ситуація в світі бридка, поступування Заходу негідне, для Сталіна це барани, яким він крутить роги. Ніяких тут самостійних, ні Польщі, ні Чехо-Словаччини бути не може. Це лиш хворий Рузвельт в Ялті міг їм повірити.

Не менш бридкий мій настрій, моє "нема недоброго, щоб не вийшло на добре" здається, не зможе здійснитись. Звідки воно може взятися? Нас може й не віддадуть "родіні", але розвіють по світі, як вітер розвіває листя осени. На думці домінує самогубство.

Квітень

2 квітня. Тепло, цвітуть дерева, ми на Рейні. Багато часу проводимо у Вісбадені. Учора з Ковпаненком забралися в його курортні місця. Частина його павільйонів й готелів в такті і там царствують гості в уніформах "єнькі" з їх "джіпами", які можуть сидіти в фотелях з ногами на столі, ремиґати ґуму "Спір", курити цигарки "Камель" та розкидати недопалки за якими вержуться ниць горді нащадки Третього райху, що лежить ось тут в безконечних руїнах.

Що має з тими руїнами статися? "Відроджена Европа"? Америка? СССР? Хто буде командувати?

Нема відповіді. Величезний знак питання над руїнами Вісбадену. Ми йшли вверх на взгір’я, покрите деревами, що наповнялися соками весни, під якими скрізь купами білів ряст, стояли вигорілі вілли, залишені залізні

огорожі, сліди квітників з розлогими краєвидами, до яких, там трохи далі, у зливі сонця, належала гарна будова церкви візантійсько-православного обряду, побудована тут коштом російських царів у вишукано мистецькому стилі з наміром виміни вартостей. Німці давали руским павільйони, готелі, мінеральну воду, музику Штравса, рускі віддячувались рублями й православієм. За ті гроші, які вони тут витрачували, можна було побудувати вдома десять Вісбаденів, але це не було б по руски. "Что рускому харашо – нємцу смєрть". І навпаки.

Тут тепер тихо, ніде ніяких людей, залишки будівель біліють на сонці, ніби висохлі черепи. Тільки будова церкви лишилась незайманою, була навіть відкрита, і ми з Ковпаненком до неї зайшли. Урочиста тиша, прекрасно виконаний іконостас і навіть лямпадка з червоним світлом перед картиною "Тайної вечері", що над "царськими вратами". Це свідчило, що тут ще жевріє якесь життя, і хтось ще цим турбується.

Але, як сказано – нікого ніде з людей. Ми тут лиш двоє. Стояли в мороці храму мовчазно, боялись порушити його тишу, бо це ж щось, як диво, – шматок такого давнього минулого, що здавалось, ніби ми увійшли до храму древньої антики. Це тут так близько і це там так далеко. Ми ще вміємо молитися в цій вірі, у нас в таборі похідна церква, але цей храм нагадує, що в цьому таїться якесь закінчення якоїсь доби. Храми маїв Мексика, храми Люксору Єгипта, храми Акрополісу Атен, храми Кремля… Чи й православіє відходить до музеїв? Чи зможуть рятувати його залишки патріярхату в турецькому місті Істамбулі, або в наших таборах? А що з Ватиканом в оточенню марксизму? "Епоха здійснення утопій і порох спопелілих вір", як це казав колись Маланюк у "Посланії" до М. Рильського.

Віддаємо шану домові молитви наших предків і вертаємось назад. До речі, мій приятель Данило Ковпаненко належить до діяльних громадян скитальської України, член різних комітетів і голова Українського Центрального Комітету з часів Ваймару, походить з Київщини, брав участь у визвольній боротьбі армії УНР, активний діяч Державного Центру, тому ми раз-у-раз торкалися питання екзильного уряду, що оце,

разом з нами, перебуває в руїнах казарм Майнц-Кастелю. Які його перспективи? Що має з ним статися? Як далеко пощастить йому пронести факел УНР бодай у теперішньому вигляді.

Ковпаненко реальна людина і його думка проста: коли, казав він, історія поставила перед нами таке завдання і воно, бодай на короткий час, було здійснене, то це значить, що воно закономірне. Росіяни нас розбили, їх більше, вони щасливіші своїм стратегічним положенням, вони безоглядні. Ми оточені зо всіх боків ворожими кордонами, ми відкриті для всіх вітрів інвазії, ми вибиті з колії й ритму політичних процесів, але ось протягом століть, ми не лишень задержуємо за нами наше місце на плянеті, але й втримуємо балянс існування Російської імперії взагалі. І якщо Москва не зможе знайти правильного рішення цієї справи з її власної ініціятиви, вона, одного разу, опиниться в стані такої кризи, з якої ледве чи зможе вибратись. Забагато за нею відповідальности, тягар її злочинности затяжкий, посховзнись вона на своїй дорозі і її розірвуть на шматки. І єдиний її проти цього рятунок – поліція, армія, русифікація. Ані натяку на якусь справедливу формулу рішення.

УНР своєї боротьби не програла, її уряд вигнано з її території, але бій за неї ведеться далі. Скільки жертв було віддано за неї за весь цей час? Всі ті минулі роки від перших днів революції, це наш фронт. Розуміється, що нашу столицю, наші міста і наші села – хати і поля, і багатства землі забрав ворог, але чи чується він там вдома? Їх преса, їх радіо, їх пропаганда, як день, як ніч, роками й роками тільки цим і займається, що доказує їх "дружбу", добродійство "старшого брата", але вони знають, що це "чепуха" і до того "на посном маслє". Англійці відходять з Індії, французи з Індонезії, італійці з… Зрештою, це аксіома. Світ самочинно звільняється від колоніялізму і не поможе тут ніяка русифікація. Український народ на російській мові скорше довідається куди йдуть багатства Донецького басейну чи Кривого Рогу, ніж на українській… І це буде рішати. Час УНР непомильно наближається. Цей титул все більше і більше набирає сили в світі, але це були ми, що його вжили вперше.

Такі ось розмови і ми до них вертаємось і вертаємось…

У таборі три дні святкують Шевченка. Я ще не знайомий з тутешніми керівниками цих справ, але вже дістав запрошення зачитати доповідь про Шевченка… Маючи під рукою щось на цю тему вже готове з назвою "Во время люте" і вчора, при дуже заповненій, великій залі його зачитав. Несподівано великий успіх.

Взагалі, це великий і досить хаотичний табір, переважно молодь і багато "східняків". Сьогодні, аматорський гурток ставить "Наталку Полтавку". Винятково слабе виконання, я зміг витримати лишень одну дію.

У нашій кімнаті п’ятеро мешканців і в тому мала дитина, яка захворіла і цілу ніч квилила. Спання, очевидно, не було. Нам обіцяють краще приміщення, але покищо це щось, як і було в Оффенбасі. "Обєцанка цацанка, а ґлупєму радосць", кажуть поляки.

3 квітня. Тому тікаємо до Вісбадену, бачили фільм "Доктор Ерліх", – біографія знаного бактеріолога, винахідника сальварзану.

Шкода, що минають так марнотратно гарні дні і тижні. Скільки за цей час можна б зробити потрібного. Тож-то у мене купа праці. Серед таких умов не легко втримати нерви. Був би найщасливішою людиною, коли б міг покинути табір взагалі. Не можу жити в натовпі.

Ми дуже зраділи, що випустили Підгайного. його поведінка американцям подобалась. Цей випадок треба спопуляризувати.

Треба б дощу, земля висихає, багато куряви. Але й маємо вигоди, бо стіни нашої кімнати, на яких появились грибки, майже висохли.

6 квітня. Дощ. Нарешті… Але нам з цього мала радість… Тече зі стелі і нам просто на постіль. Грибки по стінах знов ожили і зазеленіли.

Тісно, плаче дитина, за вікнами дорогою проїжджають джіпи, цілу ніч лило, і з неба, і нашої стелі, приходилось кілька разів вставати і шукати захисту від стихій. Шкода молодих батьків з їх маленькою дитиною.

Учора склав текст протесту проти подій в Герсфельді, де людей побито змушуючи їх вертатися на ту жаську "родіну". Перевірочна комісія знайшла, що всі їх обвинувачення совєтами звичайний наклеп. Протест засилаємо до головного командування американської армії.

Читаю Біблію – "Діяння апостолів".

Учора нам знов обіцяли краще приміщення… Просять бути терпеливими і я їх розумію…

Ковпаненко оповідав про свою родину, яку в цілості совєти знищили, не дивлячись на її "незаможництво". Ілюстрація до того, про що ми говорили з ним у Вісбадені. Знищено не лишень його родину, знищено родини всіх, що боролися за незалежність своєї країни, а їх мільйони. Прийде час і Москва дістане гарний за це розрахуночок, а це станеться так само напевно, як завтра зійде сонце.

7 квітня. Слава. Ми на новому мешканні. Прекрасна кімната на першому поверсі, першого бльоку, число 88. Учора дістали не тільки повідомлення, але одразу людей, які забрали наші манатки й перенесли їх на нове місце. Вже давно ми не користалися такими розкошами. Тиша, вигляд на подвір’я, під вікнами дерева, над деревами світить раннє сонце, до відчиненого вікна ллється свіжість запахів молодого листя. Першу ніч ми спали, як з маківкою. І одразу беруся за працю.

Сьогодні неділя, побували в церкві, опісля в театрі на докладі про міжнародне положення, ще опісля, на спортовій площі, де змагалися польська дружина з Вісбадену і наша таборова у відбиванці, з вислідом 2-1 в нашу користь.

А вечором відвідали наших земляків з Волині, родину Пирогових. Ми знайомі ще з Рівного, з весною минулого року, перебували з ними разом в селі Тавбасі біля Ваймару. Доктор Микола Пирогів – визначний діяч з Ковля на Волині, за Польщі посол до сойму, за німців, голова міста Ковля і член Ради Довір’я в Рівному.

Зібралось товариство, пили чай, багато розмов, я зачитав уривки з "Ост"-а, а вийшло щось, як літературний вечір…

І взагалі, настрій горою… Моя "Орґа" знов появилася на поверхні життя і вже завтра розпічну мою тріскотню. Нарешті, нарешті!

Примітки

Подається за виданням: Улас Самчук. Плянета ДіПі: нотатки й листи. – Вінніпег: накладом товариства "Волинь", 1979 р., с. 72 – 77.

Ульм над Дунаєм

Еней в цю путь як-раз зібрався,

Шкапові чоботи обув,

Підтикався, підперезався

І пояс цупко підтягнув.

І. Котляревський

16 квітня. Яке там нарешті… Зміна на сто вісімдесят градусів нашого курсу і то раптова. Ми в Ульмі над Дунаєм, назад в Баварії, дві сотні з

гаком кілометрів на південний схід Майнцу. Що сталося? Багато. Діловий, зарядний мій друг і кум Григорій Олександрович, зі своєю родиною, не менше ніж ми нагорювався в цьому таборі, де ми ніяк не змогли знайти сприяння з нашими літературними справами і коли ми опинилися в руїнах майнцівських казарм, де я почав наново оббивати пороги таборового начальства в пошуках за приміщенням, Григорій Олександрович натомість, залишив своїх Раю і Тодя на нерозпакованих клунках і подався у світ шукати привітливішого місця під сонцем.

І по кількох днях вернувся з дороги… І не сам… З ним приїхав також наш приятель Сергій Куниця і також не сам, а з великим тягаровим автом та шофером. І одразу з місця ми дістали приказ збиратися. Куди збиратися? І що за такий ґвалт? До Ульму. То ж ми тільки що розпакувалися в новому приміщенню. Яке там розпакувалися… їдемо. Там нас чекають, потребують, улаштують… Господи Боже! Стільки нараз благодатей.

І ми спокусилися. Таборове начальство не могло цього зрозуміти. Дарма. Ще раз пакуємось, ще раз вантажимось і під вечір, минулого четверга, 11 квітня, на цілу ніч, через Мангайм і Штуттґарт, прямуємо до славного колись Ульму, з якого за останню війну залишилась, як сказав би Котляревський, тільки "скирта гною", в центрі якого одиноко, як перст Божий, височіє знаменна будова знаменного "Мюнстеру", тобто храму винятково клясичної ґотики, здається, XIV століття.

О, ще один табір – черга третя. На пригірку, з краєвидом на руїни міста, трьох масивних бльоків, біля тисячки скитальства в кожному. З титулом Baelcke-Kaserne, Romerstrasse… Будованих за ери Гітлера для його легіонів, які мали перевтілити Схід Европи на Тисячелітній Райх пануючої германської раси, йому й не снилося, що будує він їх для української воюючої сили, руками якої Найвища воля має намір перевтілити Схід тієї ж Европи з підвладної Русі Києва на пануючу Україну Києва. Може це звучить трохи задерзко, але є докази, що невелика сила, насичена великою дерзістю, може спричинити великі перебудови.

Підневольна Русь Києва посилає своїх післанців у білий світ набратися там мудрости і повернути її у вигляді знаряддя, яким будують Свободу.

Зустріли нас тут приязно, але з приміщенням не так одразу. Приділену нам кімнату ми відступили Костюкам, бо ж у них Тодьо, а самі оселилися в сутерені де знаходиться склад фірми Куниці. З обіцянкою, що дістанемо щось краще. Ми вже так зневірені обіцянками, що починаємо з оптимістів робитися песимістами, але наш філософ Купріян каже, "якось то буде". Тим часом треба вдовольнитися складом наповненим скринями, пакунками та всіляким іншим майном… І лишатися філософами.

Передучора, в неділю, ми з Григорієм Олександровичем вирядились до Нового Ульму, зараз через Дунай, де розтаборився чималий український табір Reinhardkaserne. О, так. "Запорожець за Дунаєм", але не в Туреччині. І наша історія напевно затямить це місце не менше, ніж те з тим Карасем та його Одаркою.

Бо сюди занесено нашу історію в досить солідній дозі і не конче з нашої свобідної волі. Сюди зведено нащадків половчан нашої Полтавщини, нащадків полян нашої Київщини, нащадків дулібів нашої Волині, нащадків тиверців нашої Галичини, а сказати по правді, тут були заступлені всі землі, скитів, сарматів, булгарів, аварів, половців, хозарів, бесів, костробоків, карпів, атів і т.д., і т.д., що пересипались у славян, стали русинами, а тепер ось заманулось їм звати себе україніянами. Несамовитий коктейль. Злиття крови, якого не знає світ. Юшка всіх зел, горох з капустою, турецький перець і полтавські галушки, а в тому не диво, що головна їх їжа зветься борщ, головний їх танець гопак.

У цьому таборі уважний расолог міг ще помітити риси не з одної з названих рас, але всі вони тепер загнані в один кут безвихіддя, зпресовані у кількох будовах, ніби оселедці в бочці.

Прибуття до такого табору нагадує в’їзд Тараса Бульби з його синами на Січ, як його подає Гоголь. Знайомі й знайомі, вітання й вітання. Де тільки не зустрічалися – у Львові, Києві, Рівному, Празі, Берліні. Перші відвідини Білецьких, бльок І, третій поверх… Земляки по Празі і друзі по літературі. Леонид Тимофієвич, пані Надія, їх дочки Калинка й Ялинка (Катерина й Олена). Література, малярство. Давно не бачились, радісна зустріч. Їх мешкання з двох кімнат, завішане картинами пані Надії. Розуміється чай і, розуміється, багато розмов. Як там і що там? Над чим працюєте? Які можливості видавничі і, розуміється, МУР.

Леонид Тимофієвич видатний його член, його біографія переповнена професоруванням, писанням, студіюванням. Доцент Кам’янецького університету, професор Українського львівського університету, професор Педагогічного інституту в Празі, автор "Основ літ-наукової критики", "Перспективи літ-наукової критики", безлічі статтей, тепер працює над історією української літератури. Такі зустрічі у таких місцях мають у собі щось з містики, ніби якесь післанництво… Ми в дорозі апостолів до легендарної країни Грааля.

Зустрівся також ще з одним земляком по Празі – генералом Омеляновичем-Павленком. Живий, меткий, веселий… його місія – сіяти оптимізм і добрий настрій. Тут вже засновано нову газету "Українські вісті" і готуються до заснування українського видавництва.

Тому, наприклад, сьогодні ми з Танею знов у Новому Ульмі. Зустрілись з автором "Холодного яру" Юрієм Горліс-Горським, з яким ми не бачились ще з часу Рівного сорок третього року. Ще один сіяч оптимізму і доброго настрою. З Ашаффенбургу приїхав М. Бажанський, з Авґсбургу В. Русальський. Готовимось до наради в справі видавництва.

19 квітня. Слава! Маємо кімнату. Свіжо помальована, простора, світла, на третьому поверсі бльоку Бе під числом, так само, як і в Майнці, 88, з величезним краєвидом руїн міста та їх височезного Мюнстера. І було б все тіп-топ, коли б не той коридор. Наші сусіди сама молодь, дівчата і

хлопці, повно енергії, як день так ніч гамори й грюкоти. Це їх стихія, а для нас Божа кара.

Учора ми з Танею весь день розставляли "меблі", вішали картини. Я маю стола, на столі, ніби чудо, – стоїть і чекає приказу, моя "Орґа". Відчуваю виразно її докори. Ти, каже вона, вже забув, що я існую. Коли це в останнє ми бачились? Вибач. Досить давно… Але тепер знов почнемо… Коли б тільки дали нам трішки часу, а до того шматок спокою. Бо так здається, що всі стихії проти того, щоб я займався не тим, чим мені треба займатися, а тим, чим мені не треба займатися. Здається, що людина найменше знає, звідки постають "твори", які вона інколи читає і як родяться автори, яким вона іноді ставить пам’ятники.

Сьогодні ми з Григорієм Олександровичем досить спішно і досить заклопотано, трамваєм число 3, подались до Нового Ульму. Там, ось вже другий день, відбуваються наради, як його організувати видавництво. Наїхало пара десятків людей і, розуміється, мови дуже багато. Мене, як письменника також кличуть до цього, бо ж я пишу книжки і видавництво є найближчою до мого фаху інституцією, але іронія хоче, щоб ми були не тільки тими, що книжки пишуть, але й тими, що їх видають, хоча це кардинально різні професії, що їх майже не можливо поєднати. Моїм завданням на таких нарадах, ці істини вияснити і боронитися від різних, головне, редакторських функцій, чого мої шановні друзі не завжди можуть розуміти. Війна і так не раз змушувала мене на компроміси, що забрало мені кілька років вартісного часу, але тепер, думаю, настав час розплати за мої кривди. Думаю, що на редакторів маємо багато більше матеріялу, ніж на майстрів "Ост"-а, а тому компромісів більше не може бути.

Взагалі ж в таборах, готуються до Великодня, сьогодні Велика п’ятниця, наші церкви повні народу. Після завтра "паска священная", але у нас з Танею нічого святочного… Таня любить і пекти паски, і заставляє мене красити крашанки, але цього року треба буде без цього обійтися. Вечором поїхали з Сергієм Миколаєвичем та його сином Сергієм, автом до лікарні відвідати пані Марусю, яка мала якусь операцію і тепер

приходить до себе, а після того, разом з Костюками, ми були у Надії і Олекси Веретенченків, які живуть також у цьому таборі.

21 квітня. Понеділок, другий день Великодня. На причуд гарна погода. Учора ніч і день провели в Новому Ульмі, ночували і розговлялися у земляків з Мизоча на Волині, Олександра й Надії Даниленків. Безліч спогадів. Даниленко був районовим начальником Мизоча, але згодом німці його арештували і ми з пані Наталією намагались його рятувати. І врятували.

Побували також у Білецьких, у Омеляновича-Павленка, у братів Воскобійників. Скрізь гостилися, а у Воскобійників їли справжній мирогородський борщ і співали "Хмеля". Вони автентичні полтавці, а їх мама прекрасна господиня, якої не змогли здолати навіть табори.

Звідкільсь появився також Багряний і ми забрали його до нашого табору, бо на вечір мали запрошення до Куниць. Пані Маруся була вже вдома, не обійшлось без гостини, так що до нашої келії, аж по двох днях, добрели ген по півночі.

Але спати… Як можемо спати, коли на коридорі карнавал. Наші співмешканці не належать до таких, які рахуються з потребами своїх ближніх, тим більше, що самі вони можуть спати навіть під гуркіт гармат, багато з них гартувалося до цього в концентраційних таборах, тому забуть про делікатність, тим більше, що це ж свято. Тонкошкірим тут не місце.

24 квітня. "Українські вісті" починають виходити, редактори Кирило Дацько і Михайло Воскобійник. Мене заангажовано, як журналіста передовиць, отже пишу "Криза чи упадок", – до проблем злободенної політики Европи, яка за моїми дефеніціями, переживає не так кризу, як упадок моралі. Це, ніби, дуже стереотипне, аж до банальности, говорення, але мені здається, що ця тема особливо актуальна і вона вимагає більше уваги, ніж їй приділяють. Просто тому, що життя

щоденне скеровує нашу увагу на речі дрібні, буденні, не рахуючись з тим, що діється поза нами.

Григорій Олександрович поїхав знов до Франкфурту, підозріваю, що його заанґажовано до кумовства на христини якоїсь нової політичної партії, правдоподібно лівацького кшталту, в якій би можна згуртувати скитальщину зі східніх теренів нашої батьківщини. Знаючи моє відношення до політичних формацій емігрантщини, він не дуже ділиться зі мною своїми думками в цьому напрямку, але з деяких його натяків можливо догадатися, що певна група людей з оточення Багряного, плянує створити політичну формацію, яка б заповнила прогалину так званого східняцького сектора еміграції, яка не може влитися до вже існуючих політичних формацій західняцького типу, як обидва відлами ОУН.

Можливо це має якесь виправдання, український схід і український захід психологічно все ще Orient contra Occident і їм годі зміститися в одній гемісфері, але ж вже існує політичне з’єднання східняків з такого переконливого середовища, як М. Вєтухів, В. Доленко, В. Дубровський, яке минулого року постало у Ваймарі під назвою Організована Громадськість з орієнтацією на державницькі традиції УНР з прагматичним підходом до справ соціяльних і реалістичним до справ національних.

Але тут, здається, ходить про щось інше… Щось з душком – клясова боротьба… Робітничий фронт… Солідарність працюючих… Революція з червоним прапором…

Це насторожує. Це може внести до наших і так розсварених таборів, ще одну кістку незгоди за виїдине яйце, бо ж які тут у нас кляси в таборах вигнання. Побачимо, побачимо.

Ми з Танею вийшли на прогулянку до Дунаю. Той самий, той самий. Blaue Donau, "Тихо, тихо Дунай воду несе". Але тут він не синій і не тихий.

Гарні здовж берега стежки, зеленава, бистра вода, акації, верби. Освіжаюче дозвілля за розмовами про пережите десь там над Дніпром, чи хоч би навіть десь над Іквою.

Заходили також до Веретенченків, розмовляли про Байрона… Веретенченко поет високого рівня, доброго тону, з ним приємно розмовляти про справи поезії – це ж бо його стихія. Я дістав також готову до видання збірку поезій Багряного. Веретенченко й Багряний різні творчі індивідуальності, але їх єднає віра в поетичне слово, непідроблена щирість його вислову.

Гарна весна, гарні дні, гарні земля і небо, але вони ще більше подобались мені минулого року на батьківщині Ґете Ваймарі, де ми жили за містом на селі. Тяжко нести тягар табору, особливо такого, як цей наш. Я аж тепер зрозумів зблизька, як мало виховані наші "маси"… Хоча адміністрація табору намагається сприяти нам чим тільки може. Лиш той коридор. Чому ті люди не можуть проходити тим самим коридором без галасу, бігання, тупання? Зайве питання.

29 квітня. Неділя, вечір, за вікном ніч і грюкіт громів. Тільки що відійшов від нас Микола Жеваго – прекрасний мистець-маляр, приятель часів Тавбаху біля Ваймару, який приїхав нас відвідати. Багато говорили, стільки пережитого, такі роки.

Далебі, дуже рухливі минулі дні. Передучора їздив було до Авґсбургу, розмовляв з чисельними літераторами в справі МУР-у, учора повернувся, щоб застати у нас Шереха, Петрова. Зробили летюче засідання… Появився перший збірник МУР-у, дуже просте видання "на правах рукопису", писане на друкарській машинці, розмножене цикльостилем на грубому, дешевому папері, з відомою нашою передмовою "Чого ми хочемо", засадничо творчости Ю. Шереха і мого стилістичного оформлення, з наміром "у високо-мистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві". "МУР об’єднує мистців різних стилів і напрямків… Повна, велика в ідеї та вислові свобода… Батьківщина наша Україна

повинна і мусить бути вільною – політично, культурно, господарчо, духово… Всі разом – більші, менші і малі… Старші, молодші, молоді… Без упередження й дрібного амбіціонерства, шануючи себе і шануючи тих, що біля нас"…

До редакції збірника належать В. Домонтович (Петров), М. Іванейко (Шлимкевич), Борис Подоляк (Григорій Костюк), Юрій Шерех (Шевельов). Обкладинка – Е. Козака. І таким змістом: Статті – Чого ми хочемо. Віктор Бер – "Засади естетики", Іван Багряний – "Думки про літературу". З матеріялів з'їзду й конференції МУР-у – Улас Самчук – "Велика література", Юрій Шерех – "Стилі сучасної української літератури на еміграції", Остап Грицай – "Мала чи велика література?" Спогади – Володимир Блавацький – "Моя праця з Лесем Курбасом". Поезії – Є. М. "Камінь", Іван Багряний – "Маляр", Оксана Лятуринська – "Ярило", Василь Барка – "Астроном", Леонид Полтава – "Пані Герта". І хроніка – "З'їзд МУР-у в Ашаффенбурзі", "Конференція МУР-у в Авґсбурзі", "З'їзд театральних мистецтв" також в Авґсбурзі.

Знаменна, для бібліофілів рідкісна, для історії вартісна поява друку – камінь на перехресті наших доріг в майбутнє.

Поглянь на камінь. Він мовчить

Мовчанням мудрости і віри.

Хай світ гримить, дзвенять мечі,

Шаліє кров, вирують вири, –

Та він холодний і нагий, –

На перехресті.

Хто зна, хто зна… Може ми занадто патетичні… Да простить нам Господь.

Сьогодні також у нас побували Багряний, Підгайний, Дацько, Полтава. Їздили на змагання дружин футболу – "Україна" контра Спортовий клюб Ульму. Вислід 2-6 в нашу користь.

Травень

1 травня. Сонце, тепло, цвітуть сади. Зрання писав для "Вістей" – "Не можемо, чи не хочемо", опісля були на сходинах табору, де роздали анкети перевірки таборян, яку треба виповнити. По обіді пішли до наших друзів з Рівного – о. Василя Варварова, його дружини Галини і синів – Константина та Євгена, які живуть на приватній кватирі в місті… Попили каву та пішли пройтися понад Дунаєм… І багато згадати. Ми живемо згадками. Всі наші розмови про минуле.

Приїхав Богдан Гошовський і ми обговорювали питання дитячої літератури. Він має різні пляни в цім напрямку, які мені також імпонують. Але написати "щось" для дітей мені, мабуть, не пощастить. Так само, як не міг би я написати щось історичного.

Цими днями у нашому таборі бушує театр Блавацького. Учора ми були на "Жайворонку" Легара, сьогодні йде те саме, завтра "Мина Мазайло". Всі дні тісно, щедро заповнені.

4 травня. Знов ходили з Танею на Дунай. Минулої ночі пройшла буря з громами і все яскраво зеленіє.

Мав учора кілька відвідувачів, написав статтю "Мир чи ями", багато розмовляв з Веретенченком, познайомився з Леонидом Лиманом. Передучора були на "Мина Мазайло". Не знаю чому, ця комедія не зробила на мене особливого враження, можливо, її постановка відгонила

трохи шаржем. Сьогодні у таборі вечір, присвячений пам’яти Аркадія Любченка – доповідь Григорія Олександровича і моє вступне слово…

6 травня. Учорашній весь день поза табором. Обід у Варварових, по обіді Новий Ульм. Був у Багряного, у Дацька, у Білецьких. Падав дощ, гриміло. Біля десятої вечора, ми з Веретенченком, верталися до себе.

Пишу "Відкритий лист" до О. Грицая, але щось не клеїться. Бракує настрою. Нерви знов почали грати. Я невдоволений… Нема життя… Як не вернемось додому – не буде нам життя на цій плянеті… Навіть, коли б матеріяльно жили ліпше, ніж удома.

Сьогодні, по довгому часі війни, дістав перший лист з Америки. Пише незнайомий професор Микола Гайдак зі Сан-Павлю в Міннесоті. Пропонують мені переїхати до Америки. Дуже приємна пропозиція. Лист висланий ще 22 березня. У грудні минулого року, я писав до редакції "Свободи" в Ню Джерзі з подібною пропозицією від мене. Може це і є реакція на мій лист. Будемо пробувати щось робити, хоча, сказавши по правді, я ще не дуже кваплюся за океан, бо це значило б втратити всі надії на повернення.

8 травня. Завтра збираємось з Григорієм Олександровичем в дорогу до Фюсена в Баварії ген під Альпами, де має відбутися засідання мовознавчої секції УВАН. Учора все таки післав відповідь Гайдакові і маю вже настрій на Америку, і навіть ми вже снуємо всілякі на неї пляни. В кожному разі, це ще не так скоро станеться, а може й не станеться взагалі. Процедура переїзду за те велике море досить ускладнена, а тому нема потреби боятися, що це прийде вже завтра.

Учора також був на підготовчому засіданню для скликання конференції журналістів в Новому Ульмі. Були там Юліян Ревай, Юрій Стефаник, Спиридон Довгаль, Павло Котович та ще кілька інших. Розмов було багато і конференція, мабуть, десь у червні відбудеться.

Заходив також і до Білецьких. Люблю погуторити з Леонидом Тимофієвичем про різні наші і не наші справи, а також приємно зустріти пані Надію. Вона тепер мучиться, табір для неї каторга, їй треба відлюддя, тиші, спокою… Вона любить мистецтво, а мистецтво любить її. У таборі з такими витребеньками годі знайти місце.

Сьогодні зраня мучився далі над листом до Грицая. Написав також "посланіє" про наше відношення (МУР-у) до політичних партій. Тримаю гостру лінію надпартійности і не думаю, що це буде всім подобатись.

Вечеряли ми у Варварових, а коли пізно вечором верталися, падав дощ і ми навіть трохи змокли.

І ще одно: сьогодні річниця німецької капітуляції. Ми були тоді у Тавбаху біля Ваймару.

14 травня. За мною довга дорога – Фюсен, Мюнхен і назад – Ульм. У Фюсені відбулась конференція мовознавчої секції УВАН, наїхало чимало знайомих професорів – В. Міяковський, В. Державин, розуміється, Ю. Шевельов і Петров і багато інших. Зробили також і засідання правління МУР-у… Я віднайшов і довго розмовляв з Тодосем Осьмачкою, що жив в цьому таборі. Знайшов його на самому горищі казарми, під дахом де ніхто, крім нього і горобців, не живе, у приміщенню, призначеному, мабуть, не для життя, зі скісною стелею і двома широкими, але низькими вікнами з яких видно далеко поза казарми в напрямку гір. Нарікав, що його сюди загнали наші люди, які його не розуміють, але коли я опісля робив інтервенцію у коменданта табору, мені сказали, що йому приділили кімнату в окремому будинку, де містилась військова кантина і кухня, з окремим входом, але він одного разу, таємниче залишив це місце і опинився ген аж на четвертому поверсі казарми під дахом.

Знайшов тут також мого древнього друга часів празьких, також поета і також анахорета Олексу Стефановича. Де він жив, мені не прийшлось бачити, бо зустрілися ми на подвір’ю і тут же на подвір’ю, під

сонцем, проходжуючись туди й назад попід липами, прогуторили якусь добру годину, розуміється, про старі наші часи. Свого часу, в роках двадцятих і перших тридцятих, ми з ним дружили, пізніше розійшлись, довгий час не мали контактів і ось знов зустрілись аж тут у цих казармах. Дивні діла твої, Господи… Сотворил єси…

Робили також екскурсію в гори і оглянули славетний, казковий замок – фантазію дивовижного короля Баварії Людвика II – Schloss Neuschwanstein, званий також "Білим чудом" – наподоблення середньовічних замків, філігранної структури, побудованої на верху скелястого взгір’я з чисельними гротами, присвяченими персоніфікації легендарних істот святого Грааля. З його головної вежі розгортаються на всі боки пречудові краєвиди з чарівним освітленням сонця, між якими лазурно віддзеркалює синє небо з білими хмаринками озеро Шванзее.

Так. Це жива казка, створена одним королем, про якого Річард Ваґнер мав сказати: "Що за красунь, – брильянтини, повний духа, розкішний молодий король". Кажуть, що цей король цікавився не лишень замками, яких набудував він з пів тузіна, а також поезією, а особливо музикою, а ще особливо, музикою Ваґнера і дехто твердить, що не будь цієї щедрої пристрасті цього короля, світ, можливо, не міг би почути "Перстеня Нібелюнґів", "Майстра співу з Нюренбергу", "Парсіфала"… У цьому замку не раз працював той геній, який постійно жив в Байройті в знаному своєму "Ванфріді", якого дарував йому також цей король.

З Фюсену, в суботу, разом з В. Петровим, ми поїхали до Мюнхену… Ночував там у Арсена і Ганни Шумовських, бачився з багатьма земляками на Дахауерштрассе і вчора повернувся додому.

Сьогодні переписав, чи краще переробив, накреслену Шерехом передмову до чергового збірника МУР-у. У Фюсені зроблено постанову видавати також літературний журнал МУР-у, який мав би друкуватись тут в Ульмі.

І сьогодні дістав телеграму їхати до Франкфурту до американського консуляту у справі виїзду до Америки. Несподівано скоро. Аж ніяково.

21 травня. Був знов у дорозі… Франкфурт, Майнц-Кастель. В американському консуляті несподівано гарно мене зустріли, вони дістали інформації про мене з ЗСА і твориться враження, що можливо ми справді туди поїдемо. Нас мають ще покликати.

У Майнц-Кастелі зустріли мене знайомі вельми приязно, – і жаліють, що вони нас випустили. Бачився з Смаль-Стоцьким, президентом Лівицьким. Там тепер все направлене, кімнати упорядковані, табір виглядає краще, ніж наш в Ульмі. Передучора повернувся назад, учора написав статтю "Дати, що зобов’язують". І маю завдання написати доповідь на свято Франка… Отже де мій "Ост"? Чи не вертаюсь я до часів Рівного, до газети, до поїздок, до виступів…

І також сьогодні, здається, виїжджаємо з Куницями на село, що зветься Льонзе, яких п’ятдесят кілометрів на захід від Ульму, де будемо мешкати. Хоча своє таборове мешкання залишаємо за собою.

Знов ширяться чутки про війну… Десь там у Персії виникла криза. Совєти, здається, не хочуть звільнити зайнятих під час війни якихось там територій… Труман пригрожує…

22 травня. Село Льонзе, гарна вілла, що належить якомусь важливому "наці" конфіскована для потреб втікачів. Сергій Миколаєвич зі своєю фірмою зробив якийсь там контракт вивозити з каменоломень камінь, у нього працює там дванадцять хлопців з табору, а оселився він з родиною у цій віллі, у якій і ми дістали одну кімнату.

Вперше, по довгому часі, маємо людське мешкання. Простора, ясна, обшальована деревом кімната, двері виходять на веранду, де розцвітають білі рожі з просторим краєвидом на долину, село,

протилежне взгір’я… Прекрасне повітря, а головне – тиша. Після нашого коридору в Ульмі, це рай.

Маю широкий стіл для писання, моя машинка в повному наряді, вицокую реферат для свята Франка… Двері на балькон відчинені, холодноватий, вогкий день, здалека чути, як проходять долиною потяги і десь там ген за селом, час від часу, чути зриви. Це працюють наші хлопці на каміноломах… Учора я мав з ними довгу розмову про різні наші справи…

23 травня. Вечоріє, дощ, гримить. Щось з літньої лірики і коли б я поет – писав би вірші. Але я не поет, а тому багато, весь день, писав, лишень не вірші, а, на лихо, газетні статті.

Учора, понад програму, мусів їхати потягом до Ульму, пані Маруся просила помогти їй перед начальством задержати їх таборову кватиру, що нам пощастило зробити. Наша кімната стоїть порожня, замнекна, осамітнена серед коридорного гамору і руху. Ми заходимо до неї, коли буваємо в таборі… Там також головні наші вантажі з речами…

Бачився з Багряним, Веретенченком, Костюком… Багряний мав сьогодні свій літературний вечір, але я не зміг на ньому бути з огляду на вечірній потяг, що має везти нас до Льонзе… О пів на десяту вечора, ми з пані Марусею, були назад вдома.

Тут, після таборового ярмарку, приємно, свіжо, зелено, тихо. Хотілося б побути тут довше. Єдиного, чого нам бракує – доброї лектури. Таня читає по-німецьки, доброго, старого, твердого Ґустава Фрайтаґа. Звичайно, коли маємо вільний час – йдемо з Танею вверх вузькою доріжкою через зелені поля до лісу, що зеленіє там далі на обрію. У лісі цвітуть лісові квіти, гомонить птаство, свіжа, шовкова трава… Шматок дуже приємного в обставинах дуже неприємного. Gloria tibi Domine.

27 травня. Нема потреби на щоденний нотатник, дні минають швидко, гарно, одноманітно. Але бувають зриви. Ось ми з Танею вернулися з Ульму. Їхали на один день, а пробули аж чотири. У Новому Ульмі відбувся перший з'їзд новоутвореної політичної, мабуть треба сказати, партії з назвою щось як, Союз Демократичних Організацій. Багато уенерівців, харківян з Організованої громадськости, старі знайомі з часів Ваймару, Доленко, Дубровський, Паньківський. Стільки розмов і стільки зустрічей. Написав передовицю для "Українських вістей" про І. Франка… Побували на святі Петлюри й Коновальця і нарешті, були на концерті бандуристів Китастого й Божика, який пройшов з великим успіхом.

І готую реферат про Франка в нашому таборі на 31 цього місяця, а також маю запрошення від студентської громади з Мюнхену з цим самим рефератом, а на завершення працюю над рефератом до з'їзду журналістів, який оце скоро має відбутися, під заголовком "Проблема синтези"… Висилаю виповнені анкети американського консуляту в справі виїзду до ЗСА…

28 травня. Завзятюще тарабанить моя машинка, але на жаль, самі лиш статті та реферати… Реферати і статті, а потрібно щось іншого. Але не можу відмовити вимогам часу. Ми в крутіжі політики, люди впиваються наркозом безсилля з наліпкою "політика", тисячі молодих, здорових, повних амбіції людей викинено, мов рибу з води, з їх стихії і вони мечуться намагаючись знайти якийсь сурогат для виладування їх політичної енергії.

Таня поїхала до Ульму, я сам в кімнаті, надворі гарна погада, в чистому небі яскраво світить сонце, співають всілякі Божі птички… Трохи втомився від писання і треба б пройтися. Учора ми зробили гарну прогулянку в поле разом з Куницями, сьогодні піду хіба сам.

І кінчається травень. Шкода. Завжди проводив травень з почуттям жалю… Ще прийде червень, але це вже компроміс весни з літом, а літо це зворот донизу, щось, як життя після сороківки.

Але час тікає швидко. І хай. Яка тут радість жити без грунту під ногами. Єдине забуття – праця.

Червень

1 червня. З великим, несподіваним успіхом виголосив учора реферат про Франка в нашому гомінкому таборі. Чимала заля, понад чотириста авдиторії, бурхливі оплески, багато гратуляцій. Також учора і також у нашому таборі, перед меншою авдиторією, Шерех прочитав прекрасну розвідку про "Вертеп" А. Любченка. Мені імпонує його намагання тримати "рівень", чого не можна досягнути мені, а ще менше Багряному. Ми дуже близькі до "мас". І в той час, коли я тримаюся рівня освічених мас, то Багряний мас взагалі. Він трибун. Тож то Шерех академік. З великою домішкою поета.

Сьогодні рано вернувся до Льонзе, написав статтю про Ольжича і збираюся писати "Відповідь сусідам", тобто полякам, з якими у нас тепер виникла нова спроба дискусії, можливо тому, що нас і їх зрівняла нарешті доля під покровом УНРРА де нема, ні "від моря до моря", ні "навіки польського Львова", а тільки ДіПі.

4 червня. Отже, Перший з’їзд журналістів у днях 2 й 3-го ц.м. за нами. Новий Ульм, з його "Райнгард Казерне", запишеться в аннали історії нашого скитальства, як те місце, де це сворідне дійство відбулося. Яким пером його описати, яким словом його розказати? Уявім собі арену, а на арені левів, гладіаторів, матадорів, биків і це може нагадувати цей Перший з’їзд українських журналістів. Присутніх понад вісімдесят прізвищ цього звання, плюс ще стільки гостей, між якими бачимо чимало знаних імен нашого політично-громадського світу. Головував Юліян Ревай і на початку здавалося, що це підприємство розвалиться з першої її години. Зарвались у смертельнім двобою "демократи" і "не демократи", тобто прихильники контрольованої преси з їх речником Зеноном Пеленським. Ухвалено порядок денний, читалось реферати, провадилось дискусію, але по суті все це зводилось до партійних зударень тих двох антагоністів.

Справа бо в тому, що в таборах завелась вперта пошесть "опанування терену". Це значило – підпорядкування керівництва української спільноти одній політичній групі і перед в цьому вели, розуміється, найенергійніші, наймілітарніші молоді люди з-під стягу Степана Бандери, які наподоблювали тактику режимів мейд ін Кремль, або Палаццо де Венеція з філософією Д. Донцова і практикою Леніна. Ця філософія і ця практика їм сприяла. І ніяке диво. У наших політичних масах, не було багато віри в демократію типу Керенського, або соціялізм типу Винниченка. Вражали тріюмфи Сталіна, реторика Муссоліні, господарка Гітлера. Ідеалом було знайти вихід з нашої отаманії і єдиним проти цього рятунком мала бути "сильна рука Богом-даного стерника", за словами Ольжича. В популярній мові – диктатура. Демократія Европи Заходу, або Америки Півночі, з нашим не контрольованим темпераментом, вважалась утопією.

Отже диктатура. В таборових управах, поліційних формаціях, господарських установах. Але наскільки цим людям досить легко було підпорядкувати маси, настільки не легко було з інтелегенцією... Особливо певного інтелектуального рівня. В їх організаційних рядах не було, або майже не було, науковців, письменників і також журналістів. Тактика їх вимагала – мати на чолі кожної організації "свою людину", не конче "організовану", але таку, яка б була схильна виконувати їх волю. У пресі, театрі, наукових інституціях, організаціях літератури. І їм це до певної міри щастило. Вони могли мати зі собою Блавацького, Косача, Маланюка. Вони робили особливі зусилля приєднати інтелектуалів "зі сходу", що їм також щастило. Робились натиски на МУР і тепер, з особливою вирвою, робились намагання підпорядкувати організацію журналістів.

Але як? Більшість, велика більшість, членства з цим не годилося. Від голови з'їзду Ревая, ген аж до таких стовпів журналістики, як Степан Баран чи Василь Мудрий, всі вони для такого не надавалися. Велика маса "східняків" на чолі з Багряним, були проти. Великий комбінатор таких затій, Зенон Пеленський, який мав велику практику партійного жонглювання ще зі Львова, тут не міг дати ради. Кожна його пропозиція,

кожний маневр провалювались більшістю голосів. Робилось обструкції, затягання, сортування голосуючих – дарма. І в наслідку, майже розвал. Я мав формальне запрошення, як голова МУРу і особисто, як журналіст, моя доповідь стояла в програмі з’їзду, але мій виступ весь час відтягався. Виринали все нові і нові "важливі справи", ставились все нові і нові пропозиції, аж поки нарешті голова з’їзду не обірвав тих "формальних" і не формальних внесків і покликав мене до слова.

Мій реферат був своєрідною бомбою. Замість всіляких "завдань нашої преси" – враз філософія. Щось, що відводить гарячі голови вбік під освіжаючий подув вітру з дальших просторів світу.

"Кожний, хто прожив свідомо останні три десятиліття нашої епохи, кожний, що думав над прожитим, кожний, що намагався збагнути основну суть баченого й пережитого, – той кожний, безумовно, зупинявся над питанням, що властиво наш час є, чого він від нас хоче, якими законами він керується"… – почалась моя реторика.

Робився аналіз минулого, розчарування сподівань, жертви і втрати… Говорилось про закон рівноваги добра і зла, плюса й мінуса, гарячого й холодного, світла і темноти. Про захоплення крайностями. Робились порівняння нас і інших народів і нарешті перейдено до стисло нашого, конкретного:

"Життьова практика каже, що в часи, коли ми були самі собою і між собою, коли треба було шукати не так компромісу, як просто змоги жити, тоді ми проявляли вийнятково багато безкомпромісовости. Можливо звідсіль і походить те чуже слово анархія. Анархія це брак волі до компромісу. Історія нашої вольности козацької багатюща прикладами розбрату, якого ми сьогодні живущі ніяк не годні збагнути…

Чому не змогли знайти порозуміння Мазепа та його полковники, чому бунт Пушкаря проти Виговського. Знаємо, що були для цього певні причини, але також знаємо, що вони нас, тепер живучих, не

переконують… Чому вони це робили? Щоб відповісти на це питання, мусимо наперед відповісти, чому ми робимо це тепер? Сьогодні маємо цілком подібні клопоти і чому ми їх не рішаємо розумно? Знаємо історію, знаємо її вади, чому не маємо відваги знати сучасність і бачити її вади…"

Далі аналіз большевизму, його тактика, практика і чи це нам підходить.

"Наше місце не з большевиками і не з їх методами. Наше місце проти большевиків. Тут починається та межа, де необхідно бути безкомпромісовими і тут той початок, що вимагає найбільшого компромісу між нами, у нашій хаті, між нашими людьми, щоб виконати наше безкомпромісове завдання проти"…

"Щоб виправдати наші наміри, вдаємося до перестарілих засобів закладання політичних партій. Може воно десь і колись мало виправдання, але як же з нами тут? У цих таборах? Тому, що не зовсім собі довіряємо, закладаємо партії, не одну, а багато, множимо їх, розриваємо себе на шматки. Все, що розірване, не здатне до вжитку. Розірване, розшматоване суспільство не виключається з цього правила. Від прадавна знана примовка – "дівіде ет імпера". Коли когось хочуть упокорити – ділять, множать гурти, протилежності, щоб даний об’єкт зборював сам себе власними силами…"

"Коли беремо нашу політику, вихід не в партіях і взагалі, ми всі вже, мабуть, вичули, що партії, як такі, з їх вивітреними мундурами, з їх перегранимі мотивами, з їх оклепаними гаслами, поволі переходять до музейного реквізиту…"

"Ви напевно вже маєте готову думку: ну, що ж тоді, ми, як живі, темпераментні люди, вроджені для політики, маємо робити? Як не робити свої партії, то хіба йти в найми до чужих? Тих, що вже існують… Коли б ви хотіли дійсно чути нашу думку, я б з приємністю сказав – так. В крайньому випадку в найми. Але навіщо найми. Маємо на це

переконливіші аргументи… Скажемо – є ще ліпший вихід з положення. Хочемо дерзнути на вислів, що нам потрібно не так партій з їх вивітреними ідеологіями, як мудрих, синтетично думаючих людей. Наш час, чи краще сказати, наша епоха, вимагає, а в майбутньому буде ще більше вимагати, людей синтези. Людей, які вмітимуть думати збірними середньо-аритметичними поняттями.

Цим не хочемо ніяк вибити з рук Донцова, чи Драгоманова аргументів, що тільки велика, виключна воля здібна порвати німий загал до великого чину. Хай це буде так, але хай та велика, виключна воля буде ведена одним великим синтетичним успосібленим розумом і темпераментом… Прикладами до цього можуть бути дві дуже пластично закроєні постаті найновіщої історії нашого світу…

Це Віндстон Черчіл, з одного боку, і Адольф Гітлер, з другого… різнить їх не їх виключність, вони бо є такими обидва, тільки перший це виключність синтетична, другий виключність сама в собі. Черчіл думав не тільки тим, що в його голові, він черпав і вивживав так само думки інших голів, навіть чужих, навіть ворожих. Він збирав думки, їх зважував, їх ділив, їх сортував і у висліді творив свою думку…

Гітлер написав одну книгу і ціле життя її тримався. Він переконав себе, що всі круг нього "нарен", дурні, не здібні думати розумно. Він сміявся зі свого Райхстаґу, президент Рузвельт – дурень, Черчіл – вбогість. Ось клясичний приклад його думання: "Коли б я мав діло з людьми певного мірила, я б приблизно знав, що маю з ними робити… Але коли я маю діло з мілітарними ідіотами, тоді я зовсім безрадний…" Цими останніми, на його думку, були ті, що стояли проти нього за межами Німеччини, як і ті, що виповняли його генеральний штаб. Яких він не вмів, не міг і не хотів бачити, синтезувати й розуміти. І тим самим мусів згинути…"

"В політиці останнього десятиліття, ми, як політичні активісти, з неймовірною марнотратністю, зловживали цим поняттям виключної волі, збираючи цим лаври геройства, але політично, програючи мало не

кожний пункт наших потягнень, доплачуючи до того величезною готівкою найдорожчого, що народ має – своєю кров'ю… Ми, чи краще наші політичні філософи, вчили нас невтомно, що якраз так є добре. Може й добре. Не будемо з ними сперечатися. Хоча по-моєму, це не добре і так не повинно бути…

Коли побиваємось над зусиллями витворення нової, достосованої до нашого часу української ідеології, то чи не було б гаразд взяти на увагу, що не тільки ми тепер, а що наші українські голови, впродовж доброго століття також про це думали і щось видумали…

Коли кожне покоління захоче починати свою історію тільки від себе, перекреслюючи все, що було зроблено нами в минулому, тоді годі щось тут порадити. Однак дозвольмо собі на хвилиночку допустити, що не тільки ми, ви, я, але також інші могли про це думати і щось доброго зробити, потрудімось це пізнати, збагнути, усвідомити і тоді побачимо, що ми не конче голий початок… Кажемо, що вони думали зле, можливо й зле, але не так аж зле, щоб там не було чогось доброго…

Висновок з цього, – треба прочитати всі книги, писаної людьми нашої мови і кожну з них трактувати, як один розділ одної великої, збірної книги буття нашого. Потребуємо думати, як демократ, як аристократ, як революціонер, як консерватист, як соціяліст, як націоналіст одночасно. Не лякаймось такого думання. Лякаймось думати виключностями…

Наступає доба, що абсолютно вимагає думання і діяння синтезою. Це вичувають всі люди на землі, навіть найнепоправніші ексклюзивісти типу мейд ін Москау… Знаємо, що за такі слова не похвалив би нас доктор Донцов, знаємо, що не прийшли б вони до смаку Вячеславу Липинському, знаємо, що не був би зовсім контентний з цим і професор Драгоманів…

Не можемо сказати, що ми також з ними у всьому годимось, але шануємо їх, як таких, що думали й шукали, що мали неспокійний розум і гаряче серце і хочемо звести їх думання та їх слова до певної синтези,

навіть коли б вони самі цього не бажали… Бо вони на це заслуговують. Кожний з них ставив якусь тезу, або антитезу, а це в свою чергу, за думкою Геґеля, вимагає синтези. Покійний наш друг, доктор Юрій Липа, розумів ці справи і не раз, з переконливою речевістю, делікатно і спокійно намагався довести їх до нашої уваги. Було б варто, щоб ці намагання стали для нас, і доступнішими, і зрозумілишими, що на нашу думку, вийшло б для нас тільки на здоров’я.

Вступаємо тепер у третю, можна сказати, остаточну фазу національного формування… За нами часи народництва, часи українофільства, часи Панька Куліша. За нами і часи Винниченка, а також і Донцова. Дякуючи Богу, ми переснили всі благородні сни нашого турбулентного юнацтва, ми пролетіли на крилах шабельно-шароварної романтики період революції, ми нарешті маємо позаду і час декалогів та вождівства. Вступаємо в епоху де диктуватимуть життя інші вимоги…

Минула війна внесла дуже поважні коректи до кодексу вартостей людства і цілий світ, в напруженому чеканню, задивлений у ті місця планети, де винайдено нову силу енергії з назвою атом. Було б наївним триматися переконання, що мовляв нічого не сталося по суті. Сталося, багато сталося…

Але будьмо оптимістами. Наш оптимізм поможе нам дивитися правді у вічі спокійно і одверто. У нашу справу ми віримо, хочеться тільки, щоб наша віра була вірою реальних можливостей… Себто вірою не самою в собі поза часом і простором конкретного, а також вірою, як рушійної сили буття на землі…"

Це приблизно конспект моєї мови на з’їзді журналістів. Я боявся, що її не будуть слухати, що забагато набралось в атмосфері вибухових елементів незгоди, але її слухали і вона зробила враження, атмосфера помітно розрядилася, загальний настрій помітно злагіднився і мені багато гратулювали, а в цьому був також і головний майстер напруження Зенон Пеленський.

В загальному, не вийшов з цього переможцем, ані Довгаль, ані Пеленський. Перемогли помірковані сили, очолювані Василем Мудрим і Степаном Бараном. Цього останнього вибрано також на голову Союзу Українських Журналістів… Що вдовольняло також і мене.

Завтра прийдеться їхати до Мюнхену… Маю зачитати там доповідь про І. Франка, але думаю додати до того і "Проблему синтези".

7 червня. Тільки що повернувся з Танею до себе на село. Були, розуміться, в Ульмі. Там ми приписані, там дістаємо наші харчові приділи і там всі наші таборові клопоти. Тут на селі, це дача. Відпочинок. І разом місце праці. Шкодую, що маю замало часу, щоб міг мої статті, а особливо реферати, краще оформити. Але хай… Дещо з того і так не найгірше… І його читають… І звертають увагу. "Мир чи ями?", "Криза чи занепад?…" Шматок розважань з гіркими присмаками доби…" не так давно, один з дуже знаних мужів нашого розвойованого світу, Вінстон Черчіл, зовсім виразно відважився сказати: "Світ є хворий". Що цим хотів сказати шановний містер Черчіл? Напевно лиш те, що світ дістав високу гарячку, що він мечеться в припадку особливого божевілля, що він чогось шукає, але й сам не знає чого.

Для багатьох людей, значно менших ніж Черчіл, істина, що світ хворий знана давно. Доказом цього є, наприклад, плякат, який ви можете читати на воротях храму в Ульмі: "Не вбивай!" Плякат той висить там і тепер. На ньому бачите одну з основних заповідей християнства – "Не вбивай!". Не знаю, чи була коли потреба виставляти цю заповідь побіч реклями до цирку, чи порад як перебарвлювати військові однострої? Ми, що живемо тепер, до цього часу читали ту заповідь лишень в молитовнику.

І нічого дивного. Бо молитовники давно перестали бути молитовниками. Вже давно до війни постали зовсім нові молитовники. Вони виникли з мозків мистців, поетів, реформаторів. Ось наприклад зразок: (Сосюра) "Ми лиш тоді зідхнем і крикнемо – Свобода! ! ! Коли у горлі вам повернемо штики". Або ось ще зразок: "всіх панів до д’ної ями,

– буржуїв за буржуями, будем, будем бить! Будем, будем бить..." (Тичина) Чуєте? Може подумаєте, що це співає різник? Помиляєтесь… Це дуже ніжний, ліричний поет. І не один, а багато… І коли спитаєте, чому вони таке писали, дістанете відповідь – вони мусіли. За це їм давали ордени, нагороди, називали геніяльними, великими. Розуміється, що поети з орденами дуже близькі по суті до фельдфеблів з орденами. Розуміється, що коли ідеалом є "яма", то до неї спочатку йдуть "пани", за ними підпанки, потім і звичайні люди, полонені офіцери, далі полонені вояки, ще далі якась раса, якесь "менш вартісне племя", і т.д., і т.д., аж поки тих ям намножиться стільки, що їх почнуть розривати, щоб трупи свідчили "правду про мир…"

Спочатку робили ями… Ні, спочатку було слово і слово стало – ями. Спочатку їх засипали, потім їх розкопували. Ще потім, не знають як їх засипати, як зіпхнути їх на чиєсь конто. Але біда. Спихати нема кому і нема на кого… Всі копали, всі засипали, всі розкопували. Мільйонами… Так, містере Черчіле! Наш світ хворий, тільки не від учора, а вже добре пів століття.

Років з п’ятдесят світ не знає дійсного миру і є народи, які за час "миру" тратили більше, ніж за війни. Наприклад, ми українці між роками 1920 і 39 стратили по різних ямах мільйони, й мільйони чоловіків, жінок, дітей… А скільки будинків, та садів, та коней, та волів, та цвинтарищ, та церков… Цікаво, скільки б треба платити за таке репарацій?

Так виглядав "мир" нашого часу. І так він виглядає на сьогодні. Таке поняття миру тепер – домінуюче… Воно увійшло в саму душу породи людської і тому слово "не вбивай" викликає тільки усмішку, особливо у тих, "що всьому людству несуть визволення від капіталізму". Перспектива цього одна: "до д’ної ями". І то всіх, і то скрізь…"

Це уривки з передовиці газети "Українські Вісті" за 9 травня цього року. Ця сама газета приносить поруч статтю "Конференція чотирьох…" В Парижі. Про цю конференцію наша передовиця каже: "Приємно чути слово Мир і вірити в нього, як вірили наші предки. Але чуємо, що в Парижі

з цього приводу засідають міністри "чотирьох". Париж недалеко Версалю, а з досвіду знаємо, що це нещасливе для миру місце. Тим часом десь крутяться колеса, десь плянують п’ятирічки, десь гарячково кують зброю…"

Учора повернувся з Мюнхену. У студентській домівці на Фюріхштрассе 53, мав доповідь про Франка, а також і "Проблема синтези". Керував цією справою мій старий, добрий знайомий і земляк з Дубна на Волині, Василь Іващук. На околиці Мюнхену, у великому будинку розташувалось біля 700 студіюючих на високих школах людей, організованих в Українській Студентській Громаді. Багато з них – бувші політв’язні німецьких концтаборів. Вони студіюють на різних високих школах, щось понад 200 на університеті УНРРА, багато – на Вільному Українському Університеті, у Високій Економічній школі, Німецькому Університеті.

У домівці життя. Вечір солістів, реферати, літературні вечори, збори, засідання… Мають хор, драматичний гурток, читальню… Багато преси і в різних мовах – з Австрії, Франції, Бельгії, дещо з Америки. Раз на тиждень виходить часопис "Студентські вісті"… Студенти цікавляться спортом, відвідують кіна, співають, танцюють, а найголовніше, як мені казали "серйозно і добре вчаться…"

На моїх відчитах кілька соток слухачів, чимало старих знайомих, багато запитів і запрошення на інші відчити.

В дорозі назад, затримався в Новому Ульмі, довго розмовляв з Костецьким, обідав у Білецьких.

8 червня. Неділя, ранок, Зелені свята. Свіжий, післядощовий день, зелено, співають пташки. Небо легко захмарене, але враження, що воно розпогодиться. Вікно на веранду відчинене, де цвіте дрібним білим і рожевим цвітом великий кущ диких рож. По стіні в’ється рослина, що також обсипана, не лишень цвітом, але й безліччю метушливих бджілок.

9 червня. Надіялось на погоду, але прийшла сльота. Ранком довго, під настрій дощику, лежимо в ліжку – блаженний подих дозвілля, що нагадує дитинство.

Свято провели спокійно, родинно… Пані Маруся, як завжди усміхнена й елегантна, навіть в домашньому одязі з фартушком. Вона зайнята кухнею і маленьким Ярославом – "Пумою", який бігає по дворі і весь час, щось зі собою говорить… Сергій Миколаєвич сьогодні також удома, одягнутий у легкий, сірий костюм, по домашньому, без краватки… Звичайно, він завжди зайнятий, його невеликий ДКВ завжди в русі, але сьогодні можна "файрам", час відпочинку. Його старша дочка, від попереднього подружжя, Людмила у сірій блюзці і білих, коротких "шортках", помагає Марусі, а син Сергій десь нагорі у своїй кімнаті, зайнятий своїми справами. Він студіює. До родини належить і наречений Людмили, пан Якоб, що вештається десь надворі, а ми з Танею, найпізніші гості, одягнуті по літньому – Таня у легкій, сірій блюзці і білій спідниці, а я весь у білому, п’ємо нашу ранню каву у себе в кімнаті, опісля робимо порядки, а там ось і обід у великій загальній їдальні з двома вікнами і широким на долину краєвидом.

Обід довгий, ситий, з квітами і вином. Сергій Миколаєвич завжди майстер роздобути щось доброго, на цей раз він привіз кілька чудових пстругів, а пані Маруся, не менший майстер куховарства, їх чудово приготовила… До того чудова, макаронова зупа, солодкий пудінґ… І навіть по чарці лікеру… З фінальним завершенням кави "Мокка" у справжніх порцелянових чашечках…

І багато розмов та сміху… По обіді виглянуло навіть сонце і всі розложилися в лежаках на веранді… Фотографувалися, а під вечір, під акордіон Якоба навіть танцювали. Вечеряли і розходились ген пізно із загальним переконанням, що день був розкішний… Грайливий, легкий, мирний клімат, в якому можуть рости навіть надії.

Сьогодні дощ, і вітер, і в домі тиша, звичайний робочий день. Треба було б скочити до Ульму, але не хочеться. Передав до редакції дві статті і покищо досить. Починаю думати про "Ост"-а.

11 червня. Але все таки, вчора по обіді, замість "Ост"-а настрочив ще одну статтю, можливо останню, "Слов'янофільство made in Moscou". Мене розозлє зєло веліє так званий, Всеславянський конгрес в Празі, улаштований Сталіном під керівництвом його агентів з наміром обдурити наївних слов'ян слов'янофільством за рецептою Пушкіна, що в рускому морі мають злитись всі слов'янські струмки. Відомі, старі, оклепані трюки, підогріті новими "побєдамі русскава аружія", як додаток до "визволення світового пролетаріяту", плюс скасування Берестейської унії для "возсоєдінєнія святой православной, русской церкві..." Додаймо до цього Йосипа Віссаріоновича в його фельдмаршальському мундирі з орденами від шиї до пупа і картина маєстатної імперії Романових буде завершена. Але все таки, я дозволив собі почати свою статтю такими "дерзновенними ізреченіями":

"Бути виключно росіянином – ніяка честь. Бути росіянином – тяжкий, невдячний і безперспективний обов'язок перед історією. Історія того народу ступає певними кроками і кожний з них залишає за собою не так слід, як прірву між тим, що було і тим, що має бути. Ще можна сказати, що кожний такий крок це тяжка рана, заподіяна людям того нещасного племені, а все, що виповняє простір між тими ранами, це тільки санаторійне вилежування. Нема традиції, нема тяглости, нема волі бути. Є порив і згасання..."

Далі йшло обгрунтування цих дерзостей, яке закінчувалось ще грізнішим пророцтвом:

"Чи на цей раз Росія доконає свого? Чи дійсно слов'янські народи спокусяться культурою Пушкіна аж так далеко, що перестанут існувати, як самостійні?

Можна дати відповідь: ніколи! ніколи і ні за яких умов слов’янський світ не стане світом Достоєвського. Ніколи чехи не будуть росіянами і якраз стався дуже щасливий випадок, що російські "солдати" появилися на вулицях Праги. Нема потреби іншої пропаганди антислов’янізму, як поява цих людей у тому традиційному слов’янофільському і русофільському закутку слов’янства. Може повторитись тільки історія України – безцільне, безрезультатне шарпання крок вперед, два назад, раз Валуєв, раз "українізація", раз братання, раз Сибір. І прийде час, коли Тіто збагне Пушкіна. Прийде час, що і інші збагнуть суть московського Інтернаціоналу. Не кажемо про поляків та українців, які вже ці істини сприйняли і зарубали на носі.

Росія творить новий крок, нову прірву. Неприхильникам цього слов’янофільства нічого не треба додавати, а тільки стати збоку і дивитися. Прийшов час трагічного шуканя. Сибір заповниться новими протестантами, які, замість будувати нове слов’янське співжиття, будуватимуть нові сибірські залізниці..."

Така ось зловісність... Цікаво чи щось з того сповниться... Сповниться – не сповниться, а поки що це моє щире переконання.

Цього самого дня, довга розмова з Сергієм Миколаєвичем. Падав дощ, віяв вітер, ми мали час... Теми – промисловість, летунство, комунікація взагалі. Цікава індивідуальність цей самий Сергій Миколаєвич Куниця. Вимріяний мій тип з мого роману "Кулак" (Лев Бойчук), якого зустрів ось в житті. Звела нас випадковість. Будучи в Герсфельді на Гессенщині, за дуже гарячих днів ловлення "на родіну", ми з Танею жили на приватній кватирі, збиралися їхати кудись далі на захід подалі від сов-границі, сиділи на купі нашого "барахла" кошів і валіз і не знали, як його зробити, щоб все це забрати зі собою. Книги, папери, газети, картини. Речі, які міг возити зі собою в такий час хіба такий дивак, яким створено мене.

Але я бачив тоді в Герсфелді поміж нашими людьми ще більшого дивака у доброму, сірому костюмі в елегантних біло-жовтих черевиках,

пристойної зовнішности типу ділової людини, який був власником не кошів та валіз, а цілого парку машин, та возів, та коней. Що це за такий ДіПі? Зовсім не подібний на більшість наших мішочників. І виявилось, що він українець, що з ним його родина, яка живе в готелі і якісь люди… І це все. У мене не було наміру з ним знайомитись ближче, як також не було для цього нагоди.

Але раз така нагода трапилась. У найкритичніший час. Випадково ми зустрінулись, я потребував допомоги, він охоче на це погодився і таким чином, ми з Танею стали членами його мандрівної фірми і навіть родини.

Прекрасні, цікаві, культурні люди. Сергій Миколаєвич здібний підприємець, родом з села Капустинець на Полтавщині, за Першої світової війни капітан артилерії російської армії, а також летун початкової її авіяції. За Української Народної Республіки, помічник шефа технічного відділу української армії, помічник шефа відділу штабу авіяції, як також командир 5-го Чернигівського Летунського Дивізіону.

Для мене вже цього досить. Він міг бути опісля власником тартака, займати різні становища, мати різні титули, але я вперше зустрів старшину авіяції української армії. Це звучить так не звично. У нас стільки шабель та шабель, та різних запорожців і враз… летунство. Це могло збити з пантелику. Може це справді не ми… Але це ми і для мене літератора це знахідка, це мій "тип", якого я "на зло врагам" проповідую в моїй літературі, замість традиційного "робочого клясу", та іншого "бідного, поневоленого народу".

Контра традиції, контра загальній моді світа, шаную творчий труд будучої, організуючої, продукуючої волі не конче канонічних стандартів солодких теорій клясової діялектики. Хотілося бачити не лишень тих, що все знають, але й тих, що щось можуть. Не можна те "біда" і "бідний" зробити ідолом і нищити все, що цьому культові протиставиться. Інакше заллє всіх біда, як це і сталося в патетичному СССР, де, пригадую, за словами такого Бориса Пільняка "ніщая, ґалодная Расія, нєсьот всему міру аслєпітєльную правду соціалізму" і задля цього, утримує мільйонні

каторги Сибіру. Скажіть, як це розуміти на здорову голову нормальної людини?

І саме з цих мотивів, мені імпонували люди типу Сергія Миколаєвича. Які могли і вміли зарадити собі і зарадити іншим біля себе. Коли треба було вивезти президента УНР з Варшави з родиною, це був Сергій Миколаєвич, що це доконав. Він жертвує на потрібні справи, він цікавиться проблемами загалу, він приятелює з поетом і доктором Ю. Липою. Це жива, многогранна, творча людина.

При цьому дозвольте частину компліментів залишити для його дружини пані Марії з роду Фрелькевич, польки з народження, але українки серцем, бо вона пізнала і зрозуміла не лишень бравого красуня Сергійка, але також його долю. Чудова русявка з веселими синіми очима, завжди усміхнена, завжди активна… У цій родині ми з Танею, уперше за час нашого блукання почулися вдома. Свіжо, соняшно, чисто. Відчуття легкости і вдоволення.

Ми ось з Танею збираємось до Ульму. До побачення! До побачення! Махає нам навздогін пані Маруся на руках з Пумою.

12 червня. Повернулися з Ульму. Наше Льонзе і наша кімната блоку "Бе" 88, це щось, як небо і земля, як що вірити, що небо – рай, а земля – пекло, з чим я не дуже контентний. Були в обох таборах – Старого й Нового Ульму. В Новому Ульмі завзятюща дряпанина між "східняками" й "західняками", як це і слід гордому козацькому племені з його курячою політикою. "Бандерівці" ніби дістали приказ "ліквідувати партію Багряного", а багрянівці не були б багрянівці, щоб з цим погодилися. Мало нам бандерівці – мельниківці… Маємо Кобеляки контра Коломия. Я твердо був і є невтральний, але не збоку. Друкуюсь покищо у кобеляківців, тому, що вони слабші і хочеться підтримати, хоча фразеологія їх провідника Багряного, типу соціялістів Києва 17-го року, мені не імпонує, але не більше імпонує тенденція Коломиї, що нагадує щось, як "всіх д’одної ями" з "Партія веде" Тичини, – маніякальство нашого брудного часу, байдуже з якого боку його висловлюють. Але що

скажеш людям, які дивляться, але не бачать, слухають, але не чують. Хіба "прости їм, бо не знають, що роблять". Залишається жабо-мишо-драківка за виїдяне яйце.

Віддав "Вістям" аж три статті. Лист від Української студентської громади в Ерлянґені, підписаний З. Винницьким… "Ми просимо Вас відчитати, чи радше виголосити доповідь про напрямні сучасної укр. літератури, про Ваш новий, великий роман "Ост" та про завдання МУРу…" Отаке. Коли це зробити? "Реченець Вашого можливого, але певного приїзду, просимо подати на адрес…" Звідки вони знають про "Ост", який у мене на столі лишень на третину готовий? Треба колись зібратися.

Хмарно, холодновато, але Льонзе – "село, де серце відпочине". Боюся, що боги заздросні і це не протриває довго.

13 червня. Далі сльота, далі дрібний дощ, далі холоднувато. Голова засльочена, але пишу "Ост"-а. Почав ще вчора. Одинадцята година. Прийшов потяг – напрямок Ульм. Недавно відійшов до нього Сергій Миколаєвич. Він має свої клопоти і то чималі.

У мене на столі білі квіти, за вікном мокра веранда всипана їх пелюстками.

14 червня. Таня поїхала до Ульму, я пишу "Ост"-а, в перервах читаю "Von Rurik bis Stalin" Моллера. Бажання висловити вищість германської раси та її вплив на формування історії Росії. Прочитав також роман "Der Schuldträger" Меєра. Не маю доброї белетристики.

Зараз я сам, Таня приїде, мабуть, завтра, цікаво, що там у світовій політиці, то ж завтра продовження мирової конференції чотирьох в Парижі. Чи дійде до якогось миру? Онкель Сем візаві Батько народів?

17 червня. Пишеться й пишеться "Ост". Сама радість. На веранду відчинене широке, вітражне вікно, кімната уряджена в старовинному

німецькому, баверському стилі з Різьбленими меблями і дерев’яним обшальованням… Чисте повітря, очі не бачать брудних коридорів казарми, вуха не чують їх брудного галасу.

Учорашній, недільний день провели родинно, обідали разом у великій їдальні, по обіді Таня відпочивала, тож то я ходив по садочку зайнятий думами. ("Ходила я по садочку, по зелену барвіночку"). Опісля пили таку "Мокка", яка забрала мені сон цілої ночі. ("Сон літньої ночі"). Дощ, хмари – хмари і дощ, на хвилинку сонце, а там знову хмари і дощ. І вітер. Учора під вечір показалось червоне сонце і ми з Танею пройшлися полем, де висипається пшениця і цвітуть маки і, здавалось, що на завтра випогодиться. Помилились. Рано дощ, зараз вітер, а там, мабуть, знов дощ. Збираюсь скочити до Ульму.

18 червня. У обід повернувся з Ульму, купа листів і в тому від М. Шлимкевича з Мюнхену, від І. Керницького з Карлсфельду, від Є. Пастернака з Франкфурту. Нагадують мені, що є МУР і що я його голова. "Кожному граду свой нрав і права, кожний імієт свой ум голова". Пастернак повідомляє, що в скорому часі можна буде висилати рукописи до ЗСА. Був у редакції. В черговому числі "Вістей" аж три мої статті. Щось несамовите, я протестував, скаржаться, що інше їм не підходить, але ж не буду я заповняти їм цілу газету. Сказав, що зі статтями кінець – пишу "Ост".

20 червня. Вдома, трохи краща погода. Не пишу. Читаю який російський роман. Учора писав, але в’яло. Багато згадую, багато думаю. Тиснуться й тиснуться думки, ніби тій війні не кінець, що вона має продовжуватись, що вона вже продовжується у новому, іншому вигляді. Протилежності світу занадто глибокі. Пригадується фото з конференції в Потсдамі – Етлі, Труман, Сталін. Етлі у звичайному костюмі, звичайній краватці, з ланцюжком годинника в кишені камізельки, Труман у костюмі а ля денді з метеликовою краваткою і вложкою у верхній лівій кишенці, тож то Сталін у білому мундурі, золоті ґудзики, широкі пагони зі золотою звіздою й золотим маршальським знаком і штани з червоними лямпасами. Етлі і Труман дивляться на нього і весело сердечно сміються,

то ж то Сталін дивиться перед себе, на устах під вусом і щілинах маленьких очей затиснено хитру, іронічну посмішку, яка каже: – Сміятиметься той, хто сміятиметься останній… Етлі радується, що ось-ось збудеться імперії, Труман збувся Філіпінів, Сталін здобув Алеути, Сахалін, Европу до Гамбурга і це ще лиш початок… Коштом тих, що сміються. O tempora, o mores!

23 червня. Неділя. Починаю новий зшиток нотатника. У мене на машині "Ост". Інколи пориваюсь писати, підсідаю до машини, але не йде. Ці дні не дають настрою. Можливо, кінчається мій сезон, помічається вичерпання, але той дощ і той холод… Передучора були знов в Ульмі і там ночували. Не можна знайти місця. Війна? Не війна? Що далі? Вернемось назад?… А чи не вернемось ніколи?

Учора, їдучи з Ульму, на станцію прибув величезний, санітарний потяг з напрямком схід… Пригадуються такі потяги з 39-го року іншої марки. Залізниця весь час в русі, вантажі танків, гармат, війська. Американські вагони, американське знаряддя, американські люди. Настрій тривоги, в повітрі великий знак запиту.

Але ми вчора, цілком випадково, навіть трохи побавились. Появився один знайомий майстер акордіону, зійшлися молоді і вийшов танець. Хвилинка розваги. Святкування миру. Минуло ж п’ять років від початку Гітлеро-Сталінської війни. Ті дні особливо врізались в тямку, багато піднесення, багато сподівалося і таке гостре розчарування.

24 червня. Ностальгія, болюча туга, фантастичні мрії. Чогось чекаємо. Здається, що ми перед бурею, щось має статися, нас кудись покличуть. І нічого нема. І реакція розпачу. Невже з нами кінець? Було трохи обнадії з Америки та і це затихло. Але ж що Америка? Це лиш втеча від себе…

Лист від Євгена Маланюка. Давно, ще від Львова 1943 року, з ним не бачились, листувалися коли ми були в Люденбургу сорок четвертого року. У нього також нерви. Ось його нота:

"Дорогий друже!

Не приїхав, я мав перерву в гімназії [він викладає математику в таборовій гімназії в Реґенсбурзі. – У. С.] і мусів відпочити в лісі – дуже коротко. А тепер у мене повно зденервовань і турбот, бо, здається, має прибути родина… Але не знаю в який спосіб. І той "спосіб" мене найбільше гризе (у мене зле з серцем).

Маю до Вас прохання: подбайте для мене "запрошення" з-за океану. З родиною (Богуміла і Платон, 11 літ). Цим мене дуже зобов’яжете. Також, вітайте милого п. Ігоря (він має також зв’язки з єпископом Теодоровичем), нагадайте йому про мене і родину.

Нерви – вже на границі. Дещо працював, так що відпочинок мусить бути. Нічого не пишу півтора року – не можу. Отже суспільство (пожалься Боже), коли воно в теорії існує, мусить мені раз в житті прийти з поміччю. Коли б Ви могли заскочити коли-будь, то не забудьте пошукати мене. (Гімназія). Туди і пишіть. Вітайте дружину п. Олега і попросіть її вибачення, що не писав.

Міцно стискаю руку, Є. Маланюк."

Так. "Нерви вже на границі"… Чекати на поміч суспільства – чекати у моря погоди. "Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі із нашої України…"

У "Вістях" за 20-те ц.м. повно моїх статтей. Передовиця "22 червня 1941", підписана П. Б., сторінка третя – "До розважання польського" – Улас Самчук і сторінка четверта – "Людина скам’янілих днів" про Ольжича – У. С.

Про 22-й червень говориться так: "Підпорядковуючись літочисленню, наближається день, якого ми втретє згадуємо… Час, коли ми перейшли кордони на схід, а тим самим ми вступили в землю нічию – землю нашого майбутнього". Мені ці слова, з німецької преси, підписані досить знаним

німецьким журналістом Бертом Неґелє, врізались в пам’ять. Це було дійсно під час "повороту" до виходу, на третьому році німецько-російських змагань за "землю нічию", в перекладі на людську мову – за нашу землю, землю наших предків. Німецькі армії стояли тоді там, звідки вони вийшли перед трьома роками, і військовий кореспондент вважає за потрібне сказати:

"З безконечних східньо-фронтових років, зачерпнули ті вояки науку, що це цілком від них залежить, чи втрачене ними одного разу здобудеться наново і тим саме тривання нації буде забезпечене".

Міркування ці не позбавлені інтриги… Тим більше, що були вони висловом не фізичного в тих людях, а скорше висловом їх віри та їх духа. Ми чули їх не тільки з уст фізичних людей німецької національности, ми чули і зараз чуємо їх, як співзвучність усієї природи, з якої виходить поняття "німецькість".

Україна, земля наших предків, земля злита кров’ю наших людей, називається – "земля нічия"… Трактується її, як порожній терен, де два хижаки мають право та місце постійно зводити невирішальні бої за її посідання.

Чому, за якими законами, Божими й людськими, ці поняття мають на цій землі місце? Чому в Европі, навіть і сьогодні, десь там в глибинах людського думання, стирчить сакраментальне твердження, що Україна, як така, як

земля, як місце, як духовість і культура, має бути трактована поза часом і простором, як також, поза звичайними нормами, що стосуються до кожного живого і діючого на нашій плянеті народу? Хто і кому дав на це право і чому декому здається, що цими справами можна легковажити?

Щоб на ці питання відповісти, згадаємо деякі з дуже нефортунних дат нашої історії, дату 22 червня 1941 року, коли було зроблено практичну спробу переступити через встановлені на землі природою закони. Тоді, без нашої згоди і нашого відома, пущено в рух велетенську мілітарну силу, яка мала з України зробити "райхскомісаріят" і тим самим забезпечити "тривання німецької нації". З другого боку, без нашої згоди і нашого відома, під проводом Жукових та Козлових, створено з башкирців, таджиків та інших чужинців чотири "українські" армії, які український народ "визволили" та створили на його землі форпост "тривання російської нації".

Наслідком цього, що російська, чи пак, совєтська, нація сягає сьогодні майже по Рейн, а німці у своїх думах і душах чекають моменту, щоб справдилось пророцтво Геббельса його останніх днів, коли то "німецький народ вкриє себе лаврами найбільшої перемоги в його історії". Наслідком того також є, що цілий світ з чисельними конференціями і до цього часу не знає, що саме зробити з цими двома хижаками, – одним, що тимчасово за гратами і другим, що безкарно й беззастережно ґрасує по Європі.

І коли дивитись на справу в її фактичному стані, – порятунку нема. Росія проломила грати своєї клітки, з сатанською вирвою вона кинулась на зненавиджену свою конкурентну Европу… Але це не значить, що Німеччина, з її сімдесят чи вісімдесят мільйонами населення назавжди погодиться зі своїми гратами, що вона забуде свої походи, що перестане рахувати свої жертви, що зречеться свого наставлення "на схід", що відмовиться шукати там пригод простору. Ніколи цього не станеться, як довго там на сході, між Росією та Німеччиною, буде існувати "порожнє" політичне місце, якщо та "земля нічия" не стане землею того народу, який з правіків її заселяє; поки той народ не одержить повних, суверенних прав під виглядом держави всіма признаної, всіма гарантованої, всіма респектованої.

Війни за Україну велися протягом століть, війни, що в минулому стосувалися лишень того простору, сьогодні постійно і тривало

загрожують спокій не тільки українських селян з-під Львова чи Харкова, але й американських селян з-під Ню Йорку чи Сан Франціско. Українська проблема перестала бути проблемою Росії та України, – Петра Великого і Мазепи. Та проблема виросла до розмірів, коли нею повинні цікавитись люди цілого світу, як що вони не хочуть опинитись в такому ж становищі за сто років, в якому опинилися в наш час. Бо тієї проблеми не пощастить вирішити, ані засобами Петра Великого, ані засобами Гітлера. Це проблема життя й нежиття великого народу, який ніколи, під ніяким виглядом, не дасть себе вложити в формулу СССР, чи формулу "Райхскомісаріяту", залишаючись на ласку НКВД чи Ґештапо. Як народ живий, молодий, повний сили, повний переконання в свою правду, цей народ ніколи, за ніяких умов не зречеться того, що дано йому природою. Навіть, коли б це паки і паки зводилось до засобів рішення газових камер чи ям Вінниці.

Єдиним речевим, конкретним і людсько-виправданим рішенням є рішення, що його передбачає Атлянтійська хартія народів об’єднаних націй. Державна незалежність всіх народів на землі. Повна і безоглядна відповідальність за долю й недолю кожного народу в його природних межах. Співжиття і співробітництво народів однаково вільних і однаково упривільованих... Ми українці, без застереження за таке рішення. І згадуючи день 22-го червня 1941 року, цим хочемо сказати, що примара цього фатального дня не перестане переслідувати сумління світу так довго, поки слова Атлянтійської Хартії з паперу не перейдуть в конкретний чин. Тоді також зникне поняття "земля нічия" і тим самим відпадуть аспірації тих, що через них, протягом кожного покоління, втягається світ до все нових і нових катастроф".

Таке ось, вибачте, дозволили ми собі виректи. І надрукувати. Шкода, що цього не зможуть чути в Об’єднаних Націях, але це документ доби. Його прочитають тисячі людей вигнання і кілька агентів НКВД, яким доручено слідкувати за нами і які запишуть це до своїх "діл" у відділі "буржуазного націоналізму" московських штаб-квартир.

25 червня. Їздили з Сергієм Миколаєвичем, на цей раз автом, до Ульму. У таборі рух, всілякі перевірки, люди хвилюються. Леонид Лиман, від імени Маланюка, повідомляє, що той збирається відвідати мене 30 червня, щоб "обговорити деякі літературні справи". Знаю, що саме його турбує. МУР. Йому в тому щось не подобається, не розумію, що саме, і йому хотілося б відмовити мене від участи в тому. Ми старі, давні друзі, шаную його як гостру й виразну індивідуальність, але не вірю в його "політичні" маневри. Цікаво довідатись, що він має тепер "на мислі".

Розмовляв з Костюком, Веретенченком. Нічого нового, нічого особливого.

26 червня. Завтра рано, о годині 4.30, збираюсь в дорогу до Ерлянґену і далі. Маю намір зустрітись в Ерлянґені зі студентами, у Фюрті відвідати Шереха, а опісля до Мюнхену на з’їзд Ліґи Українських Політичних В’язнів, від яких маю запрошення.

Сергій Миколаєвич і пані Маруся від’їхали до Ульму, там має бути перевірка людей, що працюють у них на каміноломні.

27 червня. Не так сталося, як гадалося, поїздку до Ерлянґену на день відложено, спішимо до Ульму, бо дістали вістку, що наш табір мають кудись перевозити. Отже, кінець нашого Льонзе. Чекаємо на одинадцятогодинний потяг…

Липень

2 липня. Ось вам і липень. Сонце і спека. За мною довга подорож до Ерлянґену, Фюрту, Нюренберґу, Мюнхену. У Ерлянґені цікава, приємна, корисна зустріч зі студентами, говорили про наші літературні справи, ночував у Винницького, у Фюрті Шереха не застав удома, не мав також щастя зустрічі з Костецьким в Нюренберзі, а в Мюнхені-Рамерсдорфі, на відомій Фюріхшуле 53, побував на з’їзді політичних в’язнів, склав

привітання від МУРу і вислухав чимало доповідей, розмов, дискусій… І перед учора повернувся назад до Льонзе.

Учора знов побував у таборі. Чутки про переїзд підтверджуються, ще не відомо куди і коли, але пакувати манаття прийдеться. Дістав знов листа від Гайдака з Америки. Там за мене стараються і побачимо, що з того вийде. Покищо – чекати на виклик з консуляту ЗСА.

Багато всілякого листування, за час нашого Ульму, біля пів сотні листів, на які завжди давав відповідь.

Зібралися пані Рая з Тодьом і ми з Танею на Дунай купатися. "Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше". У нашому просторі, Дунай не такий аж тихий, досить швидка течія, але вода чиста і навіть синя, чи краще зеленкава. Приємно провели час, а вечором ми з Танею від'їхали до Льонзе.

І ось у нашій "бауерн-ціммер" пишу і пишу… листи. Спека. Сподіваємось по обіді бурі. Відчуваю знов неспокій, час від часу мене навідує депресія. Світ стає чорним, все довкруги бентежить. До того ще й відповідна лєктура. Старий, ще з празьких часів, друг Михайло Бажанський, прислав свою книгу спогадів про концентраційний табір Саксенгавзен "Мозаїка в'язничних квадрів", де він свого часу перебував і де загинув мій прекрасний побратим Олег Ольжич. Жорстокі ремінісценції переслідують нас, де б ми не були, і це піде з нами до кінця нашого життя.

Ось, наприклад, чуємо сильні вибухи. Це робітники Куниці рвуть камінь, але ті звуки так гостро нагадують минулі роки життя нашого. Але час йде невмолимо вперед і поволі затирає сліди за нами. Тільки не болі.

3 липня. Що вони везуть? Вугілля чи танки? З нашого будинку чути гуркіт потягів, що часто, без зупинки, проїжджають долиною. Везуть переважно на схід вугілля, але вчора, наприклад, прогримів туди ж

довжелезний потяг, навантажений танками. Ми сиділи в їдальні при вечері, у нашому товаристві був один естонець і це явище було темою наших розмов. Невже там щось броїться? Естонцям, як і нам, дуже хотілося б деяких змін політики сходу. Вони втратили більше, ніж ми. Вони мали маленьку, але добре упорядковану, самостійну державу, яку росіяни брутально від них одібрали і обернули її в руїну. Така маса їх людей вийшла в еміграцію і не менша маса пішла в Сибір. Для народу їх розміру це трагічна катастрофа. Але на конференції "чотирьох" в Парижі цього напевно не бачать.

Вечором навідала Куниць одна польська пара, він акордіоніст, вона співачка. На веранді довгий час було чути музику, трохи співу і навіть танець.

А одночасно – лектура "в’язничних квадрів". "З журбою радість обнялась" – деклямували ми за часів юначих, лишень тепер ми перейшли від лірики Олеся до трагіки Шекспіра.

Читаю також "Amerikanische Rundschau" про контролю атомової зброї і проблему великих висот летунства.

Другий день вдома, на місці. Це рідко трапляється. Душно. Написав тільки серію листів і це вся моя діяльність. Для більшого нема настрою. Своєрідна втома з нахилом до лінивства й безділля. Але відпочити також рекомендується. "Коли б там сталося, щоб ми могли свобідно вернутися додому" – щоденна молитва всіх наших намірів, яка, мабуть, не доходить Божого вуха.

4 липня. Тільки що ми з Танею вернулися з лісу. Зелено, свіжо, захоплено. Ми часто там буваємо, учора, наприклад, пройшлися лісом, полем, травами, пшеницями, збирали дикий аґрест, малини, суниці. Багато сонця, багато повітря.

Сьогодні весь день удома і весь день гості. Під вечір пані Маруся виїхала до Мюнхену. Ми завтра, дуже неохоче, збираємось до Ульму. Спека, місто, руїни, казарми, люди з їх турботами. Наше Льонзе, це курорт, це Божа ласка, це… Вибачте. Я трохи захоплююсь.

6 липня. Все таки вчора до Ульму їздили і побували в обох таборах. В Новому Ульмі бандерівці побили полковника Кирила Дацька. Розуміється, мотиви партійні. Я сердитий. Годі таке збагнути. Роблять "політику". Вигнання, табори, безнадія і… націоналісти, соціялісти, східняки, західняки. Коли бачиш таке – опадають руки і починаєш розуміти, чому ми тут. Люди з таким розумом не заслуговують на щось краще. Хочеться цей феномен збагнути, але це невловиме. Це патологія, себто хворобливі процеси організму і саме це мене стримує від партій. Коли так вони поводяться в таборах, щоб це було удома і вони мали владу. Деякі партії сердяться, коли ви "не з ними". Краще хай сердяться, ніж ділити відповідальність з дурнями.

Були у Романа Бжеського, який мешкає з родиною у польському таборі. Чому? Шукав безпечнішого місця перед вивозом "на родіну" і потрапив в халепу. Якраз цей табір зробив постанову добровільно вернутися до Польщі. Бжеський в паніці. Просить мене помогти йому приписатися до нашого табору, але наш вже "закритий" і нікого більше не приймає. Бжеський намагається переїхати до Мюнхену і вступити на університет УНРРА, щоб мати право залишитися в Німеччині. Він завжди хитрує і завжди має з цього лишень прикрощі.

Дістав купу листів і написав купу листів. Хмарно. Читаю голляндську авторку Yovan Ammers-Keuller "Tanz um die Guillotine", Французька революція. Я сам. Таня з п. Марусею поїхали на якусь естонську вечірку, Сергій Миколаєвич десь в Ульмі… Мав приїхати Маланюк, я спеціяльно лишився задля нього вдома, але він не приїхав.

Вже пізній вечір, падає дощ. Наших жінок все ще немає, думаю, що вони порядно змокнуть.

7 липня. Бувають дні, від яких чекаєш чогось надзвичайного і таким днем, на мою думку, мав бути сьогоднішній. Неділя. Нічого не сталося. Цілу ніч і цілий день дощ. Ми довго спали, після їли, щось грали, нічого цікавого, ні вдома, ні в природі, ні в цілому світі. Поболює навіть голова, ніякого настрою писати, ані навіть читати. Таня з пані Марусею щось роблять у кухні, Таня приносить шматок моркви. – Хоч моркви? – Добре. Я весь час занятий думами. Минулі роки, початок війни. Все згадую, все згадую. І мучить тяжка депресія. Таня це бачить і слідкує за моїм настроєм. У мене сильно розвинуте почуття інстинкту. Знаю, що наші сподівання не будуть справждені, що нас чекає лишень відступ далі і це відчуття мучить. І хочеться сподіватися проти сподівань.

10 липня. Вечором, перед дощем… Сонце заходить весело, але з північного заходу виступає з грюкотом мальовнича, літня, характерна хмара з великим, білим фронтом. Прекрасний об’єкт для маляра.

Був Леонид Лиман молодий, цікавий, талановитий поет, який пише також прозу "Повість про Харків". Він живе в Реґенсбурзі з Маланюком, якого він адорує і виконує всі його примхи. Маланюк великого росту, Лиман малого, Маланюк потребує багато їсти, Лиман не багато, Маланюк агресивний, Лиман скромний. Але вони нероздільні. Майстер і челядник.

Маланюк мав сам приїхати, не приїхав, а післав Лимана. Бідачисько, не може відважитись в дорогу, він не говорить по-німецьки… Каже, що має до мене якісь справи, але думаю, що це просто бажання побути з кимось, що може йому помогти морально, його мучать також депресії, це перехід на інші моральні висоти, це повільна зміна грунту буття.

Ми з Танею змагаємось по нашому. Буваємо в лісі, впиваємось природою, вправляємо фізику, обгоряємо на сонці. Це боротьба з невидимою силою депресії. Ми молоді і сильні, і нас двоє… Маланюк старший і він сам.

12 липня. Учора був в таборі, їздили з Сергієм Миколаєвичем його ДКВ, не мав при собі особистих документів і, як на зло, по дорозі нас зупинила німецька поліція. Тепер багато різних перевірок, по дорогах маса дикої публіки і це треба мати на увазі. Але все було гаразд. Сергій Миколаєвич мав папери в порядку, а я виправдав себе посвідкою клюбу письменників ще зі Львова, яка була у двох мовах. Хай хоч раз мені та посвідка пригодилася.

У таборі нічого особливого, справа переїзду все ще невиразна і дехто думає, що може це була лиш якась качка. Вечором вернулися до Льонзе.

Цієї ночі в нашому будинку були злодії, забралися до пивниці, але скористали з того не багато, бо там нічого не було. Про нас шириться слава, що ми маємо вивезені з дому якісь багатства… І люди були, мабуть, неприємно розчаровані.

Сьогодні дуже прикметне свято Петра й Павла.

13 липня. Субота. Їдемо до Ульму… Ясно, соняшно… Читав статтю "Ґете про Німеччину"… Розмови з Фрідріхом Вільгельмом Рімером.

(Пізніше). Отже, були в Ульмі. Застали там багатьох наших друзів – Шерех, Полтава, Підгайний, Манило, Костюк, Веретенченко, Нитченко. Я мав зі собою мого "Цайс-Ікона" і наробив фотознімок. Під вечір ми збиралися додому, але вийшло інакше. Олекса і Надя Веретенченки рішили охрестити свою маленьку дочку і попросили за куму Таню, а за кума Шереха, тому й вийшло свято. Спочатку зі священником церемонія хрещення тут же вдома зо всіма атрибутами православного обряду, надали дівчині ім’я Марина, а опісля в товаристві за столом при гостині. Було навіть весело, не обійшлося без нашої пісні "Вдови…" І це простягнулось до пізньої ночі.

14 липня. Неділя. Ночували в таборі і пробули там пів дня, о дванадцятій годині, потягом, поїхали до Льонзе. Було душно, а по обіді

злива з громами. Удома застали товариство, до Куниць приїхав інженер Лебедєв з дружиною, пили каву і багато розмовляли. Лебедєви нові емігранти і вони розповідали про їх життя за большевизму. – А! Сматрітє! Лєбєдєва носіт крестік! – пригадувала вона тепер, як їй витягали з-під одягу ланцюжок хрестика і показували перед публікою, як страшний corpus delicti. Прокурором була комсомолка. Людині не легко привести ці явища до певної логіки, але це в них таїться той фатум, що зумовлює буття однаково, як тієї Лебедєвої з хрестиком, так і комсомолки з серпом і молотом. Лишень не Лебедєва, а комсомолка буде відповідальною за це на суді майбутнього, бо вона тут "казус белі", а Лебедєва лишень її жертва. Однаково, як у справі хрестика, так і в справі серпа і молота.

17 липня. Ніколи не відчував так гостро течії часу, як тепер. Можливо тому, що це шпиль мого буття на цій плянеті, водорозділ віку людини. Питання, мир чи війна, невідступне питання… Щоденне й щогодинне, і під його знаком вкладаються, приходять і відходять наші дні і наші надії. Наше з Танею життя проходить між табором і селом… І в цьому наше маленьке, тимчасове щастя. Це розряджує і відтяжує тягар місця, особливо такого, як табір, де кожний день турботи. В Новому Ульмі знов має бути перевірка осіб за статусом ДіПі. Люди хвилюються при найменшому дотику такої вістки. Позбутися того статусу значить позбутися і того маленького права на життя, що його цим людям признано сильними світа цього. У таборі Авґсбург така перевірка відбулася, певна кількість людей від цього постраждала, але табір зробив проти цього маніфестацію і "вичищених" повернули назад на лоно ДіПі.

Але це коштувало багато нервів, енергії, серця. Цілий тиждень табір шумів, як збурений рій бджіл. Всевладно гуляла агентура совєтів, клямцяли зуби вовків і вої гієн, але їх жертви видержали натиск і перемогли. Тут діє все таки не СССР, а ЗСА. Між цими літерами існує велика різниця змісту. Наш табір покищо лишається в спокою, побачимо, що буде далі.

19 липня. Зовсім пізно, учора вечором, ми повернулися автом до нашого Льонзе. У таборі я мав відчит на тему "Проблема синтези". Понад чотириста слухачів і багато повзбудження.

Також учора, дістав листа з Канади, з Вінніпеґу, від редакції газети "Новий шлях". Кличуть нас туди, обіцяють прислати "афідавіт", запевняють місце в редакції. Я вислав туди свій нотатник "Записки не політика", вони це дістали. Це вже друге місце за океаном, що його нам пропонують наші земляки. Дякую! Дуже дякую!

І ще вчора були у нас в Льонзе Іван і Галя Багряні, але на жаль не застали нас вдома. Це справді шкода, бо ми хотіли у нас їх бачити. І не тільки ми, а й Куниці…

Що ж до нашого табору – його доля рішена. Десь на другому тижні нас мають перевезти кудись інше. Зі сходу прибуло багато, щось, кажуть, тридцяттть тисяч, жидівських вихідців і багато з них має прибути до Ульму. Вони дуже агресивні, німці їх бояться, а ми стали першою жертвою їх агресії. Кажуть, що вони нас також не дуже то милують у своїх молитвах. Мусимо звільнити для них місце. І ще не знаємо, де знайдемо інше.

22 липня. Учора, в неділю, були у нас Багряні, мали спільний з Куницями обід, як звичайно, багато говорилося і, як звичайно, про те саме. Наші теми не міняються… Я весь в депресії, весь світ не милий, все "дурне і безнадійне"… Часто вживається фраза "куля в лоб"…

Опісля прибув до нас також Роман Бжеський. Як сказано, він має клопоти з табором, вплутався між поляків і не може звідти вирватись, тим часом їх табір добровільно виїжджає до Польщі.

Тож то з нашим табором все ще вагання, його переїзд все ще – знак питання.

25 липня. Стрімголов тікає це дивне літо, пшениця вже доспіває, вчора і сьогодні гарячі дні, ми вдома, тобто на селі. Читаю якогось Смородіна "Красная каторга" – вельми прикметна тема епохи нашої. Ми тут знаємо про ту "каторгу", більше ніж вони там у себе, бо про неї створено цілу бібліотеку літератури, на всіх мовах світу…

У таборах повно всіляких ревізій, але не минуло це і нашого Льонзе. Учора нагло наїхала німецька поліція з американським МП, яка перевела ревізію у робітників, що працюють на каміноломні, як також у Куниць. Шукали ніби за американськими військовими речами, яких тепер безліч потрапило у невластиві руки. Американці такі багаті, що можуть одягнути і накормити люксусово не лишень свою армію по цілому світі, але й біля армії ціле населення даної країни. У нас не знайдено нічого забороненого, а до нас з Танею навіть не заходили.

Спекуляція американськими товарами, особливо такими, як цигарки та кава, буяє по цілій Німеччині і хто це добро тепер має, може вважатися багатим. Наші робітники, а при тому і ми, дістають порціон тяжкопрацюючих, то значить подвійну кількість цигарок, ніж у таборах, і це їх основний капітал. Бо німецькі марки нічого тепер не варті, а головне, що за них нічого нема купити. Навіть тяжко знайти паперу для писання, але за цигарки і каву можна дістати в селян свіжі продукти, а інколи і деякі речі з одягів…

Тому, що я не курю, ми маємо кожного тижня кілька пачок цигарок, які ми обертаємо на харчові продукти, як додаток до того, що дістаємо в таборі. На витрати в марках, я дістаю вистарчально з редакції "Українських Вістей". Матеріяльно газета почуває себе не найгірше. Гірше стоїть справа з папером, але і з цим дають собі раду. Підмазавши трохи цигарками й кавою, деякі фірми все ще можуть доставити вам все, що потрібно.

26 липня. Ще один безвислідний, зайвий, лінивий день. Рано туман і роса, обіцяє бути гарячий день, йду до лісу, де я дуже добре себе почуваю. Учора звечора були там з Танею, збирали малини, любувалися

спокоєм, спостерігали червоного слимака, як він смаковито об’їдав сироїжку. Ми залишили його при його вечері, а коли сьогодні рано я прийшов на те місце, слимака вже не було, а з сироїжки залишився тільки шматок корінця. Я залишив було йому суницю на закуску, але він не прийняв моєї ласки і суниця залишилась неторкнутою. Цього літа багато дощів, тому все свіже й зелене.

28 липня. Вечоріє. Цілий день, від учорашнього передвечора, падає дощ. Інколи просто лило з вітром і громами. Зараз розпогодилось – приємний, літній, подощовий настрій.

Був у таборі, бачився з Григорієм Олександровичем, він прочитав мені свою передмову до збірки поезій Багряного. У таборі нічого нового, у світі також затишшя. Знов були з Танею в лісі, згадували наших спільних знайомих, дивно, що з них так мало залишилося живими, біля нас тут лишень Варварови і Бжеські.

Серпень

1 серпня. Ну, от… Чотири дні провели в таборі. Були у нас Шерех, Костецький, Осьмачка і всі наші таборові літератори. Ми влаштували на горищі таборової стайні свій літературний клюб, де я прочитав уривки з "Ост"-а, де ми обговорювали черговий з’їзд МУРу, який хочемо влаштувати разом з деякими нашими сусідами – литовцями, білорусами, поляками. Думаємо зробити це десь на осінь.

Дістали від професора Гайдака зі Сан-Павлю в Міннесоті чотири пачки харчових продуктів – кава, какао, цигарки, смалець. Ми багачі. Таня намовляє мене лишитися в таборі, вона переживає, що ми живемо з ласки чужих людей і це її турбує. Мені дуже не хочеться зрікатися нашої кімнати і "нашого" лісу, але для її спокою я готов на ці жертви. Поговоримо завтра з Куницями на цю тему, хоча я не знаю, як це і чим це виправдати. Вони напевно будуть цим неприємно вражені. Наша у них присутність надає їм багато свіжости почуттів і небуденних переживань.

2 серпня. Панство Куниці ніяк не годяться з нашим бажанням їх залишити. Чому, для чого, навіщо? Нам усім тут дуже добре. Мали довгу з цього приводу розмову. Намагаємось доказати, що ми не можемо бути для них тягарем, що вони зробили для нас і так забагато, за що ми не зможемо їм віддячитись чимсь рівновартним. Пані Маруся запевняє, що ми зробили їм ще більше, ніж вони нам і в результаті нашої мови, ми лишаємось на місці. Тані це не дуже подобається, вона переконана, що тут щось не в порядку, нема слів, щоб її переконати в противному, вона переживає це хоровито і це каламутить наш настрій.

Щоб це розвіяти, пані Маруся була весь час дуже до нас уважна, ми всі мали чудовий обід – смажений пструг зі зеленим горошком і молодою картоплею, пили чудову каву і весело гомоніли. По обіді я зробив кілька знімок малого Пуми. І хочеться піти до лісу… Читаю Джека Лондона "Мала господиня великого будинку", що я вже читав колись давніше, а тепер повторюю. Лондон був і є для мене прекрасною лектурою. Пружність, ясність, розмах і думка.

3 серпня. Довго розглядав фотознимки з минулих років. Особливо вражає знимка нашої трійці – Маланюк, Чирський і я з Варшави у травні 1941 року. Скільки уроєних надій, фантазій, сподівань. Гостра протилежність того, що ми переживаємо тепер у цьому чудовому Льонзе. Але, як тоді, так і тепер наше наставлення мильне. Так само, як тоді не було реальних причин до захоплення, так і тепер нема їх до розчарування. Наша справа залишилась незмінною. Програли не ми, а решта світу. Европа, Німеччина, Польща, Чехословаччина, балтійські народи, Англія, Франція… І навіть Америка… І навіть СССР.

У цій війні нема переможців. Це лиш зрушення певних історичних, стабілізованих функцій з певних історичних місць у непевні стратосферичні простори. Велику Британію вигнано з клюбу імперій і записано до другорядних держав, об’єднаний від Балкану до Ля Маншу Ґрос Дойчес Райх посічено на капусту і зареґльовано до бочки квашення, Росією з її сапагами й матом випхано на форум Парижа, а все разом це Вавилон, де будується стомовна вежа спасіння народів во граді Ню

Йорку, але що станеться, коли десь, скажемо, в глибинах "чорного континенту" появиться новий Чінгіз Хан, на Ню Йорк впаде пара атомових бомб, а на площі мавзолею Леніна стане Контра-Ленін з фурією Сибірських каторг, Вінницьких та Катинських ям?

"По Європі бродить мара – мара комунізму" – так починається скрижаль однієї віри, яка зруйнувала імперію Романових і встановила імперію Джуґашвілі, а тепер та мара бродить не лишень по Європі, а по цілому світі, і хто може сказати, де знайде вона інших Романових і чим скінчиться її епізод на Червоній площі Москви?

Але тим часом ми тут. Це наша точка буття і точка бачення, ми зневірені і сердиті, і наша мова віддзеркалює тільки наше думання, до якого ми нікого не зобов’язуємо.

І сьогодні чудова погода, я міг одягнути свій улюблений білий одяг і ціле дополудня перебути в лісі. На полях, не дивлячись на свято, трудяться трудолюбиві німецькі люди, для яких згасли всі надії на якесь свято. Такий незбагнутий епізод історії Европи, що про нього навіть страшно думати.

Сьогодні також ми гостили у нас наших друзів Олекси і Надії Веретенченків. Розуміється, що говорилося переважно про поезію.

6 серпня. Учора ми дістали повідомлення з Америки, що для нас через міжнародний допомоговий комітет, вислані афідевіти і також гроші на переїзд до ЗСА. Повідомляє нас про це наш незнаний друг професор Гайдак з Міннесоти, а нашим "спонзором" добродієм-поручителем є також незнаний наш друг фармер з Міннесоти Антін Кирилюк, до якого ми, приїхавши туди, можемо заїхати, як додому. Яка чудова вість! Невже вона справдиться на ділі? Будемо бачити.

Під враженням цієї вістки, ми з Танею пішли на Дунай (ми були в таборі), після обідали у Бжеських з Кремянця, а вечеряли у Варварових з

Рівного. Оце повернулися на село, скоро перша година ночі, на станції в Ульмі стояв величезний військовий потяг.

8 серпня. Нічого нового, написав лишень передмову до збірника про Аркадія Любченка. Їду до Ульму. Учора весь день провели з Танею вдома у Льонзе.

9 серпня. Понеділок. Знов Ульм… Минулої суботи тут також, ходили з Костюками на Дунай. Дістав і читав журнальчик – орган новоутвореної Української революційно-демократичної партії переважно наших "східняків" під проводом мого друга Багряного, "Наша боротьба". Читав і сердився. Дуже пахне сімнадцять-вісімнадцятим роками часів Винниченка. "Сили прогресу", "революція чи реставрація", "революційно-робітничий рух", "інтернаціональний капіталізм". Тріскотня непотрібних фраз в непотрібному місці, з непотрібною метою. Мушу написати відповідь.

14 серпня. Оце вернулися вчора з Ульму й відпочиваємо. Святкували там день народження мого хрещеника Тодя, були Шерех, Веретенченки, Нитченки, Багряні, Степаненки, за вийнятком Шереха, всі з дружинами. Гарно гостилися, гарно минав час, я багато дискутував з Багряним з приводу їх "Наша боротьба". Єдине в цьому приємне, що Багряний не сердиться, дарма що я не жалував аргументів, щоб ту їх "боротьбу" по можливості краще розчистити й спацифікувати.

А тепер ось весь день удома в Льонзе, писав статтю у відповідь "Нашій боротьбі" – "Невільники фрази". З моттом Шевченка "Несли, несли з чужого поля і в Україну принесли великих слів, велику силу".

"Читаємо страшні слова: "сили прогресу", "революція чи реставрація", "революційно-робітничий рух", "інтернаціональний капіталізм". У одній маленькій статті Р. Б. 1946, терпеливий і невибагливий читач знайде стільки страшних фраз, повних революційної тріскотні, що заплющивши

очі, можна дуже плястично уявити собі 1917 рік зо всіма його пренаївними соціялістичними аксесуарами.

Було б усе гаразд. Нема потреби людям, що милуються антикварними об’єктами, перешкоджати жити і тішитись життям за їх вподобою, однак, що маємо робити, коли ті вилинялі, вивітрені слова і гасла, які в дійсності так трагічно заважили на терезах долі нашого нещасного народу, бо, не дивлячись на цілу вбогість їх морального змісту, принесли з собою і колективізм, і знищення традицій, і 1933 рік, і безконечні черги за всім, що потребує людина, і нарешті макабричну ненависть між людьми, наслідком якої і є ця наша мільйонна еміграція, не дивлячись на це все, ті дивні слова, переховавшись у певних мозках, вилазять і тут між нами в таборах на вигнанню і то не для чого іншого, як з наміром ще більше затроювати і так густо затроєну атмосферу наших взаємин..."

– так та стаття починалася, а знов так ось кінчалася:

"І взагалі, ви напевно, коли будете мати шматок здорового глузду, забудете всі ті дикі слова, якими легковажно засмічуєте нашу жалюгідну дійсність. Бо стосується це не тільки вас "революційних", а також інших "контрреволюційних" і навіть таких, що захочуть ломати з вами списи за "реакцію", доказуючи, що не ви, а вони мають рацію. Ще гірше, коли ті люди, озброївшись куснями каблів, захочуть доказувати на ваших плечах свої "переконання..." Тоді вже буде ефект повний, бо "визвольна боротьба", переходить з ваших блискучих теорій до блискучої практики, але, на жаль, в рямцях вашого табору.

Думаю, що вам з такими "братніми тенденціями" не буде легко стати в одну лаву проти справжнього вашого ворога, яким є в цей момент ані американський капіталізм, ані режим Франка, а ви самі добре знаєте хто.

"Великих слів – велика сила і більш нічого". Знаємо і без зайвих слів, що ми тут і хто ми тут, вчора і завтра і яке наше "ідеологічне" кредо. Всі

ми однаково вигнані, однаково поневолені. Ніяких тут "капіталістів" (чого дуже шкодуємо), а, на превеликий жаль, самі пролетарі, що мають хіба торбу і те, що в торбі. І без зайвих слів, всі ми розуміємо, що нам потрібно тільки і тільки справжньої, великої, всеобіймаючої солідарности, однаково в теорії, так і практиці. Все ми творимо тільки тоді якусь силу, коли вона буде зосереджена в чомусь одному проти чогось одного. Але коли, задля якихось там безглуздих теорій, ми завалимо себе партіями, то це буде солідарність лебедя, щупака і рака, що взялись були витягати воза з болота.

Можете, коли вам це спричиняє особливу органічну радість і життьову конечність, займатися вдома такими мудрощами. Можете ділитись на схід, на захід, можете навіть при нагоді відгризати за це собі носи (без носа людина може бути все ще потрібною), але будьте готові дружньо і однодушно, з одною думкою і одним серцем, стати до спільної лави там, куди вас покличе батьківщина.

Все ж решта – фраза. Все решта – зайвий баляст".

Це було моє переконання, але воно не збігалося з переконанням моїх друзів з обох воюючих таборів – багрянівців-бандерівців. Моя логіка на них не діяла. Для них більше промовляв шматок кабля (казали, що такою зброєю воювали бандерівці проти Дацька), ніж моя філософія. Розбити комусь носа (казали, що так постраждав котрийсь з бандерівців), вважалося більшим національним подвигом, ніж національна солідарність... Приказка "лихо з розуму" з’явилася не безпідставно, особливо, коли ці поняття переплутано.

Не переконаний, що мою статтю "Українські вісті" помістять.

Крім "Невільників фрази", почав писати, чи краще переробляти написане, "Сонце з заходу" – роман на тему боротьби в Закарпаттю. А як же з "Ост"-ом? Іноді треба міняти теми... На певний час. Для вісвіження думки.

Були з Танею в лісі, читав новопоявлену німецьку газету "Neue Zeitung". Починає поволі оживати нова німецька преса з дуже непевним виявом настроїв. Стільки років маршерувалося під певну команду і враз "вільний крок". Нечуване. Можна стратити крок взагалі.

Тікає швидко, безповоротно, порожній, зайвий час. Нічого нового, нічого цікавого…

Корнталь біля Штуттґарту

Но зла Юнона, суча дочка,

Розкудкудакалась, як квочка…

І. Котляревський

19 серпня. Бух, тарах і враз нове… Минуло ось п’ять днів і за цей час безліч іншого. Ціла подія. Довго це збиралося і враз є. Наш Старий Ульм розбито на дев’ять груп і розсипано по селах біля Штуттґарту по приватних квартирах. Ми залишили Ульм в суботу 17 липня, о годині першій, тягаровими автами УНРРИ. Слізне прощання з Льонзе, з Куницями, пакування, вантаження… Того ж дня, біля години п’ятої, прибули до містечка Корнталю біля Штуттґарту… Гарна місцевість, прекрасні родинні будиночки, нас 150 люда, розмістились по приватних мешканнях, у яких перед нами були поляки, що їх забрали і примістили в якихось казармах.

Кажуть, ми виграли. Спочатку звідсіль виселено власників німців і оселено поляків, тепер виселено поляків і оселено нас. Кажуть, ніби на бажання самих німців. Поляки не були дуже чемні з їх гарними будиночками і вони надіються, що ми будемо чемніші. Спробуємо виправдати їх довір’я.

Було з цим чимало непорозумінь, нас чомусь приписали до третьої групи переселенців, а ми хотіли до другої. Коли ж ми обстояли наші вимоги, виринула інша справа. Нам приділили мешкання, що видалось нам не відповідним. Нарешті і це полагоджено і ми маємо простору, з двома широкими вікнами кімнату першого поверху елегантного будинку зі збираними, але все таки меблями… З газовою кухнею і прекрасною ванною, яку маємо ділити з доктором Юрієм Стефанівським, який житиме на другій половині цього ж поверху, де матиме також свою лікарську амбуляторію. Верхній поверх цього особняка займають нам незнайомі, але інтелігентні і приємні люди, здається, зі Львова.

Це вже щось, далебі, як вдома, ціла оселя наші люди, багато нових, давніх і дуже давніх друзів, тут також наші куми Костюки з Тодьом, тут Варварови, тут Нитченки, тут Степаненки. Затишно, тихо, спокійно. Сідай і працюй.

Минулі дні багато чищення, розпаковування речей, вішання картин, розбираня пошти, якої не мав часу переглянути в Ульмі… І між тим, мій старий, давній, ще з Берліна двадцятих років, кореспондент Микола Селешко з Гановера, повідомляє, що:

"Новий шлях" має зв’язки з інж. Д. Андрієвським… Я вже через нього дістав був завдання зв’язатись з Вами. Бойкові також напишу, що зв’язок з Вами маю. Там, здається, перевидали "Волинь", або мають перекладати її на англійську мову. Точно не написали. Поза тим, "Волинь" перекладається на французьку мову і може бути видана в Бельгії. Ви обдумайте собі свої умови і передайте їх через мене. Рівночасно, передайте повновласти в тій справі інж. Андрієвському, (Ing. D. Andrrievsky, Bruxelles, 58 rue de l’Aquedlc), щоб заступав там Ваші інтереси. "Новий шлях" домагається другої частини Вашого "щоденника", щоб його видати окремою книжкою. З тими справами поспішайте і пишіть мені порученою поштою"…

Також лист від Романа Смаль-Стоцького. Повідомляє, що нас можуть скоро викликати до американського консуляту в Франкфурті…

Отаке. Це вже щось, як успіх…

Тим часом втома, ми гарно покупалися у ванні і йдемо до ліжка. Минулі ночі не багато і не міцно спалося.

20 серпня. На стінах "нашої" кімнати фотознімки мого рідного Дерманя, маємо також і картини з Києва, але не маємо до них рамок, тому вони спочивають у пакунках. Не знаємо, як довго протриває ця наша ідилія, поки що це либонь вперше, що ми потрапили в таборі в такі люксусові умови. Люди вселяються, розглядаються, порядкують, деякі щось шукають, деякі кудись їдуть, на вулиці скрізь наша мова, маємо також групу музикантів і там чути хтось вправляється на клярнеті. Ми з Танею думаємо завтра їхати до Льонзе і забрати решту наших речей, які там залишилися.

27 серпня. Не беру до рук нотатника, пишу "Щоденника" для "Нового шляху" в Канаді. Життєві умови першорядні, кімната розкішна… Мав деяку сутичку з начальством за Веретенченків, яких чомусь не хотіли вписати до нашої групи… Перед учора, в неділю, їздили з Танею до Штуттґарту, це всього двадцять хвилин їзди потягом, місто було, видно, гарне, але дощенту розбите. Кілька разів ходили на прохідку до лісу, тут також є гарний, трохи далі на околиці ліс… Але настрій недобрий. Неспокій, депресія. Все видається в чорних барвах… До Льонзе не їхали…

Вересень

5 вересня. Пишу і пишу, але не сюди… Та й не має чого писати. Сидимо спокійно, почуваємось добре, працюємо гаразд і, здається, все добре. Має бути перевірка статусу ДіПі наших таборян, але нам і це не страшне. Не признають нашого ДіПі то не признають, хоча маємо дані, що нам признають. Приїжджав Юрій Володимирович Шерех і нагадав мені, що існує також МУР. Багато, багато мови і вийшло також 2-ге число збірника МУРу, зі змістом:

Віктор Петров "Історіософічні етюди", Володимир Державин "Проблема клясицизму та систематика літературних стилів", Леонид Білецький "Камінний господар", драма Лесі Українки, Юрій Косач "Вільна українська література", Олександер Кульчицький "Казка у світовідчуванні дитини", Василь Витвицький "Наші завдання", С. Г. "Паноптикум нової французької літератури", І. К-ий "Чи проза в нашій прозі?", Улас Самчук "Відкритий лист до Д-ра Остапа Грицая", Ігор Костецький "Відкритий лист до доктора філософії та визначного майстра поезії Олеся Бабія". І поезії: Юрій Клен "Міста", Юрій Косач "Que sacrificio", Олекса Веретенченко "Пісня поколінь", Степан Риндик "Пророк", Леонид Лиман "Т. О." І хроніка.

Коли починалась остання велика війна, то польське радіо, таємничим голосом, подавало сигнали про налети німецького летунства: "Ля-Пу! Надходзі!..." Щось подібне можна сказати про цей наш збірник "МУРу". Надходзі. Надходить велика війна. І почав її пресловутий наш Гуляй-пільський батько, зі славного шляхетського герба родини Косачів, своєю грізною армадою з гремучими зміями, шипучими газами, тріскучими фразами з назвою "Вільна українська література".

Ой, та й дісталося там усім нам малим, недотепним, нешляхетним та грішним! Ой, та й дісталось! Розчесав вздовж і впоперек та розніс на шматочки добу нашого ґросмайстра Д. Донцова і саме за те, що той не робив так, як робив великий, мудрий, всезнаючий і всеобіймаючий, вездесущий і непомильний цей наш Катон.

Це не було для нас несподіванкою, ми чули цю ревеляцію на нашому з'їзді, але тоді це було в нашій тіснішій родині, в середовищі, яке проголосило, що "це мусить бути трибуна літературно-мистецької праці й дискусії, трибуна для всіх вільна й не обмежена апріорними доктринами", тож то тепер, це визивно виступає на форум де "вільну дискусію" розуміють аргументи "каблів" і традицією "Нашої боротьби" (Ульм), до яких, зрештою, належить і сам автор "вільної літератури", який, нещо так давно, зчинив нам цілу аварію тільки тому, що хтось там сказав про нього кілька не таких, як йому подобалось, слів.

На цьому також форумі десь там знаходиться і сам атакований творець "вісниківства", пресловутий наш Д. Донцов з цілою плеядою його "квадриґ" на чолі з моїм "дорогим і незамінимим другом" (дедикація на його фотокартці), Є. Маланюком, який, тобто Донцов, не належить ані до безборонних, ані, тим більше, толерантних. І розуміючи його логіку, він не буде зважати на наші "вільні трибуни і вільні дискусії", ані на склад редакції збірника "МУРу", а перенесе всю відповідальність на голову того самого МУРу, вважаючи його своєрідним зрадником ідеалів "вісниківства", до яких він був також причетним.

Отже, моя альтернатива ясна: боротьба не на життя, а на смерть, з Донцовим і його середовищем. Із-за Косача.

Що таке Косач і чи вартий він такої нашої жертви?

Пізнав це прізвище з ім’ям Юрій, зі сторінок "Літературно-наукового вісника" з року 1928-го, що виходив тоді у Львові і редагувався таки Донцовим. Трохи згодом, це прізвище звідти зникло, бо воно перемандрувало до таких "Нових шляхів", що виходили також там саме, але редагувалися Антоном Крушельницьким. Це був стрибок з націоналізму діректв комунізм без пересідки, що мало намір скористатися з добрих гонорарів совєтського консуля, але потрапило у велику халепу, бо редактор "шляхів" Крушельницький виїхав в Україну, а там одразу на Соловки, тож то співробітник "шляхів" Косач дістався всього лиш до польської в’язниці в Луцьку (чи Ковлі?), і був обвинувачений за націоналізм і комунізм одночасно.

Трохи згодом, здається року 1932, цей лицар гарячого серця, зі своєю жінкою Тамарою, прибув до Праги і дуже намагався вернутися назад до Донцова і, пригадую, ми з Ольжичом, також намагалися, робити йому в тому протекцію, але наскільки один наш приятель був абсолютно безпринциповий, настільки другий був занадто принциповий, то з нашої інтервенції нічого не вийшло.

Косач лишається деякий час "безпартійним", але згодом переїжджає до Парижу, стає націоналістом ОУН з маркою 100%, працює в газеті "Українське слово", де друкує ряд ура-націоналістичних, кучеряво-гомінких аляборатів, щоб ще кілька років пізніше, перемандрувати до табору гетьманців на всі сто процентів, переселитися до Берліну, редагувати їх газету "Наша батьківщина" і друкувати там серію ура-гетьманських, кучеряво-гомінких, знов таки, аляборатів найвищого реторичного рівня. Війна застає нашого лицаря в Берліні на пості спікера німецької пропаганди радіовисильні українською мовою… Далі він у Львові, арештований німцями за… Краще про це замовчимо, бо до політики це не має ніякого відношення…

І нарешті ось табори УНРРА. Під цю пору, Косач знов партійний. Бандерівець. І комендант одного їх табору.

Феноменальна, гідна пера Сервантеса, кар’єра. Дон Кіхот навиворіт. Але чи варто ж за нього, наприклад, вам чи мені, входити в тяжкий конфлікт з Донцовим чи Маланюком? Свят, свят, свят! Це треба хіба зовсім з’їхати з глузду. Тим більше, що з Донцовим ми мали стільки спільного, я був його учнем, його протеже, почав у нього свою літ-кар’єру, залишився з ним до самого кінця "Вісника", ще не так давно, на Волині, написав про нього довгу статтю, яка друкувалась по всій Україні… Багато з його думок і ідей були мені завжди близькі і такими зісталися…

І лишень недавно я почав з ним дискусію з приводу виходу його книжки "Дух нашої давнини", де мені не подобались його міркування з приводу так званих каст, на які він би хотів поділити українське суспільство. Цього я, розуміється, не міг перетравити, почав з ним, з цього приводу, листування, при зустрічі в Берліні сорок третього року, мав довшу з ним усну дискусію, але це не значило, що я був проти нього взагалі.

Лише я знаю Донцова. З такими поглядами на явища він не погодиться. Для нього нема поняття дискусія. Він дивиться і бачить

явища лишень і виключно зі своєї точки бачення й інших ніяких точок бачити не хоче і не може. Таким його створено і такий він є. І іншим не може бути.

І я готовий сприймати його таким… Лишень він не готовий на це погодитися. Щоб зарадити справі, я мусів би тепер нагло, раптом, демонстративно зріктися головства МУРу, вийти з його членства, міцно брязнувши за собою дверима, написати гостру статтю проти Косача і тоді, можливо, мене було б помилувано. Але із застереженням… З певною, затяжною карантиною… Це так нагадує ментальність Сталіна, що на саму згадку про це, мені робиться тошно.

І тому конфлікт… Щоб уникнути конфлікту із самим собою – конфлікт з Донцовим. Зайвий, безглуздий, але конфлікт. Наша ідея МУРу "вільної дискусії" мені імпонує. Ми можемо бути разом, бо ми мусимо бути разом, не дивлячись на всі наші "ідеології". Навіть з таким Косачем… Бо не дивлячись на всю його хамелеонщину, за ним водиться і щось інше. Він автор цілого ряду літературних писань, які без сумніву знайдуть місце в історії літератури нашої мови, за сто років його біограф буде писати про його теперішні походеньки з поблажливою посмішкою, як це пишеться тепер про такі справи Байрона чи Бальзака, його стаття "Вільна література", це лиш перелицьовання інших його писань, де він розносив те, що сьогодні звеличує і якщо знайдеться колись дослідник цього явища, він буде бачити, яка страшна саламаха думання містилася в голові цієї людини. І коли б ми брали це поважно, це значило б, що ми не вміємо шанувати самих себе.

Чекаю, що скаже на все це Маланюк.

15 вересня. Скінчив давно свій "Щоденник" і тільки тому, що був у нас Шерех, не вдалося мені оформити його остаточно і вислати. Маю бажання продовжувати "Записки неполітика", а головне хочу далі працювати над "Ост"-ом. Нічого нового. Живемо спокійно. З Америкою прийдеться чекати, не дивлячись на всі ті "афідевіти", я не певен, чи з того чекання щось вийде взагалі.

Були гарні дні, але осінь вже відчувається. Ми часто з Танею згадуємо минуле, перечитуємо її совєтське листування, бачимо, яке було їх життя, що з цього нашого втікацького далека видається багато гіршим, ніж наше тут тепер.

Сьогодні неділя, учора мали в нашій оселі вечірню богослужбу, а сьогодні ранішню. Служив наш добрий о. Василь Варварів у одній з більших кімнат наших будинків.

Чекаємо обіду, чути вправи нашої таборової оркестри на саксофонах. Перед будинком нашого старости Клима Писанчина зібралися наші політики. Обговорюють біжучі вісті, а в тому напевно вирок Нюренбергського суду над німецькими злочинцями війни, що саме тепер кінчається.

Небо покрите хмарами, але ось обережно проривається й сонце. Збираємось зробити мандрівку до замочку Solitude, який двадцять кілометрів від нас, що належав королям Вюртембурським, де свого часу перебував на військовій службі, як військовий лікар, Фрідріх Шіллер, і де він писав своїх "Розбійників", звідки він дезертував до Франкфурту, щоб там поставити їх у театрі…

Моя депресія триває… Хочу зректися головства МУРу. Дістали запрошення на нараду Українського центрального допомогового комітету до Франкфурту. Післали туди Миколу Степаненка.

Я писав листа до Центрального представництва української еміграції у справі матеріяльної допомоги для МУРу і з приводу цього дістав листа від професора Дмитра Дорошенка, що є головою культурно-освітнього відділу цієї установи:

"Високоповажаний Уласе Олексієвичу!

Вчора 7/IX прийшов до нас Ваш лист з дня 23.VIII. Поки Ви дістанете офіційне підтвердження, що наш Відділ освіти і культури одержав Ваш лист, дозвольте мені звернутися до Вас неофіційно, щоб висловити Вам щиру подяку за лист, що так коротко, але майстерно окреслив становище, позицію і працю МУРу. Прочитавши цей лист, кожен, хто й нічого раніше не знав про МУР, відразу дістане собі повну уяву про його завдання і особливо про умови праці… Чи це дійсно таке загальне у нас явище, що люди абсолютно не дооцінюють і маловажать працю письменника? Бо те, що Ви пишете про відношення до праці письменників і науковців, до слова можна повторити, маючи на увазі відносини в таборах в Авґсбургу. Це сумний доказ нашої, скажу, культурної недозрілости, як можна говорити про якісь політично-національні стремління, коли люди так недостойно ставляться до виразників нашої духової культури, до творців на полі письменства і науки!

За нашу Централю скажу, що вона щиро йде на зустріч потребам письменників, але що вона може вдіяти, коли громадянство так слабо підтримує її матеріяльно? Адже всі прибутки Ц. Представництва складаються з добровільних датків, а ці датки напливають надзвичайно слабо. В усякому разі централя буде робити все, що в її силах, аби допомогти МУР-ові. Чи Ви піддержуєте контакт з пані Л. Івченковою (Мюнхен), яка є референткою літературних справ у нашім відділі культури і освіти? Це дуже енергійна і віддана справі людина, сама – письменниця (драматург).

Технічні можливості (скажу за себе) і у нас дуже маленькі. От зараз секретар Відділу пішов на відпустку, то нікому й тепер до Вас написати на машині. Добре, що хоч недавно здобув я енергійного заступника собі, але він іще тільки почав працю і мусить попереду обзнайомитися з нею. Завдання Відділу дуже широкі – тут і церква, і школа, і театр і т.д… Працювати ж доводиться в дуже примітивній обстанові і серед гнітючого настрою через вічний неспокій.

Про наші видавничі можливості й пляни напишемо до Вас, як тільки справа виясниться, – саме тепер її обмірковуємо й хочемо поставити на практичний грунт.

Щиро Вас поважаючий і відданий Вам, Д. Дорошенко.

Augsburg, Judenber, 8 (мені) 8.IX.1946. Це – адреса Ц. Представництва"…

Такі то ось справи…

30 вересня. Багато шуму з приводу виїденого яйця. В таборі Авґсбург наші люди старанно демонструють приклад, якою мала б бути, за їх вподобою, українська держава. Жабо-мишодраківка в склянці води на повному ходу. Те, що я передбачав, пишучи статтю на появу "Нашої боротьби", у якій заповідалось фіктивну боротьбу за фіктивні справи "робітничого клясу", але яка могла спровокувати і спровокувала непотрібні заколоти у наших таборах, все те тепер справдилось. На жаль, тієї моєї статті, "Українські вісті" помістити відмовились, не дивлячись на всі їх деклярації свободи преси, думки, дискусії.

Натомість, з приводу тієї статті, яку я рекомендував, як передову на правах автора передових, я дістав від мого шановного друга І. Багряного знаменного листа, якого варто зберігти для майбутнього, як зразок нашого думання цього часу. (Подаємо без яких будь змін) :

"В/поважний п. УЛАС ОЛЕКСІЙОВИЧ. З величезним здивованням прочитав Вашу статтю "НЕВІЛЬНИКИ ФРАЗИ", що Ви її надіслали як передову до У. В.

І здивувала мене не стаття, а те, що ви надіслали її до друку в легальнім органі, та ще в такім як У.В., цеб то популярнім і багатотиражнім. Та ще й як передовицю.

Що Ви робите це свідомо, для мене не підлягає ніякому сумніву.

Отже, Ви хочте, щоб ми солідаризувалися з усім, що там у тій статті є (до речи, дивовижного своїм значінням і тими наслідками, які такий виступ може потягти за собою в нашій ідіотській і підлій дійсности), – і підписали собі смертний вирок. І смертний вирок не в переносному, а в прямому розумінні слова, – цебто від "шматків кабеля" та від сі-ай-сі, – до чого має прислужитись Ваша стаття, незалежно від того, хочете Ви цього чи не хочете.

Але не подумайте, що я пишу цього листа з переляку. Ні, друже Уласе, покищо зі мною це не траплялося, навіть під кількома смертними вироками. А щоб переконати Вас в цьому, так ми статтю Вашу таки видрукуємо, тільки не в У.В., а пересилаємо її до іншої, першої ліпшої бандерівської газети, щоб дати їй як найбільший ход згідно з її тенденцію. Лиш приготовтесь до таких вивісекцій, як їх Ваша стаття ця нам готує.

Але перш, ніж вона буде видрукована і Ви матимете сатисфакцію (очевидно за незрозумілий і незвичний для Вас стиль "Наш Бор." ["Нашої боротьби" – У.С.], що до речі, більшовиків злостить ще в більшій мірі ніж роззлостила Вас), раніш ніж ми матимемо до діла з "каблями", на які Ви цілком слушно натякаєте і які стимулюєте й виправдуєте своєю статтею, та з Сі-ай-Сі, яке матиме в перший же день Вашу статтю в тисячі примірників як авторитетний матеріял проти "совєтчиків", "комуністів" і т.д., – раніше ніж все це станеться, я хочу дозволити собі, звернути Вашу увагу на слідуюче:

1) Як що Ви вважаєте за нормальне з етичного погляду виступати в легальній пресі проти нелегального видання, то наводьте повністю матеріял, проти якого стали на прю, щоб читач мав змогу сам переконатись і перевірити, чи Ви маєте рацію. Інакше бо все те виглядить на провокацію. Тим більше, що з кожної сотні читачів У. В. 99 напевно не читали того, проти чого Ви так переконливо і з таким мобілізуючим запалом виступаєте.

Я от перечитавши з позиції читача і приймаючи все Вами написане на віру (бо не вірити Самчукові не можна), бачу, що Самчук б’є алярм у всі дзвони перед страшною небезпекою – перед ворогами України, тими що поморили голодом укр. нарід, словом перед енкаведе, перед комуністами і т. д. І хоч Ви ніби не називаєте прямо про кого йде мова, але ті, хто дислокуватиме вашим "Документом", не потрібуватимуть Ваших уточнень. Благо, боротьба проти всього східного нині по всіх таборах, певною групою, йде саме по лінії боротьби з "комунізмом". За Ваш матеріял, чи Ваш авторитет, що приходить цим людцям на допомогу, вони Вам заплатять готівкою.

2) Чому Ви зумисне спрощуєте і шаржуте, говорите про "буржуїв", "про людоненависництво", про "братні симпатії" і т.д.? Де там все це вичитали? Навіщо це? Або Ваша небезпечна, але нам накидувана, трактовка про "американського робітника поневоленого інтернаціональним капіталізмом". Що це є і для чого? І для кого?

Я знаю, друже Уласе, що це Вами зроблено без спеціяльного бажання нацькувати на нас Сі-Ай-Сі, але від того суть справи не міняється, і я Вам скажу для чого і для кого це зроблено. Об’єктивно це зроблено для того, щоб урухомити проти нашого, без сумніву, чесного і без сумніву, більш патріотичного аніж деякі інші, руху щось більше аніж папір. Вдаючись для того до легальної преси.

3) Ви так розсипаєтесь епітетами і авторитетним шельмуванням і виставляєте певну політичну групу небезпечними дурачками і замаскованими большевиками, постає питання, – невже Ви справді так думаєте про людей, яких знаєте з близька?

Як що Ви думаєте так, – тоді вам і карти в руки і всі ваші шаржування, як і тенденція цілої статті, цілком правдиві. Але я не вірю, що Ви про нас так думаєте, не хочу вірити, бо поважаю Вас і вважав і вважаю за людину розумну і передову. Тоді для чого цей Ваш гріх?

4) Незаперечним є, що політична течія, проти якої Ви з таким запалом виступаєте, є течію найбільше непримиримою і найбільше небезпечною для большевизму. Це так же небезпечно, як і те, що більшість з нас висиділи довгі-довгі роки в тюрмах і застінках большевії, вівши боротьбу з тим большевизмом активно і набагато раніше, аніж навчилися надягати штанці ті, кого Ви мобілізуєте з "каблями" на боротьбу… Проти кого, п. Уласе?

5) І нарешті:

Вам дивовижний і дикий наш спосіб мислення (так само, як нам спосіб мислення людей вихованих на інших світоглядах), але Ви мусите пам’ятати, що ми не є люди випадкові, що ми лише частка тих сотень і сотень тисяч людей, передової мислячої інтелігенції цілої України, що так само мислять і з якими Ви мусите числитися, як з реальним фактом. І то українським фактом. Чи Ви піддаєте нас остракізмові? Вивішаєте?

Це вже пробували робити і то українці, вкупі з гештапо. Але які з того будуть жнива – покаже час.

Історія вимірюється не годинами, а нація і її історична боротьба вимірюються не нашими емігрантськими маштабами, і буде визначати не нашою емігрантською ментальністю та дрібними груповими амбіціями й інтересами.

Ось ті кілька зауваг, що я їх мав на думці, крім всього іншого, про що мені прикро і сумно писати.

Поза тим, бажаю Вам успіхів і доброго гумору. З правдивою пошаною, І. Багряний…"

І до того дописка олівцем (лист писаний машиною):

Слово чести, п. Уласе! Прочитав я Вашу статтю і взяв мене жаль, ні – розпука. І це Ви найпередовіша людина нашого суспільства. А що ж можно сподіватися від пересічного обивателя, який вимірює інтереси нації інтересами своєї емігрантської шкури і українські голови розцінює на плитки чеколяди одержаної в Сі-Ай-Сі"…

Грізне, дуже грізне посланіє. Справді "розпучливе". На яке моя відповідь звучить:

"15.8.46. Милий Іване Павловичу!

Тон і зміст Вашого листа змушує мене Вас запевнити, що всі Ваші турботи в напрямку Вами зазначеному, є для мене новиною і я охоче здіймаю їх з Вашого сумління. Боюсь тільки, що це зробить за мене хтось інший і не моїми методами.

Прошу отже передати мою статтю через Гр. Ол. назад. Я збережу її, як доказ, що поможе Вам колись переконатися у чомусь, у чому Ви не можете (з чисто психологічних моментів) зробити зараз.

Я ніколи не був, ані донощиком, ані провокатором. Речі, про які пишу, чи говорю, переважно глибоко передумав, переболів, перечув. Не вірю, що вас там так думаючих, як ви, дуже багато. Зо всіх людей "звідти" де Ви, я покищо знаю тільки кількох, що так, як Ви, думають. Всі решта думають інакше. Я з ними часто погоджуюсь. Зрештою, навіть не перечусь з думками напр. Мітрінги, цитованими у одній статті. Але Ви мусите мені признати, що є там безліч дійсно фраз, які іншого сенсу, як тільки перестарілі і нічого незначучі фрази, не мають.

Щодо газети, як Ви кажете, що Ви зробите зо мною те чи інше, то дозволяю собі зазначити: Я думаю, що напр. Ви, як людина стороння, не маєте нічого там говорити. Я покищо там числюся, як редактор, і маю там виконувати свій обов’язок. Почекайте аж Ви мене заступите, що в скорому часі станеться, і тоді будете розпоряджатись, як Вам буде любо.

Я уважаю, що в демократичній пресі можна писати багато більше, ніж в якій іншій. Ви ж уважаєте, що так бути не сміє. Робіть, як Вам краще. Я ж зо всім тим, що стоїть і що робиться поза У.В., ніяк не солідаризуюся і подбаю довести це до публічного відома. Я ще не так далеко "збанкротував". З правдивою пошаною..."

На цьому, розуміється, не кінець, а тільки початок... Мої остереження перед бурею в склянці води, залишилися зігноровані. "Наша боротьба" розгортала крила. У таборі Авґсбург, появилася ще одна "ліва" газета, не конче тотожна з "У-вістями", "Наша мета", редагована старим моїм, ще з празьких часів, знайомим, за політичними переконаннями, соціял-демократом, П. Котовичем. Ця, також партія, на чолі з нашим відомим політичним діячем, істориком і професором Опанасом Феденком, проявила вже деяку також "боротьбу" (щоб це була за партія без боротьби?), на терені хоч би нашого МУРу, на його другому зібранні в Авґсбурзі, на що гостро реагував Ю. Шерех і навіть погрожував, з приводу цього, залишити саме наше об'єднання.

Отже, буря в склянці води і що його робити? Писати. Не "Ост"-а, а листи. До "партії" Феденка, до редакції "Нашого життя".

"Дорогий Приятелю!, – писав мені у відповідь редактор "Нашого життя". – Мені було дуже приємно одержати від Вас листа, особливо тому, що Ви, з властивим Вам тактом, ліквідуєте деяке непорозуміння, яке на Конференції МУРу сталось між окремими членами й нечленами МУРу. Для мене, як мешканця Авґсбургу, такий конфлікт особливо був неприємний. Одначе думаю, що він вже ліквідований. Листа Вашого передав п. проф. Феденкові і, як зачуваю, він Вам вже відповів..."

Далі той лист казав, що "Наше життя" намагалося зробити все, щоб конференція випала, як найкраще, що там сподівалися мого приїзду і були розчаровані, що цього не сталося, що вони задумують видавати "Бібліотеку МУРу" і як перше видання, йде новеля Косача, а також надіються дістати щось від мене.

Отже, здавалось, бурю зтишено, все добре, гарно світить сонце і співають пташечки...

Коли враз, почали надходити алярмуючі вістки: "На редакцію газети "Наше життя" зроблено напад!". "Редакцію "Нашого життя" перебрали бандерівці!" "Шаян оголосив голодівку!". "Група письменників протестує!" Новий "Відкритий лист до Управи Спілки Письменників МУР", писаний сторчовим письмом В. Державина і підписаний Багряним, Державиним, Чапленком, Шаяном, Перським, Лиманом, Яр Славутичем, Орестом, Чорним, Білецьким.

Його ж, тобто "відкритого листа", опубліковано в "Українських вістях" ч. 37... Увага, увага!

"За останніх часів відбулись усім відомі випадки брутального порушення свободи слова управами певних таборів, а саме:

1) заборона продажу часопису "Наше життя" в таборі Вальгайм та інших,

2) заборона продажу часопису "Українські вісті" в таборі Зомме-Казерне (Авґсбург) та інших;

3) протизаконне, бо суперечне демократичному вирокові українського суду і пропозиції ЦПУЕ – захоплення редакції часопису "Наше життя" поліцією табору Зомме-Казерне (Авґсбург), за наказом тамтешньої таборової управи.

Оскільки статус Спілки Письменників МУР виголошує принцип свободи слова, вважаємо за конче потрібне, щоб Управа Спілки Письменників МУР, або недвозначно виявила своє ставлення до зазначених вище подій, або ж негайно скликала термінову конференцію (пленум) членів МУРу для ухвалення відповідних рішень.

Невідкладність тих рішень є тим більшою через те, що незаперечний факт активної участи в зазначених вище протизаконних і імморальних діях тяжко компромітує почесного члена МУРу п. В. Блавацького. Ульм, 15.9.1946".

Крім цього, наспіли інші листи протестів просто до мене в тоні, ніби напад на "Наше життя" робив я. Вимагали протестів від мене. Але як його і куди його ті протести скеровувати, знаючи, що в цій "нашій боротьбі", всі за свободою слова, але тільки такою, яку потребуємо Ми, але не Вони. Це демократія, розумію... Але чи розуміє це й вона сама?

І що його робити, наприклад, з Авґсбургом? Це табір, де головствує і царствує з ласки ОУНб, сам наш славний корифей театрального мистецтва Володимир Блавацький, а його комендантом є не менше славний полковник УНР Олександер Черкасенко. Ми мали нагоду не раз переконатися, що ані корифей, ані полковник в тому таборі остаточного слова не мають і що вони лиш слухняно виконують волю "пославшого мя", в даному випадку, якогось члена, якогось "політбюра", який може жити тут непомітно, не займати ніякого становища, але який все має бачити, все чути, все знати, все рішати і якому годі перечити – інакше, це буде "Наше життя".

Такі порядки не імпонують мені ніде, а в таборах поготів. Це дрібне видання системи управління "батька народів", що сидить в Кремлі, але воно таке є і з ним треба нам так само рахуватися, як і з "демократією" "Нашої боротьби" Багряного, або з катаром мого шлунка. Найкраще б "відійти вон і сотворити благо" та стати "блаженним мужом, що не йде на совіт нечестивих", але з другого боку "людина творення соціяльне" і мусить, як каже Гоголь, лізти в кожну калюжу, аби тільки "зберегти своє достоїнство..."

Від мого достоїнства вимагають акції... Протестувати проти поведінки шановного корифея нашої сцени Блавацького. Добре. Пишу йому ось таке посланіє до авґсбурців:

"18.9.46. ВПан Голова Таборової Ради – Авґсбург. В. Блавацький, в Авґсбурзі. ВШановний Пане голово!

До Правління нашої організації письменників, як також до мене особисто, вплинули листи з насвітленням подій, що відбулися у Вашому таборі, у зв’язку з газетою "Наше життя".

Маючи до Вас особисто повне довір’я, як мистця, громадянина і члена нашої організації і шануючи Ваші заслуги в розбудові національної культури, ми дозволяємо собі просити Вас подати нам вияснення в тій справі так, як це розумієте її Ви, бо ми маємо насвітлення її з іншого боку. Ми переконані, що у всіх справах Ви будете триматися так, як цього вимагає цілість нашої справи... Ми зі свого становища хотіли б, щоб між нашим громадянством домінуючими моментами були справедливість, толеранція та взаємне порозуміння без огляду на те, до кого це має відноситися. Прийміть, Пане Голово, вислів глибокої до Вас пошани, за правління МУРу, – Улас Самчук – голова..."

На це дістаю таку ось, мость пане, резолюцію:

"Високоповажаний Пане Голово! Сердечно дякую Вам за Вашого ласкавого листа і висловлене в ньому довір’я до мої особи.

Мушу заявити Вам, що в справі "Нашого життя" я діяв – як голова Таборової Ради – зовсім легально і законно. На протязі трьох місяців неоднократно на засіданнях Таборової Ради поодинокі її члени звертали увагу Редакції (Пп Которович і Орел), що газета є вузькопартійна і поміщує статті, які викликують хвилювання і розєднують а не консолідують громадську думку. В умовах нашого Табору, коли існує одинока Таборова газета, не слід їй займати вузькопартійного, тільки загальноукраїнське становище. Ті заклики одначе не мали впливу на Редакцію. До цього долучився ще спір між Президією Таборової Ради і секцією журналістів Супіжу, хто є власником газети? Чи газета є таборовою, чи ні?

Цей спір вирішив той чинник, який дав ліцензію на газету, а саме УНРРА. Компетентний представник цієї установи заявив, що ліцензія видана Таборові, а не секції журналістів і що Таборова Рада має повне право змінити редакцію, коли вважає, що теперішня не відповідає свойому завданню. Таборова Рада подавляючою більшістю ухвалила зміну редакції і доручила Президії перевести це в життя.

Ніякого ломання замків і поліції в редакції не було, я старався перевести справу як можна найбільш тактовно і спокійно.

Заявляю рівно ж, що я не видавав ніякої заборони продавати в таборі "Українські Вісті". Це доказано свідками і панове, підписані під "Відкритим листом" знають про це.

На всі наклепи і очевидні брехні, помішувані відносно моєї особи секцією журналістів у Авґсбурзі, п. Бараном і в "Українських Вістях", і "Неділі", не думаю реагувати і залишаю ведення такої шкідливої для нашої спільноти акції одній стороні.

Загальні збори мешканців табору, на яких було 1200 осіб, схвалили рівнож дії Таборової Ради. (Тільки 12 осіб демонстративно вийшло, 3 голосувало проти, 1 стримався).

Після зміни редакції з ініціятиви п. В. Мудрого, голови ЦПУЕ, дійшло до компромісу в тій формі: начальним редактором мав бути ставленик секції журналістів п. Липовецький, ще один член редколегії теж з рамени секції, два дальші члени редколегії з рамени Таборової Ради. Таборова Рада прийняла цей компроміс (застерігаючися тільки відносно особи п. Котовича, як члена редколегії), але секція журналістів відкинула компроміс.

Я думав і думаю далі, що вузько-партійна політика в газеті не повинна мати місця і що газета, яка стояла б на загальнонаціональних позиціях – не перечить розумінню справжнього демократизму і свободи

слова. Не слід тільки, щоб цю свободу слова мала виключно маленька група людей, заперечуючи її іншим.

Тепер про МУР і "відкритий лист". Я ніколи не думав, що почесне членство МУРу, яким я так тішився і гордився, принесе мені такі неприємності. Не вважаю можливим і, здається, не личить "воювати" за вдержання його, коли хтонебудь із членів МУРу протестує проти нього. Особливо вразило мене, що під відкритим листом підписаний професор Білецький, якого я дуже шаную. Хоч я глибоко і щиро пересвідчений в правоті моєї поведінки, не бажаючи своєю особою викликати в МУРі роз’єднання – прошу прийняти мою резиґнацію з почесного членства МУРу.

Прошу прийняти вислови моєї глибокої пошани, В. Блавацький. Авґсбург, 28.IX.946..."

Отже, що його тепер? Признатися, логіка Блавацького до мене більше промовляє, ніж тих під "відкритим листом", бо справді годі зрозуміти таких "демократів" з такою "свободою слова", які резервують її лиш для себе, провокуючи велику більшість свого ж таки громадянства непотрібними фразами для нікого непотрібної і в таборах, невиправданої "нашої боротьби", про що я, свого часу, говорив при різних нагодах. Можливо, тактика тієї більшости не відповідала для кожного з нас, але демократія це більшість і боротьба з нею можлива тільки правом більшости, а не тактикою Леніна в боротьбі з "Учредітєльним собранієм".

Тому остаточне рішення відкладаю до першого засідання правління МУРу, де цю справу треба обговорити зо всіх боків і щойно тоді виносити якийсь присуд.

До речі, двоє наших членів, підписаних під "відкритим листом" – Білецький і Перський (Міяковський), прислали заяву, що їх підписи там є вислідом непорозуміння і вони їх знімають. Це справу трохи облегчує.

Гірше, одначе, справитись мені з моїм "любим другом" Маланюком також по лінії МУРу, лишень з інших мотивів:

"27.9.46. Любий Друже! Спасибі за листа, що впав краплею роси в степу моєї самотности (прошу вибачити стиль, але: або я перейду до стилю ще виспрійнішого, або удавлюсь мовчанням). Чекаю на сина й дружину. Чекаю й молюсь, день і ніч, годину й хвилину й терцію. Кожну. І тому – сили мої вже на дні. Решта – дрібниці, їх метушня, керована ниточками ззаду (ляльковий театр), їх глибокодумні реферати, до п’яну дурні і глупі, як ніч, їх партрозбрунькованість, навіть їх науковість, навіть МУР, що зробився, що робиться мур’Ом і стане ще одним огнищем мікробів (до речі: випечіть геть звідтіль моє імя).

Спасибі за застрик певности, що віє від Вашого листа. Так, я теж "оптиміст", лише – "в кінці кінців".

Ви там, м.ін., також не забувайте в своїх афідевітних справах і на мене грішного. І то – чим скорше, тим ліпше.

Маю надію (коли ніщо не перешкодить) побачити Вас на МУРі. Міцно тисну руку – Є. Маланюк"… Дописка збоку: "Яка, все таки, гнила креатура – племінник нашої великої поетеси!" І ще дописка на звороті: "Я чую, що у Ваших околицях багато овочів – привезіть мені побільше!…"

Дуже й дуже поет, дуже й дуже Маланюк. До того наша загальна, на грані гістерії, депресія. Тисячі вирваних з корінем дерев, що їх штучно підтримують для пересадки на інший грунт. Вони боліють, їх соки вичерпуються, їх листя в’яне, вони задихаються. Мене це також, як день так ніч, тортурує, лишень нема кому скаржитись. Всі наші люди цим перейняті, а в тому і моя Таня, лишень у неї це виливається в іншому напрямку. Не війна Донцов-Косач, східняки-західняки, бандерівці-багрянівці (листів моїх вона не читає), а легіони інших Тань, які десь тільки й чигають на наше щасливе подружжя, щоб його розвалити.

Сумма-суммарум, це загальний тонус нашого пів життя, найкращий "вихід з положення" політичної України, розгромленої арміями Московії під керівництвом грузинського ренегата з наміром зберегти цілість імперії міжнароднього комунізму. І в цій ситуації, ці наші табори, під УНРРа-ю, це ще ласкавість долі в порівнанню з тими мільйонами, що "вернулись на родіну", або лишились в запіллю ворога на його ласку і неласку. З цієї точки бачення дуже цікаво було б знати, які наслідки в майбутньому спричинить для імперії ця така грізна розправа з її національними складниками. Росія, інакше Московія, бере на себе завелику моральну відповідальність перед історією і своїм сумлінням. Лишень в таких випадках, як цей тепер, ніхто про наслідки не думає.

30 вересня. Вечір. Отже і вересень кінчається. Це був для мене бурхливий місяць і не багато мав часу для літератури. Але все таки "Юність Василя Шеремети" пішла в друк. Видає її видавництво "Прометей" Романа Паладійчука, за редакцією Григорія Костюка (Б. Подоляк), друкується в друкарні С. Слюсарчука в Мюнхені. Передав це до друку ще в березні і щойно тепер почали друкуватися. З цим тепер не так просто і не так легко... За цей час не зробив багато і ось знов справи. Готуємось до конференції в Байройті – безліч колопотів, купи непорозумінь. Дістав ось листи, а між ними від Маланюка, Смаль-Стоцького і Кибалюка.

Взагалі з листами: їх більше і більше. З різних боків і з різними, переважно, вимаганнями. Наприклад, дуже ревними кореспондентами є такі антиподи, як Світозар Драгоманів, син славного Михайла, і Михайло Мухин, найбільший їх прокурор і інквізитор. Перший доносить всі свої жалі з приводу кожної появи в пресі нападів на "драгоманівщину", тож то другий вишукує в пресі найменші ознаки "драгоманівщини" і вимагає боротьби з нею. Завзятим листописцем є мій кум Роман Бжеський з його вічними трактатами про справжній націоналізм, а одночасно Панас Феденко з його контра в цій справі, а зразковим, клясичним шматком цього епістолярного мистецтва, може бути ось такий екземпляр:

"Авґсбург, Зоммерказерне, Бльок І. цімм. 96. 27.9.1946.

Високошановний і дорогий Пане Редакторе!

Коли берусь за перо, щоб написати Вам кілька слів, приходить мені на думку вислів Шевченка, мабуть тому, що він був колись темою Вашого реферату: "не нарікаю я на Бога". І я не нарікаю. Та й за що маю нарікати? За всі наші провини Він покарав нас покищо тільки "поміщанням язиків", хоч провини наші превеликі й мабуть багато більші, ніж у давніх вавилонян, що хотіли задовольнити свою цілком зрозумілу цікавість і глянути ближче на "твердь" чи там "видимоє небо".

Зрештою, тяжко сказати з певністю, чи це спеціяльно дана нам кара Божа, чи може "досконалість", яку ми осягнули, йдучи своїми дивовижними історичними й ідеологічними шляхами. Був же Ніцше духовим батьком сучасного Чінгіз Хана? Чому ж маємо відмовити най більшому поетові "країни гохштаплєрів", що казав: "кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть", відмовити права бути генеологічним початком тих, що сьогодні фанатично переконані в правильності цих слів і тому, замість бути подібними до всіх інших культурних народів і скромно працювати кожен у своїх рамках, чуються відповідальними спасителями, "Мойсеями" й "месіями", покликаними рятувати тих, хто їх про це не просить, хоч у дійсності є вони не більш не менш, як дуже часто католицькими сектантами й польсько-австрійськими держимордами. Але все це більш бридке, ніж страшне, бо що й кому шкодить, коли ллється кров "героїв" на сторінках "Часу", або "Трибуни"?

Однак же неприємне те, що дух Держиморди носиться над нашим життям, мусимо його гонити, з ним боротись, витрачати непотрібно енергію, ту дорогоцінну силу, що повинна б промінювати на цілий світ та робити велике діло, не виключаючи, очевидно, й любої Вам великої літератури та великого мистецтва.

Ви спішите може сказати, що мистецтво й література на щастя вільні ще від духа Держиморди. Але я думаю, що на нещастя ні. Так Блавацький – це мистецтво, Шерех – це літературна критика, Костецький – теж якесь мистецьке "покушеніє с ніґоднимі срєдствамі", а може й з

"ґоднимі" – не знаю. Так це один з МУРівців шляхетно обурюється на сторінках преси – чому, мовляв, неможна вилаяти поважного діяча? Таж це МУРівець і ще дуже поважний впроваджує до МУРу літературного блазня, а потім йому кричить "осади назад!", бо блазень не видрукував у першу чергу його літ-критичної збірки.

А яким, як не держмордівським духом пройнята відповідь Шереха на мою статтю? Так, дух Держиморди розпаношується і в літературно-мистецькому світі. Може я не маю формального права про це писати, бо ж до МУРу не належу, хоч часто й допомагаю малодосвідченим, кажучи делікатно, МУРівцям, коли до мене звертаються, але за те маю, на мою думку, на це право моральне, обосноване, власне, неприналежністю до МУРу.

У Вас, мабуть, виникає питання – чому стільки жовчі вилляв я на сторінки свого листа? Щиро Вам і відповідаю. По перше: з висоти не все видно, або, як і видно, то все видається дрібним і незначним. Мені внизу видно добре і в натуральних розмірах. Думаю, що за це на мене не сердитесь. Я ж не шушукаюсь поза кулісами, а говорю просто голові організації, хоч може в чомусь і помиляюсь, бо людина завжди може помилитись. Уважаю себе не позбавленим права забирати голос у цій справі не тільки з огляду на наші незмінно добрі взаємини і давне знайомство, а й тому, що нікому не можна відмовити права боліти душею за наші загальні недомагання, особливо коли те право засвідчене чесною працею довгих літ.

А от друге. Зближається з’їзд МУРу. Не може він мене не цікавити. Вірю, що той сьогоднішній конгломерат завтра набере суцільніших організаційних форм та відограє свою ролю, хоч і не всі у це вірять. Про те, щоб бути запрошеним на з’їзд, я, розуміється, не мріяв, хоч і бачив запрошення в руках таких осіб, щодо яких абсолютно не знаю, що їх могло б цікавити на тому з’їзді. Тому я звернувся до одного з членів МУРу, бо читав я, що можна просити про запрошення. Але й тим способом запрошення не дістав. Прикрість, яку мені це справило,

заставила мене написати цих кілька слів. Не гнівайтесь на мене за цього листа, бувайте здорові та сердечно привітайте від мене Вашу ВШ Пані.

Неофіт Кибалюк"…

Отакі ось проблеми… Старий добрий знайомий, дуже порядний громадянин, чесний просвітянин, літературний аматор… Розуміться, він мав право бути на нашому з'їзді так само, як чимало інших йому подібних, але він зарвався з моїми колегами і вже є конфлікт. Подібне пишуть Орест, Одарченко вже з інших мотивів. Чую, що група Державина – Шаян, Чорний, Орест, готовлять для з'їзду обструкцію. Маланюк, здається, хоча і обіцяв зустрітися "на МУРі", на цей раз його бойкотує. "Кожному граду свой нрав і права, кожний імієт свой ум голова". Так.

Жовтень

1 жовтня. Написав аж дві вступні промови для з'їзду і зустрічі з чужинецькими колегами. Будемо мати на з'їзді гостей, мабуть, на цей раз лишень білорусів… Наші добрі, братні сусіди. Після завтра, отже, вирушаємо до Байройту.

Удома у нас не дуже весело, Таня чується погано з нервами… Я, натомість, безконечно думаю, що буде? Смаль-Стоцький пише, що нас скоро викличуть до американського консуляту, маю різні ускладнення… До речі, сьогодні в Нюренберзі винесено судовий вирок над німецькими воєнними злочинцями. Більшість засуджено на шибеницю, решту на довголітні ув'язнення. Vae victis.

9 жовтня. От вам вже і по з'їзді… Фактично, це не був з'їзд, а конференція, присвячена питанням літературної критики. У п'ятницю, 3-го жовтня, ми виїхали з Корнталю – Г. Костюк, М. Степаненко, О. Веретенченко і ми з Танею. На вечір були в Брайройті. Знане баварське місто, прославлене відомими Ваґнерівськими музичними фестивалями. Тепер воно розбите, як і всі інші міста Німеччини, ми, розуміється,

примістилися в українському таборі ДіПі, що знаходиться, як звичайно, у військових Леопольдказерне. Нас з’їхалося таки чимало, щось понад тридцять МУРівців і гостей, між якими ми особливо вітали наших прекрасних друзів білорусів – поетку Наталію Арсєнєву, поета Майсєя Сядьньова, критика Антона Адамовіча… Приємні зустрічі, захоплені вітання… Дні 4-го і 5-го жовтня цілковито виповнені конференцію, гостиною, літературним вечором…

Група Державина, з відомим В. Шаяном, намагалася була внести заколот зараз на початку конференції, підносячи питання відомих авґсбурських подій з "Нашим життям", але мені пощастило вмовити їх, щоб вони відложили цю справу аж на кінець конференції, коли будемо розглядати "біжучі справи", на що вони погодилися, а тому загальний настрій був діловий, погідний, приязний. Було зачитано сім доповідей на тему критики – Б. Подоляка "Проблеми сучасної української літературної критики на еміграції" – перегляд різних виступів і течій емігрантської літературної критики в повоєнних роках.

Леонид Білецький "Письменник і критика" – загальні постуляти критичних засад. Остап Грицай "Літературна критика, її творча мета й небезпека". Юрій Косач "Історична белетристика і становище критики" – специфіка вимог критики до історичних жанрів. Ігор Костецький "Суб’єктивізм у літературній критиці", Василь Чапленко "Література й читач" і Володимир Державин "Літературна критика і літературні жанри".

Велика конденсація питань літературної критики, у якій особливу увагу звернено на протиставлення критичних тез Шерех – Державин, в питаннях стилю – національний стиль першого і неоклясицизм другого. Ця дискусія, на цьому форумі, виявила багато цікавих аспектів в питаннях наших стилів і взагалі літературної творчости українського слова. Звичайно її контрагенти, не дивлячись на їх професорську гідність, не могли втриматись на висотах академічного спокою, але цей, звичайний у наших взаєминах, темперамент додавав справі своєрідного шарму і тим самим більше впливав на їх авдиторію.

Багато розмов і активності було поза кулісами офіційного дійства. По перше, Косач мусів витримати гостру атаку з приводу його "Вільна література" з різних кутів бачення, так, що він хотів було вирвати ту доповідь зі сторінок першого збірника МУРу, що одначе було неможливим. При цьому було виявлено ще більше темпераменту, ніж в дискусії Шерех – Державин і Косачові прийшлося боронитися проти таких китів критики, як Грицай, як Білецький, до яких додалися Л. Лиман і навіть Юрій Дивнич… Шкода, що цього не могли чути Д. Донцов і Є. Маланюк, що було б для них наглядним доказом, що МУР далеко не солідаризувався з поглядами Косача на "вісниківство". При цьому, не виявилось ні одного його прихильника і він почувався у повній ізоляції…

У суботу табір зробив нам гарне прийняття в обідню пору, було сказано чимало привітальних промов, нагороджено бурхливими оплесками наших білоруських друзів з моїм привітальним словом, на що дав гарну відповідь їх видатний критик і культурна людина Антон Адамовіч.

Після обіду ми відправились чималою ватагою до міста оглянути оперу Ваґнера і побувати на місці, де жив творець – "Перстня нібелюнгів"… Йшли пішки, меншими гуртами, розмовляли… Ось перед нами пара нерозлучних друзів Костецький і Барка, зайнятих спокійною мовою… – Ти скільки з'їв бутербродів? – роздумливо питає Костецький. – Чотири, – спокійно відповідає Барка. – А я тільки два, – з жалем стверджує Костецький, маючи на увазі наш громадський обід. Це звучало мирно, родинно, ми, що йшли групою за ними і що могли це чути з приємністю ділили їх турботи, не порушуючи їх філософського спліну. Всі почувалися добре й вдоволено, не було ніяких забурень і навіть намагання Шаяна й Державина, з їх бунтівничими намірами, вдалося звести на мирні рейки і скоро забути.

Побували в опері, яка стояла тепер пусткою, але збереглася цілою, де нам показали всі її прикметності, що пригадало багато з життя того своєрідного представника мистецького світу, якого вважають

найвиразнішим речником германського вислову в музиці, Річарда Ваґнера.

Після опери, ми мандрували вулицею, де жив той жрець Грааля – вражаючий палац масивної побудови під ренесанс з високим порталем, над яким написано WAHNFRIED, по стінах якого вився плющ, а біля сходів росли кущі рододендрону і стояв великий, з білою бульбою, ліхтар. Але найбільшою дивовижею цієї будови було те, що коли її фронт виглядав зовсім непорушеним без найменшого натяку на будь-які пошкодження, тож то її задня половина була цілковито відірвана зривом бомби і розсипана на купу грузів, відкриваючи ціле нутро будови, ніби відкриту валізу. Не хотілося вірити, що щось таке могло статися, але за війну, ми могли не раз спостерігати дуже дивні випадки бомбардування… Щось подібне сталося також і з будинком Ґете у Ваймарі, де ми перебували на початку минулого року.

У неділю зрання почали роз’їжджатися, Таня поїхала з Костюком додому, тож то мене потягнув Костецький до Реґенсбургу на побачення з Маланюком, який весь час запрошував мене до себе, але я не міг вибрати вигідного для цього часу. Одначе, і тепер ми не мали щастя. Ми з Костецьким довго шукали його Dreimohrenstrasse 7 (Трьох муринів) і коли її нарешті знайшли, виявилось, що її обивателя нема вдома і що він виїхав аж на англійську зону. Розчарування велике… Я переночував в українському таборі Ґанґгофер-Зідлюнґ, у моїх добрих, ще з часів Праги, друзів Катерини і Степана Масенків і на другий день виїхав до Мюнхену, там зробив зупинку, зайшов на знаменну Дахауерштрассе 9, знайшов там пані Людмилу Коваленко і обговорив з нею справу грошової дотації ЦПУЕ для нашого МУРу, зустрівся ще з кількома знайомими і під вечір рушив далі, через Авґсбург і Ульм до нашого Штуттґарту, щоб пізно вночі прибути до Корнталю, де на мене чекала купа нових листів і тим самим нових клопотів.

16 жовтня. Яка рація записувати кожний день, коли бракує часу, а до того всі наші дні однакові. Сонце сходить і сонце заходить, лишень раз воно з хмарами, інший раз без хмар. Те саме, приблизно, і з нами.

Депресія мучить далі. Обдумую "Ост"-а, а пишу "Сонце з заходу" і листи. Були у нас урядовці з УНРРИ, мабуть, у справі наших американських затій, щоб побачити нас, хто ми і що ми… Був також кілька днів Юрій Володимирович, а минулої неділі (сьогодні середа), були на хрестинах у Галі і Миколи Степаненків, які живуть з батьками Галі Малютами на другому боці вулиці і охрестили їм сина Юрія, при чому Таня була кумою. Було чимало наших друзів, їли, пили, співали.

25 жовтня. Завзятюще пишу "Сонце з заходу". Учора дістали від Гайдака зі Сан Павлю в Міннесоті, ЗСА, повідомлення, що там вже чекає на нас мешкання. Також дістали з канцелярії УНРРИ номер один в Штуттґарті, повідомлення, що ми з Танею, на 29-те ц.м. о год. 9-ій ранку, маємо з’явитися у американського консуля і того самого дня, о год. 1.30 у Сі-Ай-Сі, в Штуттґарті готель Зільбер. Коли ця наша операція пройде успішно – нам залишиться тільки чекати на корабель до ЗСА.

Сьогодні був Багряний. Ми з ним знов О-Кей. Пишу на зламання карку, "Сонце з заходу" і боюся, що не скінчу до виїзду… У Мюнхені вже набирають "Юність Шеремети", але коли та книжка "вийде у світ" сказати годі.

Був утомлений, вимагалось прохідки, ми ходили з Танею до лісу, гарна, золота осінь, у нас на столі величезний букет червоного дубового листу, але ночами вже беруть приморозки.

Довідались, що "Українські вісті" в Ульмі дістали ліцензію на своє видання, але, здається, мають з цим клопіт "Українське слово" у Реґенсбурзі і "Українська трибуна" в Мюнхені.

Учора мав цікаву промову прем’єр Англії Етлі, який вперше зайняв гостру протикомуністичну позицію.

Листопад

2 листопада. Субота. Вечір. Їздив до Штуттґарту, де мав, на Шіллерштрассе 5, кімната 22 побачитись з урядницею International Rescue and Relief Committee, міс Ен Ґулд у справі нашої Америки, але її не застав удома.

Учора вернувся з Франкфурту до такого самого комітету, де мене познайомив Смаль-Стоцький з урядницею міс Кайтель. Говорив з тією міс Кайтель, вона поставилась до нашої справи дуже добре і обіцяла зробити нам опінію...

Ночував у переселенському таборі Захсенгаузен, де комендантом є старий наш знайомий з Оффенбаху, полковник Шандрушкевич. Говорив з Смаль-Стоцьким та Ю. Реваєм. Вони, здається, вже недалеко від виїзду...

Минулого тижня ми були у консуляті і Сі-Ай-Сі. У консуляті вимагають доказів, що нас вивезено з дому насильно, а в Сі-Ай-Сі не вимагають нічого, лишень взяли наші персоналії... Мені ця справа не дуже подобається, де я візьму докази, що нас вивезено насильно? І взагалі, там покищо пропускають лишень особливо "признаних" "рефюджі", тобто таких, що їх якось особливо переслідували німці, або таких, що мають дуже добру протекцію. Наш добрячий друг Смаль-Стоцький зо всіх сил намагається знайти для нас таку протекцію, але це, здається, марна справа. Тим часом Гайдак пише і пише, що нас там вже чекають... Хто зна чи дочекаються.

Ці поїздки вибили мене з творчого настрою, до того в потязі я дістав грипу... Ходимо на прохідки, погода покращала, за дня світить сонце, ночами приморозки, настрій – прилив і відлив. Таня не може дати ради зі своїми нервами, тому я запропонував їй таку ось заяву:

"Я, Татяна Федорівна Самчук, уроджена Чорна, обіцяю урочисто своєму хорошому чоловікові Уласу Самчуку, що на найближче майбутнє, не буду більше плакати по серед-ночах і не буду вигадувати все нових і нових карколомних придірок тільки для того, щоб висловити мою жіночу недосконалість.

Буду натомість дуже спокійною і порядною товаришкою і спатиму щоночі, мов ведмедик у своїй зимовій берлозі.

На знак дотримання цієї обіцянки – складаю присягу і скріплюю її своїм гоноровим підписом. Срок моєї обіцянки триватиме, щонайменше, бодай до Різдва. Татяна Самчук – рукою власною (підпис). Корнталь, 2.XI. 46".

4 листопада. Гарна погода, але негарний настрій. Не можу писати. Моя нежить розгулялася, учора весь день, на приказ Тані, сидів удома і "буцім то" хворів, але сьогодні трохи вийшов пройтися, тож то завтра думаю їхати до Штуттґарту.

7 листопада. Їздили з Танею до Штуттґарту, побували в кіно на фільмі Парамонту "Золоті ворота", нічого особливого, тематика близька нашої, як то не легко дістатися деяким людям до Америки.

Учора в нашій оселі повно тривоги, приїхала пані з УНРРИ і почала верховодити та заводити порядки. Між нами багато неробів, але які записані, як тяжко працюючі, і дістають відповідні харчові приділи… Сьогодні я знов засів за свою машинку, але без настрою з надією, що вибичую його під час роботи.

А що там в політиці? Нічого цікавого. В Ню Йорку (Об’єднані Нації) скучні і зайві розмови, які не матимуть практичного значення. Комунізму словами не замовиш, він вимагає кривавої конфронтації. Покищо демократичний світ підогріває себе надією, що той збанкрутує сам від себе. Казала Настя, як удасться.

17 листопада. Неділя. Перед тижнем, три дні гостив у нас Маланюк, він приїхав з Шевельовим, який тепер приписаний також до нашої оселі. Говорили до хрипоти, – література, МУР, Донцов, Косач… Не дивлячись на його (Маланюка) "випечіть моє ім’я звідти", він далі лишається членом МУРу. Я намагався йому доказати, що нема причин до паніки через одного "племінника великої поетеси", якого він сам окреслює "гнилою креатурою"…

Оселя під знаком хвилювання. Приїхала комісія перевірки, хто з нас вивезений насильно, а хто приїхав добровільно. Ті, що прибули добровільно, не мають права на допомогу УНРРИ. Не знаю, чим це скінчиться. Нас з Танею занесено до рубрики вивезених силою, хоча це не відповідає дійсності в їх розумінню. Ми виїхали не по своїй волі, але також не були вивезені силою на роботу в Німеччині. Має прийти ще одна перевірка нашого статусу ДіПі. Люди хвилюються.

Наша справа з Америкою заглохла, чого я не дуже переживаю. Десь в глибині мого єства таїться бажання не покидати Европи взагалі, хоча це перечить загальній тенденції нашого ісходу. Що ми робили б у цій перенаселеній, розгромленій Европі з її макабрією ідеологічних зударень? Єдине місце для нас на землі – Америка. Країна, яка саме з таких елементів, як ми, творить свою життєву формулу.

Тим часом пишу "Сонце з заходу" і першу її частину, здається, скінчив.

20 листопада. Гарний, по весняному соняшний день, я вдома сам, Таня поїхала до Франкфурту до своєї приятельки Ольги Бакланової, з якою вона працювала на Київській Кіно-Студії. Я побоювався пускати її саму в дорогу, але це можливо сприятиме злагідненню її настрою. Моє самопочуття також під зером. Мучать острахи. Здається, що довкруги самі небезпеки, що переходить в психоз… Щоб розрадитись, поїхав до Штуттґарту до кіна… Нічого сьогодні не писав, крім листа до Осьмачки, від якого вчора дістав таке посланіє:

"Вельмишановний Пане Уласе!

Вибачте, що й досі не знаю Вас по батькові. Справді, Ви мене здивували своїм дружньозичливим тоном свого листа, бо я не сподівався на такий аж надто добрий відгук. Він мені ще раз заворушив обрій моєї далини, що мені здавалося, уже (нечітке слово) моєї душі. Залізним обручем байдужности і неволі, яка є вислів ставлення того оточення, що мене втягло до себе нещасливим випадком.

Через нього я борсаюся поміж таборами, шукаючи незалежности свого духовного єства. І творити я не буду, доки не здобуду його… Розкіш творчости тільки там проявляється, як дух урівноважений і де люди шанують його значення…

Я ж розумію обов’язки мистця перед зовнішнім світом, я розумію самостійнестність духа, сповненного зовнішніх вражінь, що просяться у гармонійну казку під впливом (нечітке слово) логики того уповноваження, що дає оточення для індивідуальности з нахилом до самоти. Коли вона з’являється, тоді маємо найвищу передумову до творчого щастя – розкіш споглядання… Цього я зараз не маю і таким художником, яким мене Бог пустив між люди, видно мені ж судилося… Буду писати тільки про перманентну кризу свого духа, що переходить за категорію рівноваги у царство страждання…

А те, що Ви мене назвали побратимом, я підіймаю до такого місця в моїй душі і посилаю Вам своє побратимство на полі бою за наше мистецтво… Але в цій сфері не може бути таких слів, як "ваш кат" і не може бути того змісту, що Ви визначили цими словами… Хочби навіть і без їх. Тут справи ясні: наше племя, ті гнізда родинні, з яких ми вийшли мусять позначувати нашу думку і наші поривання…

Сердечно дякую, – діло ясного ставлення нехай буде девізом неприкаяного артиста життя серед своїх людей. Року 1946, листопад 17. Т. Осьмачка"…

Це його реакція на мій лист, у якому я захищав його від нападів колег за його вихід з МУРу. За його відчуттям "перманентної кризи, що переходить за категорію рівноваги у царство страждання", йому годі вміститися в рямці будь-якої організації, а тому найкраще залишити його таким, яким він є і не вимагати того, чого він дати не може.

У широкому світі алярми… Комуністи в наступі. У Франції Торес ось-ось може стати головою уряду. В Америці штрайки шахтярів, Молотов, в Об’єднаних Націях, великодушно вимагає, щоб західні аліянти звільнили певні країни заходу, але це не стосується підсовєтської зони… Розуміється. Що наше – наше, що ж ваше, це ще дискусія.

22 листопада. Писав і ще писав. Дістав листи від Маланюка, Петрова і інших колег. Маланюк глаголе:

"19.XI.46. Любий друже!

І от знову я при домашніх пенатах, а та доба, що провів з Вами і друзями, видається мені сном.

Хліб Ваш їв іще кілька днів, яблука ще досі доїдаю, а риба – чекає на т. зв. чорний день. Велика шкода, що ми справді є "в розсіянні сущі". Оце сьогодні спіткав (випадково!) Петрова, провели з ним дві години різних "справунків" (які він полагоджував), отже майже не говорили, і так попрощались… А потім знову школа, хамство, біль і самота, та така самота, що коли б хтось надсорокував її, то певно волів би найгірше від неї.

Все таки, в тім факті, що ми не "зосереджені" в однім пункті (а це й було теоретично можливе), є якийсь елемент нашої нещасної вдачі, що, як казав колись Павлик, змушує земляка утікати від диму в вагою для курящих і ні разу не закурити. Та ж при певнім мінімумі дбання за вигоди, могли ми чудово поселитися в якійсь гірській околиці і, справді,

роздмухати духовну ватру, і що гріла б нас грішних, та щось би і освітлювала серед рідної пітьми.

Не забувайте хоч в листах!

Вітайте Ш.Пані, Юрія й Подоляка, та, як будуть "карточки" ("ми знялись на карточку"), то надішліть.

Осінь глибока. Також в тілі (вже не кажу про "душу").

Міцно обіймаю, Є. Маланюк. П. С. В лютім – 50-річчя з дня смерти Куліша"…

До цього додає думок Віктор Петров, з яким Маланюк недавно бачився в Реґенсбурзі:

"20.XI.46. Munchen 23, Feilitzstr. 12 bei Deller.

Дорогий Уласе Олексієвичу!

Стаття в рукопису й стаття в друкові – різні речі. Одна справляє одне враження й та сама, коли її читаєш на шпальтах часопису, лишає при читанні зовсім інше. Тим то не прийміть мою статтю ні в суд ні в осужденіє, але в отпущеніє гріхів і в жизнь вічную.

Я хотів би, щоб Ви були певні, що я хотів, пишучи мою статтю, підкреслити, що я був і лишаюсь великим прихильником Вашого журналістичного таланту, бо я вважаю, що Ваші фейлетони репрезентують обдарованння світової слави і світового резонансу. Ми занадто скромні, а скромність на арені світових змагань не сприяє тому, щоб належне займало належне місце. Ваш талант, як журналіста, повинен знайти собі місце не лишень на сторінках наших часописів, але і на теренах далеко ширших.

Я ношусь з думкою про видання журналу чужою мовою, насамперед німецькою тут в Німеччині. Я вже з Вами говорив про те, що Ваші ессеї "В світі руїни й занепаду" повинні були б з’явитися в Америці англійською мовою. Я гадаю, що коли б пощастило почати видання тут в Німеччині, німецькою мовою, то Вашим ессеям повинно належати перше й почесне місце.

Я не думаю, що видання подібного журналу річ нереальна. Навпаки, я сподіваюсь, що може бути найбільш реальною справою з усіх, які тільки можливі. Потрібна лише певна наполегливість і мінімальна акція. Ми надто довго варилися в власному соку і надто дихаємо вже видиханим повітрям, щоб не почувати потреби вийти на свіже повітря.

Як Вам здається ця ідея і щоб Ви радили в цьому відношенню зробити?

Щодо МУРу, то песимістичні думки, як і у Вас, у мене з’являються, але думаю, що на сьогодні тут має діяти інерція і, за інерцією, МУР мусить існувати, бо маленькі бурі, які зчиняються в шклянці води, нікому й нічому не шкодять, а репрезентація і зокрема організування й організаційність, при наших майбутніх пересуваннях, річ аж надто потрібна.

Зі щирою до Вас пошаною, – В. Петров.

Прошу передати мій сердечний привіт Вашій Дружині. В.П."…

Лист допоручений. Не переконаний, що його компліменти щирі. Не думаю, що йому пощастить з тим німецьким журналом.

Тані все ще немає… Ходив до міста на пиво й читав Neue Zeitung. Нічого ніде нового, лише десь там далеко в Америці сперечаються державні мужі, що мають робити з Европою. У нас також все те саме. Нерви і нерви. З рідного поля страшні вісті. Нужда, розпач, безнадія.

Думаю, часто думаю про своїх рідних. Чи вони ще вдома? А чи десь в Казахстанах? А чи живуть взагалі?

Грудень

1 грудня. Неділя. Ані шпетки настрою… Але пишу… З примусу. Таня вже вдома і, здається, це її відсвіжило. Вона наговорилася з подругою про "фабрику", про Київ, про їх знайомих. Ми так часто говоримо про все те в минулому, але думаю, що вони там бояться про нас навіть думати.

Знов мали лист від Гайдака. Прекрасна, дорога людина, вони там нас чекають, але нам звідсіль годі вирватись. Побував у пані Ґулд в Штуттґарті. Дарма. Вони опікуються тільки жидівськими втікачами і українцями зовсім не цікавляться.

Надворі тепло, час до часу перепадає дощ, хвилинами виглядає сонце. На зиму це мало подібне.

2 грудня. На завтра чекаємо перевірки в нашій оселі. Здається пусте, але наші люди так вже вимучені тими перевірками, що це наводить паніку. Побував у нас Юрій Володимирович, були і інші сусіди, багато говорили і, між іншим, я оповів чомусь про свій арешт німцями в Рівному 1942 року. Невичерпальна тема арештології нашого арештологного часу. Що це за дивне століття найшло на Європу і коли воно нарешті скінчиться.

Сьогодні рано їздили з Танею до такого, зовсім незнайомого пана Гербіґа в Штуттґарті, який ніби міг би помогти нам при виїзді до Америки. Здається, що це лиш ще одна ілюзія.

4 грудня. Учора й сьогодні суд і пересуд оселі, на вагу ставиться наше ДіПі, учора виповняли анкети, сьогодні відповідали усно. Скільки було тих анкет і скільки відповідалось. Найкраще, хотілося б на все те плюнути і піти ген, лишень не хватає зухвальства. А так сильно хотілося

б… Люди схвильовані, оповідають, що їх питали, що відповідали… Покищо ніхто не знає висліду цього і ми також. Але здається, що з нами все гаразд. Урядовці УНРРИ – чоловік і жінка були чемні, на прощання сказали О-кей і Ґуд-Лак…

Учора їздили з Юрієм Володимировичем до кіна в Штуттґарті, сьогодні він від'їхав до Мюнхену. В оселі нервовий настрій, нічого не робиться, черговий лист від Маланюка:

"Любий друже.

Звичайно, можна було б "для святого спокою" згодитися з Вашою самооцінкою. Але ж думаю, що Ви несправедливі до себе: застосуйте методу "повільного читання" першої ліпшої статті (за останній час), особливо невинних, на перший погляд, "рецензій", і Ви переконаєтесь, що ці "рецензії" дихають пекельним ядом придушеної ненависти, езоповщини, диявольської неправди (замаскованої під "науковість", зрештою дуже "прозору"), "читання в серцях", скісноокої підозри. Словом, є це екстракт з яду й жовчі, що має кріпость 25 літ режиму єдиного в світі. А тенденція ("остлінія") є цілком виразна: зробити "з білого чорне, а з чорного біле", – а це ж є той гачок, що на нього ловлять русина від X століття.

Згадайте у "Слові о Полку" – "на малоє – се великоє молвити". Вже Хвильовий – "матереубійник" і б-ик, симпатичний Ор-т – не Шіллер і т.д. А з другого боку (протилежний "хир") робить б-ка з Зерова, а (нечітке слово) з Ніковського – втілення "езопа"… Отже в той спосіб "організують", мовляв Липа "почуття". Бо ж у нас навіть дипльомовані інтелегенти черпають (коли, взагалі, черпають) безкритично. А що пише "Проф", чи "наш знаний", – ну то сумнівів не може бути.

Я не є такий примітив, щоб з того всього робив примітивні висновки, але знаю одне: люди, що дихали і жили там чверть століття атмосферою гною й крови, не можуть бути в нормальних обставинах нормальними.

Принаймні – певен час. Хула "входить золотниками, а виходить пудами" – я люблю цитувати цю московську премудрість. Між іншим, за наївний контакт з продуктами власне такого стану Лєна затратила життя. Совяд з цих людей буде виходити довгими роками (не кажу про щасливі винятки особливого нац. здоровля). Але об’єктивно – такі індивідуми розкладають все, до чого не діткнуться. І то, може, незалежно від їх власної волі. Страшенно хочу побачитися на Різдво – якийсь час мій вільний. Запроектуйте "програм" – коли і як: чи я до Вас, чи Ви до мене?

Бувайте, ЄМ".

Це резюме наших розмов з Маланюком на тему єдности в МУРі. Тоді, коли я "наївно" всім вірю і намагаюсь розуміти незрозуміле – Маланюк повний недовір’я, інколи до пристрасного перебільшення. Відчуваю, що в його середовищі наростає проти мене нова опозиція, на цей раз зі старої еміграції. "Каво же слушать мне? – питається поет Мандельштам. – І вот Ґомєр малчіт, а море Чорноє вітійствуй шуміт"… Найкраще хіба слухати власного сумління… І важити явища не лишень важками шальок, але й чуттям серця. Хто зна, чому мусіла віддати своє життя Лєна (Олена Теліга). На думку ЄМ за її "наївні контакти" з певними "продуктами". Я мав таких контактів не менше від Лєни, а залишився жити. Живуть також деякі її товариші, що були з нею до самого її кінця. Між нами можуть бути (і напевно є) не дуже світлі постаті, але ж не вони рішають, а боятися вовка і не ходити в ліс не вихід з положення.

Мені дуже хочеться, саме його – Маланюка, з його розмахом жесту і чуттям мімози, наблизити до людей сходу. Він сам втілення того поняття, апологет мужнього бачення суті:

"Мій крик, мій біль тужавий,

Випалюючи ржу і гріх,

Ввійде у складники держави,

Як криця й камінь слів моїх".

Добре. Дуже добре. Тому і хочеться наблизити його до хилих, хворих, понижених, тих, що їх десятиліттями розкладали на їх хемічні складники… Хто, як не він, міг би найкраще їм помогти? Особливо хочеться наблизити його до Шевельова, бо в цьому товаристві йому було б куди безпечніше, ніж в товаристві "племінника великої поетеси"… Але ці два велетні (обидва понад шість англійських футів росту), ніяк не хочуть сходитись. Востаннє, вони були у нас обидва, ми разом гарно гостились, "знімались на карточці", Маланюк писав "вітайте Юрія", але взагалі, у них не знаходиться "спільної мови". Хто скаже чому? Взаємне, внутрішнє, невральгійне недовір’я. Бракує нерва. І з цього наставлення з’явився той його лист. Не з Шереха, а взагалі… З недовір’я.

17 грудня. Повернувся ось з Авґсбургу, їздив ніби шукати протекції у певних наших сезоново-політичних потентатів для рекомендації в Америку. Годі. Залиши цю непотрібну забавку. В консуляті Америки мене спитали, чому я не хочу вертатися до Чехословаччини… Отже ж я там до війни жив… А тепер же там знов Бенеш… Чи не міг би я дати їм свідчення чехословацьких урядів, що за мною не водиться ніяких античехо-словако гріхів? Такі ось бздури. Думав було знайти свідків з наших емігрантів, щоб їм це посвідчили, але… Ну, його до бісу! Хай діється, як там хочуть.

Бачився в Авґсбурзі з Кибалюком, Державином, Баркою, Іщуками. Гостився у волиняків… Живуть вони там всі купою, тісно, поверхові ліжка, простирадлові переділки… Дорогі, прекрасні люди… Завіщо їх гонять по світі? Ночував у Кибалюка і говорилось без кінця. На МУР ведеться лобова атака, а я ж його генерал… Найкраща оборона – спокій і певність себе самого.

В їх таборі також "чистка" ДіПі. І чутки, що совєти знов будуть пробувати вертати їх "на родіну".

Мене навідав і довго говорив цікавий добродій, колишній в’язень всіляких ЧеКа Іван Михальчук з табору Карлсруе, Форстер-Казерне. Залишив мені свої записки не конче готові до друку, але багаті, як матеріял… Можливо, зможу використати їх для "Ост"-а.

18 грудня. От, і зима, і сніг, і мороз. В оселі поволі втихомирюється, чекають на вислід контролі УНРРИ.

У світі йде до відпруження настроїв, Молотов зробився лагіднішим, Вишинський виголосив цинічну промову про нас втікачів, але, здається, не знайшов співчуття… Вони награбували і так досить. Здається, їх починають розуміти.

23 грудня. Тікають дні, тікає життя… Настрій все під зером, нічого відрадного. Була американська справа, але й та заглохла… Зрештою, Америка не вихід з положення, що буду там робити? З моєю українською мовою… Писати романи? Де ті читачі, де видавництва? Скільки у нас знайдеться аматорів літератури? Тисяча? Дві тисячі?

Але все таки пишу… Навіть без настрою. У кімнаті холодно. Щоб нагрітися, палимо в кухні ґаз…

Тужу за рідним краєм… Мабуть, моїх рідних вивезли, ніяких ні від кого вістей. Згадую бідну Василинку…

– А нас тут напевно знищать, – казала вона на прощання. Але все таки лишилася…

24 грудня. Ось і латинський Свят-Вечір. Морози до 20 степенів. Був один з Ульму і росказував, як там проходила чистка. Багато хвилювань… Це впливає на загальний настрій.

25 грудня. Досить скучний день. Рано ходили з Григорієм Олександровичем і маленьким Тодьом до лісу, бавились снігом, сміялися. Дуже мале дитя, але дуже велика дружба.

Учора лист від Д. Дорошенка:

"Високоповажаний Уласе Олексієвичу!

Офіційний лист, який Ви одержали, має справді лиш формальний характер, такі листи були розіслані по різних літературних, мистецьких і наукових установах, з якими має діло Відділ культури і освіти ЦПУЕ. Певна річ, засилати списки, та ще й розкривати псевдоніми, нема пильної потреби. Взагалі що до списків, які від нас вимагають заокеанські земляки, або які ми самі з власної волі їм засилаємо, справа стоїть так, як Ви пишете: вони там лежать по архівах без ужитку. Та, по правді кажучи, вони там не мають і потрібного апарату, і нема кому навіть на листи відповідати. Це знаю, між іншим, від мого давнього приятеля А. Білопольського, тепер голови Укр. допомогового к-ту в Буенос-Айресі. Він писав, що не має фізичної змоги навіть читати всі листи, а не те, щоб відповідати.

А як діло з Вашим переїздом до Америки? Ви пишете, що маєте афідевіт до Спол. Штатів. Я теж маю афідевіт – до Канади, але що з того? На його ще не дають візи. Тимчасом нам з Наталією Михайлівною, допікають хвороби: Н. М. десять день лежала в лікарні, а тепер уже з місяць вдома, і я мушу її доглядати. А тут ще сам застудився і вже ось тиждень сиджу в хаті. Взагалі почуваю, що дуже підтоптався і, як що зима буде сувора, так як оце настала, то хто його зна, чи й переживу її.

Бувайте здоровенькі! Н. М. з свого "одра залізниї", віта Вас.

Ваш Д. Дорошенко"…

Не лист – розпука. Сильна він був людина, багатюща біографія діла, видатний діяч ще до Першої війни, величезна постать часів революції, видатний науковець наук історичних, довголітній ректор Наукового інституту в Берліні і, як казали, золотоуст на катедрі Вільного українського університету в Празі. Ми з ним знайомі ще з Берліну, з часів мого юнацтва 1929 року, зійшлися ближче у Празі, були близькі з Наталією Михайлівною і от аж тепер, і от аж тут… У цих таборах. А куди далі? Канада? Що буде там, з його інтелектом і його стажем, робити між фармарами та людьми "бизнесу"?… Один з останніх старої гвардії діячів відродження. Ще десь там обертається з його товаришів, Андрій Яковлів та Олександер Шульгин. Sic transit gloria mundi.

27 грудня. Раптом знов потепліло… Навезли дров, приїхала машина їх різати, перед моїми вікнами повно гострих звуків, ділять дрова. Мій друг Тодьо завзято обстоював мою пайку палива. – Чому ти, Тодю, так обстоюєш дядю Уласа? – питають його. – Бо дядьо Увас мій приятель, – відповідає він…

Дістав листа від Осьмачки. Дуже радий, що знайшовся рукопис його "Старшого боярина", якого він залишив у Відні… Юрій Стефаник повідомив мене телеграмою, що його рукопис є і що його привезе його наречена панна Олена Драгомирецька. Я повідомив про це Осьмачку і він пише захоплено: "Вельмишановний Пане і побратиме з поля нашого слова… І дорогий Пане Уласе!…" Багато компліментів і закінчується це: "Нехай ваша дружина мене згадують за доброю чаркою на Свят Вечір… А коли повість знайдеться, то тоді і для мене світ поширшав… І тоді я, склавши свої страшні провини перед Стефаником і його привітаю від всього свого єства… А покищо цього немає, то я обмежуюся тим, що є …" Він нарікав на Стефаника, що той навмисне загубив його рукопис, що не було правдою…

Ніяк не можу взятися за роботу, а її ціла гора. Чекаємо висліду "чистки", бо як нас вичистили, то це значить нові мандри по муках шукань мешкання, що їх тепер не знайдеш зі свічкою.

28 грудня. Субота. Потепліло… Заходили і заходили люди. Зайшов і Іван Михальчук, який залишив мені свої записки. Залізна людина. Те, що він оповідав про свої "тюр-поди" могло вбити слона, а він лишився і дивлячись на нього – видається справді залізним. Лишень, навіть назовні, видно нерви. Курить цигарку за цигаркою з поганої махорки і газетного паперу, "йому так смакує"… Оповідав про жидів… Спочатку – своїх слідчих, які садили його "на стул" і вибивали зуби, а опісля про тих, які 1939 року втекли з Польщі до СССР, де їх одразу направили до робочих таборів в Сибірі. – Єдине, за що хавлю Сталіна, – казав Михальчук… Що він і їх туди посадив. Бо це були вони, що той "рай" нам спорудили…

А одна пані розповідала про Волинь, до війни вона там учителювала… Оповідала, як поляки фальшували вибори… Як на річці Вілії, недалеко границі, робили Водохрищі і святили воду, а люди з совєтського боку, під різними виглядами йшли до річки, щоб набрати тієї води, звідки їх гнала совєтська сторожа…

По обіді, довго бавився з Тодьом, читав коректу четвертого аркушу "Василя Шеремета", купався. Говорив з Шерехом… Він живе між Мюнхеном і Корнталем, переважно в потягах. Пише, редагує, корегує, проектує. І все на ходу. І має з цього самі неприємності.

31 грудня. Вечір. Вівторок. Останній вечір і останній вівторок цього року. Для нас тяжкого, невиразного, розгромного. Насувається багато питань і нема на них відповіді. Де ми були цього дня минулого року? Перед минулого? В мандрах. В Оффенбаху, у Люнденбургу, в Городку. Колись ми мріяли про Европу заходу. Маємо її… Ходимо по її руїнах і шукаємо долі. Невже це її апокаліпсис? Догоряння її могутности? Невиразні, дуже невиразні обрії.

Біля мене ось тихо. Таня прилягла відпочити, до нас мають зайти Рая і Гриць Костюки, щоб разом зустріти Новий рік о годині дванадцятій. Був Шерех, але він від’їхав до Мюнхену, де живе його мати.

Настрій глибокої мелянхолії.

1947

Січень

1 січня. Господи поможи! Поможи всім людям, що заплутались в протиріччях, поможи і нам – жертвам тих протиріч, поможи і мені в моїх шуканнях правди.

Цей день пройшов для нас з Танею святочно. Новий рік зустріли у нас в товаристві наших друзів і кумів Раї в Григорія Костюків, пили тости, багато говорили, згадували минуле, Рая оповідала з гумором про своє дитинство в Слов’янску на Донеччині, Таня, як звичайно, згадувала свої Лубни, де минуло її юнацтво, Григорій Олександрович, хоча і походить з Поділля, але думками частіше у Харкові, у будинку "Слово", де він мав добрих друзів… Згадує Тереня Масенка, Андрія Головка… Мої спогади розсипані по світі, але їх концентрація все ще у Дермані, де пройшли роки хлопятства… Ніхто з нас не знає, що там діється тепер і що сталося з нашими рідними. Так прогуторили до першої години ночі…

Рано, на дворі все покрите новим, свіжим снігом, до нас назбігалося дітей, я ліпив з ними "бабу", Тодьо був особливо захоплений і забавний. Зайшли до старости оселі Клима й Катерини Писанчиних, випили там по чарці. Відвідали також Варварових… Пані Галя тільки що вернулася з лікарні, вона мала тяжку операцію ноги… Ампутацію. І лишень її надзвичайна сила духа втримує її не лишень в настрою, але й в гуморі. Наша завжди добра, енергійна, оптимістична подруга.

Листівка від Смаль-Стоцького:

"З Новим Роком і Різдвом Христовим, шлю Вам, дорогий Пане Уласе, й милій Дружині, мої найсердечніші побажання! Із роси, із води! Дай, Боже, витримати!

Говорив я з Катель, – але вони мають райони порозділювані і одна другій не хоче в капусту лізти… От біда! Побалакаю ще з Реваєм – може він цього ес-дека знатиме. Тоді напишу.

Аж мене душа болить: Ви, Багряний, Мазепа, Феденко… – всі тут, а ті, що націю запровадили в ту сліпу вулицю, перші повтікали і навіть носом не нюхали гараздів ДіПі кемпів!

Подумайте: Юрій Русов вже подвизається в Ню Йорку, Донцов – виклопотавши собі ще в червні чи липні 1945 року польський пашпорт, – так, як і личить безкомпромісовому ідеологові – сидить у Лондоні!… Я теж вже вибираюся до USA

Та американська суспільність – це капуста головата! Бувайте здорові – богу милі!

Ласкавій дружині цілую руку. Ваш, щиро-приязний Р. С-С…"

Дякую, дуже дякую, пане Романе! Ця філософія не конче збігається з моєю, але дякую. Не думаю заздростити Русову чи Донцову і не конче ототожнюю себе з Мазепою та Феденком. Ідеологічні "ізми" не мають тут що казати. Мій друг Роман істино хотів нам помогти, але моя біографія вже здавна досить неясна, з тим подвійним, Данильчук і Самчук, прізвищем, і з тим моїм Staatenlos, що для струнко впорядкованих умів Єнкі може бути не досить збагнутим. Пускати до себе такого типа на перше слово було б не логічним, і я їх розумію. А нам тут, думаю, нічого не станеться, коли підождемо на кращу погоду… Тут є певне життя. Тут стільки болю і смутку, тут стільки скупчено душі українства, що це для мене, "Богу милому", копальня щирого золота пізнати бодай якусь частину нашої правди.

По обіді ми гарно відпочивали… До речі, була надзвичайно лагідна, приємна погода, майже літні хмаринки і світило сонце…

Під вечір зайшов до мене Тодьо і покликав, щоб я побачив його "бабу". Баба дійсно пишна. З вугілля очі, з моркви ніс, я ще підкрасив червоним її щоки і Тодьо був на верху блаженства.

Вечір провели у подружжя Малют, тестів Степаненків… Гомоніли, сміялися… До одинадцятої години ночі.

2 січня. Нічого нового, нічого особливого, нічого цікавого. Міжсвяточне затишшя. Ніякого писального настрою. Бавився з Тодьом. Гарна, зимова погода. По обіді ходили з Танею до лісу.

Оповідають, що в СССР має бути якась реформа. Ніби буде дозволена приватна торгівля. Надія – дитина нашого бажання.

5 січня. Мороз і місячно. Зі сходу холодний вітер. Весь день дрібні домашні турботи. Завітав Сергій Куниця. Запрошує заїхати до Льонзе… Вони нас часто згадують. Дістав серію листів і між ними від Д. Дорошенка:

"Haunstetten b. Augsburg, Drosselstr. 8. 31.XII.1946.

Високоповажаний і дорогий Уласе Олексієвичу!

Ваш лист з дня 26.12 глибоко мене зворушив. Це трохи не вперше від представника молодшого покоління (а за такого я дозволяю собі Вас звати), почув я признання моєї скромної праці, якій я віддав усе своє життя. Це признання, особливо в устах такого визначного діяча укр. культури, яким є Ви, є признанням не тільки для мене особисто, але й для всіх моїх старших товаришів, які були керівниками моїми і від яких я брав приклад для своєї праці. Їх майже нікого нема вже в живих, і мене огортає якесь почуття самотности, коли думаю про них і взагалі про минуле. Але що робити: треба двигати тягар життя і праці далі, доки ще ста сил і доки я не зробився певним духовим, або фізичним інвалідом.

Життя нас усіх дуже тяжке, особливо морально, коли подивишся кругом себе – "куди ми докотились". А коли ще подумаєм, що нас дожидає в майбутньому, то зовсім погоджуюсь з Вами, що взагалі не хочеться жити, і що те, що діється на нашій батьківщині, є "втілена розпач і безвихідність". Думаю про те, що нащ народ, переживши ж тисячу літ усякі навали й руїни половецькі й татарські, всякі натиски польщини, московщини, важкі руїни 17-го віку, всякі утиски нових часів, – ще таки перебуде й сучасне лихоліття, я вірю, що в його істоті заложені не тільки деструктивні, анархічні, я сказав би – рабські елементи, але й конструктивні, творчі. Наш народ талановитий, невже він отак і згине, виродившись і переродившись? "Перебули ми панщину, переживем і конституцію", як каже галицька приказка. Я особисто напевно того не доживу, але люди молодші, і Ви в тім числі, напевно ще доживете. А як що доживете, збережетесь, то й попрацюєте. В яких формах наступить відродження, того нам не дано знати, але очевидно – в якихось нових формах, яких ми сьогодні й не передбачаємо.

На днях ми з Нат. Мих. мали радість, діставши з Мюнхена від французького консуляту повідомлення, що нам дано візи на тимчасовий побут у Франції, доки не виклопочемо дальшої візи до Канади, куди маємо афідевіт. Це ще тільки початки нових турбот і клопотів: дозвіл на виїзд звідси, справа грошова і т.д., але все таки якась надія блиснула. 3/1 їду до Мюнхену добувати цю візу і допитатись, що ж далі. Як що вдасться благополучно виїхати, то мені шкода покидати земляків, з якими досі ділив недолю, але я вважаю, що коли доберусь до благословенніших країв за океаном – усі сили віддам на уможливлення переїзду для всіх інших, кого лиш можна буде перетягти.

А як же з Вашим афідевітом до Спол. Штатів? Ви про це в листі нічого не написали? Я на днях довідався, що Д. Донцов перебуває в Лондоні, мабуть по дорозі за океан. Жду приїзду сюди гостей з Канади, але вони щось не їдуть та не їдуть… Сотник Панчук, о. Савчук та інші.

Нат. Мих. вже помалу очуняла від своєї хвороби, але почуває себе дуже ослабленою, виснаженою і я серйозно боюсь за неї. Вона багато

працює по господарству: варить, пере, шиє і т.д. і це її знесилює. Аби якось доїхати до Франції…

Дуже був би радий бачитись з Вами і поговорити. Але як це здійснити? Мені їхати кудись тепер зимою дуже тяжко, не маю теплої одежі. А приїхати сюди – де ночувати? Хіба через "МУР" пристроють Вас у Зоммер-Касерне, чув я про якусь нову конференцію "МУР"-у в Авґсбурзі в січні місяці. Якщо це так, то певно приїдете й Ви, і я буду наперед про це знати.

Нат. Мих. шле Вам сердечний привіт і найкращі побажання, а я міцно стискаю Вам руку, розуміться, також пересилаючи від щирого серця побажання здоровля та сил для Вашої дальшої праці на добро української культури.

Ваш Д. Дорошенко"…

Прийшли також святочні газети. В "Укр. Вістях" і в "Часі" уривки з мого "Сонце з заходу". Згадували, як то ми з Танею, сорок третього року їхали на різдво саньми до Дерманя. Як то вони тепер там святкують? І чи є вони вдома взагалі?

8 січня. Свята минули і, здається, не найгірше. Приїжджав Багряний зі своєю дружиною Галиною, Свят-Вечір, за дуже типової різдвяної погоди, з тихим, скрипучим морозом і ясним місяцем, святкували у Костюків, що живуть зараз через вулицю з назвою Hebichstrasse, де ми не лишень колядували, але й заспівали мою улюблену "Вдову", що ото "п’є і гуляє, на смерть вона не дбає". Учора, в тому ж товаристві й обідали, а вечеряли у Марії і Дмитра Нитченків… Гостили також у Варварових і у Малют – словом "підем, пане брате, від хати до хати, щирим серцем, добрим людям заколядувати". Було якось дивно святкувати це свято так дуже по українськи в такому дуже не-українському оточенню…

З дуже, кажу, стилевою, українською, різдвяною погодою, зовсім такою, як її описує Гоголь в його "Ніч під різдво"… Чи ті люди, що тут від правіку жили і живуть, думали, чи їм бодай снилося, що одного разу у їх гарненьких, чистеньких, чепурненьких домиках оселяться якісь чужі люди з далеких незнаних країн, які прийдуть сюди в наслідку величезної війни, яку започне їх "Фюрер", той самий, що обіцяв завоювати їм мало не цілий світ. Яка фатальна іронія долі. Для нас і для них. Незбагнута примха історії гльобального розміру. Не віриться, що ми живі людські істоти, виконуємо ролю маріонеток цього гігантського лялькового театру химерної волі незбагнутих сил буття.

15 січня. Минув лиш тиждень, і за цей час я побував у Авґсбурзі, де відбулося засідання правління МУРу, на якому були Шерех, Петров, Костецький і я. Не прибули на засідання Косач і Багряний. Мали також нараду в справі заложення "академії мистецтв" – се річ, виникла думка об’єднати всі мистецькі організації – письменників, мистців пензля, музик, театралів, під одним дахом. Мудро це чи не мудро, покаже майбутнє, а тим часом створено комітет з Костецьким в проводі, який має цю справу рухати…

Прибув сюди і Є. Маланюк, але в нарадах він не брав участи, а заполучивши якось мене, він почав патетично намовляти мене, щоб я зрікся головства в МУРі, бо та організація цілком зайва і принесе вона нашій літературі лишень шкоду. Я слухав це з увагою, здивованням й тривогою. Не думаю, що це думка лишень Маланюка і чому така наполеглива? – Яка користь буде, – казав я, коли я зречуся. Організація буде існувати далі, можливо, ще в менш привабливому вигляді, ніж ця тепер. – Ні, – казав він. Без вас вона існувати не буде. Вона розсиплеться на порох, з якого постала. – Я почав монолог доказів, що ця організація нам потрібна, що майбутність її виправдає, що в розсіянні ми перейшли б цей етап історії непомітно, що концентрація зусиль породжує конкуренцію, ми боремось, ми напружумось, ми робимо визови і приймамо визови… І я ніяк не можу збагнути, яким чином вона може пошкодити нашій літературі…

Ми говорили довго і заповзято – докази і контрадокази і вислідок – я МУРу не зрікаюся і раджу йому не зрікатися, а головне, не робити з цього зайвого шуму, бо він не принесе нам ніякої радости. До згоди ми не дійшли, але й не розсталися ворожо.

А в понеділок, 13-го, на кватирі Василя Барки робили "Маланку", з'явився місцевий фотограф П. Олексієнко і "взяв нас на карточку" на тлі різдвяної ялинки – спереду Маланюк з невдоволеною міною, біля нього Шерех з дотиком іронії, позаду ми троє – зліва Барка з правою рукою в кишені, посередині моя постать, а зправа Костецький з лівою рукою в кишені. Всі ми ще молоді, лишень Маланюк дійшов ось до своєї п'ятдесятки, тожто Костецькому щойно тридцять чотири, два роки старший від нього Шерех, тридцять дев'ять має Барка, а мені пішло на сорок один. Але на вигляд, всі ми, за висловом Дорошенка, "молоді люди" повні енергії і молодечого завзяття.

Після цього нас запрошено на ще одну Маланку, влаштовану артистами театру Блавацького, більш масового характеру, з мішаним товариством, де вже не могло обійтися без танцю… А все це разом, навіть моя гутірка з Маланюком, мало вигляд святочного піднесення. В товаристві ще молодших від нас, ми чулися зовсім удома, дарма що мало хто з нас відзначався танцювальними здібностями.

Відвідав я також і достойного Дмитра Івановича з його милою Наталією Михайлівною в їх мало затишній, невпорядкованій кімнаті в Гаунштетені недалеко від Авґсбургу. Виглядають вони справді "підтоптано", хоча їх вік ще не такий аж високий. Дмитро Іванович має шістдесят п'ять, а Наталія Михайлівна шість років молодша. Але їх життя могло їх втомити. Дивлячись на тих людей зблизька – не хочеться вірити, що за ними ціла епопея багатого працею і подвигами життя з величезною родовою історичною традицією і культурою, активний діяч національного відродження з ранньої молодости свого віку, видатний науковець, історик, політик, професор, академік… Я познайомився з ним за вийняткових обставин в березні 1929 року в Берліні, коли я вперше прибув до того міста і, не маючи приватної української адреси, звернувся

до Українського наукового інституту, якого директором був Дмитро Іванович...

Для нього це наше знайомство не мало ніякого значення і він його напевно забув, бо його гість тоді мав усього двадцять чотири роки і був автором однієї новелі, надрукованої вперше в Літературно-науковому віснику... Але після, згодом і згодом, вже в Празі тридцятих років, ми познайомились ближче, він був професором Празького Карлового університету, як також Українського вільного університету і я був його студентом з історії України, а одночасно ми зустрічалися приватно, навіть у мене вдома, тож то я бував у них кілька разів, а з Наталією Михайлівною по своєму приятелювали, бо її великим зацікавленням був театр і вона бувала на наших літературно-театрально-мистецьких сходинах, а також на сходинах Українського історико-філологічного т-ва, у якому Дмитро Іванович займав видатне становище... До того Наталія Михайлівна багато оповідала нам про українське життя за царського часу, її улюбленою темою був Київ, якого вона дуже любила і де пройшло її дівоче життя.

Тепер ця наша тут зустріч нагадувала щось, як te Deum laudamus минулому, не дивлячись на те, що воно було таким непевним і таким розкиданим. Вони жили по цілій Європі, ніколи довше, ніж кілька років на одному місці і тепер ось перед ними нова незнана путь ген десь на друге півкулля нашого глобусу... У їх роки це було трохи зажорстоко, але де інший вихід? Всі їх учасники, які відмовились йти в цю дорогу, як, наприклад, Максим Славінський, Микола Галаган з празької еміграції, були забрані совітами і знищені в далеко гірших умовах, ніж ми тут...

Моя ця візита тривала пару годин і розсталися ми з надією дальніших зустрічей.

Бачився я також з нашим академічно-патетичним Державином, головним метром гуртка "Світання", невтомним протестантом усіх наших МУРівських підприємств і корінним антагоністом доктрини Шереха про національний стиль нашої літератури. Звичайно понуро-поважний, до

мене стриманий, на цей раз він виявив себе моїм прихильником і похвалив деякі мої появи в друку… Обіцяв також приїхати до нас до Корнталю…

А також бачився з Кибалюком. До нього заходжу, як до свого родича. Маємо з ним спільні переживання часів Рівного, які нас споріднюють так, як споріднюють людей роки спільного ув’язнення. Недавно він писав мені перегірченого листа, але я запевнив його, що членство в МУРі ще не є гарантією признаного письменника… Багато є поза МУРом талановитих літераторів, яких ми не знаємо і багато є в МУРі нездібних, яких ми знаємо.

Тут, у цьому таборі, Кибалюк належить до діяльних людей його культурно-освітнього сектору, належав до редакції газети "Нове життя" і до опозиції певного режиму таборового начальства.

У цьому також таборі живе родина знайомих з Рівного, Романа і Надії Іщуків з їх дочками Марією та Наталкою. Надія Іщук, сестра знаного політичного діяча Олександра Шульгина, була на Волині, за часів Польщі, видатною педагогічною і також громадською діячкою, а Роман Іщук працював у банку. Буваючи в таборі, заходжу до них, доторкнутися до ран нашого спільного, воєнного Рівного.

І також тут резиденствують Олекса і Валентина Степові (Воропаї)… Цікавий, відданий етнограф, а також автор невеликих оповідань… Мені ці люди припали до серця їх щирою відданістю справам цієї культури. Ми знайомі вже здавна, здається, на становищі справжніх втікачів у Кракові… Пізніше бачились у Берліні, у Ваймарі, а тут, у цьому нашому мурашнику з назвою Зомме-Казерне, я у них одного разу ночував. Він належить також до поборників МУРу, іронічно ставиться до моєї тези "велика література", але це не перешкоджає мені вважати їх моїми постійними, симпатичними, друзями…

І інші, і інші знайомі і друзі. Приїжджаючи до цього скопища наших людей, пригадується щось з того, як то Тарас Бульба приїжджав на Січ. "Остап і Андрій тільки й чули що: – А, це ти. Печериця! Здоров був, Козолуп! А як же ти сюди потрапив, Долото? Здоров, Кирдяга, здоров, Густий!… Чи ж думав бачити тебе, Ремінь?… Лишень ці тут, у цьому баварському, древньому місті, не мали того гумору, що ті там на своїй Січі над Дніпром. І ніяке диво… Від Січи наших запорожців, до цих Зомме-Казерне армії Гітлера чимала, простора й часова, відстань… За той час народ козачий побував і в Сан-Петербузьких багнах, і просторах Сибірських, де було багато нагоди стратити його гумор. Це вже щось нагадує з настроїв скорше

"Що на Чорному морі,

На камені біленькому,

Там стояла темниця кам’яная".

В кожному разі, це вигнання! Біблія. Книга Мойсея.

Учора, у вівторок, повернувся з Юрім Володимировичем до нашого Корнталю. У порівнанні з Зомме-Казерне, це курорт. Видно, що боги були до нас трохи ласкавіші.

За цей час у світовій політиці цілий переворот: з Білого дому у Вашінґтоні, усунуто знаного, довголітнього дорадника кількох президентів, Бернарда Баруха з цілим штабом його співробітників, а також змінено секретаря закордонних справ ЗСА Джеймса Бирнса, на місце якого прийшов генерал Джордж Маршал. Думають, що це зворот курсу анті Кремль.

19 січня. Неділя, Водохрищі, погода березнева. Зрання падав лапатий сніг, що наробив тільки болота. Ми з Танею пройшлися до лісу, повернулися, я розтопив грубку і збираємось обідати.

Ідилія. І коли б не турбота про майбутність – ми чулися б удома.

Маємо два страхи з великими очима: насильне вивезення "на родіну", що може статися з якихось там таємничих домовлень Москва-Вашінґтон, і виїзд за океан. Ні той, ні другий нас не влаштовує, лишень той другий – вихід з положення. І нема ради. Тримаємось його.

Нам все здається, що демократичні аліянти програють справу в користь деспотії совєтів. У світі забагато дурнів, а глупота, як казав Достоєвський, як і найбільший геній, відограє головну ролю в судьбах людства.

21 січня. Снились мені препаскудні сни – ніби я вдома, у батьків, наш будинок оточено зо всіх боків ворогами, всіх нас мають знищити, я наміряюсь тікати, вкладаю речі, йду прощатися з матір’ю. – Прошу вас, мамо, благословіть в дорогу. Можливо більше не побачимось. Можливо на смерть...

Прокинувся і було мені недобре. А коли заснув знов – снився старий професор Степан Смаль-Стоцький. Вже навіть забув, як саме... Надворі було, мабуть, холодно, але у нас лиш літепло...

Пішов до міської бібліотеки і дістав книжок та газет. Намагаюсь повернути творчий настрій...

23 січня. Гарна зима. Якось так сталося, що у нас навіть тепло в хаті. Писав листа Д. Андрієвському до Брюселю. Учора дістав вістку, що в Льєжі вийшла перша частина "Волині" по французьки, а я нічого не знаю. Справа з цим перекладом тягнеться довше. Мій постійний кореспондент в різних справах Микола Селешко, писав мені ще до Ульму, що там беруться перекладати мою "Волинь" і що займається цим Андрієвський, який потребує для цього моїх повновластей. Я вислав такі повновласті Андрієвському, але дістав від Селешка знов листа з домаганнями таких повновластей. Значить, Андрієвський мого листа не дістав. Тоді я вислав

ще раз повновласті і по часі дістав від Селешка повідомлення, що Андрієвський дістав обидві мої повновласті. Селешко також пише що всі мої листи до нього відкриваються військовою цензурою…

Щодо тієї цензури, це нормальне явище. Половина листів до мене, різних людей, відкриті цензурою. Але мене ось дивує, що вже вийшла "Волинь" французькою мовою і мене ніхто про це не інформує. Чому це так? Що це має значити? У цій справі я і пишу листа Андрієвському і побачу, яка буде відповідь. Мушу знати, хто це видав, з чийого відома і чому мене про це не повідомлено… Ані не вислано бодай авторських примірників… Тим часом, все це виглядає якось дивно і навіть підозріло.

24 січня. Мороз, вечір, у нас тепло. У мене збільшилось праці. "Українські вісті" в Новому Ульмі почали видавати літературний додаток "Літературний зошит", що його ми прийняли, як орган МУРу і доручили мені його редакторство. Написав ось передовицю "Від нас" і переглянув матеріял до 2-го його числа, від якого починається МУРівське володарство.

"Об’єднання письменників МУР перебирає цей літературний зошит. З першого слова зазначаємо: стоїмо осторонь від політичних груп, партій і організацій. Робимо це свідомо з почуттям відповідальности за таке якраз наставлення в нашій праці. Можемо і будемо служити єдності чину, синтези мислення, організації почуття. Людина, її творчий геній, її свідома воля – це те перше, що творитиме наш канон…

Для нас письменників немає українського народу поділеного на групи. Для нас немає добрих (групово) і не добрих. Для нас є один народ, один його дух, одно його покликання. Для нас всі ви дорогі. Малі і великі. Роджені на сході і роджені на заході. Праві і ліві… Нашим святим і невідкладним обов’язком було, є і завжди буде возвеличити і утвердити наш народ живим словом у родині інших народів цього світу…

Наша література за останні десятиліття понесла неймовірні жертви. Пропорційно література понесла найбільші жертви в порівнянні з іншими фахами народу нашого… За чверть віку ворожа ненависть забрала нам сотні творчих одиниць… Нищення триває далі. Не знаємо, як довго воно протриває, але як би воно не було, ми були, ми є і ми будемо… Схиляємо в пошані голови перед жертвами, несемо їх імена в своїх серцях, чуємося міцними, віримо і вірити будемо!"

Це квінт-есенція тих думок, що нас тепер турбують з огляду на той стан, в якому ми перебуваємо. Наше таборове партійництво доведене до абсурду, змушує нас вибирати цей "надпартійний" чи "позапартійний" напрям і мені хочеться знайти такий вислів, який би зміг протиставитись партійщині.

Розумію значення партій і ту ролю, яку відограють вони в політичному житті держави, але не розумію наших партій з їх не нашим змістом, а особливо не розумію "наших" партій в таборах, де треба єдності дії й концентрації максімум зусиль для підтримання віри й духа в наше місійне призначення в світі… Нас призначено на вигнання, на розпорошення, на знищення. Чому маємо цю ворожу акцію комусь улегшувати?

25 січня. Мороз злагіднів, але холод триває. Неділя. Весь день удома, трохи писав драму "Любов і Ненависть". Мене кортить написати щось для театру… Зараз я сам, Таня пішла до сусідів. Роздумую про різні справи і в тому про ту французьку "Волинь". Не можу зрозуміти, чому вони мені її не пришлють.

Заходив Григорій Олександрович і приніс вістку, що до Ульму приїжджає зі своїм театром Гірняк. Варто його побачити.

27 січня. Одержав листа від Володимира Тимошенка з Берліну. Це один з братів Тимошенків, який живе в Америці, а тепер працює в Берліні в економічному відділі американської військової влади для Німеччини, йому писав мій невтомний професор Гайдак, чи не міг би він щось

помогти у справі мого переїзду до ЗСА. Тимошенко погоджується зробити все, що буде можливе в його силі і просить подати йому інформацію про стан моєї справи. Пише, що йому пощастило помогти його братові Сергієві, який вже є тепер в Каліфорнії. Я був добре знайомий лишень з Олегом Тимошенком, сином Сергія, який вчився на політехніці в Празі… Написав листа до Берліну і чекатиму відповіді. Побачу, що з того вийде.

Мороз тримається, сьогодні 20°… Трохи писав – листи і драму. "Українська трибуна" принесла більшу статтю про мою творчість Ю. Шевчука (другий псевдонім Шевельова). Рано Таня їздила до лікарні в Леонберзі на аналіз крови.

Лютий

4 лютого. Час біжить карколомно… І було б гаразд, коли б могти як слід працювати. Пишу драму, дістаю листи, зо всіх боків мене цукають, а я лиш думаю: огризатися чи мовчати? За браком часу вибираю те друге. Шевельов у "Трибуні" помістив досить цікаву статтю про мої "труди"… Він є майстер цієї штуки, його аналізи творчости завжди блискучі.

Читаю Кречмера про Ваґнера. Нарешті маю добру лектуру.

6 лютого. Мучуся з драмою… Ох, і не легкий це жанр, а для мене сливе непосильний. Читав і читав Кречмера "Рішард Ваґнер". Ваґнер не тільки музика, композитор, артист, але й філософ… І ідеолог. Приємно ствердити, що він шукав для свого народу сенс його світогляду… Недурно націонал-соціялізм вважав його творчість по духу національною.

Падає сніг. Пишу листи. За браком часу, лишень трохи пройшовся. Не слухаю вістей і не читаю газет. Зрештою, для нас у світі нічого нового.

Ось кілька уривків з листів Ваґнера, дуже близьких мені за змістом і настроєм: (перекладаю з німецького)

"Станеться це і я мушу знову заперечувати дійсність, – я мушу знову поринути на хвилях мистецької фантазії, щоби в уявному світі знайти заспокоєння і змогти помогти моїй силі уяви. Я не можу, як той собака жити, не можу на соломі валятися, або заливатися сивухою; моя сильно вражлива, делікатна, надзвичайно жадоба, але несамовито дітклива і ніжна уявність, повинна почувати себе чимось підхліблена, якщо мій дух хоче цей криваво-тяжкий, неіснуючий світ перевести в дійсність" (до Ліста, 15.1.1854).

"Я нічого іншого не жадаю від світу, як тільки спокою для моєї праці, яка одного разу буде йому належати" (до сестри Кляри, 20.8.1858).

"Я знаю, що я так довго житиму, поки могтиму творити: тому я не турбуюсь, як довго творю" (до М. Везедонк, 1.7.1859).

"Я можу світові сказати все менше і менше. Той, що мене розуміти хоче, тому я сказав досить" (до Людвика II, 25.6.1865).

"Як чудово! Король вимагає настирливо – почути Парцифаля" (зі щоденника, 26.9.1865).

"Я стою в одній сірій пустині; ніхто не збагне мене; многі дивуються; у більшості ненавидять мене" (до Людвика II, 14.10.1868).

11 лютого. Приймаємо вітаміни Це і Бе, смокчемо різні цукорки, жуємо гуму, однак наша людська недосконалість не може бути переборена. Таня ось вже другий місяць півхвора, а я час від часу, відчуваю свій шлунок досить гостро, той самий капосний шлунок, що вимучив мене в роках 1940-41, щось з десять місяців, поки не вилікувало його волинське сало, помідори й самогон. Наше невдоволення переходить в наш організм і пошкоджує ті чи інші органи. У Тані це нерви, у мене шлунок.

Дістав листа від Дмитра Андрієвського з Брюсселю. Це другий лист від нього в тій самій справі – переклад "Волині" на французьку мову. В першому листі він пише,

"що одно бельгійське видавництво задумало видати серію східньо-европейських авторів: грузинських, вірменських, українських, польських, лотиських, литовських. Мене запитано на початку року, кого би я порадив. Я вказав на Вас і Вашу "Волинь". Скоро по тому я виїхав на три місяці до Лондону. За той час книгу дано перекладати одному українцеві. По повороті до Бельгії мене прохано зв’язатися з Вами і умовитись про видання. То забрало нам кілька місяців.

За той час згаданий українець маринував книгу кілька тижнів і переложив лише 50 ст. Книга спізнилась і мене попрошено, щоби я довів той переклад до пуття.

Отже я сів і викінчив переклад. Коли, по одержанню Вашого уповноваження, щоправда в формі неофіційній, я став говорити про гонорар, то редактор мені сказав, що ціла імпреза є ризиком, ба не знати, як книги підуть. А тому інші автори відмовились від гонорару… Допервa коли дійде до другого видання, тоді можна говорити про якісь десять відсотків. У відповідь на це, я не сказав ні так, ні ні, не маючи права ані заборонити видання і не дати свою згоду. Поправді, я сам не знаю, що думає видавництво, випускаючи ту книгу, коли б Ви захотіли протестувати. Думаю, що коли книга піде, тоді легче буде щось добитись.

Мушу сказати, що книга по-французькому виходить дуже гарно. Редактор захвалює її і думає, що вона матиме успіх. Більше того, він жалує, що вона не буде першою, бо ми з нею спізнилися. З того виходить, що з тих семи чи восьми авторів, які вже готові (два грузинські, один вірменський, один український, один польський і один лотиський) Ваша буде чи не найкраща, найбільш приваблююча. Я сам, перекладаючи її, мав велику приємність і наново пережив пригоди і жалі та радості

Володька. Коли направду вона матиме успіх, тоді я сідаю за другу книгу"…

У останньому листі Андрієвський повторяє і каже, що книга давно переложена і здана до друку ще в жовтні місяці… "щонайменше, мій знайомий запевняє, що книга друкується і вийде одною з перших в передбаченій серії романів". "Я до тепер не був в контакті з видавництвом, ба навіть зі стилістом"… Пише, що видання книг тепер стоїть на низькому поземі, видавництва банкротують і скорочують свою працю.

"Цікавить мене Ваш новий твір. Хочу вірити, що він відіб’є правильно і експресивно трагічне положення наших людей під німцями"… "Нічого не пишете про Ваші перспективи виїзду за море. Це мене не дивує, бо здаю собі справу, що то річ не легка і можливості виїзду, здається, замість збільшуватись, скорше зменшуються. А в тім я можу помилятися. Чи не пробували Ви висилати Ваші книги до Канади для перевидання. Я в наступному листі запитаю, чи не хотіли би там мати "Волинь" і наколи Ви її ще не вислали туди, можливо, що я те зроблю. З правдивою пошаною до Вас, Дм. Андрієвський".

Отже гарно, прекрасно, але мені передавали з Бельгії, що книга вже вийшла і навіть протестували, що в повідомленнях про це зазначено її, як переклад з польської мови. Я писав про це Андрієвському і чому він нічого мені на це не відповів? Містерія.

Пише мені також пан Петро Стефуранчин з Парижа, що там у одному видавництві має вийти по французьки "Марія". Докладніші відомості про це дістану пізніше…

Учора їздив до Штуттґарту і мав побачення з таким паном Ґербіком, що мені рекомендувала його пані Ґулд, який може ніби мені щось помогти. Він не виглядав на дуже приємну особу, вислухав мою ситуацію, але я не певний, чи захоче він щось в цій справі зробити. І не дуже мені

хочеться з ним зустрічатись взагалі. Ті люди з УНРРИ не дуже видаються гідними довір’я й головне, що мені скрізь ввижаються совєтські агенти, для яких УНРРА вимріяне середовище.

Дістав також листа від Теодора Мацькова з Арольсену біля Каселю, який також працює в УНРРІ і якого рекомендував мені М. Селешко, як надійного посередника з листуванням до ЗСА. Тому тепер листи Гайдака приходять до мене через нього…

Але ось він мені пише:

"Вашого цінного листа з правдивою подякою одержав. Прикро мені дуже, що зайшла помилка, та пост фактум нічого не вдієш. Шукав я за тим листом від п. Гайдака для Вас, та на жаль не знайшов, бо знищив. Ви не гнівайтесь прошу на мене, бо нема дня, щоб я не дістав коло 10 листів та пакунків для пересилки у всі сторони світа. Тому то таке й трапляється.

Прошу, напишіть п. Гайдакові, нехай напише Вам. Листа до нього від Вас радо перешлю, але прошу поспішитись, бо довго в Арольсені вже не буду, так як УНРРА переноситься до Парижа. В надії на Ваше ласкаве письмо, остаюсь з правдивою пошаною, Ваш, (підпис нечіткий).

Отже, мої листи часто зникають… То було до Андрієвського, тепер ось від Гайдака. Вибачте. Не можу позбутися підозріння, що це не випадково. Не так давно, пан Мацьків просив мене подати йому інформації про стан нашої преси, які потрібні йому для якихось там важливих справ. Хто знає, що там в тій УНРРІ діється…

Що там кишить від всілякого роду шпигунів, в цьому я не сумніваюся, тож то вся моя справа виїзду проходить через ті канали, як також і справа перекладу "Волині" там добре відома.

А тут ось знов чуємо, що так звана українська делегація в Об’єднаних Націях, домагається, щоб нас усіх відправили назад на "родіну" і віддали панам росіянам на пожертя… Хоча американський представник військової комісії Об’єднаних Націй МкНерні, заявив, що нас нікого, проти нашої волі, назад не повернуть. Будемо вірити МкНерні.

Отже, покищо ми живемо, хліб унрівський, інакше кажучи, американський, жуємо і намагаємось вдавати непереможних.

Читаю далі про Ваґнера, на цей раз спомини його сина Зіґфріда.

18 лютого. Цього дня, 1942 року, я нетерпеливо чекав в рівному приїзду Тані з Києва. І вона приїхала. Це було для мене велике свято. І ось минуло з того часу п’ять дивовижних років, ми зробили через Львів, Краків, Відень, Берлін, Ваймар, Франкфурт, Ульм дивовижну мандрівку аж сюди до Штуттґарту, пройшли нашу путь під градом бомб, утікання від німців, росіян, арештів і нарешті опинилися під опікою Америки. Феноменальний роман феноменальної доби. І який його кінець – ти же, Господи вєсі…

У нас гостює Докія Гуменна, письменниця з часів совєтських, членкиня літературного об’єднання "Плуг", у нас тут ще мало знана, але авторка кількох нових, ще не виданих творів, з яких особливо мене цікавить рукопис її епічного твору, типу моєї "Волині", в кількох частинах "Діти чумацького шляху". Дуже близька мені за професією, але далека за вдачою, цікава, своєрідна, осамотнена людина, повна горечі і невдоволення, чого їй не беремо за зле і жаліємо, що не можемо помогти їй у її боротьбі за життя.

Їздили з нею відвідати Веретенченків, що живуть у селі Вольфшлюґені, де живе також наша добра приятелька Наталія Мандичевська. Гостилися, багато говорили,провели гарно час, але коли повернулись додому, нам сказали, що до нас приїжджали Карл Аріо і Ебергард Гартманн, мої знайомі з часів Рівного і співробітники Дойчес

Нахріхтендінст-у, якого Аріо був начальником. Дуже шкодую, бо я хотів їх бачити також. Гартманн живе тут у Щтуттґарті-Кальтенталі і я мушу його відвідати.

Робимо старання, щоб Докію Гуменну примістити у нашій оселі, але УНРРА не йде нам на руку.

21 лютого. Учора, в товаристві найближчих, пригадали сорок другий рік мого народження. Була Докія Гуменна, Рая і Григорій Костюки, Марія і Дмитро Нитченки. Були також Тодьо і його однолітка Галя Нитченко. Навіть співали. Докія має приємний, теплий голос і знає чимало запашних пісень. Тодьо був дуже метушливий, Галя криклива і обоє на перебій намагалися деклямувати різні вірші.

Сьогодні Докія від'їхала… Надворі потепліло, зрання попередливо впав мокрий сніг.

26 лютого. За нами подорож до Ульму, з якої ми вчора повернулися. Їздили разом з Танею. Я мав ломати "Літературний зошит". Падав сніг. В Ульмі, в товаристві пані Катрі Кандибової і Вітвицької, ходили до кіна, бачили багато знайомих, заходили до Білецьких, багато говорили, за розмовами скоро минав час. Ночували, я у Багряних, Таня у Наталії та Олександра Даниленків. Коли вертались, весь час падав сніг. Таня була з подорожі вдоволена.

27 лютого. Nocturno temporo. Тільки що скінчив зворушливу біографію Моцарта в його листах. Дивно думати, що Моцарта поховано у одній спільній могилі бездомних і ніхто не знає тепер, де знаходяться його тлінні рештки.

Пізно. Таня наглить мене до постелі. Багато думав про можливий виїзд до Америки. Страшно подумати, що нам прийдеться назавжди покинути Европу. Знов тисне депресія, ніяких виглядів на кращу майбутність.

Wirklich ist jedes Kind gewissermassen ein Genie, und jedes Genie ein Kind. A. Schopenhauer. "Die Welt als Wille und Vorstellung". [Справді кожна дитина до певної міри геній і кожен геній – дитина. А. Шопенгауер "Світ як воля та уявлення"]

Березень

1 березня. Вітер, сніг, холод, тож то минулого року цього дня у Ваймарі, де ми тоді перебували, було зовсім весняно.

Таня лежить у постелі і чується не зовсім добре. Нічого не роблю, лиш читаю Кіплінґа. Учора написав бодай статтю для "Вістей" на тему Шевченка.

Нічого нового. Навіть не було пошти. Ходив з Тодиком на прохідку і з приємністю перечитував своє "Сонце з заходу".

3 березня. Рано несподівана візита до оселі совєтського майора-енкаведе. Питав, чи не хочемо "на родіну". В канцелярії побачив портрет Петлюри, який, очевидно, дав йому одразу відповідь. Запитав, чи тут всі прихильники Петлюри і дістав велике Так.

Був у нас також Сергій Миколаєвич Куниця, все запрошує до Льонзе і як буде тільки можливість, скористаємо з його запрошення. Від Костецького лист: у середу, після завтра, ювілей Є. Маланюка. Завтра їдемо туди з Григорієм Олександровичем.

8 березня. Вечір. О годині 3-ій з полудня, повернувся з Реґенсбургу. Пробув в дорозі п’ять днів. Святкували 50-ліття Є. Маланюка. Імпрезу провела студія драми Й. Гірняка, я мав вступне слово. Багато рецитацій, багато публіки, багато овацій. Вечором, у вужчому колі прийняття. Були Гірняк з дружиною, Борис Андрієвський, Костецький, Лавріненко, Костюк, кількох артистів студії. Маланюк, мені здавалось, не був цілковито вдоволений. Він сподівався більшого і він заслуговує більшого.

В цьому повинна була взяти участь і наша політична верхівка, в кожному разі з УНР. Тим більше, що я їх просив…

Наступного дня ми були на інсценізації "Гайдамаків" студією Гірняка, гостив у моїх празьких знайомих Татяни і Петра Приходьків, а в п’ятницю рано виїхав до Мюнхену.

Тут зупинився у Бжеських… Відвідав Карла Аріо, мого шефа з Дойчес Нахріхтен-Бюро часів Рівного, багато розмовляли, він тепер без роботи і шукає зайняття. Заходив до ЦПУЕ. Вийшла перша половина мого "Юність Василя Шеремети". Видавництво не змогло справитись з цією справою нараз, тому розбило її на дві половини. Коли появиться друга половина, годі сказати.

Листівка від Смаль-Стоцького (4.3.47):

"Дорогий пане Уласе і славна Уласихо! Зненацька бух – і їду! Щоби незадовго Вас зустрічати. Цілую руку милій пані, а вам, дорогий пане Уласе, на прощання щиро руку стискаю. Вам щиро відданий, Р. С-С".

Отже пан Роман – бух і нема. Щаслива путь-дорога!

Довгий лист від Шереха, що він в Ульмі домовився про наш з’їзд, що передає матеріяли до "Літ. зошиту", що кінчає читати "Сонце з заходу", що стаття Державина про Маланюка скандальна. І т.д. Дістав знов телеграму з’явитися у американського консуля в Штуттґарті в справі виїзду за океан.

12 березня. Повно тривожних чуток з приводу шуму Москви на тему нашого втікацтва. Рвуть і мечуть. Не даємо ми їм спокою навіть в ролі ДіПі. А люди хвилюються, бо все ще не вірять в УНРРУ.

Були ми в консуляті. Далі жадають доказів з Праги, що ми О-Кей, яких я не можу їм дати. Тимошенкова протекція не має сили. Думаю, що з цього мелева не буде муки.

"8. III. 47. Любий друже!

Тільки що прочитав Ваш Літ. Зошит і не можу стримати обурення з приводу оголошення про альманах МУР. Хто дав право редакції цього альманаху вмістити моє прізвище серед членів колегії??? Чи хтось мене запитав про це? І нащо ж це? Який це має сенс, коли я фактично нічого там не редагував?

Знову ця штука виглядає на ординарну і, навіть, не дуже зграбну провокацію... І, головне, я безрадний на неї реагувати.

Я змушений автоматично припинити всякі стосунки з МУРом. І прошу це прийняти до відома Вашого, як голови цієї організації.

Як мого приятеля ж, я Вас дуже прошу зараз же спростувати провокацію. Коли ж це не буде зроблене (в формі спростування, "помилка" чи що), то, як мені не боляче, я змушений буду перестати Вас уважати за свого приятеля.

Хто-хто, а Ви чудово знаєте, що такі речі – це є злочин у відношенні не лише до мене, а й до моєї бідної родини. Як же Ви могли підписати до друку те число "Зошиту"? Чи може Ви того оголошення не читали? Чекаю.

Є. Маланюк"...

І головне, що я не розумію, чому цей крик і ця гістерія... Яка і кого це провокація? Що за пекельне боягузство? Чому я маю відповідати за оголошення в газеті, у якому я не міг бачити нічого злочинного? І чому він сам не може цього спростувати у любій газеті?

Це Маланюк.

До речі, той альманах не має ніякого відношення до мене, моє ім’я внесено до редакційної колегії так само, як і Маланюкове, головним редактором його є Борис Подоляк (Григорій Костюк) і чому б йому не звернутися просто до адресі?

А перед місяцем він ще писав мені таке:

"11.2.47. Любий, "старий" друже! Спасибі за Вашого гарячого (але не незаслуженого) листа, як рівно ж за лист МУРу. Моя глибока вдячність!

Передайте подяку сусідам, – а то Куликовському, Чубові та Степаненкам, взагалі, всім, що потурбувались привітами з невеселою датою, яка ставить різкий хрест на рештках молодости.

Цілую Вас і ручку Вашої Дружини, обіймаю Подоляків. Не забудьте про "карточки", що ми на них знялися. Ваш, Є. Маланюк."

Це Маланюк. Не думаю писати йому одразу. Мушу подумати.

Наближається наш з’їзд. (15-16 березня в Новому Ульмі, табір Райнгардтказерне). Побоююсь за його перебіг, набралось чимало гіркої цикути, гострять на мене зуби зо всіх боків і якось все це мені порядком надокучило.

Учора в нашій оселі я мав невеликий реферат про Шевченка. Так звані бандерівці не прийшли. Бойкотують за "статтю про Шевченка в "Укр. Вістях". І не тому, що стаття була не добра, а тому, що у "Вістях". До того появився "Літ. Зошит" з моїми протипартійними тенденціями і чаша переповнена. Кожна, вибачте, партія силоміць накидає тобі свої симпатії і намагається затягнути тебе до себе. Коли ж їй не щастить, тоді, брате, тримайсь. Не буде добра тобі на цьому світі. Моя вартість для них не в письменстві, а партійництві. І тільки в "нашому"… Такі ми

люди… І якось не шкода ані себе, ані тих людей. Всі ми до краю здуріли і що тут поможе.

18 березня. Учора, перед четвертою годиною по обіді, повернувся з Ульму, 14-го рано квапився туди на засідання правління МУРу, на яке прибуло лишень я та Шерех і ще двох колег.

15-го, в суботу, о годині 10-ій, з’їзд розпочався. Моє коротке вступне слово, привітання від ВУАН, від чисельних інших організацій і приватних осіб. Далі реферат В. Державина "Про прозу за 1946 рік", звіт В. Шереха про творчий минулий рік і виступ Косача, що говорив про драму.

Після того дискусія, що не завжди вкладалася в рямці дискусії, а розливалася в бурхливу повінь пристрасті. Людмила Коваленко вбачає в критиці Державина елементи нігілізму, Порський (Міяковський) пропонує спільне об’єднання всіх мистецьких ділянок, Ю. Дивнич думає, що завданням літератури є оформити світосприймання її сучасників, Багряний хоче сказати, що завданням літератури є не шукання формально-стилевих виявів, а ставлення проблем світогляду. Маємо кризу не літератури, а кризу критики, яка "борсається над формою". В. Чапленко переконаний, що мітотворення, як і містика взагалі, що їх підносить Косач, не переконують. Людська творчість керована інтелектом, тож то Б. Подоляк (Костюк) думає, що ми не вискочили поза коло проблем 20-их років… Тоді було дано їх абетку, але ми боїмося визнати, що ми ростемо з того грунту.

Обідня перерва і самий обід у великій їдальні табору злагіднює розбурхані темпераменти, з-за хмар гніву вийшло сонце приязні і затьмарені обличчя прояснилися. Учасники з’їзду, яких набралося спорої пів копи (щось, як 35), між якими бачимо зовсім мирного Осьмачку, непомітного Стефановича, далі почесного (хоча він і зголосив свій виступ) В. Блавацького, невтомну, малого росту, але великого духа, сенаторку Олену Кисілевську в її тяжкому, довгому, старомодньому футрі… І багато інших видатних і заслужених, і шанованих громадян нашої творчої мандрівної когорти.

Після обіду дискусії продовжуються до години шостої, далі дві години вечерової перерви і о годині 8-ій літературний вечір в залі театру, на якому змусили і мене виступити з якимось уривком останніх писань…

Вечір у Білецьких, там був Стефанович і ми провели час в атмосфері спогадів Праги. Бувало в Празі, Стефанович був постійним гостем Білецьких, він любив бавитись з їх малими дочками Килинкою й Ялинкою, які тепер вже повиростали і усамостійнились… Пані Надія малювала портрет Стефановича, а він віддячувався їй своєю лірикою… І, можливо навіть, невинними залицянками. Тепер ми тут, у цій казармі війська німецького, могли тільки згадувати про те, що було, що відійшло, що не вернеться… Еміграція наша йшла в глибину, вона відходила в простори плянети, вона універсалізувалася.

Пішов спати ген пізно до таборового готелю, де нас МУРівства спочивало щось зо двадцять хлопа.

16-го це неділя, похмурий день. Рано о 9-ій продовження з’їзду. Дискусія, мій і нашого правління, звіт.

Властиво, це не лише звіт, це промова, ораторія. Дозвольте подати з того уривки:

"Рік практики дав право нам думати, що люди, які покликали нашу організацію МУР до життя, ніяк не зробили помилки, а вони усвідомили дуже велику істину, що ми, як люди, потребуємо не тільки звичайного механічного контакту, а що ми потребуємо органічної єдности – тієї самої, якої ми, в силу дуже переконливих фактів, були позбавлені протягом довгого часу.

Ця єдність – не та трафаретна, заялозена фраза, якою щодня зловживається… Потрібна інша єдність. Не претендуємо і навіть свідомо відкидаємо згляйшалтування думки, чи мистецького наставлення. Свідомо хочемо творити різноманітність, але все таки, нам потрібна

єдність. Велике космічно-всеобіймаюче почуття згармонізованости. Потрібне з’єднання того вищого порядку, що його мають люди з розвинутим в собі почуттям людського. Потрібно збагнути і усвідомити основне почуття міри, почуття форми, почуття тривалої, узасадненої моральної дисципліни.

При цьому завжди настирливо напрошується на думку поняття, що ми підходимо до третього і остаточного оформлення свого національного лиця. Ми йшли до українства, йшли до політичного вислову, тепер наближаємось до людини. Маю на увазі трохи відмінне поняття людини, ніж те, що його свого часу, висловлювали гуманісти. У зміст людини вкладається більше, ніж сама гуманність. Передовсім, це певний стиль життя – стиль того рівня, коли людина у своїй етиці і моралі, творить засадничу дистанцію між собою і рештою світу, що її оточує, залишаючись незалежним і повновартним складником цілости.

І до цього етапу розвитку, ми, як національна спільнота, наближаємось. Народ, що постає, що виростає із свого зародку, що цілком свідомо означає своє постання, як воскресіння з мертвих, такий народ потребує і постійно вимагає духових провідників такого порядку, що обіймали б суть справи в її цілому, а не обмежились на якій одній ділянці. Коли маємо на увазі політичний провід і коли бачимо при тому яловість думки, це тільки доказ, що такого роду людина не в стані дати раду з цілим комплексом понять і визначень і на допомогу їй має прийти людина творчого заложення. І такою людиною є мистець. Поет, письменник, художник, артист, філософ.

Мистець і мистецтво, в яких би формах воно не виявлялося – це думка, запропонована нашій увазі конкретним висловом чогось нового. Сума мистецтва, це сума почувань. Сума почувань, це сума думки. Сума думки, це сума діла. Яловість, обмеженість, куцозорість це брак уяви, фантазії і розуміння "чогось нового". Всі великі політики це дуже добре розуміли… Ми є також люди і ми також не всі можемо бачити явища тим самим оком. Може бути й таке, що те, що мені видається чорним, моєму колезі буде видаватися білим, але найвищою мудрістю, в такому

випадку, є та мудрість, яка підкаже нам відчути дійсність. І тому я прошу шановних колег, вже наперед виключити в собі протиріччя задля голого протиріччя і наставити себе на позитивне, навіть не конче позитивне За, але й позитивне Проти…

… Бо коли ми, мистці, маємо спрямування творити форми нашої духовости, ми повинні в першу чергу знайти їх в самих собі. Коли тисячі і тисячі примірників друку розносять щодня наші думки між наше громадянство, тим самим ми беремо на себе велетенську відповідальність, бо кожна та думка, одного разу, вимагатиме звіту. Не політичні організації відповідатимуть за сьогодні, їх в майбутньому не буде і за них забудуть. За сьогодні відповідатимемо ми, бо наші праці цих днів перейдуть у майбутнє і ніхто, як ми, їх автори, будемо нести за них відповідальність.

І тому, не все одно, що сьогодні вийде з-під нашого пера. Особливо, кажу, сьогодні, бо стоїмо сьогодні дійсно "плечима-до-плечей", а перед нами світ неймовірних ускладнень, серед яких має пройти наша національна спільнота. І коли ми сьогодні маємо такі завдання та коли маємо почуття міри наших духових вартостей, то будучи справедливими, мусимо признатися, що поодинці, з таким завданням ми не зможемо справитись… Для того творимо нашу збірну, нашу організовану силу. Сьогодні підсумовуємо рік праці цієї організації. Підсумки в цифрах будуть подані нашими колегами відповідних ресортів, то ж то я обмежуюсь до цього загального, морального, як хочете, ідеологічного підсумку, що його ось висловлюю.

Нарешті, ще ті "напрямки" і ті "політичні впливи". Я, панове, з цього приводу, вже говорив. Хочу ще тільки додати, що мені годі розуміти, чому саме ми не можемо бути в одній організації, навіть коли хтось з нас має свій відмінний стиль, форму чи якісь там переконання. Мені сказали: ваша організація є чисто професійна. Ні. Не чисто професійна, але й ідеологічна. Ми скуті прокляттям доби, в якій живемо, а це вже не професія. Служимо одному Богові. Переслідуємо одну мету. Виконуємо одно завдання. Це і є те, що нас єднає. Це наша ідеологія. Альманах

МУРу і альманах колеги Костецького "Хорс" різняться наставленням, але не різняться в бажанню піднести рівень рідної культури. Наша різноманітність – не мінус, а плюс. І було б дійсно трагічно, коли б всі писали, як я, як Костецький, як кожний інший, одначе є це дійсним благословенням долі, що кожний з нас є сам собою, а одночасно всі ми є цілість.

Те саме з нашими політичними нетерпеливцями. Я цілком переконаний, що наша література нічого не стратить, коли наші колеги будуть мати відмінні політичні погляди, особливо коли це стосується поглядів цього дня, яких не можна вважати явищем на довгу мету тривалим.

Світ перед нами для того, щоб знайтися в ньому і не тільки в низах, у масах… Мусимо думати про передні місця, бути не тільки спостерігачами, а й співтворцями… Це дійсність і ми в ній"…

Отже я бив і бив у одну точку, не переконаний, чи мене хотіли і могли розуміти належно мої колеги, більшість з них не розуміють узагальнень філософського звучання, але у мене було враження, що моя ораторія таки вплинула. Змінено настрій з'їзду, повернуто його на ділові рейки, пригашено вибухові пристрасті… В дискусіях ще деякий час домінують контраверсії Шерех-Державин, але їх наставлення поважніє. Поле бою влягається, атаки відтрублено.

Нарешті, припиняємо дискусії і починаємо вибір нової управи, чи як ми кажемо, правління МУРу. Я знов намагався дуже щиро і дуже наполегливо перечити, але дарма. Мусів погодитися на продовження головства, яке накинуто мені "через аклямацію" без єдиного спротиву. Членами правління стали: Ю. Шерех, Б. Подоляк, Ю. Дивнич, С. Гординський, Ю. Косач. Кандидатами – В. Державин, Яр Славутич. Ревізійна комісія – Ф. Дудко, В. Домонтович, Д. Гуменна… Кандидати – Ю. Клен і В. Чапленко.

На закінчення ще одна моя, вже імпровізована ораторія, буря оплесків і о годині третій з’їзд закрито. З дуже піднятим, великим, приємним настроєм. Мої острахи, що з’їзд зійде на манівці, не виправдались. Це був дуже ефектний і дуже дружній збір людей, колег, товаришів. І навіть друзів. Шкода, що цього не міг бачити мій "любий друг" Маланюк… який, розуміється, "випік" себе з цього "гарячим залізом", передавши все це анатемі.

Далі спільна вечеря, по вечері гурткові гостини. Я, з певною групою, потрапив до мого видавця Романа Паладійчука на добру "ковбасу та чарку". І хоч наші предки звикли думати, що "де ковбаса та чарк,а там же минеться і сварка", але на цей раз це не справдилось. Я потрапив тут у порядну халепу… І з дуже несподіваного боку. Я надіявся чогось такого від "Державин і С-ка", міг надіятись дечого від "політиків", але враз, трохи підпивши, розійшовся Косач. Тоном скарги і плачу нарікав на всіх, що його "переслідують" і накинувся на мене, що я його не захищаю. При цьому стратив терпець і наговорив мені таку купу нісенітниць, що робилось ніяково… Єдине щастя, що корчі Косача на мене не діють.

Біля дев’ятої години наше товариство завітало до Білецьких. Здавалось, тут буде краще, перейшли на поезію, Стефанович зачитав кілька своїх поезій, але згодом Косач знов осідлав свого коника і почав гарцювати зі скаргами. Я щось відповів і Косач "розругався"… Всім це не дуже подобалось і може навіть і самому Косачеві, бо при відході він вдався до Білецького, щоб той на мене "вплинув"…

То ж то, що тут було "впливати". Єдине, що я грішний до цього часу робив, це захищався від різних, через нього, нападів, переконував його не виходити з організації, мало не посварився з Маланюком і чекаю грізного зударення з Донцовим. Тому не можу зрозуміти, що його саме, в цьому випадку, болить. Зрештою, від давна-прадавна, Косач не почувався зі мною добре. Тримався насторожено, говорив заїкувато… А тепер ось дійшло до чистісенької лайки. Чим це пояснити? Невже заздрість? Він це заперечує, але що інше?

Цієї самої ночі, в готелі, продовження наших любезностей. Трапилось так, що наші ліжка – Косача, моє і Костецького були разом. Косач не міг втихомиритись і Костецький почав йому доказувати, що він не має рації. Ніхто йому в цьому не винен. Це ж бо він сам розпочав ту коломийку з тією "вільною літературою" і не дивлячись на це – далі "благоденствує в бандерівцях", а Маланюк з Донцовим, замість проти Косача, ведуть атаку проти Самчука. В одному фронті з Косачем. Отже, чого йому плакати і смаркатись? Ця розмова протягнулась далеко за північ.

В понеділок, 17-го засідання правління, моє інтерв'ю для "Укр. Вістей", де я старанно повторив свої тези з промови з'їзду, полагодження деяких редакційних справ і о годині 12.19 "шнельцуґ"-ом, в товаристві Дудка, Веретенченка, Степаненка і Юрія Вовка, від'їзд до Штуттґарту.

До цього з'їзду вийшло кілька видань МУРівської "Золотої брами". Крім мого "Шеремети", "Тигролови" Багряного, третій збірник МУРу і ще кілька менших появ. Повертались втомлені, досить зденервовані, але вдоволені.

25 березня. Середа. Їду до Мюнхену. Минулу ніч погано спалось, турбували МУРівські справи. Причиною до цього є таке ось посланіє Шереха:

"Мюнхен, 19.3.47. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Висилаю Вам обіцяну статтю проф. Ольхівського про Казеллу. Для "Зошитів". Його примірник і гонорар прошу вислати на мою адресу. Він хотів написати цикль статтей про сучасну нашу музику, зокрема вказати в них на негативні прояви в капелі бандуристів (що, на мою думку, вже давно пора зробити). Чи замовити?

Сьогодні я з Косачем робили демарш у Вовчука. Домонтович, як і слід було чекати, не з'явився на наше запрошення і уникнув висловити свою думку. Вовчук вельми охоче пристав на всі наші вимоги. Він не заперечує

проти проголошення надпартійности в першому числі журналу, згодний, щоб журнал виходив з зазначенням співпраці з МУРом і щоб Домонтович і я мали право абсолютного вета. Він навіть запропонував нам усунути з редакції Т. і Н., на що ми відповіли, що це не конечне. Єдина його вимога, – щоб в журналі не міщено творів, які проповідували б ідеї українського чи будь-якого комунізму. З приводу фінансової сторони він сказав, що тут потрібна опінія їхніх фінансистів, а як тільки вони її матимуть, вони відрядять когось до Вас на остаточне затвердження.

На мій протест у справі "Зошитів", він просив про всі конкретні висновки доводити до його відома і обіцяв уживати заходів. З усієї розмови я виніс враження, що він дуже добре зрозумів, про що йде, але це справді не викликає в нього жадного невдоволення, навпаки, що він був би радий, якби журнал виходив під фірмою нашою. У цьому випадку було б цілком можливо, щоб "Грань" просто радила своїм читачам "Зошити" – з умовою, звичайно, такої ж рекомендації "Грані" в "Зошитах". Аби тільки не робив капостей Домонтович.

Мені спало на думку організувати чергову нашу конференцію інакше, ніж досі: присвятити її обговоренню не доповідей, а художніх творів. Найкраще було б взяти драми, бо їх багато хто пише і багато хто з них дебютує. Автори прочитували б свої твори і зразу відбувалося б обговорення. Тим самим ми і вийшли б з того глухого кута критичної дискусії, куди почасти зайшли. Читати б могли Ви, Багряний, Косач, Полтава, може ще хтось. Звичайно, це було б уже десь улітку. Якої Ви про це думки?

Ми говорили про мою рецензію на Петрова, але не договорилися. Я прошу вислати її мені назад, бо для "Зошиту" вона зовсім не підходить. Також, коли ще є, прошу вислати мені трохи МУРівських коверт.

Щире вітання Т. Ф. Ваш Ю. Шерех.

Чи відповів Вам щонебудь Є. М.? Чи читали Ви вже статтю Крупницького? Якщо вона не надається до "Зошитів", то пришліть її мені назад. Щодо членських квитків, то може б Ви доручили Славутичеві опрацювати їх форму, Чорний міг би дати англійський переклад, а тоді можна було б пустити їх у друк. Чи можна у Корнталі замовити печатку – німецьку з англійським?"...

У цьому листі головне "Грань", – журнал, що його хоче видавати Шерех. Благородна думка, нам потрібен добрий літературний журнал, "Зошит" це лиш газета, тільки як це узгіднити з нашими "надпартійними" позиціями, коли справу фінансуватимуть люди "блискучого відокремлення" (визначення З. Пеленського)? Їх генеральний комісар для справ зовнішніх Іван Вовчук, може навіть дещо обіцяти, але рішатиме не він, а ті, що рішатимуть, мають свої на нас пляни, не конче узгіднені з нашими. Це може статися так, як сталося з журналістами. Не пощастило їм підпорядкувати СУЖ, тоді вони заснували своє НДОУЖ. Може, побіч МУРу, постати НДМУР і до того "Грань".

Але Юрій Володимирович квапиться мені справу пояснити:

"Мюнхен, 21.3.47. Дорогий Уласе Олексієвичу!

Позавчора вислав Вам листа, а сьогодні пишу знову. Я двічі бачився з Домонтовичем і говорив з ним. Жадних муроломних настроїв у нього нема. Він тільки розсміявся, коли я сказав йому, що Ви мали підозру, що "Грань" покликана, щоб розколоти МУР. Проти муризації "Грані" він нічого не має, тільки вважає, що ми можемо претендувати на ідейну сторону видання, але не повинні забиратися в частину фінансову. Ми говорили про те, як задеклярувати надпартійність "Грані".

Спочатку була думка просто передрукувати Вашу статтю з "Зошита". Потім вирішили, що передруковувати не доцільно, бо читачі і так уже читали це. Тоді мені доручили написати відповідну статтю. Одначе тепер, прийшовши додому, я подумав, що і мені не варт щось спеціяльне

писати, а досить дати ту частину моєї доповіді, де я говорю про дві концепції організації літературного процесу: партійну і – в противагу їй – МУРівську. Думаю, що вміщення такої речі в журналі, на якому буде зазначено, що він виходить у співпраці з МУРом, буде цілком достатнє.

Далі Домонт. висунув проект, який мені здається доцільним: влити в "Грань" наші збірники. Ви знаєте, що наші збірники – дефіцитні, і інакше бути не може. "Грань" має виходити двічі на місяць 32 сторінками великого формату (розмір "Штандпункту"). При такій умові навіть більші статті можна давати петитом не більше, як у двох числах. А в супроводі ілюстрацій, оповідань тощо ці речі, гадаю, будуть розходитися і, хоч "Грань" не має давати великих прибутків (я знайомився з її пляновим бюджетом), але не повинна бути й дефіцитною. А чи нам видаватиме "Українське слово", чи "Українська трибуна", чи "Українські вісті", – від цього ніщо не міняється. Отже, чекаємо Вашої думки..."

Далі йдуть побіжні дрібні справи, якими Шерех старанно турбувався.

Гаразд. Добре. Для мене також нема різниці, з ким видавати "Грань", але я мушу сам бачити це зблизька. Тому їду до Мюнхену...

Сьогодні рано ще лист з Равенсбурґу від Михайла Мухина. Я просив його подавати мені літературну хроніку з мов французької і англійської... Він годиться це робити, а разом додає ряд своїх коментарів на біжучі справи, за його дивними звичками. Драгоманів у нього виходить Мрякоманів, Грушевський – Рушевський, Винниченко – Гвинниченко. Це ніби відголоски часів львівського "Вісника", але тепер він мало чим у світі вдоволений взагалі, а "особливо ж я лютий на Доктора". Серіч Донцова. Що сіє має значити?

28 березня. Повернувся з Мюнхену. Ночував у Шереха і його чудової мами пані Варвари (Ortnitstrasse 15/I). Говорилося багато. Бачився з Костецьким і з І. Вовчуком у редакції "Трибуни". Домовилися, що вони дадуть рекляму для "Зошита", що видаватимуть "Грань", що я напишу

статтю для "Трибуни" і передовицю для "Грані". Словом, завішення зброї, культ-альянс… Уважаю це за свій дипломатичний успіх, бо це якраз відповідає моїм тенденціям "надпартійности".

Побував також і в ЦПУЕ, говорив з Яковом Маковецьким та Костем Мельником, а це вже по лінії "мельниківців", з якими у мене також псуються стосунки і вимагають реставрації.

Обідав у земляка з Кремянця Аркадія Трачука.

Квітень

1 квітня. День, коли можна людей легально обдурювати, але мені нема кого дурити, а хіба самого себе. Багато, багато праці. За ці дні написав три статті і купу листів. Статті вислав до "Трибуни", до "Вістей", до "Грані". Завтра, здається, їду до Авґсбургу. Шерех повідомив, що треба поїхати туди у справі дозволу на видання МУРу. Отже треба поїхати… Хоч мені дуже не хотілося б.

3 квітня. Повернувся з Авґсбургу. Їздив даремно, бо справу з дозволом на видання МУРу вже полагоджено без мене Білецьким. Зустрівся з чисельними нашими "дигнитарами" та літераторами. Державин дорозгромлює українську літературу, Осьмачка рве і мече, Барка сміється і боїться, Кибалюк лається. Говорив з академічним Міяковським, який також "невдоволений"… Мені вручено посланіє Державина такого змісту:

"Одвертай лист до Івана Багряного.

Високоповажаний Іване Павловичу!

Не вважаючи за доцільне – і не припускаючи, щоб Ви вважали за доцільне – множити принципові розходження, дозволю собі звернути Вашу увагу на таке: двічі висловлений Вами на засіданні З’їзду МУР від

16.3.1947 здогад, буцім то вжита мною в огляді нашої літературної прози словосполука "літературний плебс" скерована на читачів і означає певні (або й усі) читацькі кола наші – жадною мірою не відповідає і не може відповідати до справжнього сенсу моїх слів.

Щоправда, я не заперечую і не дисимулюю існування та великої негативної ваги інтелектуально-культурного плебсу серед нашого читацтва (зараховуючи до того плебсу тих, приміром, хто тужачи за – Богові дяка! – неіснуючим українським Єсеніном, розкуповує Єсеніна російського). Проте, не визнаючи за читацтвом жадної конструктивної ролі в литературному процесі, і ніколи не міг би назвати читацький плебс "літературним" плебсом, а хіба що плебсом, засадничо ворожим літературному мистецтву.

Отже, під літературним плебсом я розумію аж ніяк не читацтво або будь-яку частину цього останнього, тільки певний – низького інтелектуально-культурного рівня – прошарок наших літераторів, а насамперед те поширене явище, яке я ще рік тому визначив, як плужанство чи неоплужанство (див. мій артикль "Проблема стилів і плужанство за кордоном", Науково-літературний збірник "Світання" ч. 1, 1946), і супроти якого моє становище лишається незмінним, бо, як цілком слушно зазначив Улас Самчук, "у нас забагато плебсу", а одним з основних обов’язків критики є – боронити мистецтво, те мистецтво, що воно "родиться серед аристократії і вмирає серед плебсу" (Збірник МУР, 2. 99).

З правдивою пошаною, Володимир Державин" (30.3.1947).

Отаке. Дивуюся, чого цей лист скеровано до мене.

Ночував я в "університеті". Бувша конюшня обернулася в "університет", на його горищі "готель". Там живе один з Шаянових "перуністів" т. зв. Орлигора. Ну ж і засмерділось те повітря графоманією.

6 квітня. Погода зіпсулась – холод, сиро, осінно. Бридкий, ледачий настрій. Рятує лектура – спомини Ґроссер-Рільке. Дістав пару листів і між ними Є. М. Він намагається затерти погане враження, викликане ним попереднім листуванням. Дарма. У мене відпало бажання аж так надто "возитись" з Маланюком. Мені також хотілося б перед кимось поскиглити та немає перед ким. І так краще.

А тут ось ще один "шляґ". Сторчове письмо того ж Державина… Дуже прикметне, а тому нотую:

"4.4.1947. До Правління Об’єднання письменників МУР.

Група членів Об’єднання письмеників МУР, зосереджена навколо незалежного літературного альманаху "Світання", вважає за свій обов’язок рішуче протестувати проти зімпровізованої на засіданні з’їзду МУР (від 16 березня 1947) публічної заохоти п. Тодося Осьмачку до поворотного вступу до Об’єднання письменників МУР: обминаючи непристойність неодноразових попередніх виступів п. Т. Осьмачки, скерованих на зниження авторитету Об’єднання письменників МУР і добре відомих його Правлінню, а також залишаючи осторонь питання про мистецький рівень літературної продукції п. Т. Осьмачки (яке ми згодні розглядати, як дискусійне) – вважаємо ту публічну спробу за демонстрацію солідарности певних членів МУР з дифамаційним нарисом п. Т. Осьмачки, надрукованим у 2-му числі "Літературного зошита" (під заголовком "Мудрець", новеля) і скерованим проти пам’яті одного з найвизначніших світил української філології, до того ж – репресованого нашим національним ворогом і, найправдоподібніше, закатованого на засланні. Публікація того роду нарису становить ганебну пляму на нашій емігрантській пресі і внеможливлює для нас співробітництво з "Літературним зошитом", аж доки редакція цього останнього виявить належним чином своє негативне ставлення до тієї прикрої події.

С. Гординський, Мих. Орест, В. Державин, В. Шаян, А. Гарасевич, Чорний Юрій…"

Зрозуміло. Це вже п’ятий протест цього сузір’я на мою адресу. Бідний "Літературний зошит", нікого він не вдовольнив. Але те найгірше ще прийде. Проти нього поважно зброяться "партії". Увага, увага!

Своєрідний, поражений неврастенією, ми народ. Багато думаю про ці комплекси… І про МУР, як їх концентрацію. Настрій – фу! Не видно кінця цим бридням.

Вже пізно. Місячно. Таня читає рукопис Докії Гуменної "Діти чумацького шляху". Тихо, холодно… Треба йти до ліжка і не можу зрушитись з місця.

11 квітня. Сонце. Воно падає просто на мій стіл. Великодна п’ятниця. Побував в бібліотеці і випозичив Густава Шроєра. Маю, порівнюючи, добрий настрій, хоча минулу ніч все борюкався з різними драконами. Думка про безперспективність нашої справи не дає спокою. І таке ось непорозуміння: назовні тримаюсь і підтримую інших, але сам по собі "слаб і смірітся ґатов", як каже Блок.

15 квітня. Під соняшною благодаттю, за ясних теплих днів та зоряних свіжих ночей, відсвяткували ми наш Великдень. Прибула до нас з Діллінґену Докія Гуменна, були також Галя й Іван Багряні з Ульму, до них долучились Нитченко й Веретенченко і ми всі разом гостились, гостились і гостились "від хати до хати". А скільки розмов, дискусій, "поученій Мономаха". Я доказував всім і вся, а особливо героїчному Багряному, що ми мусимо знаходити між нами контакти. Не можемо дертися за ніщо. Всі ті наші розходження кругле ніщо, дірка з бублика, виїдине яйце… Ми договорились навіть до того, що Багряний погодився співпрацювати в "Грані"… Я був на верху блаженства… Може… А може… Може ми все таки маємо шпетку якогось глузду…

Гарні пара днів. Але вже минулися. Настали знов будні… Стратив ритм діяння, але треба знов розгойдуватись. Вчора вже бачився з Т.

Бульбою, сьогодні написав купу листів і вислав аркуш коректи з другої половини "Юність Василя Шеремети".

20 квітня. Бух-тарах! Блискавки і громи, землетруси й вулькани. Настрій самогубця. Купа листів, а між ними спішний Багряного, спішний Костецького, не спішний Шереха і зовсім нормальний Гуменної.

Перш за все, спішний Багряного:

"Дорогий Уласе Олексієвичу!

Отже, – слава "хоробрим". Сьогодні вночі мені і п. Малярові зроблено таку обструкцію, що перекреслює всі мої зроблені уступки в позавчорашній нашій розмові в питанні участи українського письменника, що будь-як зв’язана з тими "хоробрими". А саме – сьогодні опівночі побито вікна мені й Малярові. Це було супроводжене ще й відповідним акомпаніяментом. Причім – бито вікна двохкілограмовими шматками чавуна.

Зроблено це знаними "хоробрими" фахівцями від громадської війни з-під прапору Вовчуків і інших милих друзів. З нашого боку не було подано до того ніяких причин – ми собі спали, тобто до початку погрому.

Отже слава "хоробрим"… І взагалі – слава!

Дуже мені прикро і боляче, дорогий Уласе Олексійовичу, було відчути, що Ваша моральна підтримка цієї банди дала враз себе знати, цебто маю на увазі ту статтю. Ось так добрі наміри обертаються на зле. В кожнім разі, коли п’яні хами поносили моє ім’я, то підпиралися Вашим.

Такі то справи.

А тепер мені абсолютно байдуже, чи хтось з авторитетних людей забере тут слово і чи стане в обороні мого імени і моєї голови, чи ні. Я

звик, що всі чемно чи трусливо мовчать і не реагують на хамство. І я вже переконався, що цивільна мужність – то дуже рідке явище серед нашого громадянства, а особливо серед нашої т. зв. еліти. Можу тільки крикнути: "Слава "хоробрим"!"

Отже – мені не ходить чи хтось забере голос. Я не потрібую.

Хочу тільки сказати – вицофую все, що було сказано 13/IV і вертаюсь до того, що було мною сказано 12/IV увечорі. Категорично і безповоротно.

Ніякі "Грані", ніякі "Трибуни".

Ніякі мотиви, і ніякі міркування не виправдають співпрацю там. Пишіть всі славу "хоробрим", а я кричатиму поки й живий "ганьба" і боротимусь з тим усім національним хамством, моральним і фізичним бандитизмом.

І в мені говорить не особистий мотив, повірте, Уласе Олексійовичу, що ні. Коли б Ви знали, що тут творилося.

А сьогодні однодумці і співучасники тієї "хороброї" банди намагаються все замазати… Ні, я не годен того спокійно писати, знаючи, що ідейними натхненниками того є таки наші з Вами колеги і соратники – члени МУРу – Клени, Косачі, Петрови та Державний.

Так.

І я обрубаю собі руку, коли вона напише хоч один рядок для друку поруч з ними.

Ось це і все, що я хотів сказати тут.

Коротше – на свою участь в проектованім журналі ("Грань" У. С.) згоди не даю.

Якщо ж хтось використає моє ім’я без моєї волі – то поставлю питання про моє перебування в МУРІ, але, як то кажуть, "хряпнувши дверима скільки буде моєї сили". Позатим вітаю. Тисну руку.

З пошаною до Вас – І. Багряний… 16 квітня 1947"…

Що маю сказати? Коментар! Отже наслідки, що їх ми передбачили з появою "Наша боротьба" партії мого друга Багряного і яких мій друг не хотів визнати, "на ліцо". Слава "хоробрим"? Так. Це він кпиться з мене. Це моя стаття "Розмова з хоробрими" – великоднє – "Христос Воскрес!" – число за 13те квітня "Української Трибуни", за яку ми недавно домовились з Вовчуком і яка мала бути жестом примирення наших політичних жабо-мишодраківок.

Послухаймо, що та "Розмова з хоробрими" хотіла сказати:

"…Маємо партії, групи, організації. Не завжди розумію, чому вони існують. Дехто скаже: щоб сваритись. Не хочемо вульгаризувати дійсности, але дозвольте також можливість бачити її шляхетнішим поглядом. Інколи дійсно не можна додуматись, чому у нас є ті організації. Знаю всі наші За і наші Проти. Не буду їх розбирати по літерах, скажу тільки: всі вони не варті доброго слова, щоб можна дійсно виправдати існування двох "сужів", двох "політв’язнів", двох студентських формацій. Чому? Для чого? До мене звертались ті і другі за співробітництвом. Мені соромно співпрацювати там, де я почувався б керинником. Вибачте, але що я можу подіяти з таким своїм наставленням.

У ділянці культури, а зокрема – літератури, ми держимось відмінного діяння. Ми хочемо бути пліч-о-пліч навіть тоді, коли, пробачте, хтось із нас належить до якихось там партій. Чому це можливо? Тому, що маємо цінніші, більші вартості, ніж самі партії. Тому, що є життя. Тому, що маємо

голови і маємо думку. Тому… Ах, є дуже багато тому і власне "тому" ми разом…

…Нікого так люблю, як тих, що борються! Коли бачу надхненних юнаків, що горять бажанням собі помогти, коли вони йдуть, падають, вмирають… Я віддаю їм свою любов, своє благословення. Я бачив їх за свого життя стільки… Я був завжди з ними пліч-о-пліч. Чи то в Хусті, чи це було по тюрмах різних часів, чи було це недавно на Волині. Я бачив їх у найбільших боях, бачив їх кров, чув їх дихання.

Але я не завжди погоджуюсь з ними"…

Ціла та стаття, це апеляції до розуму, до єдности, до діла…

"Всім "правим", всім "лівим", усім "помильним" і всім "непомильним": спробуймо жити, діяти, творити, дискутувати і чинити так, як це роблять здорові, розумні та великодушні люди. Спробуймо! Зробімо тільки експеримент. Ми, люди сходу, постійно квасимось в експериментах, чому б, наприклад, не зробити експерименту – замкнути на замок непотрібного язика, що часто виконує ролю базарної сидухи? Або спробувати в людині "іншої партії" побачити себе самого…

… Не переконані, що ми непомильні. Помиляємось і то часто, і якраз тому, що помиляємось, стаємо відважнішими. Кажемо собі у вічі свою думку і слухаємо її без страху.

Мужність, щирість, відвага, – це риси хоробрих…

… Слухайте, що вам скажу і не беріть це, як готову думку. Відкидайте її, коли вона не узгіднюється з вашим єством. Я не агітую вас, я з вами розмовляю. Зараз ось переживаємо на чужині свято Воскресіння нашого найбільшого вчителя Христа. Христос воскрес! Чую ваше Воістину Воскрес! Думка летить до своїх, до рідної землі, до предків. Душа молиться і просить силу Бога стати і бути з нами… Кличу вас

завжди до того самого! Настирливо роблю це і не втомлюся ніколи це робити. Я не тому письменник українського народу, що вмію писати. Я тому письменник, бо відчуваю обов’язок перед народом. Бог вложив в мої руки перо. Хай буде дозволено мені використати його для доброго, для потрібного.

Хочу бути узгідненим зі своїм сумлінням"…

Таке ось відважилась проковтнути "Українська трибуна", але відповідь на це: Багряному і Маляреві, в самий день Воскресіння Христового, вибито опівночі вікна… Гидке, брудне, тваринне діло. Не сумніваємось, що це в якійсь мірі діло тих самих "хоробрих", до яких ми дуже щиро намагались говорити. "Зроблено це знаними "хоробрими" фахівцями від громадської війни з-під прапору Вовчуків і інших милих друзів", – каже Багряний.

Ми йому віримо, але ми його не розуміємо. Ми розуміємо тих самих "милих друзів", бо це юрба. Та, що Христос визначив, "не знають, що роблять". Але як можна розуміти ось таку сентенцію: "Дуже мені прикро і боляче, дорогий Уласе Олексійовичу, було відчути, що ваша моральна підтримка цієї банди дала враз себе знати, цебто маю на увазі ту статтю".

Невже це справді так тяжко розуміти "мою моральну підтримку" навіть письменникові? В такому випадку, наша позиція безнадійна!

І ще один лист Durch Eilboten. Невтомний редактор, промотор і одержимий журналом "Хорс" І. Костецький, який саме тепер працює у самій "Трибуні", як мовоправець.

"Дорогий і високошанований Уласе Олексійовичу!

Я ще раз дозволю собі турбувати Вас просьбою прислати мені Вашу промову на вшанованні Є. М. Якщо не хочете цілу, то не відмовте

прислати найбільш ударний з неї абзац. Я обов’язково хочу вставити його в хронікальну замітку про цей вечір у ХОРС 2, без цього замітка буде якась порожня.

Друга просьба: якщо Ви вже використали текст статті Заславського про екзистенціоналізм, що її Вам переслав Ю. В., то будьте так ласкаві також і її мені переслати. Я хотів би її зреферерувати теж у ХОРСі 2 там, де вміщую різні відгуки про цей напрям, а відгук З., наскільки я знаю, дуже характеристичний.

Щодо всіх інших справ, то воно все покищо невиразно. Але є певні показники того, що "співпраця", здається, так і лишиться в знаках наведення. Сидячи там щодня, я маю нагоду бачити інколи такий стан, коли права рука зовсім не те робить, що обіцяє ліва. Оголошення про "Зошит" пущено крізь зуби, без жадного виділення, як, напр., дано оголошення про збірку Нижанків-ського. Статтю про Об’єднані Мистецтва, в якій зачіпаються ненормальні стосунки між письменством і деякими шарами суспільства, – відсунули. Статтю Вашу про ХОРС не містять уже протягом семи чисел, хоча обіцяли ще три тижні тому. Мою статтю про Позичинюка теж не вмістили, бо там, бачте, багато говориться про людство, а мало про партію.

Звичайно, ці дрібні факти ще жадна підстава для "вицофання" зі співпраці і Ви, людина мудра, повинні мати перед собою їх більше, щоб зважитися на рішучі дії, скеровані на відкликання того, на що зважились були після багатьох міркувань за і проти. Я це знаю і в даному разі не беру на себе сміливости щось радити, щоб згаряча не наробити дурниць, що їх робити я взагалі схильний. Знаю, що становище МУРу здобувається тяжкими дипльоматично організаційними зусиллями, і ще дуже далеко до того часу, коли об’єднання наших інтелектуалів так зможе диктувати свою волю партійцям, як це робиться в цілому світі.

В кожному разі, я дуже розчарований тепер у різних партійних можливостях і запевняю Вас, що усякому Вашому кроці, скерованому на вивищення стану письменника, я Вас підтримаю наскільки буде сил.

Прошу привітати пані Таню, а Григ. Ол. нагадайте, що всі терміни його статті мені – минули.

З пошаною до Вас, І. Костецький, Фюрт, 18.4.1947"…

Ясно, що мені було завжди ясним. Я знав, що домовлення з Вовчуком пустослів'я, але чому не спробувати ще раз нагоду. Ті люди щойно розігралися, увійшли в моду, знайшли нагоду показати свої здібності і враз якась там з кимось там "співпраця", якої вони зовсім не потребують, бо можуть і самі дати собі раду. О, когось "підпорядкувати" – так, але "співпрацювати"? Для чого? Це було б проти ідеологічних засад усіх їх діянь, відколи вони вийшли на цю політичну арену… Ми говоримо на різних мовах і ніякі "Розмови з хоробрими" тут не поможуть.

До цих також справ стосується і лист Шереха (8.4.47), подаю його в уривках:

"Фартушок Ваш добрий (передова до "Грані" – У.С). "Грань тепер затрималася, бо друкарня завантажена великодньою торбиною ("Трибуною" У.С), а після свят обіцяють пустити її в рух. Оголошення про "ЛЗ" (Літ. обіцють пустити її в рух. Оголошення про "ЛЗ" Літ. Зош. – У. С.) я дав, але щось не видно. Як не буде в святковому числі, буду сваритися і ставити ультиматум.

Чи ж вийшло що з Вашої подорожі до Авґсб.? Чи зможемо ми стати на власні ноги і обходитися без усіх-усіх? Тарнович прислав мені листа, де кається, що мало зробив для МУРу і обіцяє зробити більше.

Говорив зі мною Лащенко – думаю, що напівофіційно. Він (вони?) обурений Вашою з'їздовою промовою, вбачає в ній занедбання держави заради літератури, дефетизм і ще деякі страшні речі. Я старався його заспокоїти, але, здається, даремно. Під кінець я запропонував йому викласти його думки для збірника МУРу, – бо краще мати дискусію в МУРі, ніж на МУР…"

Ще коментар: я переконаний, що "Грань" затримано і то назавжди і саме за той "фартушок". Про оголошення "ЛЗ" згадував вже Костецький, а щодо Лащенка, то це ще один комівояжер, з іншого табору, який має до мене претенсії, як на свою власність, з дуже наївними "державними" аспіраціями і "дефетизмом" по відношенню, очевидно, до "бандерівців", з якими він намірений воювати "по гроб жизні".

Отакі то наші, пане Уласе, справи, "виступають зо всіх боків вороги на нас", як то у тій пісні. Бандерівці, плюс мельниківці, плюс Маланюк, плюс Донцов, плюс Багряний, плюс Косач, плюс "Світання", плюс… Досить, коло замкнене. Залишається тільки чекати, що скажуть до того мої приятелі з московських володінь, уявляю, яку зграю гончих пустили вони по наших слідах… Сняться мені сни недобрі… Дуже недобрі.

До того знов ось захворіла Таня… її здоров’я тепер постійно важиться між можливо і зле. Все нерви. Приємно лишень, що пощастило мені нав’язати контакти з моїм давнім, дорогим, прекрасним другом Павлом Кроненбергом, з яким я зустрівся і зприятелювався в Бойтені на Горішньому Шлезку, куди я прибув 1927 року в ролі дезертера з польської армії. Тепер їх вигнали з їх дому і вони знаходяться десь у Вестфалені, стративши все, що вони мали. До того часу він був директором реальної гімназії міста Байтену і визначним культурним діячем Обершлезії. Не можу втриматись, щоб не подати його листа, в перекладі з німецького, до цього нотатника:

"Steinheim in Westfalien, Hospitalstr. 30.

Мій милий Уласе!

Ти не можеш собі явити, як я втішився, діставши від Тебе вістку, тож було часто я про Тебе думав і не міг позбавитись думки, що, можливо, Ти не живеш, або Тебе кудись вивезено. Але ось Ти живий, з Тобою є також Твоя люба дружина, ти можеш навіть зайнятися творчою працею і почувати під собою твердіший грунт… І я також вірю, що ті глибинні

переживання, які Ти пережив, могтимуть спричинитися до піднесення рівня Твоєї творчости так, що Ти зможеш сягнути по-над звичайність і визначеність рангу. А в Америці, або в Англії, Ти зможеш дати ряд статтей з правдивим насвітленням дійсного стану на сході…

А ми, не дивлячись на загальне нещастя і не дивлячись на те, що ми все стратили, ми все таки живемо і чуємось при здоров'ю. Життєві умови тяжкі і я до того безробітний, большевицький револьвер біля моїх грудей я мав нагоду також відчути, як також пережив можливість висилки до Сибіру, але досить помогло мені моє знання російської мови. За поляків, я був навіть паном професором у одній гімназії, викладаючи англійське, латину і математику. Це є чудо, що мені пощастило все це перейти, а тому, можливо, пощастить нам східнякам, дістати працю і хліб також і тут.

Чому я не разом з моєю родиною – розповім колись інше. Христина з прекрасним успіхом здала матуру і чекає на можливість студій медицини, а Роберт сидить ще у школі. Від нашого дорого Ґерофке не маю ніяких відомостей, як також нічого не чув про його дружину і маленького синочка. Вони обоє виїхали до Марк Бранденбургу ще перед приходом Червоної армії. Тим часом будь здоров, вітаю Твою дружину – Твій, П. Кроненберг"…

І ще одна листівка. Докія Гуменна:

"Дорогі п. Таню і п. Уласе!

Роззява – замість II книжки взяла I, тепер у Вас 2 других, а в мене 2 перших. Чи вважаєте Ви безпечним пересилати 2-гу поштою? Чи до Ульму передати, а звідти я б забрала? Від Багряного? Доїхала я дуже добре, майже ніде не чекала, тільки пересідала три рази з поїзду в поїзд. О 1-ій була вдома. Гірняки пишуть, що вони святкують в Майнц Кастелі,а по святах гастролюватимуть в околицях Штуттґарту. Я ще й досі полемізую з п. Уласом на різні теми, а Ви напевно вже і забули про ту

балаканину. Підкреслюйте олівцем мої нудоти, хочу, щоб він вилетів з мого кокону, з моєї бабки-личинки...

Щиро – Докія. Dillingen/D., Luitpold-Kaserne, Bl. 2, zim. 55".

Це стосується її машинопису "Діти Чумацького шляху", що його ми з Танею читаємо.

Дуже гарна весна. Все цвіте. Інколи випадає дощик. Навіть було загриміло, але це вже не перший грім. Ми чули його разів три перед цим.

22 квітня. Весна в розгарі, все, що може цвісти, цвіте, а сьогодні вийнятково весняно. Вигляд з нашого вікна залитий весь білим цвітом.

Рано дістали від Миколи Гайдака з Америки пакунок. Вживані речі для Тані і одяг для мене. Дістали вчора від нього ж листа. Нас там все чекають, але чи дочекаються ... Написав кілька листів і мав довшу розмову з Гр. Олександровичем з приводу випадку з Багряним. Перечитав матеріяли до "Літ. Зошиту", як звичайно багато поезії і, як звичайно, не дуже доброї.

29 квітня. Учора написав листа до литовських письменників на ім’я їх поета Пульґіса Андріушіса, який є секретарем Спілки литовських письменників з пропозицією нав’язання з ними товариського контакту і, можливо, також співробітництва.

Справді досить вітряно, яблуні цвітуть бурхливо, тож-то груші вже навіть відцвіли. У присадибних садочках наших квартир багато овочевих дерев. Їх власники живуть десь інде і вони навіть тут не показуються. Ця частина Німеччини, за всю свою історію, не переживала такого дивного часу, як це сталося тепер. До нас йшли їх армії війська, щоб зайняти наші садиби, то ж то до них прийшли армії жінок і дітей, щоб зайняти їх садиби. Цікаво, хто це там в небі робить з бідних людей блазнів?

Лист єпископа Паладія Відибіди з приводу моєї великодньої статті в "Укр. Вістях", "І друг друга обимем". Це, здається, чи не перший лист, що не містить до мене ніяких претенсій, а тільки дякує за добре слово.

Травень

3 травня. Субота. Довгий лист з Парижа від Петра Стефуранчина з приводу видання "Марії" по французьки. Переклад її зладила пані Лідія Шульгин. Стефуранчин пише:

"Переклад пані Шульгин є добрий: стиль Ваш відданий вірно, мова літературна, книжка читається з великим зацікавленням і легко. Щоб мати деяку уяву про те, як зустрінуть "Марію" французькі читачі, дав я був минулого року манускрипт до лектури кільком моїм французьким приятелям, письменникам і критикам. Усі поставились до Вашого твору з великою увагою, запевняючи мене, що книжка матиме позитивний успіх. Бажання тільки є, щоб до твору додати обширну передову, представляючи чужому читачеві сучасну українську літературу, Ваші письменницькі заслуги й літературну оцінку самого твору. Коли б це Вам не забрало багато часу, то буду Вам дуже вдячний, якщо зможете приготовити відповідні матеріяли"…

Пише, що при певних умовах "книжка може появитися на початку 1948 року". Подає і пояснює умови гонорування та радить назвати "Марію" іншою назвою, як також думає, що Андрієвський занедбав трохи справу французького видання "Волині" і додає, "що така ділянка, як література, вимагає більше дбайливости й пошани і що трактувати її легковажно не можна. Тим більше, що ім’я Ваше на заході Европи відоме (напр. у "Порівняльній літературі", яку викладають на Сорбоні, ім’я Ваше є цитоване, як великого українського письменника)"…

Просить висилати йому наші МУРівські видання та подає плян свого в-ва, у якому має вийти "Камінна душа" Хоткевича і "Захар Беркут" Франка,

його В-во має назву Editions "Aux Trois Compagnons" – 62 Rue Meslay Paris 3. Directeur: Pierre Stefuransyn"…

Написав йому таку ж довгу відповідь з різними моїми міркуваннями. Відписав також Петрову і Шерехові з приводу нашого засідання тут в Корнталі на 9-го травня.

10 травня. Вчора й сьогодні засідання правління МУРу, на якому був також присутній наш "вічний революціонер" В. Державин. Прибули також Шерех, Косач, Славутич, плюс ми з Костюком, і вийшов верховний совєт Ц. К. партії, на якому ухвалено багато справ, а в тому маніфест з приводу плянованого конгресу Об’єднаних… Не Націй, а Мистецтв… І комунікат в справі Багряного… І зреферовано лист литовського поета, секретаря Спілки литовських письменників на еміграції Пульґіса Андріушіса, який запрошує нас на з’їзд їх Спілки, що відбудеться 13 й 14 червня в Кірхгаймі… Комунікат в справі Багряного і справу литовців доручено мені… Після цього Державин залишився в Корнталі нашим гостем.

14 травня. Щойно учора від’їхав Державин. Був нашим з Танею гостем. Вперше ми мали нагоду ближче з ним познайомитись. Залишилось враження академічного схоляста типу Сковороди, деталістичного ерудита типу латиністів високих шкіл і клясичного інтелегента, пораженого богемством і дивацтвами залізного холостяка.

І одночасно творчий інтелект, за професією єгиптолог з великим залюбленням до літератури консервативного типу, в нашому випадку, прихильник неоклясицизму групи Зерова і антагоніст теорій національного стилю Шереха.

Час з ним проведений виповнений розмовами й дискусіями на ту саму тему – література. Для мене це велике джерело пізнання академічного життя Харкова, де він переважно діяв, як професор університету перед війною сорокового року. Цікаві також його погляди на життя. Він вважає, що йому непотрібні прохідки, що він добре почуває себе в своєму

робочому кабінеті при штучному світлі, не цікавиться природою взагалі, а тому коли все таки ми вийшли на прохідку за околицю міста і проходили біля поля, засіяного вівсом, який щойно почав зеленіти, я запитав Державина й Таню, що це за збіжжя, на що Таня відповіла, що це мусить бути жито, або пшениця, а Державин, який нахилившись, довго придивлявся через свої старомодні окуляри до цього феномену і остаточно вирік: – В кожному разі, це не є ані овес, ані ячмінь…

Він від'їхав від нас з почуттям дружби і ми запрошували його приїхати до нас ще колись іншим разом. Мені здавалося, що в нашому товаристві він почував себе добре і це облегчувало трохи його дуже особисто самітнє життя.

Перед-учора дістав листа від Станіслава Стронського – голови правління Спілки Польських Письменників на чужині, що має осідок в Лондоні. Одночасно з цим дістав відповідь на мого листа, якого я послав вже пару місяців тому, від польського поета Антонія Богуславського, який перебуває тепер також в Лондоні.

"2.II.47. Lt. Colonel Antoni Boguslawski. (Передаю в перекладі з польського): Шановний Колего, Ваш лист йшов до нас довго і дійшов в паруразово відкриваному і цензурованому конверті. І тому саме забарилася наша відповідь і також тому тепер користаємось не поштою, а іншою можливістю, щоби Вам відповісти.

Як це виходить з долученого тут листа Спілки польських письменників, то ця відповідь є цілковито позитивна. Від себе додам, що схвалено її на засіданні Спілки одноголосно, що є виразним доказом, що висловлені Вами думки і погляди є тотожні з нашими.

Залишається мені лишень Вам подякувати за те, що я був вибраним за посередника в цій справі. Це відповідає цілковито до мого наставлення до справи українсько-польської, про що я вже не раз висловлювався в пресі. Не можу відзвичаїтись від того, що всіх колишніх

громадян земель Речі Посполитої Польщі до часу її розбору вважаю братами. Хоча я є вроджений у Варшаві, але маю кревних у різних околицях, а свій шлюб брав під Чигирином.

Мову Вашу хоч і не вистарчально, щоб могти писати, але вистачально, щоб розуміти, навіть читати, а від біди, навіть порозумітися. Знання російського є мені частинно в цьому допомогою, а частинно перешкодою. Думка українська має для мене також свійський ритм, як і мазурок, а архитвори польські т. зв. української школи, мають для мене особливий присмак. Зрештою, знаю більше-менше всі мови слов'янські; зо всіх них робив переклади поезій. Перед теперішньою війною був чинним соколом, через що поглибив знання країн і народів слов'янських. Всюди, за вийнятком Совєтської Росії, маю приятелів.

Пишу це, щоб пообіцяти в дальшнішому розвитку мою особисту допомогу в справі нашого, дай Боже, як найближчого порозуміння. Суджу, далебі, як і Ви, що це є нашим святим обов'язком народнім і конечністю письменників. Буду робити старання, щоб до Вас приїхати, хоча це не так легко; майже так само трудно нам, як і Вам… У цьому часі я є не тільки членом правління СПП і часовим членом Англійського ПЕН-Клюбу, але також головою Союзу Журналістів Р. П. Маю, отже, можливість справжнього діяння.

Тим часом можете одверто розмовляти з доручителем наших листів. А коли б Ви особисто, міняли своє місце перебування, хотів би знати, де Вас шукати.

Писати можете однаково, як на мою власну адресу, так і на адресу вказану в листі Спілки Письменників. Найкраще передати відповідь через нашого посланця, бо це буде найскорша дорога.

На інші питання відповідає Спілка Письменників. Можу додати, що в наших спілках маємо коло 50 письменників і коло 300 журналістів, таких, які під цю пору не можуть вертатися до Польщі. З більш знаних імен

письменницьких назву таких: Вацлав Ґрубінський, Марія Кунцевічова, Гермінія Наґлерова, Станіслав Балінський, Тимон Терлецький, ред. Мєчислав Ґрудзєвський, Зиґмунт Новаковський, ред. Станіслав Мацкевіч, Мелхіор Ваньковіч, багато є також добре заповідальної молоді. В Америці перебуває Ян Лехонь і Казімєж Вєжинський, а також Віттлін. Називаю тих, що тепер до Польщі не вибираються. З політичних письменників – Станіслав Стронський.

Дуже сердечно стискаю Вашу руку з додатком колежанського поздоровлення. Прошу привітати всіх колег, які так, як і ми, думають і відчувають. Можливо дасть Бог, що "знову іменем Христовим, обновим наш тихий рай".

Щиро вам жичливий, А. Боґуславський".

Разом з цим листом, що його передав Генрик Карповіч, що перебуває тепер недалеко від нас в Цуффенгавзені, дістали ми лист Спілки польських письменників.

"26 січня 1947. Я. В. Пан Улас Самчук, Korntal bei Stuttgart, Hebichstrasse 12, USA Zone Germany. (Подаю в перекладі).

Вельми шановний пане, П. Антон Боґуславський, член Правління Спілки письменників польських на чужині, передав до відома Спілки Ваш лист з 24.12.46.

Правління Спілки письменників польських на чужині вітає з радістю звернення Вельми Шановного Пана, як голови МУРу, до з’єднання польських письменників, поділяючи цілковито погляд, що приязні стосунки між письменниками польськими і українськими, завжди є бажаною, особливо потрібні тепер і може мати тільки добрі наслідки для прокладення доріг до добрих польсько-українських стосунків.

Може бути, що зможемо повірити когось з наших на місці Вашого перебування, щоб він був там нашим представником. Наразі засилаємо наш статут і список осіб, які входять до правління нашого Об’єднання. Залучаємо також збірку книжок виданих тут на чужині за останній час…

Просимо, щоб Вельми Шановний Пан, прийняв для себе і для грона письменницького МУР дуже сердечні вислови пошани і поздоровлення. – Станіслав Стронський – голова. Склад Правління: Ст. Стронський – гол., Ст. Балінський – заст. гол., Степан Ґацкий – секр., Ант. Боґуславський, Йозеф Кірілевський, Гермінія Наґлерова, Александер Піхор, Тимон Терлецький, Стефанія Загорська, Казімєж Вєжинський (члени).

На ці два листи я написав таку відповідь:

"14.5.47. ВШановний Пан Станіслав Стронський, Лондон.

Вельмишановний Пане!

З великою приємністю стверджую одержання Вашого цінного листа з 26.11. ц.р. Негайно по його одержанню маю шану відповісти на нього.

Правління нашого об’єднання письменників у своїй діяльності має на увазі нав’язання ближчого, приязного і ділового котакту з відповідними організаціями тих наших сусідських народів, що в одинаковій, як і ми, мірі позбавлені права беззастережно і суверенно керувати життям і долею на своїй рідній землі. В першу чергу це має відноситися до братнього слов’янського народу, нашого західнього сусіда, поляків.

Політичні стосунки між нашими народами від століть носять дуже нерівний та нездоровий характер. Ми, письменники, не робимо собі ілюзій, що нам якраз дасться їх направити і довести до ідеалу, однак ми переконані, що зачати це діло треба, бо цього вимагає від нас рація нашого існування взагалі, як також час і простір, в якому знаходимось.

Нав’язання тіснішого творчого контакту між творцями духовости обох цих народів є невідкличною потребою. При першій нагоді постараємося відвідати Вас на місці Вашого осідку, можливо нам вдасться обмінятися кількома відповідними рефератами, а покищо при допомозі листування, як також обміну преси і видань, будемо утримувати таку лучність. Ділову програму я накреслив Вашому шановному колезі п. Богуславському і просив його довести її до Вашого ласкавого відома.

При цій нагоді, глибоко чуюся зобов’язаним, Вельмишановному Панові Президентові, за надіслану літературу і зі свого боку надсилаємо Вам, що маємо на поготові. Пізніше дішлемо більше. Ваші збірки поезій і всього, що ми дістали, подбаємо зреферувати нашим читачам у нашій пресі.

Іменем правління нашого об’єднання, як також своїм іменем, дякую за недіслані Ваші привітання і рівнож прошу, Вельмишановного Пана Президента, прийняти від нас для Вас і всіх Ваших колег, наше найсердечніше привітання і пошану. Щиро Вам відданий, – Улас Самчук, Голова Правління МУР.

До цього був доданий також спис членів правління МУРу…

Так само, як і ми, поляки, у своїх літературних організаціях, в більшості заступлені поетами, між якими чимало талановитих і видатних. Ми дістали кілька їх публікацій. Альманах "Swiety plomien", де друкуються Казімєж Вєжинські, Маріян Гемар, Марія Данілевічова, Стефанія Загорска, Станіслав Стронські, Анджей Поміян і інші знані імена. Ми дістали збірки поезій Антона Богуславського "Kurant", Яна Ростворовського "Lata Londynskie" (Літа Лондонські) з рядом інших публікацій, що уможливило нам мати уявлення про настрої й гаразди їх емігрантського Парнасу, до речі подібного, в моральному відношенню, до нас самих, з побажанням:

Ach, nie musi byc Polska od morza do morza.

Musi byc sprawiedliwa i musi byc Boza. –

як це думає Гемар у своєму вірші "Wola Polski".

18 травня. Цього мені ще не хватало. Знов обізвався мій норовистий шлунок, якого я пару тижнів намагався замовчувати, але, здається, що далі прийдеться не лише говорити, але й кричати. Повертається мій давній непроханий гість пан катар, який жирує на моїх нервах.

Пишу промову до конгресу Об’єднаних Мистецтв і не розумію, чому Костецький, який мав повідомити мене про час і місце цієї події, не обзивається. "20 травня буде конгрес ОМ. Ваша доповідь стоїть першою. Будуть спеціяльні запрошення", писав він ще 5-го травня. Де ті запрошення?

22 травня. Купа листів, а в тому і від Костецького, але не запрошення ОМ, а метелиця нарікань зі заявою, що він… виходить з МУРу. Як вам таке подобається? Найвірніший його апостол, первородний син, комівояжер і трубадур цих трьох літер і… виходить. І з приводу чого? "Хоч як мені це прикро, але мушу Вас сповістити про те, що я наважився на категоричний крок: вихід з МУРу. Причиною – ухвала Правління про Феденка"… "справа прийняття Феденка до МУРу була для мене абсолютним ударом. Для мене це страшна катастрофа… після якої участь у праці цієї організації для мене втрачає всякий глузд. З огляду на те, що рішення перейшло абсолютною більшістю голосів і його відкликати вже не можна, я наважився на вихід з МУРу. Додаю тут заяву"… – пише він у своєму посланії.

Не беру цього поважно, але що станеться з ОМ, якого Костецький є організатором? Про це він вже не згадує.

Учора їздили з Григорієм Олександровичем до Ульму на побачення з єпископом Української Євангельської Церкви в Канаді Василем Кузівим. Дуже можливо, що я зверну свої шляхи на виїзд в напрямку Канади…

31 травня. Хворію. Поважно хворію. Учора ходив на пересвітлення до лічниці, не знаю ще вислідів, маю з’явитися там ще раз і, здається, мені трохи покращало. Пече "під ложечкою", дуже мені знана справа, яка заважає працювати, а тут того все більше і більше набирається. Ось працюю над "Марією" з приводу її перекладу… Я, грішним ділом, побоююсь того мого шлунку, щоб було часом не перекинулось це у щось гірше. Дістав серію листів і стримуюсь відповідати. Заборонено мені хвилюватись, а як тут не хвилюватись? Тількищо віддав Гр. Олександровичу матеріял для "Л.З."… Дістав телеграму, що до нас знов приїжджає Державин. Завтра наші Зелені свята. Спека.

Червень

2 червня. От і улюблений мій місяць червень. І спека. Дуже потрібно дощу. Поволі хворію. Учора довші розмови, переважно легкі суперечки з Державиним. Минули, чи краще минають, Зелені свята. Були у нас люди і ми були в людей. Сьогодні ніби мені покращало, рано ходив до лісу, а опісля лежав. Лист від Мухина.

3 червня. Зі шлунком трохи направду покращало, не знаю, як на довго. Спека триває… Дуже потрібно дощу. Від’їхав Державин.

7 червня. Знов побував в лічниці. Висліди пересвітлення і досліди виявили гострий, хронічний катар, але улькусу не знайшли і бодай це добре. Потрібно відповідної харчової дієти і спокою. Того і другого в просторі мого діяння не існує.

Таня поїхала до Ульму, тому я весь день сам. М. Селешко переслав мені відпис листа Олекси Бойкова з Парижа, в якому мені присвячено кілька рядків:

"Тому і прошу Вас негайно зв’язатися з п. Самчуком й порадити йому від мене, щира й дружня моя порада, щоб негайно подав мою адресу (поштової скриньки, яку прошу подати йому докладну адресу), пишучи

на картці, бо так швидше доходить, себто щоб подав дані свої (день, місяць, рік, місцевість уродження й те саме своєї дружини), а також свою теперішню адресу.

Цього мені доконче треба і то якнайшвидше, бо роблю старання, щоб його забрали наші в Канаду, де він матиме велику змогу працювати літературно й буде матеріяльно забезпечений, йому треба закинути думку, що він зможе легко переїхати до Америки і там знайти можливості для літературної праці. Можливості для його праці є в Канаді, це я ліпше знаю, ніж він (хай за це не ображається) й тому треба спішити"…

Дякую. Мій старий друг, ще з Парижа тридцятих років, Бойків, можливо має рацію. Канада. Це моя мета. Домінія його Королівської Величности короля Великої Британії і імператора Індії та всіх заморських володінь. Тому "треба спішити". Люблю багато простору і багато озер. Ще в Празі, читав про Канаду прекрасну повість в багатьох частинах авторки Мацо де ля Рош під заголовком "Ялна", яке вони вимовляють "Джална". Це десь там діється біля Торонта в провінції Онтаріо. Нічого не мав би проти й собі туди потрапити.

Тим часом я вийнятково знесилений, зневірений, затроєний песимізмом, дарма що всім довкруги розкидаюся зовсім безплатно і щедро всілякими дарами оптимізму.

Таня намагається тримати в шорах мій шлунок, вишукує всілякі дієтні харчі, але тут з цим не дуже надійно з нашими американськими консервами… До того, диви, рознеслася чутка, що нас мають кудись перевезти, до якихось, мабуть, огидних казарм, а це мене вб’є остаточно. З цих самих причин не зможу поїхати на з’їзд литовських письменників, що має оце невдовзі відбутися. Лишень написав їм привітального листа.

10 червня. За два тижні маємо залишити цю оселю і пересипатись до табору в Цуффенгавзені. Не можу працювати без перерви, довше сидіння спричиняє болі, час до часу мушу прилягати, але як тут влежати? Оформлюю для перекладу "Марію", роблю хроніку для "ЛЗ" і пишу листи. О, ті листи. Вони заприсягнулися мене вбити.

14 червня. Літо біжить, і біжить, і біжить. Мов шалене біжить. Мій дорогий червень. Місяць соковитої зелені, запашного квітіння, фіялкових днів, оксамітових ночей. Нічого, поза цим, не варте уваги, хворію, бурчливо готуємось до виїзду… Зрештою, власники цих гарних будиночків, що ми їх так безоглядно окупували, мають також якесь право на мирне життя. Війна ж скінчилася.

17 червня. І разом повінь розмов про війну, хоча в дійсності, це вже тільки розмови. Війна слів, ораторій, нервів, її генеральні штаби – Москва – Вашінгтон, Схід і Захід, Комунізм – Капіталізм. Бідна, розторощена Европа потрапила пробі в перехресний вогонь цих пристрастей і не знає, до якої діри їй сховатися. І сама винна. Це вона, разом з потрібними речами, як хоч би порошок для прання, нафабрикувала тих різних ізмів, які до мозку костей отруїли життя людське.

А ми все лиш чекаємо. Тепер на переїзд до казарм. У нашій пресі багато розмов про українсько-польське злагіднення і, здається, навіть наші власні партійні коломийки набирають лагіднішого тону. Побачимо.

Учора знов написав купу листів. Маю листи від Олекси Ізарського, Олекси Сацюка, Святозара Драгоманова, Василя Дубровського, Олега Штуля, Богдана Гошовського, Арсена Шумовського, Олекси Смотрича, Василя Софронова-Левицького і багатьох, багатьох знайомих і незнайомих земляків.

Познайомився з німецьким письменником Вільгельмом Шльоцом, який живе недалеко від нас у Вайлім Дорф-і, до якого інколи заходжу порозмовляти і який дарував мені новелю "Spatsommer" – Eine Novelle in

Briefen. (Пізнє літо – Новеля в листах), філософська поезія в прозі, дуже прикметна форма вислову німецьких письменників. Автор десяти інших книг – поезії й прози, з моїм іменем познайомився зі статті Освальда Бурґгарта (Юрія Клена), вміщеній у збірнику "Ост-Европеїше Літератур", якого він знайшов у одного свого знайомого.

Учора також навідали нас Ебергард Гартманн з дружиною Гільдеґард і Ґеорґ Ремме з дружиною Едіт зі Штуттґарту… Старі знайомі часів Рівного – Гартман по праці в Німецькій Пресовій Агенції, а Ремме, тоді офіцер зі штабу головного командування для України на становищі керівника культурно-освітнього відділу, який бував у нас гостем. Багато розмов, багато згадок. Вони проходять тепер певну "очищувальну" комісію аліянтів, але їм нічого злого не загрожує, бо обидва вони не належали до органів з якими будь злочинними завданнями… Приємні, високого рівня культури люди, з якими варто і корисно розмовляти на теми наших днів Апокаліпси європейської… Це відводить також мене від наших щоденних справ таборів і МУРівських коломийок.

21 червня. Ось-ось і прощай Корнтал. Не можу звикнути до цієї думки. І не можу збагнути, що тепер діється у світі. Американський конгрес схвалює величезні суми долярів для злагіднення нужди й комунізму. У Вашінгтоні все ще вірять, що комунізм, як і воші, наслідок нужди господарської і, можливо, частинно воно й так, але справа одного такого Lend-Lease-у, або одної такої Ялти, додала йому більше потужности, ніж пролетаріят всього світу і її не загоїти тепер ніякими мільярдами ніякого "Пляну Маршала". Світовий комунізм в поході на всіх фронтах, його "генералісімус" в зеніті могутности, його зухвалість в зеніті нахабности і Вашінгтонові це буде коштувати, як не повною капітуляцією з його первостепенних світових позицій, то в кожному разі величезних жертв життя і майна протягом довгих майбутніх років.

24 червня. Учора ми з Танею гостились у Реммів, які живуть з їх матір’ю і малою дочкою у великому, дуже пошкодженому бомбами будинку. За професією Ремме журналіст і з ним цікаво говорити на теми історіософії наших днів. Він песиміст. Він думає, що коли англо-сакси і

германи випустять з рук керівництво справ Европи, її культурі прийде кінець. Франції вже ніколи не прийти до слова в рішеннях цих проблем, а Росія це Сибір. А щодо Лондону – його імперіяльні дні почислені, він стане другим Римом часів занепаду, то ж то Вашінґтон стане засиллям ірляндців, жидів, слов’ян, африканців, а це значить перехід стейтів на становище "банановых республік" з вічними револьтами, або диктатурою якого небудь Аль Капоне. Латинці, слов’яни й жиди – цікавий людський тип, але в його природі переважає не раціо, а кредо.

Цікаво, чому ті самі англо-сакси і германи так легко і так скоро здають свої позиції? На це, казав Ремме, нема відповіді. Це раси не провідництва, а шукання, винахідництва, будівництва. Маленька горстка людей юдео-ізраїльська, яка не може похвалитися винаходом хоч би звичайної голки, дала людству більше провідників, ніж велика раса Ґете й Шекспіра взяті разом. Ми дали світові друкарський станок, швейну машину, телефон, авто, Ф-2, а вони Христа, апостола Павла, Маркса, Троцького, Біблію. На цьому ґрунті і постав наш конфлікт з ними. Ми збунтувалися проти їх засилля і були звержені до преісподньої. Як можна бунтуватися проти книги, на яку присягають президенти ЗСА, або книги, яка гарантує спасіння людства майбутнього. Біблія й "Капітал", не те саме, що "Майн камф"… Нам не хватає універсальности… І, можливо, звичайної наївности.

А щодо слов’ян… Евентуально московітів… Це шахматисти. І лобно-віруючі. Для них завжди світитиме якесь "сонце Кремля". Бачили, як вони зашахматали Рузвельта? Перемогли Японію? Або встановили свій прапор на руїнах райстаґу. Англо-сакси розгромили, а московіти побідили.

В такому, приблизно, сенсі велися наші розмови. Бувало в Рівному, коли Ремме носив уніформу гавптмана і керував справами культури генерального штабу, його розмови звучали інакше і було повчально збагнути цю метаморфозу. Мені здається, що справжній Ремме був не тоді, а тепер, бо це, здається, Ґете мав сказати про "віддану німецьку націю, яка почуває себе лиш тоді величною, коли програє все, що її звеличує".

Навідала нас славна громадська діячка і голова Союзу Українок, Ірена Павликовська. Мені доводилось багато про неї чути й читати, але не довелось познайомитись з нею особисто. Високого росту, постава матрони, приємна усмішка і враження ділової, раціональної, характерної людини міністеріяльного розміру, яку б я охоче бачив на становищі політичного проводу. Мені інколи здається, що наші жінки потраплять характерніше і систематичніше думати, ніж ми чоловіки, якщо не в їх масі, то в окремих їх представницях. Може це й правда, що передісторичні наші роди управлялися матріярхами, як це дехто думає. Ми дуже добре і цікаво розмовляли – МУР, партії, жіноцтво. Мені, між іншим, припало чимало з приводу цього, компліментів, але я відплатився своїй гості тією ж валютою. Від неї ми також довідались, що управління над нашими таборами переймає нова допомогова організація з назвою IPO. International Refugee Organization.

І добре. Наполовину просякнута совєтською агентурою УНРРА відходить.

У нашій оселі спокій, у робітні, де виробляють гуцульську різьбу, співають хлопці, по садочках сидять гуртами жінки і діти.

27 червня. Спека триває. В оселі рух. У понеділок 30-го червня кінець нашої ідилії на приватних мешканнях. "Гайда в казарми, гайда в неволю", як казав Шевченко. Люди пакують своє вбоге майно.

28 червня. Рух, спека, пакуємось. На мені весь день мокра від поту сорочка. Зрання відвіз до знайомих німців дещо з речей. Листи від Мухина, Шереха і з Ню Йорку від "Свободи". Мухин пише мало не що-дня, а сьогодні турбується деякою літ. хронікою, яку я не зміг використати в "Літ. Зошиті" і подає мені адресу російського письменника Бориса Зайцева, який є головою Союза русских писателей на еміграції і якому я хочу написати також листа з пропозицією взаємних контактів.

Від Шереха не лист, а ціла папка листів, з такою передмовою:

"Мюнхен, 26.6.47. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Тут прийшла чутка, що Корнталь ліквідують. Тому я не писав Вам. Але від Вас нічого не чути, а вже багато всіляких подій поставалося, тому й ризикую писати. Отже, спершу новини.

Від Дивнича прийшов лист, де він пише, що сам не знає, що з ним у Німеччині робилося, що він поводився супроти мене по свинськи і що він в усьому кається. "Арка" перше число, вже готова і цими днями вилізе в світ. Перше число дуже невдале, сподіваюся, що від третього буде краще. Покищо посилаю Вам відбитку Вашої передмови. А це для того, щоб нагадати, що нема ще від Вас передової статті для четвертого збірника. Тим часом він уже весь готовий, бракує тільки Вашої статті і кусочка хроніки. Тому благаю прислати статтю якнайскорше.

Мій приятель Д. (Державин) заслуговує на окремий абзац. Черговий коник його посилаю Вам. Я спершу страшно розізлився і написав йому відповідь, яку теж надсилаю і Вам. Потім прохолов і написав другу відповідь, яку теж надсилаю Вам. Потім прохолов ще більше і рішив, що взагалі не варт витрачати марку й коверту і нема чого відповідати. Таким чином посланіє сіє лишилося без відповіді. Зустрів його на науковій сесії в Міттенвальді, але не був удостоєний ні розмовою, ні навіть вітанням, а щоб одержати гонорар, до мене делеговано Оксаненка. Не пригадую чи писав я Вам, що під час їхніх ґастролів у мюнхенському комітеті прилюдно заявлено, що Шерех – просто шарлатан.

Абзац інший. Косач просить хоч півтораста-двісті марок. Моя хата з краю, я про це тільки повідомляю. У "Торбині" Глобенко (той що його стаття Вам сподобалась) робить чуда: Пеленського й Нижанківського вже вигнав, тримає всіх у страху і рішуче кладе кінець лінії на блискуче відокремлення. Він таки в протилежність своїм попередникам порядна й культурна людина.

МУРівську дитячу секцію я пропонував Гошовському ще торік, але він плачеться, що у них власне нема письменників МУРівського рівня, а треба б, або всіх узяти ін корпоре, або всіх відкинути. Чи були на литовцях і які з того наслідки? Я 2-3 липня, імовірно, буду на з'їзді науковців в Ульмі. Може й Ви будете? До речі, чому нічого не чути про "Літ. Зошит"? Чи він буде систематично виходити подвійними числами? Купчинського я бачив. Він "розчарований" в українцях і заявив, що писатиме хібащо по-англійськи.

Від Костецького посилаю оповідання до "ЛЗ", хоч воно мені й не надто. Жуйка сартризму. Кінчаю писати велику статтю про Косачевого "Енея", за яку Ви будете на мене сердитися. А як там наші твори: Ваша друга частина "Шеремета" і мої візитівки? Від темпів нашого друку можна збожеволіти.

Конференцію, мабуть, доведеться робити аж у вересні, то може Ви свою драму встигнете зробити? Бо тут ціла біда виходить: читати драми зголосилися самі представники нашого "болота", а з генералів – ніхто. І буде скандал. Рятуйте, Уласе Олексійовичу!

Печатки вийшли знамениті, але з квитком Дмитренко зволікає. Риндик дуже просить тим часом прислати йому посвідку з печаткою про те, що він – письменник і не підлягає через те обов'язкові праці при таборі, бувши вже зайнятий належною кількістю робочих годин. Я обіцяв йому попросити Вас надіслати йому таку посвідку. Пришліть її мені, або йому прямо на адресу: Міттенвальд, Ґебірґс-йеґерказерне, Адм. бл. 123.

Отже кінчаючи: чекаю дуже на статтю (чув до речі, що конгрес ОМ має бути 7 чи 9 липня, але не певний. Місцем називали Берхтесґаден). Крім того, прошу підштовхнути Гр. Ол., щоб уже здавали друге число альманаху в друк, бо при Прометейських темпах друкування (Це видавництво треба було б назвати не "Прометей", а "Сізіф") справа і так розтягається до зими. Чи покінчили Ви вже з Вашим ґастритом?

Привіт Т. Ф., щиро Ваш – Ю. Шерех".

Як його покінчити з ґастритом, коли ось більше і більше отруї на його рани. Коли б я писав день і ніч без перерви, той і тоді я не зміг би виконати всієї писанини, що мені підсувають. "Марія", "ЛЗ", Передовиці до збірників, драма, листи. Отже, як треба було сподіватися, з журналу "Грань" вийшов "пшик", а на її місце появляється "Арка". Глобенко писав, що в "Трибуні" він намагається зробити якийсь лад, там тепер працюють і Костецький, і Петров, кличуть і мене. Свого часу редакція звернулася до мене за фото-знімкою для газети, але я не хотів і так роззлобленого Багряного ще більше роззлоблювати, а тому відмовився дати їм таку знімку.

А щодо Державина плюс Ко – відома справа, новий протест, якого я не думаю навіть читати і дивуюся, що Шерех відписав їм з приводу цього аж дві відповіді.

А від "Свободи" з Джерзей Сіті в Ню Джерзі, лист підписаний Л. Мишугою в справі поміщення у їх газеті якоїсь більшої моєї речі. Пишуть, що мали на увазі зробити, бо одержали на це від якогось там "бізнесмена" суму 500 долярів, але не одержали від мене відповіді (я їм писав, але лист, мабуть, застряг у Мацькова), тепер ця справа не актуальна, бо їх фінансова ситуація змінилася. Але просять писати до них далі, робити їм певні конкретні пропозиції…

29 червня. Тим часом ось завтра виїжджаємо і прощай Корнталь! І як тут щось думати і щось писати. Залишаємо місце, де жилось нам більш-менш по людськи. 17-го липня м.р. ми прибули сюди, прожили тут понад десять місяців і далі…

Востаннє покупався в порядній ванні, вже все спаковане, досить напрацювався… Спека не попускає, час до часу зривається вітер, інколи з-за обрію появляються хмари, але дуже скоро вони знов зникають. В оселі тихо й сонно, мабуть всі вже спаковані і чекають завтрого.

Кінчається також мій улюблений червень… Ми далі на бездоріжжю, десь там в Парижі таємне засідання Бевіна – Бідо – Молотова, кажуть – дуже важливе.

Цуффенгаузен біля Штуттґарту

Венера, як правдива мати,

Для сина рада все оддати,

З Вулканом рада в кузні жить.

І. Котляревський, "Енеїда".

30 червня. Понеділок. Табір під горбиком з краєвидом на долину міста Цуффенгаузену в новеньких казармах, побудованих перед війною і не заторкнутих її перипетіями. Покинули Корнталь о десятій годині ранку, прибули сюди перед одинадцятою, примістили нас у казармі – брудні, обдерті кімнати, люди мешкають гуртами. Нас з Танею примістили в окремій і навіть досить чистій кімнаті на третьому поверсі, число 21 4-го бльоку з прекрасним краєвидом на широку долину і далекий, в синяві протилежний її бік.

Одразу нас відвідали різні люди, а в тому і Маруся Куниця, яка тут також появилася… Не маємо ще де варити і навіть де нагріти чаю, але Таня каже, що в щасливому Совєтському Союзі, навіть у самій Москві, люди тішаться, коли можуть мати хоч таке мешкання для цілої родини. Що то чекає нас на цьому місці? Боже, поможи!

Липень

6 липня. Дні втікають, все ще не можу помиритися з таборовим життям – вічний ярмарок з каруселею. За цей час я побував в Ульмі (2-3 липня) на з’їзді науковців. Жалію, що не можу приділити більше уваги

справі наших науковців, просто за браком часу, як також дуже побіжно приходиться збувати справи студентські, пластові, журналістів… На з’їзді науковців міг побути тільки на одному їх засіданні, скласти від МУРу привітання і бігти далі. Безліч розмов з Шерехом про МУРівські гаразди і ледве встиг побувати на концерті Нестора Городовенка. Ночував у Багряних, щоб на другий день спішити до Цуффенгавзену, де чекає на мене купа писанини і невлаштована кімната.

Неділя. Уночі був дощ і похолодніло. Писав статті для "Вістей" і "Трибуни"… На щастя мене трохи звільнила моя хвороба. Маємо намір відвідати Гартманів, які живуть в Кальтенталі на другому боці Штуттґарту, вулиця Гірзауер 14.

13 липня. Учора, по другій годині полудня, повернувся з Авґсбургу. Побував на з’їзді литовських письменників, що його було перенесено з минулого місяця, на 11 цього місяця. Після богослуження в костелі, його відкриття, відбулося о годині 9-ій короткою промовою голови їх Об’єднання Статиса Сантвараса. Реферати професорів літератури Пранаса Скардзіуса і Вінкаса Маціунаса. Я, розуміється, не міг з того нічого довідатись, лишень мені трохи перекладав щось німецькою мовою пан Сантварас, з яким ми разом сиділи. Також в німецькій мові я зложив їм привітання від МУРу і дістав багато оплесків. Після першого засідання, в костелі св. Антонія, відбувся спільний обід, де я дістав окреме привітання і познайомився з багатьома їх літераторами, імена яких не зміг запам’ятати.

І хоча між нами великою перешкодою є наші мови, яких ми не можемо розуміти взаємно, але й таке зовнішнє, німе знайомство має для нас велике значення. Нас єднає наша спільна політична недоля і навіть наша минувшина часів Литовсько-Руської доби, коли їх окупація наших земель спричинилася до русифікації їх культури цілком добровільно, тож то за час окупації їх Московією, їх культура відрусифікувалася і стала знову твердо литовською.

Ночував дві ночі у земляка з часів Праги Мирослава Григоріїва, який зайнятий тепер виданням пластового журналу, мав намір їхати до Берхтесґадену на з’їзд Об’єднаних мистецтв, чекав на запрошення, такого не дочекався не дивлячись на те, що на програмі з’їзду зазначено мій реферат, порядно на них розсердився і поїхав додому… Де вже чекало і моє запрошення на 12 і 13 липня, що вже було для мене пізно. Я лиш відкликав телеграфічно нашу там присутність і на цьому скінчилося.

Також на ці самі дні я мав запрошення на з’їзд Союзу українських журналістів, з якого також не міг скористатися і також з причин тих самих. Запізно. Zu spat.

20 липня. Але все таки з’їзд ОМ відбувався, моя телеграма не встигла йому перешкодити і ось перед мною лист Юрія Володимировича:

"Мюнхен, 14.7.47. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Вчора ввечорі я повернувся з конгресу мистців і посилаю Вам короткий звіт. З’їзд провадив Блавацький. Від ОУМ [Об’єднання українських музик – У.С.], читав доповідь Витвицький – про потребу мистцям бути добрими громадянами і мати незаплямовану біографію. Це було трошки загально-відомої істини, трошки моралі. Потім Козак читав від малярів – кілька критичних слів, щоб не захоплюватися самими собою. Потім Костецький щось дуже довго говорив від ОМУСу (театралів), але я вже не слухав, бо вже було видно, що Ви не приїдете, і треба було щось виголосити від МУРу.

У своїй імпровізації я поставив дві проблеми: влада мертвого над живим у нашому еміграційному житті і стосунки між мистцем і добою в наш час. Було пошите на живу нитку, але люди плескали більше, ніж попередникам. Потім було обговорювання – таке, як звичайно в нас буває: про все на світі, аж до приділу цигарок мистцям, поле вияву ображених амбіцій, трошки проблем, але мало, зате безліч порожніх слів.

Потім Блавацький читав проект статуту і його приймали при постійних запереченнях і протестах Шаяна.

За статутом конгрес вибирає президента ОМ і його заступника і затверджує визначених окремими об’єднаннями представників до Ради по два від кожного. Я виїхав, покинувши всю цю музику, сказавши Витвицькому й Славутичеві, щоб вони висували від МУРу на президента Вас, на заступника – Блавацького, а в раду – Косача і Білецького. Мусів узяти на себе цю сміліcть, бо інакше б уся справа пропала.

Правда, не знаю, чи дійшло до виборів, бо Шаян увесь час вимагав, щоб виборів не було, бо, мовляв, мало людей від МУРу (такий патріот МУРу). Проте, може він втихомирився після мого від’їзду, бо, мабуть, найбільше репетував з побоювань, щоб мене не вибрали кудинебудь. Членів муру було 13. Шлимкевич, Грицай, Гарасевич, Керницький, Левицький, Косач, Костецький, Славутич, Орест, Шаян, Людмила Коваленко, Гординський і я.

Привозив Вам матеріял усього "МУР" – 4, гадавши, що Ви його передасте Гр. Ол. Бракує тільки Вашої статті і хроніки – хроніки через Степаненка, бо треба протоколів нашого з’їзду. Де він тепер? Якщо побачите його, то скажіть йому, будь ласка, а мені пришліть його нову адресу. Також дуже прошу прискорити присилку Вашої статті.

Державин умістив байку про мене в "Комарі". Якщо я мовчав поки вона була гектографована, то більше мовчати не збираюся. Надсилаю Вам офіційну заяву і прошу цю справу розглянути.

Дуже шкода, що Ви не були на конгресі, він набрав би зовсім іншого характеру. Голодна дієта, що була там запроваджена, була б дуже корисна для Вашої хвороби. Та вже пропало. Привіт Т. Ф. Ваш, Ю. Шерех. П.С. Ще дві справи: Риндик просив посвідку, що він працює, як письменник повний робочий день і не мусить бути використовуваний на інші роботи для таборової управи. Я про це Вам писав, але він знов пише,

що не одержав і що справа дуже пильна. Будь ласка вишліть йому на адресу: Міттенвальд, Ґебірґйеґерказерне, Адм. Бльок 123. Друге: Гл. Східний прислав з Парижа заяву до МУРу. Коваленко просить Вас написати рецензію на його книжку для неї"…

І до цього заява з приводу наклепницької байки Державина на Шереха з вимовною назвою "Господар і Свиня" підписана "Солітер", у якій інсинується Шерехові ("Шелест"), ніби той пише рецензії з матеріяльних інтересів. "Одно з двох: або це обвинувачення відповідає дійсності, і тоді мені не місце в МУРі і в літературній критиці взагалі, або – це нахабний наклеп і в МУРі не місце його авторові".

Це зрозуміло. Але не зрозуміло, як може людина з освітою університету і титулом професора, вдаватися до таких засобів "боротьби" зі своїм колегою. Шерех просить "щось з цим зробити"… Але що, але як? Це питання етики, моралі, рівня культури. Не мені цим займатися. Найкраще, щоб вони самі знайшли якийсь з цього, гідний їх професорства, вихід.

Довідуюсь, що на конгресі ОМ (що за величність!) вибрано таки "президента" і ця честь, без моєї згоди, припала мені. З двох кандидатів – Блавацького і мене, я дістав 39 голосів, Блавацький 17. Я негайно виїхав до Авґсбургу і Мюнхену, щоб цю заплутану справу вияснити. У Авґсбурзі Славутич пояснив, що вони там на мене чекали, не розуміли чому я не з’явився, ніякої телеграми не одержали і виходили з положення, як могли. Запізно вислані запрошення – справа Костецького і ніхто не знає, чому так сталося.

У Мюнхені я накинувся спочатку на Костецького, опісля на Шереха. Обидва запевняли, що в цьому ніякої злої волі не було, лиш звичайний хаос упорядчиків. Я зчинив лемент, ніякого такого президентства не приймаю, не маю для цього ані часу, ані настрою, ані потреби, але, як завжди в таких випадках, мене зраджував характер, виступали на кін докази й агументи, що це необхідне, що треба погодитися, піддавалось

меду, що ніхто інший не зможе замінити цієї гідности і я воленс-ноленс підносив руки і здавався. Можливо, що воно й справді потрібне.

Хоча я мав нагоду, особливо тут у Мюнхені, переконатися, що мої зусилля примирити громадянство дають наслідки. Раз-у-раз зустрічав людей, які схвалюють філософію і мою тактику дії і навіть сама, її величність "Українська трибуна", погодилася на деякі компроміси зі мною і її роблять тепер не самі лиш "блискучо-відокремленці", але й нормальні люди.

29 липня. Ми з Танею все збираємось і збираємось виїхати в гори Берхтесґадену і ніяк не маємо щастя. А відпочинку потребую вельми. Багато нервуюся, а це шкодить на шлунок. Появилась дурненька статейка у маленькому журнальчику "На сторожі"(!), з вирвою бляшано-ура-патріотизму, скерована проти мене і мої нерви вже бунтуються. А чого? А може й справді я потребую ще повчитися дечого від інших? При чому тут нерви?

Тим більше, що ось і інша точка бачення нашого діла: лист від Президії загального студентського з'їзду до нашого правління.

"Українське студентство, якому дорогі досягнення української культури, устами своїх делегатів доручило Президії загального з'їзду об'єднаного студентства вітати наших робітників пера та їх мистецьку централю.

Студентство радіє, що "Золота Брама" стає синонімом поважних досягнень майстрів слова й бажає, щоб гасло боротьби за велику літературу скоро здійснилось. Книги наших письменників стануть тоді творчим цементом для нашої спільноти й причиняться до загоювання ран непорозумінь, задразнень. А саме – єдности української спільноти бажає українське студентство найбільше, зокрема в хвилині, як само дало воно доказ, що зуміло побороти в своїх рядах дух незгоди й руїни.

За Президію З’їзду – Д-р Володимир Янів – предсідник. Євген Пизюр – заступник, Матей Гута – заступник, Олекса Горбач – секретар, Марта Калитовська – секретарка, Петро Стерчо – секретар. За згідність: Олекса Горбач – секретар ЦЕСУС-у".

Отже, горі серця! Хай живе МУР, хай живе ЦЕСУС! І Велика література! І єдність української спільноти! До речі, передмова до першого числа нашого журналу "Арка", під редакцією В. Шереха, цілковито солідаризується з думкою президії загального студентського з’їзду.

Побував я знов в американському консуляті, вони там тепер почали шукати за мною інших гріхів, на цей раз… комунізму. Їм треба б наперед пошукати у своїй голові третьої клепки. Цікаво, хто їм таке сугерує? Казали, що вони хотіли б познайомитись з моїми творами, а тому вони збираються одного разу мене відвідати. Я сказав – дуже прошу і ми розійшлись приязно, але чи поїдемо ми до Америки – питання відкрите.

Серпень

5 серпня. Берхтесґаден. Гори. Свіже повітря. Місце осідку покійного Гітлера з його знаменним "Берґгофом", що лежить тепер в руїнах. Прибули сюди ми з Танею ще 31 липня на відпочинок і поселили нас у шкільній будові табору. Головними нашими опікунами є Маруся і Павло Кукурузи, – давні мої, прекрасні друзі часів Ужгороду тридцятих років. Зустрічався з Едвардом Козаком, Катрею Гриневичовою, Остапом Грицаєм, Олегом Штулем, Сергієм Литвиненком, Іваном Керницьким і чисельними іншими друзями, яких у цьому таборі повно. Тут зібрано сливе весь наш Львів. Комендантом табору є Глодишовський, як і скрізь, так і тут боротьба, – бандерівці проти решти. Нас прийняли невиразно, більш-менш прихильно.

У неділю 3 серпня побували ми у Бад Ногайм і слухали в місцевому костелі концерт симфонічної оркестри (твори Баха) і український хор під

орудою М. Антоновича (ораторія Бортнянського). Учора їздили з Танею на Кеніґзее, на півострів Бартольоме з його цікавою, самітною каплицею… Своєрідна альпійська природа з настроєм чарівного, казкового надсвіту. Щось біля двох годин пливли корабликом здовж побережжя, на якому в різних місцях буря повиривала з корінням дерева. На кораблі було багато жидів і один з них, дуже метушливий, весь час щось зауважував: – Попач, попач… Як оні повицьонґалі те джева з коженями, – гомонів він по польськи. А коли провідник пояснював висоту гори, що вона має понад дві тисячі метрів, той невдоволено протестував: – Цо он нам оповяда. Она нєма вєнцей, як осємсет метрув. – Йому хтось зауважив, що гори міряють від рівня води моря, на що той відповів… – А я цо? Од їх вєшху? – Це звучало справді, як жидівський анекдот.

Тут також ми пережили раптову гірську бурю, назад йшли шість кілометрів пішки, бо буря зіпсула електричні проводи линвової дороги. На щастя, дорога весь час йшла вниз, дуже гарні околиці, ми повернулися втомлені, але відсвіжені. Шкода, що нема чого доброго поїсти, таборова кухня досить скромна, а апетити бурхливі. Учора вечером побували у Литвиненків, де нас частували добрим гірським пстругом.

7 серпня. Були на водоспаді Вімберклянґ в товаристві деяких наших таборян. Скелі, гори і бистра, синьо-зелена течія води. Таня в таких випадках намагається бути далі від течії… Рвучка, сильна стихія вложена в граніт плянети.

Думалось, що тут я відпочину від різних наших мурівських справ. Не вийшло. Нас знайшов лист Л. Білецького, в якому він пояснює, що не Блавацький завинив у тому, що мене не було вчасно повідомлено про конгрес ОМ, а він сам, бо це йому було доручено мене повідомити, що він, за різними шкільними справами забув вчасно це зробити. Вибачаю. Все це вже забулось… А також лист від Гартмана, що для нас прийшла посилка з Америки. Тепер наша пошта йде на адресу Гартмана.

Мав довшу розмову з О. Штулем на тему МУРу. Як і всі партійні люди, він проти МУРу. Доказує, що там багато антилітературних елементів, які можуть літературі тільки пошкодити. Він листується з Маланюком.

13 серпня. Від 10 серпня ми знов "вдома"… Застали купу пошти і купу роботи. Напередодні нашого виїзду з Берхтенгаґену, Культурно-Мистецьке Угрупування, яким відає О. Грицай, улаштувало нам "зустріч з громадянством". Вітаючи мене, О. Грицай вжив такого пікулярного виразу: – "вітаємо вас – нашого другого Франка"… Це в його стилі. Було сказано взагалі багато гарних слів, дуже милими були Кукурузи, у яких ми прожили кілька останніх днів.

У нашому таборі гастролює театр Блавацького, всі його постановки ми вже бачили. Учора ми з Танею їздили до Корнталю навідати наших кумів Костюків. Вони святкували день народження Раї і Тодя. Костюки, Нитченки і ще кілька родин, позбавлені опіки УНРРИ в наслідок відомої "чистки" і вони залишились жити на приватному мешкані з німецькими харчовими картками…

15 серпня. Учора прийшла сумна вістка, що у Вайгенґені, в санаторії для турбекульозних, помер мій добрий, дорогий приятель маляр Микола Жеваго. Ми з ним познайомились і заприязнились за останніх місяців існування Третього Райху, за великого бомбардування, у селі Тавбаху біля Ваймару в Тюрингії. Багато провели з ним часу в цікавих, приємних розмовах. Ще дуже молодий (нар. 1907), талановитий пейзажист, побутовець, портретист, ілюстратор ("Гайдамаки" Шевченка), учень Федорова і Бурачека, родом з Харківщини. Велетенська шкода, хоча цього треба було сподіватись, бо він довго хворів на сухоти. Залишилась його дружина Мар’яна з дочкою Лесею і матір’ю Мар’яни – відомою природознавчинею Наталією Янатою, жінкою славетного природознавця академіка Янати, засланого на Соловки, звідки він не вернувся.

Сьогодні їдемо на його похорон, де я маю промовляти над могилою.

Учора робили прощальну вечірку ансамблю Блавацького, де я мусів сказати також кілька прощальних слів.

А вечором сьогодні, якщо встигну, їду до Авґсбургу на засідання Ради ОМ.

25 серпня. Непомітно проминуло десять днів. 15-го їздив на похорон Жеваго. Був так зворушений, що не міг знайти слів вислову мого жалю. Було чимало народу. Поховали його на цвинтарі Вайгінґену у секції чужинців. 16-го раненько виїхав до Авґсбургу на засідання ради ОМ. Застав там лишень Блавацького і Косача. Решта членів ради не появилася. У трійку домовились за цілу раду триматися покищо тимчасових правил організації, а основний її статут виготовити пізніше. Побували з Блавацьким у ЦПУЕ і говорили з її головою В. Мудрим у справі матеріяльної допомоги мистецьким організаціям. Опісля я розмовляв з Н. Кибалюком, намагаючись злагіднити його і його групи ставлення до МУРу. Під вечір виїхав до Ульму і зупинився у Багряних. Наступного дня, це була неділя, у товаристві Багряних і Катерини Кандиби, ходили на Дунай купатися. Вечором були на виступі дитячої балетної школи пані Ярославець.

У понеділок, виїхав до Штуттґарту. Вдома застав несподівану гостю, дочку мого дорогого друга Павла Кроненберга, панну Христину, студентку медицини Кільського університету, яку я знав від часу семи місяців її віку з 1927 року. Дитина, що виросла в люксусових умовах життя в своєму рідному Бойтені на Горішньому Шлезьку, звідти їх вигнано, тепер мусить поневірятися по таборах вигнання і ось змушена спати з нами в одній кімнатці на помості, бо іншої можливости нічлігу біля нас не існує. Вона навідала нас, щоб побачитись. Багато говорили про її родину, яка живе тепер у Вестфалені, ходили на прогулянки до лісу і коли від'їжджала, ми обдарували її пакуночком харчів, на які у них там велика недостача.

Також знов нас навідав Державин, якого ми також примістили у нас. Наша кімната виконує завдання робочого кабінету, вітальні, гостинної і

спальні… Однак, все це було б не так найгірше, коли б не той коридор за дверима. Це наш злючий дракон. Як день так ніч він сичить, грюкотить, реве. Зараз за стіною кімната відомого колись на Волині посла до польського сойму і редактора газети "Українська хата" Петра Певного, а ще далі за ним убиральня для цілого коридору, в якій без перерви шумить вода…

А оце недавно хтось забив її водостоки і вона витікає на коридор разом зі всілякими гидотами… Ось бачимо, вона підтікає під двері посла і редактора з виразною тенденцією не оминути і наших дверей. Ніякі наші інтервенції в управі табору не давали наслідків, бо рури були забиті так злобно, що найвідчаянніші втручання таборових водопроводників залишались безуспішними. Це значило тільки нерви… А до того ось ще одна бомба. Як звичайно, купа ранішньої пошти, а між тим величезний, на десять сторінок машинового письма, лист від мого колишнього літературного протеже, шановного і грізного редактора "Вісника", часів покійної Польщі, Дмитра Донцова.

Лист адресований на адресу М. Селешка в Ґослярі і пересланий мені. Ще вчора я дістав маленьку цидульку від того ж Донцова (2.8.47):

"Шановний Пане Самчук, дуже прошу видрукувати пересланого (відб. на гектографі) листа до Вас в однім з найближчих видань "МУР"-у. Лист – з приводу нападу на "Вісник" і на мене. З поважанням – Др Д. Донцов".

Це значило тільки блискавки – громи прийшли аж сьогодні. З найвищого Олімпу, самого Зевса.

З тону й оформлення цидульки було видно, що це має бути щось громовержницьке. І масивне… Ледве чи зможу за одним присядом його прочитати. Але до діла:

"Лист Д. Донцова до голови Т-ва "МУР" п. Уласа Самчука. В ч. 1 "МУР"-у з’явилася стаття "Вільна українська література". Не особа автора (Ю.

Косача) статті цікавить мене. Свого часу "Вістник" не скористав з пропонованого ним співробітництва і він – чи в "Назустрічі", чи в большевицьких "Нових шляхах", все був у ворожім таборі. Мене цікавить інший факт: що цей напад уміщений без жадної редакційної примітки, в журналі Т-ва, якого головою є бувший співробітник "Вістника". Ви, пане Самчук. Не маючи, на разі, власної трибуни, мушу вибрати форму листа, щоб задати Вам кілька питань, на які, коли потрафите, дайте собі на самоті з своєю совістю, відповідь"…

Годі тут передати цілість цього листа, він зайняв би неспівмірно багато місця… Є це довга, пристрасна, хаотична, місцями натягнута суперечка зі мною, в якій, пункт за пунктом, а їх таких щось з десяток, розбирається кожне твердження Косача із запитом чи я з цим погоджуюсь… Не рахуючись з тим, що збірник МУРу не моя власність і що його редакція цілковито незалежна від мене функція, а в передмові самого видання виразно зазначено, що це орган "свобідної дискусії" різних ідеологічних і особистих переконань, за вийнятком комунізму, якого в засаді всі ми не визнаємо.

І всі його (Донцова) тези є дуже всім знані, його аргументи також знані і дискутувати з ним це значить, ще раз і ще раз клепати давно оклепане і тим самим тратити лишень дорогий для мене час. І тим більше, що в багатьох питаннях я з ним погоджуюсь, це аксіоми, з якими годі сперечатися. Безконечне покликування на Шевченка і проповідь "християнського світосприймання" в його устах не завжди переконують, бо Шевченка він бере лиш того, що йому відповідає, а з християнством ще гірше, бо він заперечує "любов до ближнього", не кажу вже "до ворога", що є основою цього вірування.

І треба дивуватися, що він може надавати такого великого значення думкам людини, яку він не шанує і навіть не хоче з нею говорити. Він же сам каже: "Він (Косач) може виступати раз, як будівничий, раз, як руїнник, як Дажбог і князь Тьми. Я міг би продовжувати – раз, як большевики, раз, як націоналіст і навпаки"… І не дивлячись на це, він з ним сперечається, ніби перед ним не звичайний собі хамелеон, а мудрець

Аристотель. І намагається втягнути до тієї суперечки людей, які не хочуть про це й чути.

"І чому Ви, пане Самчук, не постараєтеся узгіднити якось погляди співробітників МУРу на основні проблеми життя? Бодай так, щоб вони бігуново собі не суперечили", – пише він в тому листі. "Чи Ви думаєте, що це зовсім не важне, чи годяться, чи розходяться між собою Ваші співробітники в засадничих ідеях?".

Дорогий докторе. Ми не в організованому, устійненому, збалянсованому часі й просторі, ми в таборах. Ми прийшли сюди зі Львова чи Харкова, з Ужгороду чи Кобеляк. І нас не багато, щоб ділитися на "погляди", які по суті ніякі погляди, а скорше примхи, як це наглядно ілюструє той самий Косач. Зрештою, і сам великий майстер "поглядів" з великим своїм досвідом і авторитетом, не може "покищо" зорганізувати чогось, що його він сугерує мені. Між нами, літераторами, ледве знайдеш півтузіна тих самих поглядів. І, можливо, воно не так вже зле. Гірше, коли ми з тими самими поглядами колимось, ділимось, самонищимось за дірку в бублику, а яка там різниця між Багряним і Маланюком, коли один щось там теревенить про "соціалізм", другий – "націоналізм", а коли приглянешся – Багряний більший націоналіст, ніж Маланюк, а Маланюк більший соціяліст, ніж Багряний. І єдине, що їх різнить – їх "погляд". І за це вони ворогують.

Наговоривши десять сторінок всякої-всячини з величезними дозами патосу й нервів, наш шановний Савонарола закінчує своє посланіє так:

"Але звертаюся, пане Самчук, до Вас! Чи Ви думаєте про "Вістник" та його редактора так само, як новий п. Доленга? Коли так, то чи й тоді так думали, коли – літами – були співробітником "Вістника"? Коли ж ні, що Вас спонукало видрукувати напад? Чи думаєте, що цей напад є в гармонії з ухваленими на засіданні МУРу 9 травня б.р., засадами про "морально-етичне наставлення" Вашої організації, які вимагають "льояльности, толерантности та пошани до людини та її особистих переконань"? Чи Ви згоджуєтесь з висказом Ю. Клена, що "коли ми зустрічаємося з

неетичною методою критики, то єдине, що лишається нам, не сідати з тими людьми за один стіл"? Чи думаєте, що уміщення Вами, без жодної дезавучої примітки, нападу проти мене і "Віст-ника" направду свідчить, що члени МУРу, як Ви кажете, разом з Вами і напасником, "служать одному Богові? Якому?"

Отже, докажи, що ти не верблюд. Що ти не містив ніякого нападу і погоджуєшся з засадами "льояльности, толерантности та пошани"? І якому ти служиш Богові.

Але я не думаю нічого доказувати. Хто має очі – бачить, хто має вуха – чує. Не думаю навіть на це відповідати. Просто тому, що це посланіє не по адресі… Навіть знаючи, що цим самим буду мати заприсяжного ворога, в лиці мого колишнього друга, на все життя.

Я весь час переживаю депресію, надзвичайно поганий настрій, а також закріпляється хвороба шлунку.

26 серпня. Довга, нечувано гостра спека й драстична посуха. На полях висохло не лишень збіжжя, але й картопля… І багато кущів та дерев. Сьогодні вперше почав падати дощ.

Моя хвороба розвивається і почуваю себе дуже погано. Дуже втомлений, нервово подражнений, в настроях безнадійний. Кидає мене мій добрий друг Надія у нашому недоброму побуті.

30 серпня. Ось і кінець літа. Крапка. Дивне було і багато від нього чекалося, але крім великої, сливе нечуваної посухи, нічого особливого не сталося. Учора у нас, весь день, були чужі люди. Маємо клопоти з помешканням. Приходиться працювати просто на очах цілого ярмарку людей.

Вересень

5 вересня. Деяка зміна в нашому побуті, дістали інше приміщення в 1-му бльоці, на першому поверсі кімната 39. Ще кращий вигляд з вікна ніж було в попередньому бльоці, але знов такий той самий коридор з його карусельним гамом.

Дістав цікавого листа з Канади, знаходиться там добродій, що хоче фінансувати наш туди переїзд. 1-го вересня знов нас покликали до американського консуляту. Сказали, що ми все таки дістанемо дозвіл до Америки. Тим часом ми сприймаємо це досить байдуже. Нас записано також на виїзд до Аргентини. То ж то ми найбільше схильні до виїзду до Канади. Побачимо, куди нам вийде скорше і краще. Завтра маю їхати до Авґсбургу на засідання ОМ. Гарні, але сухі дні.

13 вересня. Учора одержали з Америки від Гайдака пакунок KRRE. Це тижнева порція харчів американського вояка, у якій не бракує ані солодкого торта, ані м’якого туалетного паперу. Перед парою днями у нашому таборі гостив оперовий ансамбль мого доброго приятеля диригента Богдана Пюрка. Ми були на "Тоска"…

Нарешті, я скінчив перерібку "Марії" для французького перекладу… Понаписував серію листів. Їздив до Авґсбургу на засідання ОМ, перебув там суботу й неділю, а вечором в неділю від’їхав до Ульму. Багряних не застав, вони виїхали до Міттенвальду, ночував у Білецьких.

У понеділок поїхав до Льонзе, де ми домовились зустрітись з Танею, яка гостювала у Куниць… Гарно там гостили, бавились і ночували, а рано у вівторок поїхали до Штуттґарту разом з пані Марусею, яка там має свої якісь таборові справи.

15 вересня. Невмолимо відходять дні, коли ми повинні б нарешті десь знайти для себе якесь постійне місце. Ще кілька років і це буде здаватися: пізно. Учора ми з Танею і пані Хомовою, нашою близькою сусідкою з Корнталю, поїхали до Пльохінґену до таких знайомих Королів.

Там обідали й вечеряли, я не був вистачально обережний, щось з’їв заборонене і поплатився болями шлунка. Вечором вернулися додому.

У таборі, на сходах нашої казарми, зустріли диригента Пюрка, який зайшов до нас і ми проговорили з ним до 12-ї ночі. Музика, композитори, українська музика, українське мистецтво взагалі і нарешті мій "Ост". Сьогодні Пюрко просив мене, щоб я поговорив на цю саму тему в цьому самому стилі з цілим його ансамблем.

Неймовірна спека й суцільна посуха триває… Сьогодні ми довідались, що група наших людей, яка записалась на виїзд до Аргентини, ніби то одержали вже візи. До тієї групи записано також і нас. Цікаво, куди то закине нас наша доля. До ЗСА, до Аргентини, а чи до Канади? Додому, не сміємо навіть і думати.

24 вересня. Передучора, зовсім несподівано, дуже голосно з гусарською бравурою, застукав до наших казармянських дверей ніхто інший, як сам Юрій Клен. Ніколи я не бачив ще його в такому бурхливому настрою. Він тільки що повернувся з Боденського озера, де безконечно купався й загоряв на гарячому вересневому сонці.

Розуміється, ми його щиро вітали й залишили у нас наніч. Він мав у таборі авторський вечір, на якому прочитав свою новелю "Яблоко", публіки не було багато, але загальний настрій добрий. Ми з ним говорили, говорили й говорили. Я показував йому лист Донцова, на який він не сказав нічого, лишень відложив не читаючи, зазначивши, що наш шановний доктор, мабуть має час на такі довгі листи.

Перед тим, минулої суботи, я був у Гартманів, на адресу яких скеровано всю нашу пошту. Там зібралась громада цікавих людей німців і ми багато з ними розмовляли на тему сучасної політики. Я дістав пачку листів і між ними перший лист з Аргентини, з Буенос Айресу від Євгена Онацького.

"3 вересня 1947. Вельмиповажний і дорогий Пане Самчук!

Отримав вчора, як редактор "Нашого Клича", два числа "Укр. Вістей" з додатком "Літературного зошита" ч. 4-5 з Вашою статтею "Нерви". Цю статтю передрукую в Н. Кличі. Не знаю, чи він до Вас доходить: ми шлемо один примірник на редакцію "Вістей". Коли б Ви хотіли, могли б слати один і для Вас спеціяльно. В ньому з'явилася вже Ваша стаття "Розмова з хоробрими", а в цьому числі, що виходить завтра, буде "Тим, що не хочуть". Все це дуже гарні й потрібні речі. Передрукую я, мабуть, і Вашу сильветку про Коновальця, що у "Вістях".

В Н. Кличі з мого могли б читати "В Вавилонському полоні" – спомини, що вийдуть окремою книжечкою; уривки з моєї "Енцикльопедії символів, обрядів та вірувань українського народу", – самі символи та коротенькі нариси зі "Школи життя", які я пізніше хочу теж зібрати в окрему книжку. Я тут не тільки редагую часопис, але й пишу (або бодай – переписую) його. Наша кольонія тут страшенно некультурна і темна, – інтелігенції дуже мало – який десяток інженерів та маса так знеохотила їх своїми плітками та наклепами, що вони не беруть участи в громадському житті: Буяє "угерівщина", представлена кількома особняками, але без всякого морального стриму і без волосся на язику.

На 120,000 масу тільки яких 3,000 належить до національних організацій. Наш Клич має тільки 700 передплатників, а тиражу 1200. Отже видання – цілком дефіцитне. Маю надію, що за рік підуть справи краще, але покищо стан не веселий. Саме цими днями відбувся тут український комуністичний з'їзд, і Перон сказав, а радіо повторило, що головне джерело комунізму в Аргентині, це деякі українські організації. Це не витворює сприятливих умов для допущення сюди більшої кількости наших емігрантів… Яких 40,000 взяли були совітські пашпорти (відмовляючись навіть від аргентинського громадянства!), щоб вернутися на "родіну"! Неймовірне, але правда… Пришліть мені попередні числа Вашого "Літературного Зошиту". Буду вельми вдячни.

Ваш щиро, Євг. Онацький".

Приписка збоку: "Писати мені можете, або на адресу Н. Клича, або Celle Yonte 3047, Buenos Aires".

Такі листи приємно читати… Як також приємно читати книгу Івана Євдокімова "Рєпін". Поправляюся. Мій "гомеопат", до якого почав тепер заходити в Цуффенгавзені, здається, поставить мене на ноги. Зрештою, це все нерви. Їм все і набираюсь сили, а то вже було зовсім скапсанів від неможливих дієт. То була спека, а тепер холод і навіть дощ. Для розради душі.

25 вересня. Коли б хто міг розказати, скільки неймовірно тяжких думок і трагедійних відчувань увійшло до мого мозку і серця за ці тяжкі роки нашого макабричного скитання. Тягуча невиразність, безмежна безнадія. Нема і не може бути чогось, щоб могло визволити від цих почварних навал. Що ми за такі люди і за якими законами буття нам прийшлося нести цей масовий тягар масового вигнання фактично в небуття. Їхати за океан? Щоб десь скінчити життя і відійти в ніщо. Нема! Нічого нема! Нас може спасти хіба чудо, але де його взяти те чудо? Мені ось сорок два роки, а я жебрак на хлібі міжнародньої організації тих, що нас не хочуть і не люблять. Фатальна, універсальна безнадія!

29 вересня. У нас гостює Юрій Дивнич (Лавриненко). Учора їздили з ним оглянути парк і замок королів Вюртемберзьких Людвіґсбурґ. Дуже багато розмовляли про МУР і партії. Він проти партій, як і я, за солідарність усіх людей українського роду у вигнанні сущих. Маємо думку захоронити газету "Українські Вісті" від намагань опанувати її партійним УРДП і зробити ту газету органом надпартійного, всеукраїнського думання, акумулятора національного етосу. Учора весь вечір проговорили про це з Гр. Олександровичем, лишень він таких думок не може збагнути. Ідеології і партії для нього зрозуміліші поняття, ніж національний етос. "Ідея добра, – скаже він. "Що ж… Пробуйте…"

Крім того, були на концерті Н. Городовенка, який гостює у нашому таборі. Був так схвильований розмовами, що погано спав.

Жовтень

1 жовтня. Середа. Вечір 29-го вересня для мене пам’ятковий. Ми з Лавриненком виїхали до Ульму з наміром вибороти надпартійність "Укр. Вістей". Їхали з пригодами, було дуже тісно в потязі, прибули до Ульму вечором і опісля, до першої години ночі у Багряного проговорили над справами "Укр. Вістей". Розмови були бурні, темпераметні, головне було переконати Багряного і Дацька залишити всі ті "партії" і покласти основу для нового, надпартійного, суспільно-громадського руху, за об’єднану, здорову політичну думку всеобіймаючого, ділового українства, базованого на толеранції всіх українських пігментів ідеологічних за вийнятком комунізму, з газетою загального національного вияву типу американської "Свободи", яка опиралася б не на партію, а на громадянство, або організацію фінансово-господарського характеру, що його, замість партії, треба було б заложити.

Така газета мобілізувала б всю читацьку масу поза бандерівцями, а згодом могла б притягнути також і бандерівців, бо вони побачили б, що з ними ніхто не буде сперечатися за "владу" в таборах, які не триватимуть довго, а говорити про діло, справу й організацію українського громадянства в широкому світі. Рано чи пізно "партії" дійдуть до точки… Вони не матимуть під собою реального груту, бо наступне наше покоління не зможе розуміти наших зацікавлень, а до того, нові умови побуту поставлять перед нами також нові завдання життя.

Але я бачу, що Багряний не може зрозуміти такого ставлення політичної справи. Він розуміє партії, ідеології, соціялізм, комунізм, фашизм, центральний комітет, генеральний секретаріят, ревалізація за провід, гра між фракціями, шахування між противниками. Це спорт. Сама по собі гра задля гри без ніякого практичного сенсу… А коли об’єднання, то це має бути ряд зустрічей окремих груп, безконечні між ними суперечки з вічно підступними "нашими" засадами, намагання одні одних обманути і в остаточному ніколи не дійти до ніякої "згоди". А ідеологи типу Донцова будуть доказувати, що саме так і треба, що перемагають

не "згода в семействі", а воля одиниць, бо такий закон природи й іншого не може бути.

Я доказував, що наша еміграція вже сама по собі є партія, наші противники в Москві її так і трактують, всі ми для них "буржуазні націоналісти", "німецькі коляборанти", "прислужники американського капіталізму" і, розуміється, фашисти, фашисти й фашисти, навіть коли Багряний так само ненавидить це слово, як і ті в Москві. Не можу зрозуміти яка різниця між Донцовим в Лондоні і Феденком в Мюнхені. Що той говорить одно, а той інше. Ні, між ними ніякої різниці в наставленнях "боротися" за їх ідеали між ними самими без ніякого практичного значення для життя взагалі. Це цвіт-пустоцвіт, різних кольорів і різних запахів, який одначе не дасть ніякого плоду.

Що нам потрібно, це організації суспільної сили. Господарської, фінансової, культурної й політичної. Люди, що вийшли в світ переважно з різними фаховими знаннями повинні їх належно використати в інтересі їх самих і всього громадського цілого. Ті, що не мають фахів, повинні їх набути. Організувати торговельні спілки, банкові корпорації, індивідуальні підприємства. Щоб мати силу того капіталу у просторі, де ми маємо жити. Щоб фінансувати наші "вільні" академії наук, вільні університети, вільні видавничі спілки, вільну пресу, вільну школу, вільну церкву. І тим самим вільну політику. Яку робитимуть не ревалізуючі розсварені гуртки, а фахові, або бодай добрі аматори покликанці, які цю справу люблять і готові присвятити їй своє життя. Так само, як і ми, письменники, поети, науковці, малярі, музики, театрали. Така маса таких прекрасних людей і ми готові так безпардонно їх розтринькати по різних партіях на втіху ворогам і на зло нам самим.

Тому нам треба почати організацію цієї справи вже тепер і її початком має бути газета "Українські Вісті". Газета надпартійного, загального характеру, в якій будемо проповідувати і ширити думки українського кооперацийного реалізму. Один за всіх і всі за одного!

Але… Вичуваю, що мої слова – горох об стіну. За вийнятком Дивнича, який видався мені в цей час геніяльним, всі решта мовчанка. По обличчі Багряного бачу: цей номер тобі не пройде! Можливо й не пройде. Але одного разу цей номер пройде. Лиш тоді це буде пізно.

Дістав запрошення від поляків на їх з'їзд "Літературного Клюбу", що має відбутися в Епштайні біля Франкфурту, де виходить їх газета "Кроніка" під редакцією відомого ще зі Львова К. Грабика. Не певний ще чи поїду. Дуже тяжка тепер комунікація.

9 жовтня. Все таки побував у поляків і добре зробив. Виїхав у п'ятницю 3-го, а 4-го й 5-го відбувся і самий їх перший, конституційний з'їзд Польського Клюбу Літерацького. Наради клюбу провадив голова організаційного комітету Єжи Стен, привітання від З'єднання Польського зложив Ст. Мікіцюк, іменем синдикату польських журналістів привітав з'їзд Йозеф Бяласєвіч, від редакції "Кроніка" Кляус Грабек. Далі було моє привітання від МУРу, що його зустріли присутні бурхливими оплесками… Крім того були інші привітання, а перший реферат про мету і завдання польських письменників на еміграції виголосив Ян Лєща, після чого була дискусія, а наступним рефератом про організаційні завдання був реферат Є. Стена. Вибрано правління клюбу – голова Януш Лясковський, члени Є. Стен, Ян Лєща (секретар), як також Ян Ковалік, як референт кваліфікації членства клюбу. До ревізійної комісії увійшли Ярослав Горський, Марек Ґордон і Вітольд Пульц.

Я брав участь у всіх їх нарадах, на прийняттях і розмовляв з чисельними їх членами, з якими у нас витворилось дуже дружнє відношення. З обіцянками дальшого, ділового, приязного співробітництва.

В загальному, їх з'їзд виглядав багато скромніше, ніж наші з'їзди, багато менше учасників, менше рефератів, зовсім не було рефератів літературно-творчого змісту, як також не було, як у нас, супротивних груп на подобу наших Державинців-Шерехівців. І, мабуть, це тому, що головне ядро їх літературного життя знаходиться в Лондоні при

літературному середовищі "Вядомосці Літерацке", а тут перебувають лишень окремі, нечисельні їх представники. Але в кожному випадку, це була для мене і нашої справи, вартісна поїздка і є надія, що це принесе нам чимало корисних наслідків.

У неділю, 4-го я виїхав до Манц-Кастелю, побував в українському таборі. В понеділок раненько подався до Франкфурту, де зустрівся з Лідією Дражевською, опісля завітав до допомогового комітету, де мав наради з моїми добрими друзями Юрієм Стефаником і Володимиром Маруняком в справі організації постійної домівки для наших Об’єднаних Мистецтв. А пообідавши в товаристві Юрія Стефаника і наговорившись з ним до хрипоти на біжучі, інтригуючі теми, яких маємо так багато, о год. 4.30, виїхав потягом до Штуттґарту…

Учора від’їхали від нас Городовенко й Китастий. Говорилося про організацію концертового, співочо-музикального репрезентаційного ансамблю всеукраїнського засягу. Це прекрасна думка, якраз по нашій лінії, але я не можу і не маю сили цим зайнятися. Написав листа до голови Об’єднання Українських Музик Василя Витвицького, щоб цим зацікавилась їх організація. Мав ще одну розмову з Григорієм Олександровичем на тему тих самих "Українських Вістей". Не думаю, щоб мені пощастило щось з тим зробити за моїми намірами.

15 жовтня. Минулої неділі (12-го), одержали від Багряного телеграму, що на редакцію "Укр. вістей" прийшло для нас два пакунки з Канади. Зараз вечором туди поїхали. Пакунки з Форт Вільяму, провінції Онтаріо. Поношені речі, якими маємо поділитися з Багряними. Я дістав пальто штучного хутра (хутриною на верх), в якому виглядаю, як Роберт Пьєрі на північному бігуні. Дістав чимало листів, а між ними від доктора Григорія Скегара з Каліфорнії, з яким ми вже листувалися ще перед війною, але вже довший час не мали зв’язку:

"7815 Креншал Бульвар, Льос Анджелес, Каліф. Жовтня 1, 1947.

Дорогий пане товаришу!

Ну, нарешті знайшли себе! Я дуже вдячний п. Колодієві, що був ласкавий передати Вам моє слівце. Справа в тім, що я винен Вам апологію, бо похоронив Вас живцем. Воно може і смішно тепер буде виглядати, але під час війни були у нас чутки, що мадяри заморили Вас голодом, а я пишучи рецензію на Ваш твір "Гори говорять" в "Букс Абровд", закінчив там цією новинкою. Пізніше показалося – на велике щастя для нас – що та новинка не була правдива й тому я почав шукати за Вами, щоби пояснити цілу справу.

Недавно післав я до "Української трибуни" в Німеччині копію цієї статті, та просив їх також увійти з Вами в контакт та показати Вам мою статтю. Оце одна справа, а друга та, що й Ви згадуєте в своєму листі, що Ви задумуєте переїхати до котроїсь країни на сталий побут, а цією країною мала би бути Канада. Це між іншим так мене інформовано з Вінніпеґу. Я хотів лише провірити чи це правда, бо вже боюсь писати про Вас не маючи певних даних.

Від себе радив би Вам дістатися до Сполучених Штатів Америки, як би це було можливим. На другім місці була би Канада. Там Ви почували б себе, як удома.

Маю ще деякі справи до Вас, зачекаю, аж поки не знайдете собі сталого місця. Тримайте мене в переписці, куди б не поїхали. Чекаю на Ваші дальші відомости, остаюсь зо щирим поздоровленням, Др. Григорій Скегар".

Дописую мої "Шумлять жорна". Сьогодні також приїжджав до нас з американського консуляту такий доктор Єрмаченко, щоб дістати про нас інформації на місці. Американців дивує, чому я маю двоє прізвищ і я йому це ще-раз пояснив. Запевняв, що ми все таки поїдемо до Америки, що засадничо наша справа вже вияснена і візу ми дістанемо. Побачимо, побачимо. Мені хотілося б до Льос Анджелесу.

17 жовтня. Здається "Жорна" скінчив. Останню сторінку дописав перед самим обідом. Таня каже: – Ходи їсти… Щоб мені не прийшлось ще раз підогрівати. – Я ледве чую її, але встаю від машинки і кажу непевно: – Ну, здається, на перше скінчив… – Скінчив? – радіє Таня і дивиться з любов'ю. – Здається, кажу, скінчив… – Сідаю і починаю їсти прекрасну юшку з м'ясом й макаронами. Після котлету з п'юре та краяним помідором. Обід цей варився з пригодами, сьогодні, від години пів на одинадцяту, згасла електрика, я мусів ходити до 4-го бльоку, де зложені наші дрова, принести звідти мішок дров, Таня розтопила пічку і доварила обід. О годині дванадцятій електрика знов загорілася…

Дістав дивного листа на таборову адресу:

"Панові Уласу Самчуку.

Протягом десяти день маєте перестати прикривати собою "МУР".

Перший новий виступ зробить правосильним умовний засуд. Надзвичайний Суд "Оборони України". "Зворотня адреса: Ab. Petro Smertenko, Murnau, Gerechtsstr. 12".

Адреса писана від руки друкованими літерами. Вкинуто до скриньки в потязі "Зуґ 1801. 15.10. 47".

Го-го-го. Що це за такий "надзвичайний суд"? І хто це його такі грізні судді? Чи не часом, зі "стаї славних" Державинців? То ж то недавно був у нас вельмишановний Володимир Миколаєвич, який не дуже чемно відзивався про МУР, натякаючи, що коли б не я, то його не було б. Такої самої думки є і Маланюк, і всі єже з ним. Що маю робити? Нічого. При нагоді поговорю з кимсь з них. Найправдоподібніше, це… Побачимо, побачимо. Покищо, краще забути.

Учора, зовсім уночі, коли згасили світло, ми з Танею довго розважали над дивовижами співжиття між людьми.

21 жовтня. У нашому таборі багато руху… Навідала нас особлива комісія американського сенату, щоб познайомитись з умовами в таборах. Наїхало багато цивільних і військових у блискучих машинах. Їм показали наш табір, який, мабуть, вважається чи не зразковим, опісля мене познайомили з сенатором О.Конеллі, з яким ми, через перекладача, говорили про можливість нашого переїзду до ЗСА. Він запевняв, що в цьому напрямку у Вашінгтоні робляться відповідні заходи і всі ДіПі будуть прийняті в Америці на постійне життя. При цьому я познайомився також з генералом Мурфі… Візита, здається, від'їхала з добрим про нас враженням…

Все ще потію над "Жорнами", переписую їх третю дію.

23 жовтня. Господарсько-трудовий день, з самого рання ми з Танею зайняті господарством, робимо запаси харчів, діставали картоплю, їздили на село міняти на цигарки яблука… Все це мається на увазі зима.

І читав несамовиту брошуру про несамовиті речі "Я був на "родінє". Написав її один з тих, що "рішили вернутися", але своєчасно збагнули в чому справа і змогли вирватись з таборів, з яких поворотців відправляють без пересядки на різні сибірські каторги. Недавно читав подібну брошуру "Побєждьонная Германія". Про те, як переможна совєтська армія "лицарськи" розправлялася з жінками переможених.

30 жовтня. Вже ось сливе тиждень завзятюще працюю над дошкульною моєю темою "Ост"-а. Утяв таки порядний шмат. Перервав, бо мушу спішно приготовити промову на 1-го листопада для нашого таки табору. А наступного вівтірка (4-го листопада) маю бути на конференції МУРу в Майнц Кастелі, присвяченій нашій емігрантській драматургії. У запрошенні сказано, що "відкриття конференції 5-го листопада о год. 10 ранку. Правління просить приїжджати з вечора 4-го листопада і звертається увагу, що на 7-го листопада в Ашаффенбурзі відбудеться сесія мовознавчої і літературної групи УВАН, через що конференція МУРу мусить бути закінчена 6-го листопада". Отже виходить порядний млинок.

Читатимуть свої драм-твори: Іван Багряний – "Морітурі", Д. Гуменна – "Епізод з життя Европи Крицької", І. Керницький – "На ріках Вавилонських", Л. Коваленко – "Домаха", Ю. Косач – "Змова пана К.", І. Костецький – "Близнята ще зустрінуться". І. Майстренко – "Кінець Страхова", Л. Полтава – "Пам’ятник", ну і я наміряюсь показати мої "Шумлять жорна", дарма що вони все ще не як слід опрацьовані.

Недавно Ю. Дивнич помістив у "Укр. вістях" цікаву статтю в обороні МУРу… Щось, як контратака на чисельні атаки на цю нашу твердиню.

10 листопада. Як це висловити? Дні несамовитого гону. В суботу 1-го нагла телеграма з Авґсбургу: "30 жовтня помер Юрій Клен". Підписаний Яр Славутич… Грім серед ясного неба. Ще ж 23-го вересня, він так радісно, повний здоров’я й настрою, увірвався до нашої кімнати, ніби хотів всіх обійняти дружніми обіймами, вертаючись з купання у Боденському озері. І враз отаке. Несамовите, жаське, болюче! Я зірвався було одразу їхати до Авґсбургу, але мене повідомили телефонічно, що похорон має відбутися в неділю 2-го лист… Тим самим я ще зміг в суботу виголосити промову на святі Листопада в нашому таборі, щоб у неділю, ще на світанку, о годині четвертій, вже від’їжджав до Авґсбургу, о десятій годині вже там був і довідався, що мій поспіх не був конечний, бо похорон відложено на понеділок з огляду на те, що родина покійного, яка живе на французькій зоні, не змогла ще приїхати.

Отже, треба лишатися до понеділка, тож то у вівторок я вже мусів бути у Майнц-Кастелі на конференції МУРу. Тим часом, я мав нагоду взяти участь в підготовці похорону, що плянувався на велику скалю, а коли в понеділок прибула родина покійного – дружина пані Зиновія, дочка Ірена і син Вольф, я весь час перебував з ними.

Похорон відбувся дуже урочисто, покійний належав до протестантського обряду, але в цьому приймали участь священики обох українських обрядів, співав великий церковний хор, за домовиною йшло багато народу, дівчата в пластових і народніх строях несли багато вінків, над домовиною промовляли від Академії Наук проф. Петро Курінний, від

МУРу я, крім того були прощальні промови від журналістів, пластунів та інших організацій.

Після похорону, в таборовій їдальні, для вужчого кола друзів покійного, поминальний обід, а далі я попрощався з родиною і квапився на двірець з наміром виїхати до Штуттґарту.

Що мені, одначе, не пощастило, бо мій потяг вже відійшов, а я зміг дістати лишень льокальний потяг до Ульму, підночував у Багряних і у вівторок раненько, о годині п’ятій, в товаристві Багряного та Білецького, ми від’їхали до Штуттґарту, звідки мої колеги їхали далі, тож то я мусів ще заїхати додому, переодягнутися і квапитися до потягу, який о годині 12.55 відходив на Франкфурт.

У потязі я вже зустрів Дивнича, Гірняка, Барку, Славутича… Настрій все ще похоронний. Всі переживали втрату нашого великого поета і друга. Цим же потягом їхав також Державин, під вечір ми прибули до Франкфурту, зачекали на потяг до Майнц-Кастелю і о годині 8-й були на місці.

Там вже були Шерех, Петров і сливе все наше мурівство. Нас розмістили по приватних кватирах і мені припало бути гостем родини Лівицьких, які мешкають разом у двох кімнатах – президент Андрій Миколаєвич з дружиною і їх дочка Наталя зі своїм чоловіком Петром Холодним. Шереха примістили на помешкання коменданта таборової поліції і таким чином, ми опинилися під опікою найвищої влади таборової республіки ДіПі.

У середу, о годині 10-й розпочато короткою вступною мовою, працю конференції, у якій, як звичайно і як завжди, робились узагальнюючі підсумки нашого діяння, як організації і як мистців слова зі ствердженням нашої філософської тенденції і організаційної доктрини, які вимагали єдности, дружби, співробітництва.

Після цього – виступи авторів і дискусії. Першою зачитала свою драму "Домаха" Людмила Коваленко… Зацікавлення помітне, дискусія цікава, час проминув непомітно, обідня перерва прийшла несподівано. Ми були гостями табору і обідали у великій, загальній таборовій їдальні…

По обіді – моя черга. Я прочитав "Шумлять жорна"… І мені здавалося, що зацікавлення й дискусія помітно зісилились. Говорив Дивнич, Державин, Костюк, Шерех, Косач… І це продовжувалось до самої вечері.

По вечері – приємна несподіванка… У театральній залі привітальний концерт. Панна Крилова заграла на піяніно кілька речей Шопена, а пані Ганна Шорей виконала серію народних пісень. Багато оплесків, багато доброго настрою і багато розмов.

Спати лягали ген досить пізно, ми з Шерехом і Дивничом зарядили безконечну дискусію над новим журналом, що постав на місці збанкротованих "Гранів" з назвою "Арка". Мені не дуже імпонували їх назви, хотілось менше пози й менше претенсійности, а більше простоти й солідности, але відповідальні наші колеги наполегливо гоняться за оригінальністю, їх мета виправдана і приходиться з цим миритися. Нам хотілося також оминути опіки партійництва, але й тут вимагалося компромісів, бо нам бракує того, що мають деякі партії – власних фінансових аргументів, а тому приходиться в них позичати з процентами.

У четвер зрання зачитав своє "Морітурі" (що йдуть на смерть) Багряний, яке він назвав "драматична повість", із загостреною революційно-соціялістичною проблематикою, в перспективі емоційна річ для постановки доброго театру. Дискусія не могла дати з цим ради, говорилося поверхово й загально, одне таке читання не дає ще змоги розуміти суть справи, особливо для мене, бо я не можу щось слухати довго й уважно одночасно.

І зовсім під вечір, цього самого дня, нарешті дочекався свого часу наш патентований модерніст І. Костецький. Війнуло щось від Джойса,

Вайлдера, Сартра, "духа доби" з назвою "Близнята ще зустрінуться" і з підзаголовком "Вистава в масках", з такими дієвими особами, як: Пролог (розпорядник балю), Святослав Тогобочний, Святослав Тутешній, Петро Тогобочний, Петро Тутешній, Полковник, Тереса. І "Пари на балю". І знов таки, як його вловити суть справи 25-ти сторінок дрібного машинопису, зачитаного за одним присядом без перерви? Дискусія скорше насторожена, що його і як його висловитись, нема певности на яку ступити. А для мене – джунглі. Слів, речень, діялогів, монологів, місцями дуже довгих… Ні. Не годжуся я далебі для модернізму. Пропало. Але не сперечаюся. Не думаю хапатись за слова. Зачекаю, що скажуть компетентніші.

Але загально, ця наша зустріч – успіх. Публіка весь час заповняла залю наших засідань, відчувалось зацікавлення, панувала своєрідна єдність наставлення, прощання з колегами дружнє і найгірше, що ми мусіли зробити, це обірвати конференцію на пів тоні і тим самим обмежити читання лишень до чотирьох авторів (всіх було девять), з огляду на те, що чимало наших передових учасників конференції, мусіли від'їхати ще на одну подібну конференцію УВАН, що мала відбутися в Ашаффенбурзі. Вибачте, пошкоджені. Нема ради.

Вечером у Лівицьких застаю товариство. Тарас Бульба-Боровець, генерал Татаренко, С. Куниця, кількох незнайомих. Також розмови і також довгі, але теми й проблеми інші. Розійшлися десь по першій ночі.

А додому верталося аж з ночі 7-го на 8-ме. Марудна дорога в переповнених, сливе темних вагонах… Тож то вдома, ніби для відміни настрою, що починався з похорону дорогого колеги, зовсім несподівано, стаю кумом однієї незнайомої таборянки, у якої я тримав до хресту її маленьку донечку Марійку. Проблема мого кумівства та, що воно трапляється зачасто, а тим самим позбавляє мене бути уважнішим "хресним батьком". За останні роки я набув три хрещеники і три хрещениці і став кумом Бжеських, Любченків, Костецьких, Папарів і навіть зовсім мені невідомих інших. Життя хитре. Воно хоче задобрити наші болі смерти, радощами народження… Хай буде так.

А до того ось, нас з Танею, запрошено на іменини, а разом на заручення двох наших близьких і добрих молодих друзів Костя Варварова і його нареченої Олени Козарівни. Чимале товариство, гарний родинний настрій і незвичайний епільог моєї бурхливої десятиденної мандрівки в країні нашого приречення.

27 листопада. Працюю над "Ост"-ом. Міцно, соковито, запоєм. Ледве відповідаю на листи і вчора тільки відірвався від стола, бо мусів поїхати до Авґсбургу за так званим "кер-пакет"-ом, що прийшов для нас з Америки від друзів за стараннями професора Гайдака. Добрий шматок хліба насущного і навіть з маслом. Thank you very much…

29 листопада. Субота. Вечір. Втомлений. Працював дванадцять годин. Очі відмовляються бачити. Голова до відказу забита братами Морозами та їх хутором. Сягаю до 400 сторінок… І боюсь, що щось перешкодить і не скінчу. Хотілося б мати це бодай в чернетці. І розсилаю на всі кінці світа алярми, шукаючи зрозуміння й помочі. Перейнявся так, що втратив почуття міри, гадаючи що це вийде шедевр і що всі це мусять розуміти. Як курка, яка знесе яйце і кудкудаче на ціле подвір’я. Але це підтримує її на дусі.

Минулого тижня один раз виїжджали з Танею до Штуттґарту до кіна.

Грудень

5 грудня. Пристрасно, з запоєм до виснаження і до змори, по дванадцять годин денно борюкаюсь з "Ост"-ом. Вже давно не зосереджував в собі такої сили творчої енергії. Маю вже 473 сторінки, ще дві сцени і точка. Вийде масивний романище, але не можу позбутися думки, що все це вимагає й вимагає опрацьовання, на яке у мене не хватить часу. Ніяких під рукою допоміжних середників, навіть бракує звичайного словника, все з пам’яти, помилок втиснеться безліч і нема редактора. Не кажу вже доброго, але якого будь. Хто захоче таке тепер редагувати без заплати, як це роблю я. Лишень автор це раб свого

покликання, а редактор урядовець при бюрку з назвою бюрократ і з платнею щомісяця.

Але я думаю, хай це вийде у світі, як вийде… Недороблене, з помилками, сире… З переконанням, що колись це знайдуть, виправлять, зрозуміють і будуть дивуватися, що це могло постати в таборах українського ісходу.

Ніде тепер не буваю, не вдоволений, коли заходять до мене, нічим не цікавлюся, не відповідаю на листи. Втомлений, як водовозна шкапа і серджуся, що тепер такий короткий день… Коли зовсім стемніє, виходжу на годину за казарми на прохідку.

9 грудня. В суботу, 6-го закінчив першу редакцію першого тому "Ост"-а – "Морозів хутір". І вже розпочав його опрацьовувати. Інакше кажучи – від початку переписувати все наново. В основному вимагається три такі переписки, але не пошкодять і чотири. Чи хватить у мене на таке часу?

17 грудня. Падає сніг… Падає сніг… І це вже другий день. А я все у своєму вирі, – крутиться, мелеться, працюю, як проклятий, не сплю ночами і серджуся, як прив’язаний пес.

Учора відвідав мене О. Лащенко… Він пише весь час листи, ні з чим зі мною не годиться, завжди чогось вимагає… Тепер вони, тобто мельниківці, задумали видати журнал "Вежі", вимагають мого співробітництва, хочуть все мені диктувати, як школяреві народньої школи і до того ще й лаяти. Не стало там Ольжича – не стало всього.

Мирова конференція аліянтських міністрів роз’їхалась з Лондону без ніяких вислідів. У мене поганий настрій (не з приводу аліянтських міністрів), але все таки по довшому часі, трохи більше поспав. Слово апатія, значить байдужість, безстрастність, млявість. Оце воно й є.

23 грудня. Учора ми з Танею відвідали Реммів. Приємно у них бувати. Спокійна, солідна атмосфера, дарма що у них тепер велика харчова криза. Завезли їм дещо з нашого раціону.

Сьогодні вислав, ніби до друку, "Шумлять жорна". Мають це видати "Вежі" (наслідки відвідин Лащенка). Побачимо чи доведеться нашому теляті вовка з'їсти, любив було казати мій дядько Омелько.

Ходив до "гомеопата". Особлива порода лікарів з гаслом "подібне лікується подібним". В даному випадку, це зілляні ліки. Все маю клопоти зі шлунком, до якого, здається, хоче долучитися й печінка.

Учора переглядав всілякі матеріяли до другої книги "Ост"-а, говорив з Григорієм Олександровичем про Харків часів Вапліте й Хвильового, про мій "Ост" в його ембріональному стані. Григорій Олександрович, єдиний біля мене живий свідок того феноменального періоду нашої історії з під знаку "Чорного ворона". [Назва критої автомашини, якими, звичайно ночами, вивозили арештованих людей.] Після знаменного Темного середньовіччя Европи Заходу з його інквізицією, це є вражаючий відповідник подібного явища Европи Сходу з його колективізацією... І найвражливішим фокусом цього діяння був Харків, який репрезентував тоді Україну з назвою УРСР. Моїм завданням є знайти дефініцію суті явища і назвати його іменем. Цій справі має бути присвячена друга книга "Ост"-а.

Як це зробити? Не погоджуюсь з твердженням, що це зумовлено законами так званої клясової боротьби за визволення працюючого люду. Як можна погодити визволення працюючого люду із заплянованим мордом мільйонів якраз працюючого люду голодом колективізації? Це було б те саме, що й ототожнювати спалення багатьох тисяч на кострищах інквізицією Торквемади із засадами християнської любови ближнього.

Допускають, що в Україні вбито голодом сім мільйонів селян. Матерів, дітей, старців – за шором, без вибору. Чи можна собі уявити конання людини такою смертю за приговором якихось, складених з людей, штабів? Такого нормальній людині годі уявити. Це мусіли бути люди, позбавлені не тільки серця й сумління, але й розуму. Вони були поза свідомістю і поза нормами нормального в людині.

Мордували один одного, брат брата, батько сина, син батька. Поети виголошували цьому пеани, маси кричали ура. І ніде ніякого спротиву… Лиш мільйони покірних, зрезигнованих рабів на території однієї шостої земної кулі, живучи, чи то в пів зруйнованих селянських хижах, чи заблощичених дірах міських рудер, а чи заморожених бараках сибірських каторг.

Історія зве це добою Темноти. Темне середньовіччя. Затемнилась думка людини. Затемнилась її душа. Затемнилось її сумління. Людина вчаділа мороком. Вона зненавиділа суть свого буття. Вона заразилась помстою.

Коли я почав читати Леніна, я зрозумів: ніяке визволення, ніякого працюючого люду. Не накормити голодних, а цькування голодних на ситих. Не збагатити тих, що не мають, а навчити їх грабувати тих, що мають. А далі потоп. І з цього вийшло сім мільйонів жертв голоду… Ненаситивши решти до цього часу.

Все це разом – разючий симптом тієї ж хвороби, на яку хворіло Темне середньовіччя. Моя книга том другий "Ост"-а має зватися "Темнота". Я свідомий, що мою позицію не буде легко збагнути в тих вимірах, де думають категоріями одноплощинного марксизму, де то цю проблему зведено до матерії – мертвої і абсолютної. Людина, мовляв, мусить їсти, її інстинкти підпорядковані цій функції, вона лиш одна з породи звіря, а тому і діяння її звірячі. Байдуже, які б наміри вона не переслідувала.

Так. Треба читати Леніна. Так само, як і Біблія, він проповідує Пристрасть, що приносить страждання. Через страждання – спасіння. Мільйони жертв і одиниці спасенних. З ореолом Торквемади, або Сталіна. Достоєвський зве це Глупотою. Для мене це Темнота.

28 грудня. Ще одна прикра, болюча і передчасна втрата в нашій літературній громаді. Учора мене повідомлено, що в Берхтенсґадені, 26 грудня, померла наша видатна письменниця Катря Гриневичова. Сучасниця Франка, Стефаника, Лепкого, вийнятково своєрідна мисткиня українського слова з особливою манерою його вислову. ("Шоломи на сонці", "Шестикрилець"). Познайомився з нею, багато розмовляв і не думав, що ми так скоро її втратимо, в такому, порівнюючи, ще не дуже похилому віці (72 роки). Хоча в наших умовах це зрозуміло. Скитання, хвороби, нерви, невигоди, брак лікарської опіки... Делікатна, вражлива натура. З нею цікаво було розмовляти, її мова була вишукана, співоча, мальовнича. Оповідала, як спокушала вона своїми дівочими чарами Франка, як мало не стала дружиною Стефаника, як пожинала лаври на балях у пишній сукні з кринолiном. Вона любила вдивлятися в історію і шукати там відповідника своєї шестокрилої фантазії. Мир її добрій, багатій, щирій душі! Жалію, що запізно дістав повідомлення і не зміг поїхати на її похорон. Післав лиш від МУРу телеграму.

Свята латинського Різдва частинно провели вдома, я, як звичайно, за працею, але на другий день свята, поїхали до Гартманів і прогостили у них весь день. На Новий рік маємо запрошення від Куниць з Льонзе... Лист від Р. Паладійчука, видавця "Шеремета". Погоджується видати також "Ост"-а, що, розуміється, було б для мене подією, але я не певен чи він дасть з цим раду. Це має бути більша книга, ніж "Шеремета", яку він мусів розділити на дві частини для легшого продажу.

29 грудня. Преса інформує про напружену ситуацію в Греції, Ірані й Китаї. Грецькі комуністи проголосили свій уряд, розуміється, під протекторатом Москви, і повели наступ на легітимний уряд в Атенах. Американський посол при тому уряді заявив, що Америка не може бути в цій справі невтральною і вона допоможе грекам всіма засобами в їх

боротьбі з комунізмом. Газети також доносять, що з Тегерану виїхав совєтський посол разом з цілим своїм посольством.

Два дні лив дощ із сильним вітром. Сьогодні похолоднішало і навіть по обіді падав сніг, який одразу розтавав. Учора було надзвичай тепло. Читаю, що є під рукою (Роберта Гікенса "Сад Аллаха"), ще раз перечитую "Культурна політика большевиків і український культурний процес" С. Николишина – праця мого приятеля з часів Праги, яку ми не раз обговорювали, коли він готовив її до друку. Треба зброїтись до другого тому "Ост"-а, читати, розмовляти з людьми, робити інтерв'ю. Біля мене повно свідків, жертв, учасників того дивного періоду, особливо помічними для мене записки Івана Михайлюка, які він писав з болем серця і які пережив кожним атомом своєї істоти. До друку вони ледве чи підходять, їх треба перестилізувати, але, як матеріяли, вони ідеальні.

І ось кінчається ще один наш таборовий рік, за числом другий, для мене виповнений рухом, працею, клопотами. Моя писальна машинка весь час завантажена, дорогу між Реґенсбургом і Майнц-Кастелем знаю не гірше, як колись між Кремянцем і Тилявкою, міста Мюнхен, Авґсбург, Ульм, Штуттгарт знайоміші, ніж Львів чи Київ; написано сотні листів, обговорено сотні справ… Багатий рік, знаменний рік. І плодовитий рік. Дано кілька десятків статтей, промов, рефератів, одну п'єсу, видано "Шеремету", оформлено "Ост"-а. І "МУР". І "Об'єднані мистецтва". З'їзди, конференції, засідання. Наші і не наші. І атмосфера сворєрідної повноти, концентрації сил… Лишень одно: він не приніс ніякої зміни. Нічого не вирішено. Ми далі в таборі. Міжнародня ситуація невиразна. Хоча комунізм, здається, трохи приборкано.

1948

4 січня. Вечір. На коридорі бавились і шуміли діти – зараз вони розійшлись і настала тиша. Я сам. Таня кудись відійшла, мабуть до Варварових, я обдумую останню ситуацію в МУРі, яка створилася на тлі партійних розгрів довкруги нас. У Мюнхені знов постало питання "Арки". Шерех, без порозуміння зі мною, поробив кілька зобов'язуючих рішень і

це мене непокоїть. Хоча хай роблять… Досить з мене і моїх клопотів, а Шерех знає, що йому робити. Чекаємо ось наших свят.

Минулого четверга зустріли Новий рік. Сталося це у Куниць в Льонзе біля Ульму. Було і новорічно, і шумно, і рухливо. Вечеря, тости, музика, танець. Пані Маруся і Сергій Миколаєвич лишаються далі нашими добрими друзями. Було у них кількоро місцевих молодих людей, з якими ми почувалися дуже святочно.

Під вечір того самого дня я поїхав до Ульму, а Таня залишилася у Куниць. Мав розмови з Багряним, Білецьким, Дивничом і все про ту ж "Арку". Рішено їй сприяти і вважати її своєю. Додому їхали з Дивничом, який лишається нашим гостем.

Що принесе цей Новий рік? Велике питання. Хотілося б кращого, але будьмо готові на гірше. Багато надій покладалося на рік минулий, а він прийшов, пройшов, відійшов… Тільки плянета крутиться, але біля нас все стоїть. Ми все в дорозі до землі… Якої землі? Обіцяної? З хмарою комунізму над Европою? З переляканим світом поза Европою. Чи з цим впораються славетні американські доляри? Чи переможуть вони ідеологію? От воно що Америка. Люди гіганти, гігантських хмарочосів з гігантськими, від краю до краю, завданнями, не "визволення працюючого люду", а насичення світу хлібом щоденним і врятувати його від "ми всьо разрушім, а патом, ми наш, ми новий мір пастроїм, кто бил нічем, тот будет всем". Ось з якими оптимістами мають діло американські гіганти з їх долярами.

11 січня. Свята скінчилися. Точка. Прошуміли їх шумно. До нас приїхала Катерина Білецька-Кандиба і ми всі разом подалися до Костюків, які живуть на приватному мешканню в Корнталі і там свят-вечеряли до другої години ночі. А не маючи місця в Костюків переночувати і не маючи змоги знайти комунікацію назад до табору, нам пощастило знати готель. Навіть готель! Може це й справді війна минула?

Тож то, на другий день, сиріч на перший день Різдва, гостили у нас Костюки… А вечором багато привітань і відвідин. Знайомі, близькі люди, староста табору Олег Кудрик з дружиною Софією і навіть одна лотишська малярка панна Мора. Наша маленька кімнатка стала ще меншою, наш голосний коридор став ще голоснішим. А на день Різдва – гостили у нас, наші німецькі друзі, Гільдеґард і Ебергарт Гартман і пані Катерина Білецька… І лишень третього дня наші свята скінчилися.

Залишились тільки пошта – листи, картки, привітання. Щось понад пів сотні. Половину з того вже відповів.

16 січня. Учора, вечірнім потягом, ми з Танею повернулися з Ульму. У Багряних зустрічали Щедрий Вечір, а на другий день – вечірка в редакції "Українських Вістей", навіть з танцем. Розмови з Дивничом про "Арку", про МУР. Я висловив бажання зректися головства МУРу. Дивнич доказує, що це привело б до його розвалу.

Вечір провели у Білецьких, гостилися, багато говорили і та сама тема. Ситуація з МУРом дуже вагальна. Почались великі дискусії, а це значить невиразність.

20 січня. Перед мною велика програма поїздок: Авґсбург, Мюнхен, Реґенсбург. Зустрічі й засідання.

23 січня. Лист з Реґенсбургу:

"Mychajlo Boreckyj, 13-A, Regensburg, Ganghofersiedlung, Bl. 7/163. Дня 20.1.1948. ВП Улас Самчук – Штуттґарт-Цуффенгавзен.

Вельмишановний пане!

Перед кількома днями в розмові з п. проф. Юрієм Шерехом, довідався, що Ви вже маєте до друку Ваш роман "Ост". Якщо Ви ще в між часі не віддали його до друку, то я дуже радо взявся б за його видання і

готов в тій цілі сейчас розпочати з Вами дотичні пертрактації. Якщо не буде Вам це затрудно, прошу мене про це поінформувати.

З належною пошаною до Вас, М. Борецький".

Дуже до речі. Ми мали на цю тему розмови з Р. Паладійчуком, але там це невиразність, а тут звучить надійно. Не так давно дістав пропозицію у цій справі від Романа Ільницького, інакше кажучи, видавництва "Українська Трибуна". Вони видали б "Ост"-а накладом 5,000 прим., гонорар 8,000 марок німецьких, половина наперед, половина після видання книжки. Але хотіли б розбити роман на дві книжки, що мене не влаштовує. Поговорю з Борецьким і буду бачити… В кожному разі видання "Морозового хутора" в русі і значно успішніше, ніж мені здавалося. Пишу листа Борецькому і надіюсь особисто бачитись з ним 28 ц.м. на пресовій конференції в Реґенсбурзі.

Лютий

3 лютого. Минулої суботи (сьогодні вівторок), о годині дев’ятій вечора, повернувся з довгої, хвилюючої,втомливої подорожі до Ульму, Мюнхену й Реґенсбургу. 23-го січня виїхав з дому з наміром дістатися до Авґсбургу на засідання Культ. Осв. Відділу ЦПУЕ, але моїм добрим намірам не пощастило. В Баварії (нечувана руч!), вибух залізничний страйк і потяги не їхали. Пощастило мені, сяк-так, особовим потягом, дотягнутися до Ульму, де я, як звичайно, вдався до Багряних. Але Багряних не застав удома, тоді, як також звичайно, повернув до Білецьких. Не мав ніякої тут справи, чекав лиш на можливість їхати далі, мав чимало порожнього часу, а тому ми пішли з Катериною до кіна. Взагалі прийшлося процидрити весь довгий, вартісний день без діла, за вийнятком хіба, що зустрів одного автентичного з над Дніпра в Україні добродія, який подав мені докладний опис топографії міста Канева. Зустрівся і наговорився з Дивничом, а там появився й Багряний з Галею, у яких я й заночував.

А в суботу, рано-раненько, довідався, що страйк залізничників скінчився, від'їхав на двірець, осідлав швидкий потяг помчався до Мюнхену. Там, перш за все, вдався до їдальні КОС на Розенгаймерштрассе, пообідати, зустрів земляків Мацевича, Остапчука… Побував в редакції "Трибуни", наговорився вволю з її редакторами, а під вечір, в товаристві Костецького, вирушив до Реґенсбургу, при чому, замість швидкого потягу, ми помилково потрапили до особового і тим самим несамовито довго, волячим темпом, тягнулися до місця нашого призначення, підкреслюючи цим, що мені в цій поїздці з потягами особливо не щастить.

Там я знайшов Борецького і ми обговорили з ним детально справу видання "Ост"-у і зробили з ним формальне домовлення. Гонорар 15,000, при чому 10,000 наперед, решта після виходу книжки. Залишається знайти тільки редактора, який би переглянув машинопис, а взагалі, я ще тим "Ост"-ом не цілком вдоволений, він потребує ще солідного опрацьовання, але я боюсь, що для цього мені не хватить часу з приводу можливости виїзду за океан, а тому даю до друку так, як воно виглядає тепер. В недоробленому стані. Перед мною ще два томи тієї трилогії і як довго прийдеться на них чекати – сказати годі. Мої умови не дозволяють на тверде розплянування праці… "Морозів хутір" вважатиму, як друковану чернетку і, як буде можливість, намагатимусь це направити…

Двадцять сьомого січня відбулася, скликана нами, пресова конференція "Об'єднаних Мистецтв", де я мав дати відповіді на основні питання в справах нашого мистецтва в умовах таборів. Зацікавлення преси не було велике, з'явилося лишень кількох кореспондентів і я подав їм свої міркування з приводу цієї теми. І, здається не зручно, був поденервований і тим самим непереконливий.

Тож то, у неділю відбулися загальні збори Об'єднання Мистців Української сцени, на яких я мусів бути в ролі почесного члена. Зустрів багатьох знайомих, приятелів, друзів, представників театральних груп Блавацького й Гірняка… Читались реферати, бушували дискусії, а після

всього, під вечір, виступали автори нових театральних творчих здобутків, між якими я зачитав і свої "Жорна".

А зовсім вечором, в таборовому ресторані, зібралася чимала театральна кумпанія, знайшлася і чарка, піднявся настрій, виступили гумористи, Гірняк виконав веселу, з приперченими недомовленнями змістом, пісеньку, йому плескали, а Косач підняв тост за дві сенсації дня, тобто мої "Жорна" і Гірнякова пісенька.

Гірняка це зірвало. – Це, панове, цілий Косач! Це тільки він може так реагувати! Його це мучить! Він не може забути! Жорна Жорна! – Косача зірвало також і він лайнувся матюком. Зчинився гамір… Косач вийшов із залі… Гірняк говорив про честь мистців, про солідарність, ганьбу заздрости… Косач, що мабуть це підслухав, вбіг назад, засипав Гірняка лайками і зник.

Все це сталося дуже нагло, зовсім несподівано. Для мене незбагнуто. Для чого і чому? Не знаходив навіть слова, щоб щось сказати.

Це наробило шуму, вечірку знівечено… І аж згодом, другого дня, це почало поволі забуватися. 29-го я залишив Реґенсбург і через Мюнхен від'їхав до Штуттґарту.

А ось сьогодні, третього лютого, дістаю пошту і в тому такий лист:

"1.2.48. Високошановний Пане Уласе!

Це – кілька слів у зв'язку з зустріччю й інцидентом у Реґенсбурзі. Ви, звичайно, як завжди, можете сумніватися у щирості цих заяв. Це є Ваша справа й я не надіюсь Вас переконувати про протилежне. Тому я взагалі ніколи до Вас не писав і цей лист є в мойому житті перший і останній лист до Вас.

1) Мій вислів щодо пісеньки Гірняка й Вашої драми був злісно інтерпретований, як злобний випад по Вашій адресі і Вашому творі. Це все було зовсім інакше подумано й сказано. Передусім це був жарт (у зв’язку з загальним настроєм), по друге й по змісту зовсім не так, як це перекрутив Гірняк. Я хотів сказати, що от, мовляв, у такій атмосфері краще співати такі пісеньки, ніж писати такі серйозні драми. Гірняк замісць дати собі витолкувати це – з місця почав мене провокувати й ображати. Вашого твору я не збірався ні осуджувати, ні критикувати, ні хвалити. Мою об’єктивну думку я висловив Блавацькому й Ви можете про це переконатись. Є впрост підлістю інсинувати мені якісь глузування з того твору Вашого і т.п…

2) Постійно Ви мені закидаєте "заздрість". Чому, пане Уласе? Чому ж я тоді не заздрісний до Шереха, Маланюка, Костецького, Багряного і до всіх інших? Чи можу я бути Вами, а Ви мною? Що таке особливе маю Вам заздрити?

Успіхи? Слава Богу, скоро 20 літ як я маю теж успіхи по своїм можливостям і заслугам. Мої книжки друкуються, мої п’єси виставляються.

Матеріяльне положення? Я не лічив Ваших грошей, але не гадаю, щоб навіть при найбільших Ваших матеріяльних успіхах, вони були такі, щоб я міг Вам заздростити. Перекладів на чужі мови? Вашої громадської опінії й т.д.? Ні, пане Уласе, мені просто ніяково писати про це – бо ніякого собі уявити культурну людину, яка може бути заздрісною.

Двадцять літ це довгий протяг часу, щоб ствердити, що й Ви й я маємо свої місця в нашій літературі й нашій спільноті, що Ви, безсумніву, маєте повну перевагу переді мною і що до Вашого таланту й в зв’язку з іншими позалітературними причинами. Я, правда, мав завжди до Вас чапсине (злобу) й огірчення, але зовсім з інших причин. Я відплачую людям так, як вони до мене ставляться.

Ви від Праги 1933, були до мене нетерпимим, Ви завжди мене принижували, ігнорували, погорджували й сміялися про себе з мене. Іноді, навіть того не криючи. Тому я уникав всякого контакту з Вами, але коли йде про моє ставлення до Вас по відношенні до третіх осіб, воно було особливо з бігом часу, з віком, завжди коректне. Спитайте Шереха, Костецького, Блавацького, Ільницького і інш. Я маю свою думку про Вас і Вашу творчість (а чи ж не маєте Ви про мене?), але я її ніколи не міряв особистими маштабами.

Не забувайте, що якщо Ви маєте скажімо 80% укр. спільноти беззастережних прихильників, то я все ж таки маю 20% теж беззастережно відданих людей і не потребую аж до особистої заздрості вдаватись, щоб конкурувати з Вами. Але я ніколи конкурувати з Вами не збірався і не міг з вищеподаних причин. Консеквентно – я мусів би всіх ненавидіти, хто пише, в мойому егоцентризмі. А чому ж я не навиджу, а в дуже добрих товариських взаєминах з Осьмачкою, Багряним, з Баркою, з Шерехом? Ні, Пане Уласе, Ви собі щодо мене виробили чомусь таку думку й вже ніщо Вас не переконає.

Отже вчора напр. Я Блавацького, дуже наполегливо просив, щоб на місце мойого "Ордера" (який має йти в роботу з цих днів) взяв Вашу драму – яку вважаю, абстрагуючи від всього, більше на часі й потрібнішою для українців ніж мій "Ордер". Де ж моя заздрість?

А скільки разів Ви – гостро, несправедливо, погірдливо не потовариськи висловлювались про мої твори, про мою особу [Згадайте лиш минуле. Скільки впливу мала опінія Ваша, Ольжича і інших на уклад мойого дуже важкого життя? Чи Ви колинебудь, маючи до того дані, заступилися за мене хоч одним словом? Ні, Ви ще переказували, щоб я на Волинь не смів з’явитися. І т.д.] навіть в моїй присутності?

Ви є людина іншої вдачі – нетолерантна, самовпевнена, накидаюча іншим свої погляди й думки – але, чи я коли небудь якнебудь це саме проявляв по відношенні до Вас? Я знаю дуже добре своє місце, знаю те, що завдяки моїй біографії й вдачі, навіть коли б я був тричі геніяльнішим

від Вас, я ніколи не зможу зрівнятися з Вами в силу зовсім інших обставин. І я з тієї причини ані заздрости, ані злоби до Вас поза літературою, мати не можу. Я можу мати огірчення до Вас за Ваше нетовариське й нетолерантне ставлення до мене – але це лиш для мене особисто цікаве й ніякого вияву назовні не має й неможе мати.

3) Щодо формальних сторін минулого інциденту. Гірняк, як і попередньо, підло і провокаційно кричав, що я підслуховую. Я вийшов і подорозі зустрів ту панну – німку й з нею сидів, а що Ви говорили голосно, то я вийшов, щоб показатись Вам, що я є тут, а підслуховувати не мав найменшої рації, бо я був занятий тоді чим іншим, а по-друге опінія Ваша й Гірняка про мене мені не цікава, бо відома здавен. Отже Ви бачите – як можна людину при бажанні, підло й несправедливо очернити. Ця панночка на жаль, другого дня виїхала, але я вже зробив заходи, щоб вона прислала посвідчення про те, що я робив в той час, коли Ви розмовляли в другій кімнаті. Є це та сама підлість Гірняка.

4) На цю злощасну зустріч я попав після трьох недоспалих днів, включно з 10 днями дуже інтензивної зарібкової праці. Крім того я останні місяці незвичайно ослаблений нервово й фізично в зв’язку з різними особисто-родинними справами. Алкоголь і провокації Гірняка, головним чином, викликали в мене дуже велике й неспорівнене душевне потрясення, якого я вже впрост фізично не міг опанувати й повстала реакція, яка для мене самого дорешти несподівана й незрозуміла; чогось такого зі мною ніколи не бувало, навіть у дуже важких обставинах життя. Якщо це Вас вразило – я Вас дуже перепрошую, пане Уласе й прошу вірити, що цей безглуздий вибух це тільки реакція на страшне перевтомлення і на деякі переживання, які ані з Вами, ані з нашою зустріччю нічого спільного не мали.

Стільки я хотів Вам написати, просто із щирого бажання раз на завжди висвітлити правду, не бажаючи Вас ані переконувати про щось, ані просити Вас змінювати свій погляд на мене. Хотів я просто, щоб Ви таки колись перестали думати про мене зле і зрозуміли, що я відношусь до Вас так, як Ви до мене. Якщоб я був такою "жовчно-заздрісною"

людиною, як Ви думаєте, (плюс безхребетною й безхарактерною, задивленою тільки в себе і т.д.) я напр. скористав би з можливостей, які мені давали люди, щоб облаяти найвільніше Донцова.

Я ж кермуючись неособистими зглядами зрезиґнував із цього. В тій же мірі – (я "заздрісний") міг би проїзджатись по Вас і виписувати на Вас пашквілі злобної критики і т.п. – гадаєте, що й для того нема нагоди й можливості? А чи колинебудь я це робив?... Я атакував і реагував так чи інакше тільки на тих людей, що мене загінали виразно. Нераз мені переказували, що "п. Самчук має Вас за ніщо", "він хотів би, щоб Ви взагалі счезли з поверхні" й т.д. Скажіть, чи не міг я мати огірчення до Вас за це? Але я це ховав у собі, ніколи не гадаючи робити це публічно.

В кожному разі зустріч та була зовсім непотрібна, й найкраще всього вважайте її неіснуючою. Тільки попередньо скорегуйте ті всі висновки, які Ви з неї поробили і повірте що

1) Вашої п’єси, ані Вас я ніколи не збірався ображати; третя дія Вашої п’єси є для мене очевидно такої високої вартості, що треба бути дійсно скрайньо суб’єктивною людиною, щоб цього не визнати; в першій дії (яку я знаю) мені здається, (на мій смак, розуміється) не розкрито цілковито таємниці дії, але– і все це може потвердити Вам і Блавацький і інші з його театру, з ким говорив – певен її дуже великого сценічного успіху.

2) скінчіть раз на все з тією моєю "заздрістю", саме тим Ви принижуєте мене і саме таким викликаєте моє до Вас постійне огірчення. Вірте мені, що я по дусі і по вдачі гуманіст і добра людина – простягаю ціле серце тому, хто мені виявить і своє людське й людське ставлення. 20 літ іду я своєю дорогою, оподалік від Вашої і вірте мені – мав із своєї роботи нераз стільки радости й справжнього щастя (поряд з горем), що не було чого мені заглядатись на Ваші тріюмфи.

Тим більше, Пане Уласе, що не ми одні з Вами існуємо на цьому "поприщі" – з’явилось багато вже інших людей, які, хто зна, може і нас з

Вами давно зоставили позаду. Навіщо ж тоді ображати й принижувати? Кожний з нас має право на життя й творчість, як уміє, і як може. І не судіте, да не судимі будете – цитую з Вашої ж п’єси, якій зі щирого серця бажаю такого ж успіху, якого бажаю й своїм п’єсам.

Ваш, Ю. Косач".

Ну ж і лист. Не знаю, що й сказати. Ніколи не думав, що я протягом всього мого життя, як письменник, був для Косача причиною таких клопотів. Вигадки й уроєння. "Не толерантна, самовпевнена, накидаюча іншим свої погляди й думки" вдача… Свят, свят, свят! То ж це саме із-за нього звалилось на мою голову стільки лиха. І Маланюк, і Донцов і прочая козні… Що я толерую його в МУРі. Що я "дозволив" помістити його "вільну літературу"… А коли він грюкав дверима виходячи з МУРу, бо його, мовляв, "підло трактували" якісь там критики, це був також ніхто інший, як той "нетолератний, самовпевнений", що переконав його не лишати цієї організації.

А та "заздрість"… Його це болить – видно на милю і цей лист найкращий тому доказ. І нема ніякої для цього причини. В кожному разі, коли довгий лист Донцова викликав у мене, щось як обурення, то цей хіба співчуття і жаль. Шкода цього енігматичного пасинка блискучої родини Косачів і хотілося б чимось йому помогти, лишень його вдача така невловима, екстравагантна, що до нього просто немає доступу і нічого не лишається, як оставити його напризволяще стихій, у яких він обертається і в яких найкраще почувається.

Не дивлячись на все, я написав йому щирого, теплого, вибачливого листа із зазначенням, що весь той епізод в Реґенсбурзі не вартий доброго слова і я вже давно його забув… Що було правдою. Цікавий тепер, який матиме це вплив на нашого розбуялого enfant terrible de Kossach.

Тим часом, наприклад, також із-за нього і в тому ж таки Реґенсбурзі, я майже "назавжди" розійшовся з моїм "єдиним і незамінимим" другом "незломним імператором строф" Є. Маланюком. Наше інтенсивне з ним листування в Корнталі, набирало все гостріших і гостріших тонів, аж поки я перестав реагувати на нього взагалі.

Але останній його, з того часу лист зазвучав ідилійніше.

"2.VIII.47. Любий друже!

Не гнівайтесь за різкість мого останнього листа, але наші газетні неуки й хами мене часом виводять з рівноваги. Присилаю Вам записку Мухинзона, яку УТІ не знав куди скерувати. В міжчасі, написав мені М. Єреміїв з Женеви, що Ви йому не відповідаєте. Співчуваю Вам, коли одержали його лист, бо, маю враження, що є він (М.Є.) в стані злісної передстаречої графоманії.

Що поробляєте? З виданням "Мадонни" нічого не виходить. Маю враження, що ті самі сили, які нищили мене (й Д.Д.) раньше, дали наказ "по лінії" мене "не пускати", це мене навіть тішить, бо 1) значить я ще творчо живий і 2) значить надокучила у нас певна "стабілізація" літератури.

Що робите? Куди їдете? Вітайте Ш.Пані й Подоляка. З пошаною, Є. Маланюк. Що у Вас з овочами? Це дуже важне"...

Дуже добре, що коротко. А коли ми зустрілися з ним в Реґенсбурзі і почали дискусію на тему МУРу, я зрозумів, що він цілком відійшов від всього "громадського", перейнявся виключно своїми особистими інтересами і ніщо інше його не цікавить. Коли він пише мені "милий", чи "любий друже", він думає лишень про "овочі", бо це йому справді "дуже важне". Переконаний, що всі його за щось "переслідують" і справу "гнилої креатури великої поетеси" (Ю. Косача) вважає "предкновенієм" всього зла. І добре. На цьому можемо поставити крапку.

А також в тому ж Реґенсбурзі я зустрівся з людиною на цей раз з іншої опери… Моєю великою симпатією з часів Праги (студентських років) Марією Єкель… Тоді студенткою юридичного факультету Празького німецького університету, родом з німецького Горішнього Шлеску. Ми довго втримували з нею приятельство, листувалися, зустрічалися, вона вийшла заміж за інженера гірництва в польських Катовицях, війна наші взаємини обірвала, але ось недавно в Корнталі, дістаю від неї несподівано листа (розшукала мене через наших людей) повного ентузіязму, що може знов відновити наше листування з досить своєрідними відомостями, що вона тепер перебуває в Реґенсбургу на становищі прокурора т. зв. Spruchkammer, тобто суду оскаржень проти бувших "наці".

Що сіє має значити? Коли ми зустрілися в Реґенсбурзі з радісними обіймами, виявилось, що її чоловіка, також німця, арештувало чомусь ґештапо і він загинув. З помсти за це, вона стала лютою ненависницею всіх наці і тепер суворо обвинувачує їх на суді.

Дуже грізна особа… Але не для мене. Вона виглядала тепер далеко не так само, як це було тоді в Празі, коли зустрічалися в кафе "Електра" на Фошовій вулиці, або танцювали в палаці "Коруна" на Корунній… Гарна, струнка, кароока дівчина… Тож то тепер, це солідна, повнотіла матрона з міцним, трохи розгубленим, поглядом, але наша зустріч залишилася такою ж ентузіястичною, як це було і колись. Ми зустрілися в ресторані, обідали на її замовлення і її харчові картки, розмовляли без кінця і краю, переглянули все наше минуле, знайшли його і цікавим, і корисним, і незабутнім і, здавалося, що вона нічого не мала б проти того, щоб я був якимсь таким самим вдівцем, як і вона сама. Але виявилось, що це не можливе, ми попрощалися дуже дружньо, але,мабуть, надовше, обіцяючи листуватися далі.

10 лютого. Учора, на адресу Шереха, вислав 247 сторінок "Ост"-а для перегляду, що його має перевести Костецький. Вислав також першу частину "Сонце з заходу", для "Альманаху". А з приводу "Ост"-а, писав мені Шерех перед Новим роком:

"Повірте, що успіхові Вашого "Оста" я радий більше, ніж своєму власному. Я знаю, що Ви можете сказати і тим самим зробити для всіх нас для нашої бідної України, більше ніж будь хто. І ні від кого я так багато не навчився за останні роки, як від Вас. Це не значить, що я в усьому з Вами згоден, але, Боже мій, хіба дорослі люди потребують малпування. Я думаю, що головне – розуміння і вчування"…

Далі він пише про свою дивну хворобу: "Я почуваю себе у світі, як на кораблі у шторм"… Скаржиться, що його статтю про мого "Шеремету" в "Часі" Колянківський ділить на троє чисел і тим самим вона багато стратить у своїй вартості, "це те саме, що робила "Трибуна" з Вашою статтею і, мабуть, з тих же причин"…

Пише, що "в Мюнхені появилась Галина Журба, що нелегально дісталася з Польщі… Я її не бачив, але сказав Івченковій затягти її до МУРу"… І "треба вже, мабуть думати про 3-ій з'їзд МУРу. З перевиборами. Я думаю, що його слід би скликати на початку квітня у Вас… Я думав би, що доповіді мали б бути про 1947 р. в літературі і довільні – з тим, що зі зголошених довільних ми потім виберемо доцільні. Чекаю Вашої думки з приводу всього цього"…

Пише про "капітуляцію" видавців "Арки". До нього звернулися найвищі представники партії, які погодилися на вісім точок його умови, яку він їм поставив. Тому він прийняв редагування "Арки", з бажанням моєї санкції і співробітництва. "Арка" мала б видаватися зі знаком МУРу…

Але, як я й передбачав, він має з цим багато клопоту. Я настоював, щоб журнал був редагований членом правління МУРу, тобто Шерехом, і виповнений також нашими членами, щоб він був, як не органом нашого об'єднання, то бодай незалежним літературно-науковим органом всієї української спільноти. Але, розуміється, бандерівці, які той журнал погодились друкувати й фінансувати, мають на це свої розрахунки. За їх незломним переконанням, не тільки журнал, але й весь МУР, повинен стати лишень прибудівкою їх політичної групи під командою навіть незнаних нам осіб, які заховують своє інкогніто під претекстом,

розуміється, політичної конспірації. Для мене така ситуація "співробітництва" видається не сприятливою, але трохи іншу думку має на це Шерех. Він думає, що головне це не їх наміри, а сам журнал. Не вони, а він буде редактором і не вони а ми всі будемо його виповняти, тому байдуже хто там десь буде вважати себе його власником.

Я готов був з таким розрахунком погодитися, але я також знаю, що той "хтось", в ролі "політрука" захоче не лишень почувати себе власником, але й захоче втручатися в справи, у яких він не розуміється і бути цензором в найдрібніших справах. Тому я не радив Шерехові аж надто "їм" довіряти, не годитися легко з їх "обіцянками" і не робити надто поквапних рішень.

Але Шерех робив, як йому здавалося краще і тепер має деякі наслідки. Між нами ведеться дуже обширне листування і один з його останніх листів говорить таке:

"Мюнхен, 6.1.48. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Справи мої погані. За порадою лікаря робив уже чотири спроби вийти – і все ні дочого. Раз дійшов до трамваю, решту разів і того не міг. Голова паморочиться так страшно, що не йдеш, а тільки всього себе зосереджуєш на одному: аби не впасти! аби дійти! Лікар явно не знав, що зі мною робити. Все таки, слава Богу, що ще хоч сидячи можу працювати.

І тому пишу знову у справі "Арки". Ви мусите погодитися, що я був обережніший, ніж Ви: кілька разів Ви писали про знак МУРу, а я все таки не хотів його ставити. Бо не раз я запобігав випадкам, подібним до того, що стався в 6 числі, але не міг мати цілковитої певности. Так тепер і сталося: скориставшися з моєї хвороби, Нижанківський утнув штуку.

Але саме тепер має бути інакше. Становище видавництва безвихідне. Вони мусять або закрити журнал, або звести його на пси, доручивши

якому небудь Іксові, або Нижанківському, або погодитися на всі мої умови. Отже, за договором, що ми маємо зараз після свят підписати, ні одна сторінка не може йти без мого підпису "до друку". Одначе й цього мало і я зажадав, щоб Нижанківського з редакції забрали зовсім, навіть з ролі технічного секретаря. Зараз я звернувся до Кошелівця з просьбою бути секретарем і чекаю відповіді. Якщо він не погодиться, візьму якогонебудь студента, але щоб слухався.

А бачили б Ви, як усі вони, з’явившись до мене, слухали мої декларації і казали, що це все так правильно, легко, незаперечно. А я навіть узяв своє в "В обороні великих" і прочитав їм пару абзаців про стосунки літератури з партіями, – і вони казали, що читали це і згодні з ним.

Я не роблю жадних ілюзій. Звичайно, якби у них з’явилась змога, вони викинули б мене і будували б свій партійний журнал. Вони пробували робити це з Кленом, Донцовим, Журбою… не вийшло. Але мислім реально: чи може у них ближчим часом з’явитися потрібна людина? Я такої людини не бачу.

З цього я і роблю висновок: "Арку" взяти треба. Але це треба не мені персонально. Я, якщо зможу писати, проживу і без неї, а якщо писати не зможу, то вона мені не допоможе. При цілковитому браку перспектив на видання нашого журналу, при наявності всяких "Сьогодні", "Веж" і іншого мотлоху, було б гріхом зректися можливости мати свій журнал. Єдина умова, яку мені ставлять – не пропагувати соціялізму – не вимагає від мене жадного насильства над совістю, – я б його і так не пропагував.

Зокрема, щодо коника викинутого Б.Н. то в наступній "У. Трибуні" має бути мій лист про те, що це зроблено без моєї санкції – і вони цей лист теж погодилися друкувати. Але це особиста вихватка Б. Н. ще до капітуляції і ніким не схвалена. Її не треба узагальнювати на всіх. Там є і тверезіші люди (Глобенко).

Ви пишете про Ваш приїзд у кінці січня: але на той час уже мусить вийти перше число, – погодіться, що це звучало б не надто тактовно і що до мене, і що до МУРу, якби перше число виходило тільки від мене, а друге – від групи людей і МУРу.

Довгої мови – короткий зміст: я вже знаю добре, з ким маю справу і мені в даній ситуації Ваша обережність здається невиправданою. Я був би радий, якби Ви ще раз повернулися до цього питання.

Костецькому про кімнату я сказати можу, але боюся, що тут і він нічого не зробить (Ми шукали кімнати для уряду ОМ.У.С).

Блавацький писав мені, що ставитиме "Жорна". Добре.

Журбу (Галину Журбу – У.С.) я сам не бачив, цю справу я доручу Коваленковій.

Славутичеві вислав текст обіжника про з’їзд для розмноження й розіслання.

Боюся, що про мене не варт говорити з "нерозумними людьми", бо від тих людей трудно чогось розумного діждатися.

Спасибі за добрі бажання. Мабуть, сьогодні Ви вже починаєте "загулювати". А я б більше бажав змоги стояти на ногах і дивитися на світ без того, щоб він увесь спливавсь в якісь п’яні кола.

Привіт Т. Ф. Ваш Ю. Шерех"...

Прекрасний Юрій Володимирович! Він перевтомлений. Передавали, що десь там у кіно, йому зробилось зле... Можливо малокровіє... Він дуже всім переймається і щиро хоче зробити щось доброго... Не хочеться далі його турбувати, але ж він пише "я був би радий, якби ви ще раз

повернулися до цього питання", а тому 11.1, я строчив йому довжелезного листа. Подаю його з деякими пропусками:

"Дорогий Юрію Володимировичу!

Ваше здоров’я нас поважно турбує і, здається, було б найкраще, коли б Ви на деякий час залишили всі турботи, особливо такі, що вимагають більшого нервового подражнення. Наперед виздоровіти, а потім працювати. Але прошу Вас не беріть нічого близько до серця. Дивіться на речі холодно і спокійно. Цей мій лист сприймайте також із спокоєм і холодним зрозумінням.

Ви маєте рацію, коли кажете, що ми потребуємо порядний журнал. Але я гадаю, що такий може постати лише в тому випадку, коли ми обдумаємо і узгіднемо всі передумови його постання. Спішним рішенням кількох, однобічних поглядів на певні справи, знехтуванням думки колег і то якраз тих, що мають той журнал творити, ми ні до чого не дійдемо. "Арка" є Вам найкращим доказом.

Я, памятаєте, багато Вам з цього приводу і казав, і писав: все, що сталося, можна було передбачувати, ну, але редакція того журналу керувалася не доброю волею справи, а поганою амбіцією партійників, яким конче хотілося зробити наперекір МУРові, а передусім мені особисто, неприємність. Партійники, що не люблять мене, завжди шукали і шукають можливостей доказати, що вони і без очолюваного мною МУРу дадуть собі з нашою літературою раду, бо вони висмикнуть з МУРу чільних членів і то такого порядку, що будуть робити з ними все, що вони тільки захочуть.

Не повелося і не могло повестися, бо я знаю основні негативні інтенції цієї справи. Я переконаний, що без МУРу у його теперішній формації, не можна видавати ні одного порядного літературного органу. Я в цьому переконаний.

До всього "Арка" у тому вигляді, що вона до цього часу появлялась, не може бути репрезентативним журналом, її зовнішнє оформлення, її розмір, її інтенції, її стиль не підходять під розуміння поважного літературного журналу. Сама її назва нікуди не годиться. Це може бути добрий, навіть культурний журнал, чи краще магазин, але в ніякому разі орган такої організації, якою є МУР.

Я бачу, що протектори того підприємства скрахували, але вони не хочуть капітулювати, а шукають можливости рятувати справу. Вони не хочуть змінити свого методу роботи. Вони йдуть по шляху капітуляції, але не капітулюють. Вони далі шукають можливости обійти МУР та його основні інтенції. Тому вони шукали людей поза МУРом досить кованих і досить авторитетних, щоб ті захотіли рятувати їх ситуацію. Всі ті люди, до яких вони зверталися, не позбавлені реального відчуття дійсности і відмовилися. Тоді нарешті вони звернулися до Вас.

Вам здається, що вони скапітулювали. Я переконаний, що вони не скапітулювали, а тільки беруть те, що найближче. Ви для них вихід з положення і тільки. Вони все ще переконані, що не Ви, а хтось інший буде справою відати, вони думають, що Ви своїм авторитетом в МУРі змусите всіх членів МУРу піти на їх послуги, а головне позбавити гостроти моє засадниче ставлення, коли я зістануся сам, тоді я для них байдужий.

Тоді вже не буде надпартійного МУРу, з яким треба вести різні неприємні полеміки, а буде звичайна надбудова їх політичної групи. Вони дадуть Вам змогу "півроку" гуляти, а там "побачимо". Якщо їх експеримент вдасться – гаразд, якщо ні – вони Вас викинуть, як звичайного хлопчака, що був у них на послугах. Ви краще ніж я знаєте, в якому положенні знаходяться ті з МУРу, що у них працюють…

Чого хочу я? Я хочу, щоб ми, літератори, і наша література визволилась раз назавжди й остаточно від командування різних єфрейторів з партій, яких би то не було. Я хочу, щоб вони таки дійсно скапітулювали і остаточно почали з нами говорити, як з мистцями без ніяких і тих найменших умов, ані з нашого боку, ані з їх боку…"

Далі йде перегляд теперішнього нашого становища, вказування на інтриги проти нас, вислів бажання, щоб "Арку" підписував далі Шерех особисто без марки МУРу і що на 25-те ц.м. я хочу скликати засідання правління для обговорення цієї справи.

"Але я Вас ще раз прошу не хвилюватися цим. Я маю по відношенні до Вас, найкращі інтенції, високо Вас шаную і хочу Вам і собі помогти. Вітаємо разом з Танею Вас, Вашу милу маму і бажаємо Вам якнайскорше позбутися недуги, що на Вас напосілася. Прочитав частину Вашої на "Шеремету" статті. Прекрасно. З величезним вдоволенням, за одним присядом, прочитав "Серафікуса". Ура! Так само добрий "Старший боярин". Ми ростемо!"

18 лютого. Брак часу для цього нотатника, тому нотую лиш головне. Минулої неділі, 15-го, побував у литовців (Фелльбах біля Штуттґарту, Бангофготель) на їх святі уділення літературних нагород їх письменникам за рік 1947. Дістав було запрошення з цієї оказії від голови Комітету литовських письменників на еміграції – Lietuviu Rasytoju Tremtiniu Draugijos Valdyba, Стасиса Сантвараса. Було багато гостей, мистецька програма, урочиста роздача нагород, які вражали висотою суми (10,000, 15,000 і 20,000)…

Познайомився ближче з самим видатним їх поетом Сантварасом, з Фавстосом Кінршою, Пільґісом Андріушісом і чисельними іншими. Невеликий числом, а великий духом народ, що століттями змагається за своє існування в тіні колосального сусіда москалів, які немилосердно, по хижацьки, нищать його буття. Їх чисельна еміграція в світ і не менш чисельна висилка на Сибір дуже сильно позначиться в життю того лицарського народу… Я склав, від українців взагалі, і зокрема від МУРу дуже щире привітання і був нагороджений овацією оплесків. Шкода тільки, що нам так тяжко з ними розумітися з приводу такої великої різниці мови. Ми розмовляли переважно по німецьки, бо по російськи, хоча вони здебільша і розуміють ту мову, але відмовляються її вживати.

Знов хворію на шлунок, у литовців поїв їх "колтунів" з якоюсь запіканкою і це одразу дало себе знати. Дістаю багато пошти і багато графоманської писанини для оцінки – найнеприємніше моє зайняття, бо кожний автор чекає завжди лишень похвал і ображається, коли йому цього відмовляють. З делікатности не хочеться ранити почуття автора, розумію, що кожний з них переживає свою "творчість", але інколи нема виходу і треба сказати "правду", яка дуже "коле очі" і викликає гостру реакцію. Після такого ви, "шановний, великий і т.д." дістанете таку відповідь, що вам не захочеться більше давати подібні оцінки…

Березень

7 березня. Неділя. Вечір. 2-го березня скінчив, здається, остаточно "Морозів хутір". Працював сильно без огляду на шлунок та печінку. Працювалось дуже добре. Велике напруження, багато творчої насолоди. Перша половина праці вислана на редакцію і горе, що не можна знайти редактора. Костецький від цього відмовився, я просив Михайла Зерова, він погодився, але ось вже довший час не маю від нього ніякої відповіді на мої листи. Стримуюсь з висилкою другої частини, доки не буде певности з першою. За умовою, книжка мала б бути вже в друкарні.

Минулого тижня підписав умову зі Стефуранчином на видання "Марії" в французькій мові. Цікаво, що з того вийде. Недавно дістав цікавого листа від Олександра Шульгина з Парижу у цій справі. Лист писаний ще 27 грудня минулого року, але він довго блукав по поштових урядах, поки дістався до мене.

"A. A. Chaulguine, 16 Avenue Victor Hugo, Vanves (Seine). До ВП Уласа Самчука, голови МУР.

Вельмишановний та дорогий пане голово!

Дуже жалую, що в час мого короткого побуту у Німеччині в минулому році, мені не довелося з Вами зустрітися. Пишу Вам зараз у справі

"Марії". Не знаю чи дійшла до Вас моя стаття за підписом Baurdau в "Revue de Promette" за 1938 р. Стаття звалась "Une tragedie paysanus" і в свій час звернула на себе велику увагу. Там я дав коротку критичну замітку про Вас і Вашу творчість і по своєму передав зміст "Марії". Тоді про цю статтю і Вашу "Марію" заговорили дуже прихильно в "Revue de Mondes", навіть висловлено було побажання, щоб роман був перекладений. Остаточно мені дали тоді надію, що "Марію" надрукують в цім журналі. Одначе, коли моя дружина на спілку з фрац. письменницею переклала твір і я віддав текст, редактор сказав, що річ надзвичайно цікава, переклад дуже добрий, але… в книжці є моменти, які часом нагадують Золя і для їх публікації надто "щепетельна".

Це не підходить, але порадив звернутись до "Nauvelle Revue Francaise", більш передової в літературному відношенні… А тут прийшла війна і справу було відкладено, а під німцями перекладів не хотілося друкувати. Рік чи більше тому, я звернувся до дружини п. Стефуранчин з пропозицією видати твір. Дружина, а потім і Ви самі, дали Ст. згоду. В той час дійсно було трудно видрукувати "Марію", але тепер я б міг пристроїти може й значно ліпше…

Тепер обізвався п. Стефуранчин і надіслав дружині Ваше друге видання "Марії" і різні доповнення. Про це Лідія Васильовна сама Вам писатиме, але я хочу Вам сказати свою думку: може 2-ге вид. в деяких відношеннях і ліпше, але для франц. публіки краще було б лишити "Марію" такою, якою її вже перекладено. Дружина і її компаньйонка прагнули як можна ближче стояти до тексту, поважаючи Вашу творчість, але в деяких місцях відступлення і пропуски уявлялися необхідними, бо французам дещо неможливо пояснити в двох словах.

Часто етнографічні подробиці зовсім не зрозумілі, часом говориться про деякі факти з революції, як загально відомі, натяками і це прекрасно для своїх, але неможливе для чужинців. Кожного разу, як передкладчиці мали намір щось пропустити, чи перекладалось інакше, вона радилась зі мною і я, або обстоював Ваш текст, або ж давав їм рацію. Дві-три сторінки про революцію вони не переклали, бо, або треба було сказати

про це значно довше і тоді б перекладчиці заступили б автора, або треба було випустити, бо все це китайська грамота для французів.

Ви знаєте, що зо всіх українців я найбільше писав для останніх. Знаю добре їх "менталіте" особливо, як редактор "Ревю де Франсез" і я можу по совісті сказати, що переклад дуже добрий, дуже влучний, художній і я боюсь що зміни і доповнення все зіпсують. Я люблю дуже Вашу "Марію" і піклуюся за неї як за свій власний твір. Одно з найкращих місць там, це Ваш кінець: своєю наратийністю, недоговореністю він надзвичайно мені подобався і в моєму перекладі в згаданій статті зробив колосальне враження. Боюся, що те, що Ви його розтягнули, принаймні на французів, які мають певну стриманість і цю недоговореність, це зробить зле враження.

І Стефуранчин і перекладчиці звичайно коряться волі автора, але коли автор послухає свого критика і великого прихильника "Марії", то скаже їм не зміняти нічого: і про стан селянства і про революцію і про совєтський режим, бо там є все, що треба, а особисту трагедію Марії передано знаменито. Я чекаю з нетерпінням виходу книжки і вірю в її великий успіх. Буду вважати його не тільки Вашим, але трохи й своїм, бо все то я лансував в свій час. Може потім і другі твори можна б перекласти. Всю "Волинь" не можливо, але перший том, або навіть частину першого тому, я б дуже вітав на французькій мові.

На жаль, я далеко не всі Ваші речі читав, не маю можливости слідкувати за новою укр. літературою, мало знаю совєтську укр. белетристику.

Буду дуже радий, коли напишете мені за себе і за Ваше т-во. Я тут теж займаюся і культурними справами: стою на чолі Укр. Академічного Допомогового Т-ва, яке має наукову секцію, студ. (кодус) ,шкільну, а тепер думаємо і про літ-артистичну.

Щиро Вас вітаю, Ваш – О. Шульгин.

P.S. З приємністю згадую, як ми колись їхали з Праги до Парижу і цілу ніч проговорили! Лідія Васильовна прочитала цього листа з яким цілковито згодна. Від себе нічого не має сказати і просить тільки Вас вітати. Сподіваюся на дуже скору відповідь. О.Ш"…

Милі, чудові, дорогі друзі! Стільки щирости і стільки уваги. І що вони подумають, що ця "дуже скора відповідь" прийде до них аж по кількох місяцях. З перекладом виходить баламута. Стефуранчин вимагав свого, а ці знов протиставляться тому. Хай друкують, як можуть.

Учора ми з Танею були на весіллю у наших добрих приятелів і близьких сусідів, доктора Юрія Стефанівського з панною абсольвенткою медицини Любов’ю Хомівною, дочкою пані Августини Хомової. При чому я мав особливу ролю "посадженого батька". Було багато гостей, довгий стіл таборового касина застелений білим настільником, заставлений кришталами й порцеляною з добрими стравами і пишними тортами. Тільки я мусів бути обережним з огляду на свій примхливий шлунок і, наприклад, горілки не пив зовсім. А шкода.

І ще один лист, що проситься на увагу:

"24.2.48. Дорогий пане Уласе!

Пробачте, що зразу не відповів Вам на Вашого такого доброго, людяного й мені надзвичайно приємного листа. Він був для мене справжнім подарунком і відкрив мені Вас з тієї сторони, яка для мене була завжди замкнена. Зрештою, може й я не надто заслуговував на те, щоб тішитись нею. Дійсно, прикро мені було, що ми, яких все ж таки і як не як єднає оце вже скоро 20 літ того невдячного літературного "поприща", завжди в якомусь стані не то війни, не то замирення, як же не тривкого й крухкого! Велика вина в тому моя, я це знаю. Я є назагал людина несимпатична й несоціяльна. Але все ж велике моє нещастя, що люди знають мене здебільша тільки з злих моїх сторін, а не з кращих.

Політично – тому, що я мимоволі був усе життя не тим, чим я є й до чого мав завдатки. Як дивно, що багато людей приходить до того сьогодні, що мені закидали колись. Але я пристосувався, не маючи смілости пристосувати до себе. Втім, я давно вже не "політик". Літературно – я не маю органічної свіжості, а несу весь інтелектуальний вантаж моїх попередників з мого "літ-роду". Й багато людей цього не розуміють. Цієї роковитості. Біографічно – я теж відірваний від грунту, що зробите: 15 літ еміграції робить своє. Але я маю свою Україну в серці, може не таку, як треба, але все ж – Україну. Але є люди, що вважають потрібним і мене. І це мене завжди підтримувало. А навіть зобов’язувало.

В суті речі я маю в собі більше нахилу до доброго, ніж до злого. Але від злощасних "Нових шляхів", я йду через життя і поміж українськими людьми, як вовк з підогнутим хвостом і тільки дивлюся, хто мене гризне за ногу. Це становище є дуже трагічне, але воно може дати колись імпульси до справжньої, великої творчости, або хоч би до одного вартісного твору. Й на це я чекаю.

Але ці "wynurzenia" можуть бути кудні. Життя йде своєю чергою й впрост не встигаєш зробити всього, що треба. А ще й треба думати про інших людей. Вам добре – Ви та Дружина, а я маю вже Косачів цілу громаду. Треба вже помаленьку збіратись і в дальшу дорогу, бо хто знає, що тут нас чекає. А мені в житті взагалі якось важче приходилось, ніж всім іншим. Треба подвійно працювати.

Дуже дякую Вам, Пане Уласе, за Вашого справді хорошого листа. Він мені багато прояснив і якось освітив – приємніше стало на душі від цього. Час від часу буду озиватись. А як що зле – пишіть. Щиро тисну Вашу руку і привіт для Вашої Пані. Ю. Косач"…

Хіба повірите, що це той самий Косач, який не так давно писав мені довгого листа, в якому обвинувачував мене, що я його "принижую, ігнорую, погорджую і сміюсь" над ним. Що сталося? Один невеличкий лист… Яким я хотів сказати, що він в цьому помиляється. І, здається, він зрозумів. Цікаво лиш, як на довго. Але ця його сповідь поможе йому

багато. Він потребує когось, щоб його вислухав… І відчував. Це мімоза, яка відзивається на кожний дотик іззовні.

Почав писати другий том "Оста", але покищо не зберуся з настроєм. Після закінчення першого тому дістав розрядження і не можу знов увійти в ролю. Зрештою, надходить весна, а це значить кінець мого сезону… Аж ген до осени, хоча минулий серпень видався мені плідним. Дав драму і порядний шмат "Оста" – 505 сторінок машинового друку… Майже все переписав, а деякі розділи переробляв по кілька разів. Довго не міг знайти закінчення – переписував разів з десять, але, здається, таки знайшов. До того стоси листів. Передучора, наприклад, написав вісім довжелезних листів.

Зараз ми з Танею підхворюємо, я мав своє (трохи покращало), Таня своє. Зараз Таня лежить з грипою, у таборі цього добра повно.

Дуже гарна погода, але можна сподіватися такої ж посухи, як минулої осени. Ясні дні і ночі, морозні ранки. Днями тепло і соняшно.

Нудно. Страшенна туга за батьківщиною. Всі нидіють. Поволеньки розїжджаються, але все це, як мокре горить. Чекають і на щось надіються. Совєти в наступі, решта світу в слабій обороні.

28 березня. Католицький Великдень. Минулу ніч і весь цей день просердився. Коли б я не був православним, можна б сказати, що нечистий навмисне поплутав мої мишлення. Ревів, як ранений бик, рано писав сердиті листи, рвав їх, писав знов. Наприклад таке:

"Шановний пане Паладійчук! Ми з Вами, здається, досить себе знаємо, щоб далі бавитись речами, які не підходять ні до нашого віку, ні стану й положення. Ми, здається, робили різні умови, писали копу листів, давали сто обіцянок і, як Вам відомо, людина вже на те роджена, щоб якось могти за себе відповідати. Коли ж ні – тоді з нею щось не впорядку.

Ви прекрасно розумієте, що Ви повинні були вже давним давно розрахуватися зі мною за мою працю і Ви цього ніяк не робите. Не моє діло, що Ви для цього маєте робити. Ви не клопочетесь, що я, будучи хворий, зараз їм, що роблю і як працюю. Коли я з кимось роблю зобов'язання і їх не виконую, я беру револьвер і вганяю в лоб кулю… Ви не маєте права не виплачувати авторам. Коли не маєте грошей – не видавайте, коли видаєте – майте гроші. Це істина… Пропоную Вам рішуче негайно зо мною розрахуватись"… і т.д.

Нерви. Все нерви. Щастя лишень, що Паладійчук цього листа не одержить. Я не вишлю його, а лишу у себе на згадку. Взагалі все сердить. Драму також не видають… праця, втома, готуємось до з'їзду.

З весною знов запахло війною, в повітрі зграями шугають машини.

Квітень

9 квітня. Оформив до друку далі частину "Оста" й передаю М. Зерову для редагування. Від сторінки 243 до стор. 346. Моцно зайнятий. Наближається з'їзд. В "Українських Вістях" за 27 березня, більша моя стаття "До Третього З'їзду МУРу". Відомі, загальні постуляти нашої МУРівської незалежної, суверенної "політики". "Наше об'єднання письменників проіснувало три тяжкі вигнанські роки. Колись нащадки з величезним зацікавленням ходитимуть по слідах, де ступали ноги нашого вигнання. Це час, коли важиться і відважується на страшному суді історії кожному по заслузі. Було б великим нещастям, коли б під час такого суду ми забулись настільки, щоб втратили почуття реального.

За ці три роки ми не дармували. Кожний з наших колег, як нам відомо, був обложений книгами й папером. Кожний від ранку до вечора був прикований, без огляду на місце, до свого робочого стола. Ще не всі мають нагоду бачити висліди нашої праці, але ми певні, що така нагода буде, і всі, навіть ті найбільші скептики, переконаються, що ми з вами тут не дармували.

І коли брати МУР, його провід і його членство, ми з почуттям повної відповідальности твердимо, що його праця буде дуже і дуже великим вкладом в історію розвитку рідної культури. Знаю, що скептики будуть перечити, але я б не сповнив свого обов’язку до кінця, коли б не мав відваги ствердити цього факту"…

Отакі мої погляди на цю справу, але як виглядає вона в теперішній дійсності? Про це розповість нам черговий лист Юрія Володимировича.

"Мюнхен, 16.3.48. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Висилаю Вам запрошення на з’їзд. На жаль, через мій недогляд, забули подати на них, що це в Цуффенгаузені, отже, доведеться додавати це запрошення усно, або писано. Славутич вишле всім членам і кандидатам, я розішлю нашим екс-членам: Є. М., Осм., Чапл., Косачеві тощо. Чи розіслати газетам? Як будете комусь посилати не членам, не забудьте відрізати долішню частину "з правом голосу". Шкода, що треба запрошувати на з’їзд поляків і литовців: я боюся, що цей з’їзд виглядатиме бідно. Не кажучи вже про те, що можна чекати чергового скандалу від наших інтриганів, чи то пак ідеалістів, майже ніхто не зголосився на доповіді: власне, тільки Костецький і Бойко. Костецький, боюся, буде переважно полемізувати з тими, що хто його знає, чи варті полеміки. Бойко говоритиме про підсовєтську літературу. Моя доповідь виходить довга і мало цікава.

Очевидно, на день перед з’їздом, себто на суботу, десь на 4-ту годину дня, треба буде призначити засідання правління спільно з ревізійною комісією. Якщо Ви теж уважаєте, що це потрібно, то пишіть, будь ласка, Славутичеві, щоб він розіслав запрошення. Він тепер у мене секретарем і я йому даю так багато доручень, що він у них плутається, тому краще, щоб написали йому Ви.

Сподіюся, що Ви дістали і "Арку", і гонорар за неї. Напишіть мені Ваші враження від того і другого. Друге могло б бути більше, це я знаю, але

ніяк мені цього разу не вийшло. Сподіваюся, що з дальшими числами буде більше можливостей викомбінувати гонорари. Альманах друкувати вони згодні і гонорари згодні платити тепер же (Це тепер загальна манія – збувати гроші, бо бояться грошової реформи). Я їм сказав, щоб Вам вислали тепер, бо Ви так хотіли. Не знаю, чи вони вже вислали. Щодо видання, то вони кажуть, що тепер не можуть видрукувати (до з'їзду), а зроблять це в травні, з тим, що книжка буде до червня.

З Дивничом я не сварився. Тільки він мені заявив, що я продався (про це він говорив і на засіданні: Я, мовляв, розумію Юрія Вол., що в Мюнхені треба багато грошей, щоб прожити, але якби він міг пождати два-три місяці…), а потім прислав листа, де пише про різні свої погляди. Я відповів йому, що не може бути дискусії з продажною людиною, бо щоб сперечатися, треба шанувати, якщо не погляди, то хоч особу того, з ким сперечаєшся, а які ж можуть бути погляди в продажної особи. Поза тим написав йому, що на нього ані трохи не серджуся, тільки чекаю, поки він перегляне свій погляд бодай на цю справу.

Якщо ж іде між нами, то я вважаю його діяльність тепер зовсім не корисною: це та сама хвороба закладання партії, на яку рік тому захворів Гр. Ол. і яка, очевидно, в еміграційних умовах поражає майже всіх. Принаймні я, крім Вас (не кажучи про себе), не знаю жадної людини, що на неї не хворіла б. І мені шкода, дуже шкода, що чесна й розумна людина зайнялася цією партієтворною хлестаковщиною до повного самозабуття. Питання про східняків – це окреме питання і я не надаю йому аж такого великого значення, тим більше, що він сам уже по суті свої первісні позиції цілком заперечив. Отак справа з Ю. Д. Повірте, що це мені коштувало не однієї безсонної ночі, але оглядаючися я не бачу зерна неправди за собою. І маю надію, що він це зрозуміє і повернеться до своїх старих позицій і поглядів.

Наприкінці просьба до Вас така: чи не можна мене під час перебування у Вашому таборі, примістити в яку-небудь приватну нелітературну хату, щоб я міг уночі спокійно відпочивати від літературних справ і розмов. Бо я боюся, щоб я Вам не викинув якогонебудь коника.

Ага ще одно: Славутич мені сказав, ніби мене висунули ліцензіятом МУРівського журналу. Думаю, що він поплутав. А коли ні, то прошу негайно зняти, бо це зовсім не моя справа і не було б корисно і для МУРу. Привіт Т. Ф.

Щиро Ваш Ю. Шерех"…

Ото ж так, приблизно, виглядають наші внутрішні гаразди. А як виглядають не наші і не внутрішні, а загальні і в світі? Приблизно, така ж метушня, тільки велика розміром. Америка застосовує до Европи "Плян Маршала", що значить її відбудову, совєти в Чехословаччині роблять державний переворот, що значить кінець її незалежности, в Об’єднаних Націях ухвалено поділити Палестину на жидівську й арабську частини, що значить постання біблійного Ізраїлю, у Китаї наступ Мао Дзе Тунга, що значить комунізацію Азії. А взагалі напруження до відмови і загроза зриву.

15 квітня. Нарешті… 11 і 12 квітня – неділя й понеділок, у залі нашого табору Третій З’їзд МУРу. Прибуло понад п’ятдесят учасників з’їзду, але з того лиш половина членів об’єднання. З чужинців прибули лиш литовці – поети Стасис Сантварас і прозаїк Пульґіс Андріусіс.

Відкриття З’їзду о десятій годині ранку короткою моєю промовою, далі доповідь Шереха "Року Божого 1947"… Ствердження, що всупереч тяжким умовам таборового життя і всупереч не дуже сприятливого ставлення до МУРу різних особистостей і груп нашого громадянства, під знаком МУРу "Золота брама" появилось ряд літ. творів непромильного значення, як "Тигролови" Багряного, "Доктор Серафікус" Домонтовича, "Еней і життя інших" Косача, "Старший боярин" Осьмачки, "Юність Василя Шеремета" Самчука – в прозі, "Домаха" Л. Коваленко, "Ордер" Косача і "Шумлять жорна" Самчука – в драмі, "Поет" Осьмачки і "Білий світ" Барки в поезії. Доповідач констатує спад імпресіонізму і настроєвости в їх творчости та шукання твердої, кристалізованої форми, часто й сюжетности, що значить скріплення і удосконалення творчих талантів. Типово також, що головною проблемою цієї творчости –

стосунки української людини з добою, з сучасним світом та її самоствердження.

Велика доповідь Юрія Бойка присвячена оглядові української літератури під совєтською окупацією, у якій доповідач стверджує, що, не зважаючи на нестерпні національні умови під гнітом чужого й ворожого режиму та на засилля низькоякісної продукції, у своїх кращих творчих зусиллях, український письменник і там намагається висловити хоч щось з його справжніх думок і потреб народніх...

Доповненням цієї доповіді була невелика, але ядерна сильветка Є. М. (Євгена Маланюка, який не є членом МУРу і "прикривається" ініціялами) про М. Зощенка і А. Ахматову. Є. М. думає, що ліквідація Зощенка й Ахматової, як учасників російського літературного процесу, спричинена їх українським походженням і знаменує перехід тієї літератури з позицій імперських на чисто московські.

І продовженням доповідей, – доповідь Ф. Дудка – питання зв’язку письменника з читачем та його критикою, при чому тут порядно дісталось критиці, особливо формалістичній, яка, мовляв, стоїть на перешкоді між письменником і читачем.

Після цього, розуміється, почалось обговорення доповідей... Говорили Багряний, Бажанський, Блавацький, Людмила Коваленко, Дивнич, Кравців, Є. М., Подоляк, Чапленко, зі мною включно, і тут то широко розгорнулось наше Гуляй-Поле з настроями махновщини і атмосферою блискавок і громів, що обіцяли зливу і повінь.

Хоча з великої хмари рідко буває великий дощ. Нічого не сталося й з нашої великої "дискусії". Другого дня була черга за моєю ідеологічною доповіддю і настрої злагіднились. Моїм намаганням було показати традиційні концепції нашого, не лишень літературного, але й політичного процесу відродження, які базувались на гуртківстві, сектанстві й егоцентризмі і що наш час вимагає суворого перегляду цієї ідеологічної

спадщини, якщо ми маємо амбіцію проявити себе в майбутньому, як одну масивну цілість у світових процесах формування дійсности.

Мені не легко було пояснити моїм колегам, чому я раз-у-раз настирливо виступаю з цією реторикою, коли вони воліють щось, що не вимагає абстрактного думання і не виходить за межі льокальних проблем. Для них питання Зощенка і Ахматової куди важливіше, ніж питання наших історичних аномалій раси, духовости, інтелекту, а питання, скажемо, особистих поглядів на певні явища було чи не вершком їх філософських амбіцій за які зводились смертельні двобої не конче лицарських правил.

З цього постала безперспективність і порожнеча наставлень і тому вимагалось узагальнень, підсумків, збалянсування дії та вказання мети, яку треба не тільки відчувати, а й знати по імені. В поєднанні з їх конкретними, суперечними проблемами кожного дня, мої узагальнення давали завершену цілість і тим самим сенс закінченого діла.

Але я ніколи не почував себе яким будь організатором, провідником, політиком… Ані навіть звичайним редактором. Мої амбіції далі – "бути письменником" не сягали. Роля, яку мені прийшлося відограти в Україні за німецької окупації не була для мене властивою, ані не була вона такою і тут в таборах ДіПі з цим самим МУРом. І тоді і тепер це було чистим випадком і накинуто мені обставинами. Я мав досить роботи з моїм письменством, яке я вважав важливішим за всі інші мої справи і якому я присвятив усе своє життя, щоб могти ще займатися таким невдячним ділом, як головство організації такого винятково неврастенічного складу у таких винятково неврастенічних умовах. Тут приходилось займатися такими справами, які були дуже далекі від моїх інтересів, дрібнички і щоденщина, як бур’ян, забивали мою енергію і не маючи ніяких секретарських сил, це переходило межі всіх людських спроможностей. Це був не кабінет письменника, а уряд і де інде такий уряд вимагав би кількох технічних співробітників, то ж в цьому випадку я мусів полагоджувати все це сам особисто.

Маючи це на увазі, я кожного разу ставав на прю, коли вибирали мене "на голову", але на цей раз, по трьох роках ходження по муках всіляких наших інферно, я вирішив сказати досить. Рішуче й остаточно. Без ніяких сентиментів. І коли дійшло до точки перевибору правління МУРу, я зголосив абсолютну мою в цій справі недиспозицію, довівши це аргументами, цифрами, лікарськими свідоцтвами.

І тільки тепер, і тут стало абсолютно видно і зрозуміло, що ця моя спроба є жалюгідно безнадійною. Весь наш МУР, став муром, включаючи і Є. М.-а, який свого часу заклинав мене залишити МУР, щоб до цього не допустити. А пані Коваленко, зі своєю прямолінійною щирістю, заявила просто, що це з мого боку ніщо інше, як саботаж, спрямований на розвал МУРу. Суперечка наша тривала з добру годину, створився сталемат, безвихіддя і в остаточному я програв. Прийшлося здатися. Не хотілося, щоб ця організація якось була пошкоджена. Забагато коштувала вона нам поту і нервів, щоб це злегковажити. І на перший знак згоди відчулось враз відпруження і навіть не було голосування, а секретар заніс до протоколу лишень малу нотатку.

Це також показало ясно, якою дорогою й незамінимою організацією для її членства став цей МУР. Здавалось, що без неї наше існування не мислиме. Це зворушувало і підносило на дусі.

Не менше труднощів було з вибором заступника голови. Шерех, не менше від мене, мав причини з цим не годитися. Але й тут МУР став муром, а до того заговорив і мій егоїзм. Без Шереха годі було цю справу уявити. Він належав до її ініціяторів взагалі, він ініціював мало не всі її ділові справи, він редагував всі наші видання, а до того – був добрим, характерним, послідовним співробітником і другом… І в решті-решт він мусів погодитися також. І тому ми далі мусіли творити випробувану запряжку голови й заступника, до якої додано М. Бажанського, Ю. Дивнича, Людмилу Коваленко, Б. Кравціва та Яра Славутича, як членів правління з І. Коровицьким і В. Міяковським, як кандидатів з ревізійною комісією – Ф. Дудка, І. Багряного, В. Барки та О. Несича.

І хай живе МУР!

А на закінчення і тому, що мали трохи часу, Ігор Костецький зачитав свою доповідь "Про деякі прикрі питання". Полеміка з Шерехом на тему неможливості переходу письменників від стилів взагалі до стилю національно-органічного. Такий перехід, на його думку, значив би не стиль, а стилізацію і це порушило б органічність самої творчости. Він також боронив важливість інтелектуалістичної поезії, надаючи їй багато ваги і не жалував тих критиків, які намагалися перешкодити її розвиткові. Це було контра думці Дудка і це підлило оливи до згасаючого жертівника суперечок, які треба було обірвати на пів слові о годині сьомій, бо десь там, в залі таборового касіна, чекав нас бенкет, на якому ми всі мусіли бути.

А на самому бенкеті, за довгими столами, вкритими білими скатертинами і заставленими обильно яствієм і питієм, ми бурхливо вітали наших литовських гостей, вислухали зливу промов таборової управи, наговорили собі купи компліментів і все це простягнулося ген мало не за північ.

І нарешті – другий день! Слава! Гості роз’їхались… Залишивши нам лишень засідання, протоколи, рахунки. Цікаво, наприклад, з прохарчуванням нашого з’їзду. Розуміється, прохарчування взагалі, брав на себе табір ген включно з приділом "шнапсу", що його нам вдалося дістати, але у німців деякі додатки на бенкет прийшлося роздобувати нам самим на чорному ринку по цінах ринкових і чорних. Так, наприклад, кілограм смальцю коштував нам 400 марок, шість кілограмів риби – 150 м., 5 штук яєць – 50 м., одна скринька яблук – 100 м., 2 кіл. м’яса – 100 м., 3 кіл. огірків – 30 м., 2 кіл. цибулі – 46 м., мука – 4 м. Разом це виносить 880 марок… І гарно вказує на ціни нашого чорного, таборового, "паскарського" ринку… Ха-ха!

І як сказано – гості роз’їхались. І навіть Маланюк, не дивлячись на весь свій гнів, прийшов до мене попрощатися. А знаний "камбрун-брист" (вислів вжитий в одному з його творів), Костецький залишився у нас

гостити, той самий, якого Косач, у гумористичному памфлеті "Буря в МУРі" характеризував: "Я є екзистенціоналіст, дадаїст, експресіоніст, футурист, ірраціоналіст, кубіст, панфуто-кубіст, бракабумбрист, бубадиніст", але й справді, він мав течку повну "бумбадиністичного" мистецтва, в роді картин Гофмана, які представляли суцільне безладдя плям, без якого будь сенсу... І залишившись у нас, він намагався і мене – сірого, сирого, традиційного мужика, запричастити жертвенним духом з царства віяння вільних мистецтв абстрактного сенсу, до яких моє серце і мій Verstand, не можуть знайти доступу.

Тим часом Костецький водить мене по театрах, у Штуттґарті є їх кілька, але нас цікавлять ті найабстрактніші. Передучора ми були у Kammertheater на "Wir sind nochmal davongekommen" Тортона Увалдера, учора за дня, на фільмі "Цезар і Клеопатра" Бернарда Шова (разом з Танею), а вечором, вже самі, у Neues Theater на "Die Dreigroschenoper" Брехта з музикою Курта Ваілля і диригентом Рольфом Ункельом, у якій виступають 22-х учасників з такими іменами, як Полли, Молли, Долли, Нелли, Бетті, Люці і мушу признатися, що мені ті речі, за вийнятком фільму, нічого не сказали, бо вони і не збиралися щось сказати, а лишень показати, а коли це в театрі, то це мусіла бути найабсурдніша театральщина з рухами, жестами, вигуками, вихилясами, кривляннями, що в суммі-суммарум мало бути трагедією мистецтва нашого розбитого часу, що стає на котурни, вище самого себе, пихтить, надривається і нічого не осягає.

Абсолютне безсилля, повна імпотенція, бо переступило Рубіконіс в країну Нігіль, де нема ні обріїв, ні часу, ні простору, а універсальна порожнеча. Відрікшись логіки слова, воно потрапило в мовчанку, або в німоту з бурмотанням безглуздих звуків, ніби вони виходять з уст паралітика.

Щось подібне я було намагався сказати Костецькому, але він тепер знаходиться у такій стадії медіюма, коли людська мова до нього не доходить і ми навіть збираємось затратити ще трохи часу на "Ундіна"

Жіроду – французького автора, який ще до війни дивував мене своїми чудернацькими "камбрумами".

Я переконаний, що цей стиль мистецтва не переживе нашого покоління, бо він вже в сліпій вуличці, де нема більше куди… І ми говорили про це з Костецьким. Взагалі, говорили й говорили. Про музику, композиторів, театр, акторів… І про наші ближчі справи… І про мого "Оста"…

20 квітня. Тепло і сухо, сади в повному розквіті, дерева зелені. Я все ще працюю над "Остом", хоча мій настрій значно притупився. Викінчую останню частину, і, властиво кажучи, вона потребує бодай ще одної повної перерібки, але вже немає часу. Дістали ось повідомлення, що нам вже вислані з Канади афідавіти і надходить час, коли треба буде покидати Европу. А що буде там далі – тяжко сказати. Чи зможу я там займатися таким люксусовим заняттям, як література, та ще й українська.

І взагалі все під знаком питання, весь світ напружено чекає якогось рішення, між совєтами і рештою плянети напруження, внутрішня війна, а багато й таких, що пророкують війну одверту, лишень та атомова штучка, що розірвалась над Японією, такі пророкування нівелює.

Не можу похвалитися добрим настроєм. Дістав від Шульгина знов листа з повідомленням, що Стефуранчин затягає справу видання "Марії" через брак засобів і тому пані Лідія Шульгинова шукає видавництва на власну руку… Боюсь, що з цим тепер не так просто, як їм здавалося, українському авторові ще нема доступу до престолів світових висот, а з "Марією" це ще окрема проблема. Я почав її писати в роках макабричного голоду в Україні часів колективізації з наміром зареагувати на той жаський голокост, що його та колективізація спричинила. Першим видавцем її був Тиктор у Львові 1934 року в дуже дешевому, кишеньковому виданню з дуже драстичними, без мого відома, скороченнями, які ту річ майже спотворили. Я був обурений, але не було ради. Наша видавнича справа тих часів була в такому жалюгідному стані,

що не було вибору. Книжечка пішла в люди і знайшла признання, її читали і відчували. Вона робила враження.

І приблизно в тому ж часі, я вичитав в пресі, що в Парижі, одно видавництво оголосило світовий конкурс на антисовєтський роман і я дозволив собі ризикнути й зголоситися до того конкурсу. Через знаного тоді публіциста Івана Гончаренка, який жив у Парижі і мав там певні знайомства з французами, я нав’язав контакти з тим конкурсовим комітетом… Але в жюрі того комітету було двох росіян. І коли вони довідались, що в конкурсі мав би брати участь українець, вони обидва зголосили резиґнацію, без них жюрі не могло обійтися і тому участь в тому конкурсі, мені, як українцеві, була апріорно відмовлена. Але в нашому маленькому українському просторі "Марія" робила далі своє діло. Її читали масово і знаходились ентузіясти в роді панства Шульгинів, які протегували мою "Марію" де тільки могли.

1941 року, коли я був у Рівному, до мене зголосився відомий німецький перекладчик зі слов’янських мов Пауль Куцнер з Бреслава, який захотів перекласти і переклав "Марію"… І знайшов для неї видавництво тут же в Штуттґарті – (Гогенштавфен Ферляґ), але й тут "Марія" не мала щастя. Її було віддано до видавництва вже тоді, коли над цим містом бушували американські літаки і саме коли "Марія" була в друку, видавництво було розгромлено дощенту і в його руїнах загинув і німецький переклад цієї книжки. Кюцнер намагався було знайти інше видавництво, але в той час було вже не до видання книжок взагалі, а до "Марії" й поготів…

1942 року, "Марію" було перевидано вдруге у видавництві "Волинь" в значно досконалішій формі, її 15,000 тодішнього видання розійшлося вмить ока і певній кількості її примірників пощастило продертися також і в Україну східню. За моїх поїздок в Україну 1942 року, я мав відчити про неї в Кременчуці, в Харкові, її уривок поміщено в журналі, що вийшов у Харкові того року ("Засів"), а ще в тридцятих роках, її в цілості було передруковано в газеті "Свобода" в Джерзі Сіті в Америці…

Як ми вже чули з листа Шульгина, її переклад французький, до цього часу, не мав і покищо, не має щастя. Що буде далі – побачимо.

І з цього випливає довга, марудна, знана, банальна філософія: українській літературі місце на трибуні літератури світової, покищо, воспрещено. Verboten. Interdit. Prohibitet. З цих також заложень, не відповів мені "Председатель союза русских писателей на эмиграции" Павло Зайцев, якому я писав листа ще в липні минулого року.

Чи варто розмовляти великим з малими та ще й ворожими? Питання значення кардинального, а для мене феноменального. З яких саме причин і якими силами, створено для нас саме таке status qua в історії людських взаємин? Бо ж тут розходиться не тільки про нашу літературу. Культуру взагалі. Політику. Саму субстанцію справи.

І нам хочеться вловити, збагнути і зрозуміти справжню причину цієї проблеми. Є вона в нас, у наших генах, у наших мозках, а чи поза нами? В геополітиці, географії, стратегії. І мені завжди здавалося, що тут не слід легковажити обох цих чинників. Розуміється, що зі зруйнованням Київської Русі монголами сім століть тому, було зруйновано також норму альтитудного думання властивого нормальним державним комплексам… Не багато помогли тут століття литовсько-польського періоду в цьому просторі, а вже зовсім фатальним і нівелюючим було панування царства Московського з його спрямованням до цілковитого знищення інтелекту нашої людини.

Але геній людини південно-східнього прошару Европи не здавав позицій. Судячи по вислову людської мови то Московія до самого Пушкіна переживала період примітивного відчуття мистецької правди дуже далекій й неспівмірній з відчуттям автора "Слова о Полку", уродженець глибокої провінції Полтави, Гоголь, дає початок імперської прози Петербургу, а коли зрівняти школення Пушкіна в імператорських ліцеях столиці, до школення Шевченка у п’яного дяка якоїсь там Кирилівки, то треба тільки сказати, що за ідеями і глибиною вислову, Шевченко це щирий Дух Божий в порівнянню до Пушкіна, як духа людського. А в

соціяльному сенсі за Божим велінням, це пан і слуга, не дивлячись, що перший – кріпак, а другий кріпосник.

Нам інколи вказують на Толстого та його досягнення. Хай би спробував Толстой, рабовласник кількох тисяч душ і посідач палацу повного гувернанток і слуг, писати "Війну і Мир" на мансарді голодного студента чужого міста, ніколи не чуючи рідного слова, або в казармі ДіПі, де крім нього, мешкає кілька сотень різноманітного люду на становищі вигнанців засуджених на розсіяння по всіх континентах світу.

Отже, наш ґеній живий, діючий, непереможний і коли ми, його іменем, дерзновенно робимо виклик "Велика література", це не поза. Це наболілий зов крови, атавізм крилатого минулого, визов безкрилій сучасності. Нам нагадують "триматись пропорцій". Коли відбуваються наші таборові з’їзди МУРу й коли бачимо в тому людей, які вирвались з лабет Колимських каторг, які "творили" в доменах вічної мерзлоти і глибинах шахт невільників, де гівно і людина розцінюються одинакими вартостями, і які виношували свої "збірки поезій" у власній пам’яті (Багряний), не маючи навіть такої "захаляви", як мав Шевченко, то хай буде нам вільно сказати, що ніякі ПЕН-Клюби не можуть з цим морально зрівнятися, дарма що їх твори автоматично друкуються й читаються на всіх мовах світу, а наші тільки у межах ДіПі.

А все таки не сміємо переочити і другий бік цієї медалі. Не сміємо не бачити наших об’єктивних слабостей. Провінція, в яку запроторено нас віками, невідступно, як тінь, переслідує нас, куди б ми не йшли. Замало сили, замало динаміки, розбито незалежність власної уяви, змушено вдаватись до чужих джерел форми, нашу мову затиснуто в лещата кастрації, нашій думці забрано обрії плянети і втиснуто її в межі губернії й воєвідства. Ці "пропорції" мусимо пам’ятати завжди... І не тільки, щоб "зрівнятися" зі світом, але й виправдати самих себе, перед своїм сумлінням, як гідну вартість світу.

30 квітня. Великодня п’ятниця, дрібний дощ, дерева в зелені, сади відцвіли. Наші люди, як можуть, намагаються гідно, за старою традицією,

зустріти це древнє свято. Учора, ми з Танею були на Страстях в таборовій церкві. Читались традиційні "12 Євангелій". Богослужив наш близький земляк о. Василь Варварів і тут також владика Платон Артемюк, недавно єпископ Рівенський. Близькі і рідні люди – мікрокозм минулого у просторі чужини, де ще недавно вишколювалось "ґренадирів" армії Третього Райху. Несамовита іронія долі.

З нашого вікна видно, як дорогою до міста відходять валками навантажені наплечниками й валізами люди, які спішать до транспорту, що має їх відвезти на друге півкулля землі до Австралії. Щаслива вам путь, дорогі! Земляки з Уманя, Ходорова, Коломиї. Самі ми відмовились від виїзду до Австралії й Аргентини. Правдоподібно, нашим приреченням буде Канада. І тим часом, все підчищаю "Ост"-а та нетерпеливо чекаю його появи друком. Таня старанно готовиться до свят, пече паски і кличе мене красити крашанки. На неділю маємо запрошення до Куниць в Льонзе, "без нас їм свято не свято" і, здається, поїдемо, щоб побути поза табором і в понеділок, разом з Багряними, вернутися до нас.

Травень

8 травня. Друге і третє травня – православний Великдень. Напередодні в суботу поїхали з Танею до Льонзе… Знана, приємна дорога, запашне, зелене в квітах село, де ми минулого року провели кілька місяців, мила, рідна родина пані Марусі, Сергія Миколаєвича, сердечне "Христос Воскрес" з доброю чаркою, доброї запіканки й пречудового торта з духманною "Мокка". Після таборового каруселю це солодка ідилія поза межами гомінкого мурашника двоногих мурах… В понеділок, автом Сергія Миколаєвича в товаристві пані Марусі, пустились до Ульму з наміром забрати Багряних і їхати до Цуффенгавзену. Але Багряних не застали вдома. Тоді ми розцілувалися тричі в Куницями, зайшли до Білецьких, розцілувалися з ними ще раз і ще раз "Христос Воскрес", гарно пообідали, розцілувалися з ними вдруге, від'їхали трамваєм до потягу в Старому Ульмі, всіли до "шнельцуґ"-у і до вечора висіли в Штуттґарті, щоб потрапити ще на вечерю до Варварових, де

застали пачку гостей, між якими був і наш чарівний отаман Тарас-Бульба-Боровець.

Як звичайно, тут ціла злива цілування "Христос Воскрес" і приємне товариство за чаркою запіканки, як це й годиться чесним волинякам – старим друзям і енеївським ланцям… І скінчився цей цілувальний день десь біля першої години ночі, який почався сніданком в Льонзе, продовжувався обідом в Ульмі і закінчився вечерою в Цуффенгавзені біля Штуттґарту в промірі пари сотень кільометрів найцентральнішої Західньої Европи.

Минулий тиждень читав і полагоджував листування, якого набралося спора копиця, що злетілося сюди з цілого світу, а між тим, розуміється лист Юрія Володимировича і, розуміється, справами МУРу.

"1.5.48. Дорогий Уласе Олексійовичу!

Дякую Вам за прислання Вашої доповіді. Коли я хотів дати її як статтю, то зовсім не тому, що вважаю її чому-небудь за дискусійну, навпаки, я підписуюсь під нею обома руками, а тільки тому, що журнал не повинен мати, на мою думку, характеру офіціозу, а до того ж річ появиться в червневому числі, отже і не матиме характеру свіжости – коли давати її, як доповідь, тоді як статтею вона зберігає свою актуальність на довгі роки. Але якщо Ви хочете, щоб вона йшла доповіддю, то хай буде по Вашому. Я тільки дозволив собі з кількох звернень "шановні колеги" частину викреслити. Думаю, що вистачить одного-двох таких звернень. Назву я лишив першу: вона влучна і до того ж повторюється в останній фразі, тож утворює добре кільце.

Щодо ліцензії я не думаю говорити з Дивничем і тим більше сперечатися. Я вже не раз казав, що на першу вимогу відійду від "Арки", і коли Дивнич береться видавати журнал, тим краще. Тільки не знаю, чому б мав бути органом МУРу журнал, що містить статті політичного і економічного характеру, а не містить художніх творів… Очевидно,

Дивнич мусів би тоді змінити профіль журналу. Особисто для мене це було б рятунком, бо я вже бачу, що "Арка" забирає в мене стільки сил і часу, що я довго не витримаю.

"Цезаря і Клеопатру" я ще не бачив. Щодо Вайлдера я з Вами не згодний, але це тема для розмови при зустрічі. Я думаю, що за його балаганщиною є й глибші речі. Не дурно його так уперто лають і забороняють большевики. А по части це і справа смаку. А актори наші не можуть наслідувати німців, бо те що відрізняє німецького актора від нашого, – це не талановитість – у німців тепер майже нема талановитих акторів, а культурність. А в нас – я цікавився: майже нема акторів з середньою освітою, не кажучи вже про високу. Так що ж вони, бідні, можуть більше від того, що роблять? Щодо Гая Ви маєте абсолютну рацію, але я думаю, що і відмовити йому треба законно, себто через комісію.

На з'їзді ми вирішили прийняти К. Меннінґа в почесні члени. Про це Кравців писав у "Часі". Отже, треба було б послати йому про це повідомлення. Думаю, що можна послати йому і по українськи, бо ж він мусить (на цій мові) читати. Але треба зробити красиво, зо всіма печатками тощо. А тепер Барка прислав листа, щоб те саме зробити з другим американським професором – Ватсоном Кірконелом. Що Ви на це?

Як Вам подобається Маланюк? На з'їзді він говорив проти всіх устами Дивнича, тепер виступає проти Барки пером Лимана. Стаття його (Лимана) написана навіть словами і інтонацією Є. М. Цікава метода підставних фігур.

Ну, кінчаю такого довгого листа, як Ваш, не спроможний написати коротшого, зате цього разу відповідаю швидко.

Ага, ще дві справи: Косач бідкається, чи не можна б його включити в списки на пакети (я одержав аж два). Друге: що з Вашими "Жорнами"?

Якщо їх не будуть друкувати, то може б одну дію вмістити в "Арці", поки вона ще наша? Привіт Т. Ф. і бажання доброго здоров’я і доброї праці.

Щиро Ваш, Ю. Шерех"…

На це, в скорому часі (6.5.48), помчалась до Мюнхену моя сентенція:

"Дорогий Юрію Володимировичу!

Що мистецтво репрезентоване Жіроду чи Вайлдером є мистецтво Содоми й Гомори, про це не може бути суперечок. Упадок культури позначується в першу чергу появою такого мистецтва. Що живі народи боронять себе перед передчасним упадком, у цьому нічого дивного. Що Аргентина забороняє Сартра є для мене цілком зрозумілим. Росіяни теперішні бороняться перед культурою Европи з причин не лише ідеологічних, а й гігієнічних. Вони показали, що мають нахил, не переживши юности, попадати в старечість.

Мені здається, що Ви помилитесь, коли будете виправдуватись "смаком". Це так: одному подобається гарна дівчина, іншому гарний хлопчик, але в другому випадку це буде зватись (за певних умов) перверзія. Що з упадком живого відчуття появляються перверзні вподобання, це цілком нормально. Не вбивайте собі в голову переконання, що тільки ті справжні смакуни і знавці мистецтва, що "розуміють" балаганщину Жіроду. По перше, більшість з них тільки вдає, що розуміє, а решта це ті, яких треба лише пожаліти.

Арки не кидайте. Вона стає потрібною, не дивлячись на її чудернацьку назву. Ліцензія наша, справа проблематична, бо нам сказали, що лише тоді її дістанемо, коли буде папір. Але тим часом такого паперу нема. Я вписав Косача на пакети, лише не як члена, а позачленством, як і всіх решту нечленів. З приводу нього я маю багато розмов… Я, розуміється, його бороню, бо ж не можна віддати чоловіка на поталу, однак може Ви порадите йому (на мене він негайно

нагнівається), щоб він набрав собі інший метод боротьби з противниками – не зла і помсти, а любови й вищости. Це для письменника і доцільніше й гідніше.

Я не маю адреси Меннінґа і взагалі нічого про нього не знаю. Може там біля Вас більше про нього відомостей, то поділіться ними й зі мною. Кірконела зовсім не чув. Треба, щоб мене поінформували про це чинники міродайні.

За "Жорна" я дістав частину гонорару, але всі терміни їх появи минули і я не знаю, що власне з ними робити. Написав їм, що мусять рішитись – або-або… Хочу бачити свою річ надрукованою і на сцені і при нагоді, запитайте Блавацького, чого це він ніяк не зважиться дати мені якусь остаточну відповідь, бо як йому це не підходить, я не буду настоювати. Коли б Ви могли надрукувати мені не одну дію, а всі три, тоді я з Вами говорив би, бо одна дія тільки зіпсує мені можливість видати цілість.

Можливо Ви бачите Костецького. При нагоді скажіть йому, що я писав на вказану адресу, але лист повернувся. Де він є?

Надіюсь, що гарно святкувалось. Нам також. Вітаємо сердечно Варвару Володимирівну і Вас. Вам щиро відданий, У. Самчук. Чому не дістаю авторської "Арки"?…

А що це за такий журнал, що його мав би видавати Дивнич і що про нього говорить у своєму листі Шерех? Хай це нам розкаже сам Дивнич:

"Міттенвальд, 11.11.47. Високошановний і дорогий Уласе Олексійовичу!

Вважаю єдиною з найневідкладніших організаційних справ МУРу – "Літературно-науковий вісник". Чи погоджуєтеся Ви, щоб цей журнал був органом не тільки МУРу, а й УВАН та ОМ? УВАН погоджується. Л.

Білецький подав до УВАН заяву на ліцензію для наук, журналу "Література". Я з ним говорив, що не доцільно починати два літ. журнали, коли й одного доброго не можемо поставити. Погодилися на тому, що хто перший дістане ліцензію, той і дає її на "Літературно-науковий вісник" – на спільний орган, що спільно його реклямуватимем, спільно збиратимемо громаду постійних читачів, передплатників, прихильників і т.д.

Це мав би бути щомісячник на яких 160 сторінок. Проза, поезія, драма 80 до 100 ст., літературно-мистецька критика, мемуаристика та есеї – 20 до 40 ст., літературознавство, мистецтвознавство та публіцистика загальна 20 до 40 ст. Хроніка тощо – 10 сторінок.

На головного редактора мусіли б бути Ви, при чому – Ви б провадили і відділ прози. В члени редколегії мали б увійти: Шерех, Л. Білецький, Ольхівський (ОМ – музиколог, композитор), В. Петров, Гірняк Й., Маланюк (а коли б не погодився, то на відділ поезії – Барка), Гординський (від малярів) і може і я (до відділу загальної публіцистики). Технічним секретарем міг би бути Славутич (або Кошелівець). Це лише орієнтовно. Прошу Вас написати свою думку, а ми з Шерехом може зустрінемось, то обміркуємо цю справу разом. Так само треба скласти список можливих співробітників, до яких мусимо послати запрошення. А запросити варто всіх творчих і поважних літераторів, літературо і мистецтвознавців, солідних публіцистів (в тому й Донцова) хоч він, звісно не погодиться.

Проспект журналу видрукувати окремим листком в кількох тисячах примірників і попросити ЦПУЕ (Вєтухов) провести у всьому світі вербовку постійних передплатників – прихильників журналу. Бо це мав би бути єдиний у своєму роді найсолідніший по змозі журнал еміграції, що містив би найкращі наші доробки і творив би собою епоху в укр. журналістиці та культурному процесі. Розуміється щодо течій мистецтва і думки – то він мусів би стати федеративним.

Прошу про все це написати Ваші думки. Як Ви дивитеся також на матеріяльний бік цієї справи? Постійні передплатники-прихильники це

база майбутнього. Але на ближчих шість місяців – шість номерів журналу – гроші мусимо зібрати в Німеччині – ЦПУЕ, пожертви від багатших людей – усього не менш, як 30,000 марок. До того було б ще від реалізації журналу кожного числа (в Німеччині) 500 прим, по 10 марок… Словом, це була б дуже добра річ, що скріплювала б також організаційно-фінансово МУР, ОМ та літ. секцію УВАН.

Прошу Вас прислати мені заяву від МУРу на ліцензію, щоб я міг просувати цю справу. З свого боку дістану від ліцензіята "Українських Вістей" довідку на папір. Цих двох документів досить на одержання ліцензії. А може я пошлю Вам довідку на папір і Ви займетесь ліцензією? Як хочете?

Вважаю, що не треба Шерехові братися за той журнал про який ми з Вами радились. Треба збирати гроші на Літ.-наук. вісник, на оплату дійових членів правл. МУРу і максимум з грудня місяця, зробити Шереха незалежним од партії, можна надіятись, що коли ми (зокрема Ви) захочемо, то УПУЕ та торгівці нам уможливлять цю справу, під дійсною фірмою "ЛНВ". Чекаю відповіді. Щиро вітаю Вашу дружину.

Ваш, Юрко Дивнич"…

Так, я вірю… Як також, що це була блискуча, ідеальна ідея, яка фактично була моєю ідеєю і якою заразився також Дивнич… Але Дивнич не є на моєму місці, а це таке місце куди злітаються листи і вісті з цілої нашої емігрантської плянети і кожний з них гірший з гіршого попереднього. Бунт зо всіх боків. Наша другиня Докія Гуменна, ще минулого року обдарувала мене цілим повстанням проти МУРу, а мене зокрема мало не викляла бездарою, бо

"МУР виявив себе неспроможним консолідувати українські письменницькі сили, один за одним відходять від нього письменники. Самі ж члени правління більше прислуговуються до роз’єднання, розреклямовуючи себе аж до непристойности і ігноруючи, аж до

тенденційно-зневажливого, отже й ворожого насвітлювання у пресі творчости своїх колег"…

Вона заявила також, що своє гасло "досконалого ідейно і формально зрілого, вічно шукаючого мистецтва", МУР замінив на "не шукаючого, а "укаючого".

"Лише два роки проби – і МУР став не організацією товариської співпраці, а організацією роз’єднаної гризні, сімейности, ареною змагання за престиж і командування, зневаги колег по об’єднанню у піложжю якої лежить конкуренція"…

На що я їй відповів, що

"Ваш лист до правління МУРу з дня… є найтяжчим актом обвинувачення цілого правління і тому доводжу до Вашого ласкавого відома, що правління буде змушене створити комісію для переведення слідства та доказового матеріялу, на зазначені тяжкі обвинувачення"…

Також я зазначив, що на найближчій конференції МУРу вимагатиму від членства вотум довір’я і як що ми таке дістанемо, вона буде змушена дати виправдання своєї поведінки, а як що не дістанемо, я зголошу її ім’я до правління МУРу, а теперішнє його правління подасться до димісії…

Нарешті:

"Даю Вам ще змогу передумати все те написане і думаю, що це сталося під вийнятковим подражненням нервів, що я, як людина можу розуміти, але чого не можу толерувати, як керівник об’єднання"… Бо либонь "у нашому об’єднанню є різні люди з різними смаками та вподобаннями і що всі вони користаються однаковою свободою слова, чого Ви не можете уважати за мінус, а тільки за плюс, і мати за це претенсії до правління ніхто не має ніякого права"…

На це дуже скоро "послідував" її лист, насичений дуже своєрідними сентенціями логіки, можливо тому, що вона є особа висловленої жіночої статі.

"Мій лист до правління МУРу не є жодним "обвинувальним актом". Я лиш скористалася правом вільного слова, щоб висловити по-товариському думки про МУР в цілому, а не про діяльність правління, як зрозуміли Ви. І якщо МУР закладено на засадах вільного слова, якщо в пресі можуть виступати інші із своїми спостереженнями, не накликаючи на себе громи? А що дивно, – як можна відкликати те, що вже зродилось в голові і що я, по щирості й простоті, виклала, маючи ще рештки ілюзії про МУР, як про об’єднання товариської співпраці.

Не потребуєте, п. Уласе, переголосовувати довір’я Вам, я перша голосую за довір’я. Ви саме й цінні тим, що злагіднюєте й стримуєте ті відосередні сили, які розпирають МУР, які всім очевидні. Біда тільки, що ті відосередні сили все ж переважають і під їх натиском, досередні також стають відосередніми, щоб хоч так опертися лихій перевазі"…

Цікава логіка. Далі ця філософія намагається себе виправдати "доказами", що в суті речі зводяться, "як не по моєму – не треба ніяк"…

Додавши до цього плач і риданіє Косача, громи і блискавки Донцова, відливи й приливи Маланюка та Осьмачки і хвицання Чапленка – ми були в дуже симпатичному будинку божевільних, у якому, здавалось, немає для нас виходу на чисті води.

Клінічний розріз цього комплексу до деякої міри подає, в одному зі своїх листів (26.9.47) Шерех.

"Донцову відповідати мені не дуже хочеться, таким усе це видається мертвим і нецікавим і непотрібним, так я вже з цього чи виріс, чи відстав. Заяложені фрази, жадного живого духу. Гуменна переслала мені копії листів до Вас і до Косача. Справді, похід старих педантів і гістеричних

дівуль. А в черговому "Орлику" має бути якась її стаття чи лист, чи щось таке. Зайцев пише мені, що готує якийсь "об’єктивний" виступ проти МУРу. Уявляю!…

Трагедія полягає не в цьому поході мертвяків, а в тому, що ми не маємо власного видавництва і навіть органу – не так для того, щоб їм відповідати, бо це марна річ, як для того, щоб, не зважаючи на скавуління, пляново й спокійно продовжувати роботу. Парадокс: на визволення від партійних впливів ми виступили, спираючись на… партійні видавничі можливості. Тільки кволістю наших партій можна пояснити, що вони це досі терпіли. Тепер заворушилися М, а слідом за ними і Б: в підпільній їх пресі друкуються, чую, якісь пасквілі.

В "Арці" мене ще терплять, я забраковую писання всіляких їхніх Іксів, але думаю це не потриває, тим більше, що Петров, за звичаєм, посідає опортуністичну позицію. Саме тому я б дуже хотів мати що-небудь від Вас і Ів. П. (Багряного). Це було б для мене ва банк: або "Арка" моя і порядна, або до побачення. Ціла п’єса ("Жорна") не влізе в "Арку", могла б бути одна дія. Якщо Ви не хочете давати уривків, в чому співчуваю, то може могли б дати розділ з Ваших щоденників. Там у Вас є дуже цікаві статті й кусні, цілком самостійного характеру. Вони б могли йти під маркою репортажу, який власне культивувати мусить "Арка", але справжній, високий репортаж, а не типу "пугувського". [популярного журнала "Пу-Гу" – У.С.]

Повертаючись до того, що я говорив: якщо ми не матимемо ліцензії, то будемо сидіти з замкнутим ротом і розвалимось. Єдиний вихід – здобути ліцензію. Я вже думав: пообіцяти Кост. регулярно 4 рази на рік видавати "Хорс", якщо він здобуде ліцензію, дати йому повноваження, цигарки і т.п. і хай дістає ліцензію. На видавництво, якщо не можна, то хоч на журнал. З допомогою ЦПУЕ, куди (треба) написати слізного листа й т.п.

Альманах видавати мусимо, хоч би він і зовсім не розходився. Це ніякий не аргумент. Альманах – лице еміграції. От я недавно бачив

російський "Новый журнал", що виходить в Ню Йорку: квартальник, формату нашого альманаху, але на 400 стор., спокійний, поважний, змістовний. У нас головні сили і читачі зосереджені тут, у Німеччині, тож мусимо видавати тут. Іншого виходу нема. "Зошит" відновити добре, але це не заміна.

На "МУР" 4, я маю дозвіл, шукаю друкарні. Написав до Верісгофену. Якщо там не вийде, піду на найгірше – буду говорити з трибунщиками, що для мене найтяжча кара. Якщо і там не вийде, то вже нічого не можу зробити. Капут. Хто ж знає, чи Зайцев у МУРі – і чи подавати про це в хроніці? Чи подавати також у хроніці про Тарновича, чи замовчати?

Щодо Феденка і Кибалюка, я умиваю руки. Хочете – приймайте. Я не бачу тут "політики". Потрапивши до МУРу, вони будуть домагатися там командних позицій. Якщо їх дістануть, то МУР не матиме рації існування, якщо не дістануть, то будуть зсередини шкодити ще більше, ніж ззовні. Але робіть, як хочете.

Гр. Ол. передайте привіт і попросіть вислати мені негайно рукописи збірника і кліше. Я напишу йому після 1-го, бо тепер днями і ночами готую університетський курс: лекції починаються 1-го, а у мене ще нічого нема.

Я ніяк не доберу, що робити з другою частиною "Шеремета": то мені казали, що її заарештували, а то вчора один пан сказав, що десь купив її. Ви пишете загадково: "замерз і ані руш". Де, що, як?

Мамі моїй, дякувати Богові, трохи краще. Вона вітає Вас і Т. Ф., а я щиро приєднуюся.

А головне почуття, що я весь час маю: докори совісти, що не без моєї участи Вас відірвали від потрібної роботи над "Остом" і засаджено за всю цю зайву й принизливо-примітивну гризню. Є каяття та нема вороття. А

може таки ропустити МУР і зайнятися своєю працею кожний у своєму куті? З глибокою пошаною, щиро відданий, – Ю. Шерех.

П. С. Ул. Ол.!

Ще дві просьби: 1) Передайте, будь ласка, мені адресу Паладійчука. 2) Перекажіть Степаненкові, що його оповідання йде в "Арці" 5, я напишу йому, коли матиму час".

Підводячи цьому балянс, я написав Шерехові "Арки" не кидати, вона стає потрібною не дивлячись на її загальний тон. Питання власного видавництва, або навіть власної ліцензії на журнал – справа не реальна. Я вкрай завантажений і не видно когось, хто б міг зайнятися цим інший. Навіть справа "спокійного, поважного, змістовного" журналу, що мені найбільш імпонує, відпадає. Ми не можемо бути, ані "спокійними", ані "поважними" Заворушились і почали здіймати галас обидві наші групи ОУН, яким не ходить про спокій чи поважність, а конкуренцію, хто з них перший, скорше й краще, підпорядкує собі МУР. На перешкоді цьому стояв і стоїть його голова…

Просто тому, що література, мистецтво, культура не є справа розсварених політиків, а справа всього народу і тих, що до цього, вищою волею покликані. Отже, обезвладнити голову МУРу. Спочатку засобами "підпорядкування" його самого. Залицяння, підлабузнювання, далі погрози, далі якісь "Смертенки" з їх "засудом"… А коли це не діяло, тоді рішено обійти його, з’ігнорувати його, замовчати його, не дати йому ходу, викреслити його зі своїх списків. Довідавшись, що ми заговорили про відновлення "Літературно-Наукового Вісника", негайно з’явилась групка псевдонімів, щоб цьому перешкодити. Їх мало і вони слабі, але у них "злости повні кости", а це також енергія. Вони вирішили навмання, силоміць, шкереберть видавати ЛНВ і бачу, вони вже перше число його видали…

Ура, ура! Завдання виконано. Чи хватить у них пороху на ще один стріл – лишається питанням. Реферуючи про 50-ліття покійного "ЛНВ", мене вже там не згадано, хоча згадано інших моїх сучасників з багато меншим стажем його співробітництва. Мораль дотримано. Не будемо плакати.

Тому, хай живе "Арка"! Ентузіязм і енергія Юрія Володимировича не вичерпальні, а тому маємо великого розміру, ілюстровану публікацію, коли не конче "спокійного й поважного" типу, то не позбавленого культури, вибору всього найкращого, що ми могли в цих умовах зі себе видушити.

Нарешті ще один зойк: Шерех пробує змусити свою партію (Б) помиритися з МУРом, евентуально з його головою. Він складає (12.1) на руки Вовчука заяву зречення з редакторства журналу, як що до його співробітництва не буде запрошено МУРу, як організації, без якої видання журналу є неможливим. "Про зміст цього листа я нікого, крім голови і правління МУРу, не повідомляв, у Вашій волі розголосити його, або зберегти тим часом у тайні. Це не стосується до Дирекції В-ва, якій я проситиму Вас передати зміст цього листа", – закінчує своє зречення Юрій Володимирович.

І до того його коментар:

"Я думаю, що Ви не праві. Але мені особисто праця в "Арці" зовсім непотрібна. Ви думаєте, очевидно, хоч і не пишете цього, що мене купили. Це не так. Мені далеко краще без "Арки", якщо я брався за неї, то заради МУРу; почуття до того журналу, який я поставив на ноги і який, попри всі свої хиби, був кращий від інших, що в нас виходять. Як що Ви вважаєте, що це непотрібно, – я з "Аркою" пориваю. Нагорі копія листа, який я послав Вовчукові. Я проситиму Вас потім відорвати її й повернути мені"…

Це звучить майже розпачливо. Ні, дорогий Юрію Володимировичу! Я не думаю, що вас "купили", не думаю, що "Арка" непотрібна, йшло про щось інше. І ви це знаєте. А коли те інше – ілюзія, тоді "Арка", що асоціюється з тріюмфами, можливо, найкращий вихід. Переходимо смугу блукань в незнане, тому віра в перемогу необхідний складник нашого післаництва.

А разом з цим, далі працюю над "Ост"-ом, що його вже почали набирати в Реґенсбурзі. Робота йде мляво, гарна весна, перепадають дощі і навіть я вже дістав весняну грипу. Мій організм нервово вичерпаний, мало відпорности, починається реакція… Нічого не цікавить, пишу через силу, уникаю людей і навіть не можу читати.

Але все таки ми були у Реммів, а також нас відвідав Гартманн.

21 травня. Передучора вечором повернувся з подорожі до Бад-Кісінґену, де має осідок централя ІРО. Намагався безуспішно дістати ліцензію на журнал. Навіщо вам літературно-науковий журнал? Вас скоро розвезуть по світі. До того, Німеччина переживає господарську кризу і не хватає паперу навіть на видання звичайної преси.

Взагалі поїздка порожня. Починається клопіт з "Ост"-ом. За домовленням він мав вийти протягом травня, а ось травень кінчається, а там почали його тільки набирати. Видавець мав приїхати до мене для обговорення справи, я чекав, він не приїхав… І через це, я спізнився на побачення в Фюрті з Шерехом, який також чекав даремно і мусів виїхати до Мюнхену, не дочекавшися.

25 травня. Після довшої посухи – порядний дощ. Тільки що повернулися з двох панахид – по Петлюрі й Коновальцеві. Побували в обох наших церквах. Ці панахиди символічні. Кожного року вони нам кажуть: ви не маєте права мати свою державу. Бо ви українці… Бо цього не хочуть москалі. Цікава філософія… І мені здається, що одного разу…

Так. Що одного разу… Вони за це будуть тяжко розплачуватись. Бо ті панахиди будуть продовжуватись і продовжуватись… По всій земній кулі.

Минулої суботи (22 травня), концертували у нас бандуристи під проводом Григорія Китастого. Як завжди, заля була переповнена. Ті бандури, у цих таборах, звучать також символічно. Під звуки цих інструментів родилась і жила Україна де тільки вони дзвеніли. У степах древньої Скитії, у лісах Холодного Яру, у майстернях невільників "Ост" Райху і ось тут… Це було і це буде, а тому бандуристи ніколи не пам’ятають, щоб їх концерти були просто концертами… Це було завжди свято. Однаково, як для їх слухачів, так і для них самих. Після концерту до нас зайшли Китастий, Панасенко й Махиня і ми прогостилися ген далеко за північ. Дружба ще з часів Рівного, яка ніколи не обривалася.

26 травня. Відвідали нас Л. Білецький і П. Курінний… Обідали і багато розмовляли. Тема: Україна і Росія. Чи зможемо ми витримати тиск русифікації. Зможемо. Чим більше нас русифікують, тим менше ми русифіковані. Кожне тиснення викликає протитиснення. Два видатні науковці. Білецький – емігрант часів Визвольної війни 1919-20 років, професор і історик української літератури і Курінний – емігрант останньої війни – історик, археолог, етнограф, вчений секретар Всеукраїнського археологічного комітету і директор Лаврського музейного городка в Києві, але їх погляди у цих справах нічим не різняться. Україна стала на шлях боротьби за свою незалежність і, будь-що-будь – її мета буде осягнута… В силу законів розвитку суспільних організмів цивілізації нашої доби. Цього вимагає стиль доби, гідність людини і конкретне, практичне життя. Ідея об’єднати світ під формулою Об’єднаних Націй можлива тільки тоді, коли об’єднані нації вільні нації, а не рабовласники інших, ними поневолених націй. Без вільної України не буде вільного слов’янства, бо це одна з головних складників цього племені.

До певної міри, ці думки висловлені в моєму "Ост"-і. На бажання моїх гостей, я прочитав їм кілька уривків з цього твору.

А завтра збираюся до Авґсбургу і одвезу М. Зерову, який погодився бути редактором "Ост"-у, чергові його розділи від сторінки 347 до 438. Точка. Ні, ще не точка. До неї бракує ще кілька розділів…

Червень

5 червня. Аж сьогодні точка. Вислав Зерову останні розділи "Ост"-а до сторінки 560. І кінець. З цим днем звільняюсь від тиранії цього деспота, що мучив мене три роки. Чи я вдоволений? Свідомість того, що цей машинопис вимагає ще однієї переписки не дає мені спокою. Книга вийде не визрілою, дитина особливих умов, документ доби… Але поту пролито багато… Інколи до отупіння. Виходжу було на подвір’я табору і дивуюся, де я і що я. Довкруги люди – ходять, стоять гуртами, гомонять… То ж то я весь в Україні, над Дніпром, на хуторі Морозів… Зударення уявлення й дійсности.

Але годі… Вертаймось до дійсности, мій уявний світ зібрано у фокус 560 сторінок машинопису і передано в майбутнє. Хай там колись, десь, хтось, у тому далекому, забороненому світі читає і розуміє. А чи зрозуміє? Байдуже. Порушено справу, а зрозуміння її знайде. Воно може запізнитися, це перша книга в нашій літературі, писана з не звичного форума і зі становища імперського бачення справи нашої "окраїни". Одного таки разу, воно знайде своє місце у свідомості цього делікатного комплексу.

За запевненнями Борецького, набір книги мав би скінчитися до 20 цього місяця, але боюся, що це продовжиться ген-ген далі. Цур йому, й пек! Я вільний. І завтра збираємось на прогулянку… До Гайдельберґу.

8 червня. Учора повернулися з Танею з Гайдельберґу. Ich hab’ mein Hertz in Heidelberg verloren. Місто студій й знання, місто романтики й пісень, місто – символ німецької культурницької традиції від часів прадавніх, одиноке місто Райху, на яке не було скинуто ніодної розривної

бомби, а тому його краєвиди розложені по обох гористих берегах річки Некару збережено цілковито.

У неділю шостого числа, о годині 12.05 – виїхали зі Штуттґарту, біля години четвертої були в Гайдельберґу, заїхали до Василя і Катерини Кричевських, які там живуть і від них почали Sturm und Drang на фортеці історії й краси міста. Побували у Костя Варварова, який там студіює на університеті, а в понеділок обідали у Марини і Ярослава Рудницьких.

А всі разом оглядали знаменніші місця – славетний університет, який надає Гайдельберґові тон і світову репутацію, старовинну церкву Святого Духа, середньовічний замок, побували на відомому Кеніґштулі – щось понад 560 метрів високому взгір’ю з пречудовим краєвидом, до якого треба добратися линвовим витягом, при чому прийшлося звести боротьбу з Танею, бо вона боїться висот і не зносить линвових доріг, тому нам прийшлося вжити підступу, запевнивши її, що ті вагони піднімаються ось лиш до найближчої зупинки; але коли ми всілися, то машина потягнула нас на самий шпиль гори. Таня це переживала, але вона помстилася тим, що змусила ціле наше товариство вертатися назад пішки. Щастя, що це вже було вниз і така прогулянка вийшла нам також на здоров’я.

Взагалі ж, пережили шматок мирного часу у мирному середовищі, без руїн, без джіпів, без таборів. Це тривало два дні і одну ніч.

9 червня. Знов "удома", знов табір, знов каруселя. Ходимо на Некар купатися, вчора пробули там пів дня, сьогодні збираємось знов.

Минулу ніч погано спав, звечора почав сердитись на деякі наші порядки і просердився до години другої ночі. Рано скоро розбудили, бо поверхом над нами умивальня і там безупинно шумить вода.

Надворі спека. Минув рік, як ми залишили Корнталь. Дуже боявся табору, але "все йде, все минає і краю не має". І, здається, тут я

позбавився хвороби шлунку (як на довго?), ось вже деякий час він не обзивається і це було тут, де мені пощастило, з охами й ахами, закінчити першу книгу "Ост"-а, якого почав восени 1945 року у Гальсдорфі біля Марбургу. Тепер лиш чекати виїзду в світ.

Ось, наприклад, в пресі появилася вістка, що американський конгрес ухвалив дозвіл на виїзд до ЗСА 200,000 ДіПі. Хто зна чи і нас не загорнуть до цієї суми живого товару.

12 червня. Їздимо й їздимо. Учора повернулися з Ульму, були на "Антіґона" за Ануї в постановці театру Блавацького. Це йде тепер також у Парижі, але навіщо Париж, коли маємо Райнгард-Казерне в Новому Ульмі. Можна сумніватися чи багато є таких в наших таборах, включаючи до того і мене самого, що знають, хто це була така Антіґона, легендарна постать з трагедії Софокля, а ще менше – хто є автором цієї "Антіґони" з назвою Ануї, але треба віддати справедливість діячам нашої культури тут у цих таборах, однаково, як в літературі, так і в театрі та мистецтві взагалі, що вони намагаються переселити непосильне і пробувати ступати крок у крок з так званим сучасним культурним світом.

Тому не лишень "Наталка Полтавка", але й "Антіґона", не лишень театр в Парижі, але й Сомме-Казернен Авґсбургу. З особливою увагою наші артисти передають дієві особи п’єс Дж. Форцано, з неменшою увагою приглядаються до постановки Мюнхенського камерного театру "Шовкового черевичка" Поля Кльоделя, імена Т. С. Еліота, Франсуа Моріяка, Ґрегем Ґріна, Патріс Ля-Тур дю Пена, Сартра розсипано по сторінках таборових видань, ми хочемо, ми намагаємось, ми шукаємо. Ми не хочемо загубитися, не хочемо розчинитися в порожнечі, не хочемо здатися умовам.

Ні, я не Байрон. Я не той

Вигнанець славою повитий.

Я – невпокорений ізгой,

Що все б хотів віддати світу.

Дарма, що зустрічає хам, –

Усе віддам і все покину.

Я тільки віри не віддам,

Святої віри у людину.

І не за слави збитий дзвін,

І не за пашпорт перетертий –

Я за людину, як і він,

Хотів би в Греції умерти.

Це такий, ще мало знаний, зовсім молодий поет Леонид Полтава, в останньому (5-му) числі "Арки", з приводу смерти Байрона (1824), готов "умерти за людину", серед дуже універсального безвір’я в людину, коли цю двоногу тварину розцінюють ціною щурів і мільйонами видушують в таборах від Камчатки і ген до цього нашого, де ще недавно бушували "людолови", які вивозили свої жертви "на родіну", залишивши по собі довкруги табору вали десятиметрової висоти колючих дротів і могили самогубців, які втікали краще в смерть, ніж до їх царства. Вірити в людину в таких умовах, це вірити в життя байдуже на його норми.

До речі, та сама "Арка". Появилось ось її останнє, цього року 5-те, взагалі ж одинадцяте число. Місячник. Журнал літератури, мистецтва і критики. Виходить у співпраці з видавничою комісією МУРу. Рік 1. Липень

1947. Число 1. Редагує колегія, в складі: В. Домонтович, Юрій Косач, Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський, Юрій Шерех. Мистецьке оформлення: Яків Гніздовський. Адреса редакції: Мюнхен, Дахауерштрассе 9/II. Адреса адміністрації: Мюнхен, Фюріхштрассе 53/II. Друкарня Р. Ольденбурґ.

Зміст: Улас Самчук – Наше слово. Віктор Бер – Сучасний образ світу. Юрій Косач – Театр екзистенціялізму. Оксана Лятуринська – ***. Олекса Веретенченко – Епілог до поеми. Петро Карпенко-Криниця – Будні. Гр. Шевчук – Без металевих слів і без зідхань даремних. Остап Тарнавський – Молитва за поляглих. П. К-ий – Трипільська культура на Україні. Яків Гніздовський – Іван Мештровіч. Іван Керницький – Сіль землі. Інна Роговська – Японські й китайські мініятюри-пастелі. Жан Жак Бурвіль – Зустріч з Перпіньяні. Вадим Лесич – Цегли. Олександер Смотрич – "Сволочовськiй дом". Василь Барка – Скорбна мати. Богдан Нижанківський – ***. Новини світової літератури (Гр. Ш., В. Оленченко). Театральна хроніка – Гр. Ш. і З.Т. Кіно – Юні Гор.

Великий формат, дрібний шрифт, 32 сторінки. Ціна 6 НМ. Ілюстрації: Кераміка "Трипільської культури", портрет П. Полуботка (вугілля) Оксани Лятуринської, сцена з "Мертвяки без похорон" Ж. П. Сартра, автопортрет Івана Мештровіча, Відовданський храм (проект) Івана Мештровіча, "Індієць" (бронза), "Мойсей" (мармур) і "Історі хорватів" Івана Мештровіча, Йоан і Петро Альбрехта Дюрера, "Володимир Великий" О. Лятуринської (вугілля), Декоративний мотив Анрі Матіса, "В каварні" Едуара Мане, фото-портрет Еріха Кестнера, сцена Мюнхенського Камерного Театру постановки "Троянська війна не відбудеться" Жан Жірардо, сцена того самого театру "Наше містечко" Торнтона Вайлдера, фотографії кіно-акторів Джоржа Рафта, Марґарет Мішель, Тайрона Поверха, Лінди Дарнелл, Анни Бакстер, Еріха фон Штрогайма…

З бігом часу "Арка" робила деякі зміни. З першим числом 48-го року, окладинка Гніздовського дещо змінилася зі знаком брами Заборовського на передній окладинці і зі знаком МУРу на задній. Зі зникненням редколегії, щоб на її місці оселився Юрій Шерех – головний редактор і Яр

Славутич – секретар. Бо в суті речі ніяка тут ред-колегія, а лишень Шерех був і є редактором, селектором, оформлювачем всього того матеріялу, що ним заповнено всі ті одинадцять чисел журналу, який збільшився з 32 сторінок на 72 сторінки. Що в нормальних умовах вимагало б цілого штату фахових працівників, а в цьому випадку виконувалось дослівно одною людиною з додатком секретаря для біжучих справ. На першій сторінці задньої окладинки подано 59 імен авторів, що друкувалися в чергових числах, а взагалі там знайдете сотні імен знаменного звучання, наших і не наших, що ними заповнено зміст цього видання.

Досліднику літератури української в майбутньому! Коли ти не заглянеш до сторінок цього наснажливого ентузіяста, яким був цей діпівсько-таборовий збірник "Арка", ти не зрозумієш місійної сили нашого гнаного слова в його акції. Прийде час, коли кожне число цього феномену в його оригіналі, буде важитись на вагу золота.

Будучи в Ульмі, ми отаборились у Білецьких. У них дві кімнати й кухонька і їх там четверо, але примістити нанніч ще двоє людей не робить їм особливих труднощів. Зрештою, на нашій славній "родінє", така "жіл-площа" доступна лишень вибраним, а це ж всього-навсього табір ДіПі. Мене особливо зворушує господиня цього дому пані Надія. Полтавка, малярка, русявка з бурхливим волоссям, їй не легко переносити табір, вона любить інтимність, вимагає самоти. Оповідає, як то вона, було, вдома ховалася від людей у коноплях. Тут їй, замість конопель, служить схованкою шафа на одяги. Інколи її "нема вдома", а це значить шукай її в шафі... Непорушно, зі запертим диханням, вона вичікує поки знов "очиститься повітря" і вона може появитися "на світ Божий". Стіни її мешкання завішені картинами її творчости, між якими, якось особливо виділяється портрет Ольжича напружено-динамічного вияву.

Розуміється, зустрічався з Багряним, який є тут майже символом громадської активности з його чисельними прихильниками. Тут редакція "Українських вістей", тут централя його УРДП, тут найближчі його друзі і тут, сливе постійно, повно його партійних товаришів, які з'їжджалися

сюди зо всіх таборів ДіПі. І жив він з своєю Галею не дуже по "вождівськи". Невелика кімната на першому поверсі заднього блоку не дуже впорядкованого, виразно богемського, вигляду. Книжки, та газети, та папери, та двоє залізних ліжок, та кілька випадкових меблів. І на стінах деякі, його власного креслення рисунки, бо треба сказати, що він не лишень складав вірші, писав повісті, організував партію, але й малював. Людина динамічного, вибухового темпераменту з обличчям, на якому домінантною його частиною було чоло з величезною купою каштанового волосся. У своєму шкіряному пальті, він виглядав міцно, масивно, вольово.

І що ми враз чуємо? Що Багряний захворів... І то на туберкульозу. Годі повірити... Він багато курить... За старою звичкою – махорку і газетний папір. Від такого може й кінь захворіти. І страшенно любить оселедці, що є також алярмуючою ознакою. Тепер йому приходиться негайно взятися за лікування. Менше "горіти", менше переживати, менше партії... А більше рівноваги і нормального життя.

Бачився і довго говорив з Дивничем. Справа з ЛНВ не вигоріла. Тепер він весь у "Вістях", які він редагує. І просить статтей. То ж то я тепер на статті ані руш. Чекаю "Ост"-а.

А ось передучора дістали ми з Танею покликання до канадійського емігрантського представництва в Людвігсбургу. І, здається, це вже не жарт. Ой, тай же не хочеться лишати Европи. Вона в моїй крові і кості з предковіку. Америка? Країна втікацтва... І opportunity... Але чи для письменника української мови? "Думи мої, думи мої... Лихо мені з вами".

16 червня. Поїхали з Танею до Людвігсбургу... Настрій піднесений. Відчуття вирішальності... Виповнили купу формулярів, а завтра маємо появитися там знов для допиту і лікарської комісії. З тим допитом ще не відомо... За мною водиться гріх українського письменника, а той світ потребує від нас лиш чорних, робочих рук. Тим часом нас, аж два рази, на обидві руки щіпили від тифу. Там потребують здорових рук.

Учора, на всі боки світу, писав листи, а в тому до ЦПУЕ і Українсько-Американського Комітету в справі Багряного. Він мусить негайно виїхати до санаторії. І це значить, що з Америкою для нього кінець, хоча існують всі шанси йому вилікуватись. Туберкульоза, при певному режимі життя, тепер не значить стан безнадійности. Мій прекрасний друзяка Іван Павлович… З його чудовою дружиною Галиною. Я полюбив їх з першого нашого знайомства, дарма що ми стільки сперечалися за всілякі ізми, хай їм грець.

З нетерпінням чекаю на коректу "Ост"-а… І боюсь, щоб Канада не забрала мене до його закінчення. Це ж була основа мого діяння протягом всіх тих років діпівського благоденствія.

17 червня. Бух-тарах, на ґвалт, коміть головою кваплюся на пів дев’яту годину до Людвіґсбургу, щоб зайняти чергу в комісії перевірки, що відбуваються у приміщенню "Фляк-казармів". Таня не могла встигнути і приїде пізніше. Але я встиг, зайняв чергу, приготовив формуляри… Багато всілякого люду, між ними знайомі, всі насторожені, обличчя заклопотані, час тягнеться довго, процедура перевірки повільна.

Прибула також Таня. Віддали наші формуляри і до обіда протовклися в почекальнях лікарів, але перейти перевірку не встигли. Прийдеться вернутися по обіді. На обід подалися до моїх старих, ще з Праги, знайомих Коваленків, які живуть в цих казармах. Всі розмови тепер лишень про виїзд. І куди, і як, і що там чекає. В цьому масовому русі людей відчувається судьбоносне приречення, щось справді, як невидима рука Божа, яка направляє і керує цим рухом.

По обіді мали більше щастя. Нам пощастило перейти рентгенівське просвітлення, віддати для аналізу кров і навіть поліційний "скрінінґ" (перевірка). Нас перевіряв канадійський урядовець на прізвище Бровн, уродженець України, послідовник німецької секти менонітів, який говорив з нами українською мовою, завдав лиш кілька питань, хто ми, звідки ми і куди хочемо їхати. Ніяких політичних, ніяких особистих колопотів не порушувалось… Дуже приязним і дуже чемним тоном.

Канада – країна свободи й толеранції… Цікаво, як це виглядає на практиці.

Втомлені, під вечір, біля години п’ятої, повернулись ми до себе. Вечеряли, а опісля я вийшов за казарми пройтися. Городи, трохи далі сади, до ліва поле військових вправ. Казарми обнесені не лишень звичайною огорожею, але й високим валом колючого дроту, – свідчення, що тут господарили представники "родіни", а тому їм потрібні були ті дроти. Вони збирали за ними своїх громадян і висилали їх "добровільно" додому. Багато з тих "добровольців" воліли смерть, ніж повернення, а тому їх могили все ще видніються попід мурами, призначені на загладу й забуття.

Коли цей табір перейшов під управу американців, всі ті дроти стали зайвими, але їх залишено, як свідчення про тих, що "визволяють" людину з лабет капіталістичного поневолення. Жертви, що їх вимагає від людства таке визволення, сягають такого розміру, що одного разу вони порушать рівнавагу міри добра і зла і заохочуть вирівняти свої конта заборгування перед справедливістю, "що таїтся у веках", як казав один поет.

Мені не віриться, я здивований… Хто я і де я? Це сон, це містика, це надреальність. Тут ще недавно перебувало військо Гітлера… Що сталося? Де ділось те військо? Чому з’явились тут ми? У тих он будовах тисячі моїх земляків. Чоловіки, жінки, діти… З різних країн моєї батьківщини. Чужі і свої, далекі і близькі… рідні і друзі. Чого вони тут? Які причини змусили їх до цього? Питання виринають і виринають і заносять відповідь все глибше і глибше в глибину минулого і зупиняються в таємничих закутинах душі людської. Там вона та відповідь… Забльокована безліччю незбагнутих причин, недоступна для розуму і логіки.

І, здається, основна відповідь на це – Свідомість. Дійти до свідомости – дійти до рішення. Тисячеліттями діяла людина на подобу мурашника, чуттям і відрухом. До часу Конфуція і древньо-грецьких філософів,

людина прислухалася до голосу неба – оракулів, пророків і самого Єгови, які зумовлювали її діяння. Добрих 100,000 років існує мова, але в свідомості буття вона з’являється не скорше, як 10,000 років тому. До того часу не було інтроспекції, незалежної волі, сили уяви, потреби обмірковування минулого й майбутнього.

Наша доба проходить смугу світання свідомости. З болями, корчами, боротьбою народжується почуття міри. Темне середньовіччя породжує Ренесанс, Французька революція – Освітлення, Енциклопедисти – Розум, але й до цього часу ще не легко сказати чи це Свідомість. Чи переважає тут Біблія, чи конституція ЗСА, Ватикан чи Вашінгтон. Поява Маркса й марксизму приносить нове затемнення свідомости, бо хоча він каже "буття визначає свідомість", але ту свідомість зводиться до свідомости лишень одної кляси людства і вживається не як засіб рішення основних проблем життя, а як знаряддя поневолення одної кляси другою ("диктатура пролетаріяту"), що в суті визначає не свідомість, а жадобу наживи… Засобами не гідними свідомої людини.

В наслідку цього появилися ці маси українських людей у цих казармах, а в тому також і я. Дарунок варварства й несвідомости віків минулого, гугеноти й пільгріми нашого сторіччя. Причини, що зумовили наше вигнання не були, не є і не можуть бути невирішальними свідомого суспільства, але вони є такими там, де панує сила варварства й дух темноти.

Такі ось "думи мої, думи мої"…

19 червня. Ледве живі повернулися ми вчора з лікарських оглядин в Людвіґсбургу. Пробули там весь день. Оглядали нас докладно, довго, обережно. Втомилися, боліла голова і ноги, погано обідали… Відпочивали аж удома… Сьогодні вже трохи відійшли. І, здається, наші блукання по муках скінчилися… Залишається чекати тільки на висліди цього.

Хмарно. Уночі лило, як з відра. Завтра має відбутися в таборі виміна грошей. Західня Німеччина буде мати нову валюту. У таборі тиша. Хвилюються тільки спекулянти, які мають міхи старих марок і не знають, що з ними зробити. Міняють за десять марок старих, одну нову в розмірі 40-ка нових на особу. Нам з Танею це може пошкодити також. Наш гонорар за "Ост"-а знаходиться на конті ЦПУЕ і я цікавий, чи пощастить нам заміняти його повністю.

20 червня. Виміна грошей. Ми дістали 80 марок. Прийдеться бути ощадними, якщо ЦПУЕ не вирятує. Не легко буде подорожувати… Ціни їзди залишились ті самі, то ж то засоби зменшились до одної десятої.

Переглянув новий журнал "Сучасник", що його редагує Дивнич. Здається, це цікава публікація, невідомо лишень, як надовго вистачить у неї пороху для існування. Політика й публіцистика.

1 липня. О, липень! О, літо, що тікає у безвість і лишає по собі гостроту болю, туги, невдоволення і протесту. У сні і наяву – мрію, мрію, мрію. Всі мої мрії там за мною, в далечині… Минулої ночі снилось, що прибув до Дерманя і то на Великдень, зайшов на свій куток Запоріжжя до моїх рідних, застав їх там ніби всіх разом, розцілувався з дядиною Одаркою і від зворушення плакав. Ціла мельодрама, а разом це атавізм, переживання пережитого, відбиток мене в минулому, зов предків, відгомін гомону віків.

Зайшов до єпископа Платона, який колись також жив у Дермані і багато з ним розмовляв. Та сама тема. Дермань. Боюсь, що його сильно розгромлено, там діяв міцний партизанський фронт, а в таких випадках помста загарбників невмолима. Уявляю шал варвара, якому ставлять спротив. Скільки проллється крови, скільки проковтне Сибір.

Випадково роздобув у єпископа кілька томів "Опісанія церков і парафій Волині". З великою насолодою перечитував описи знайомих сіл і

містечок. Дістав також "Житіє преподобного Іова Желізо – ігумена Почаєвського"… Лектура моїх хлоп’ячих років, ностальгія минулого.

Так. Европу прийдеться покинути. Десь ось скоро маємо побувати у канадійського консуля і це вже кінець.

12 липня. Сьогодні той кінець стався. Побували у консуля, він завдав кілька питань і сказав стереотипне О’Кей. Нас прийнято. До Канади.

Канада. Де є Канада? Поверніть глобус нашої землі супроти сходу, пересуньте Північно-Атлянтійський океан на 180° і ви зударитесь з континентом, який творить половину Північної Америки. Це і є Канада. Від сходу до заходу понад 5,000 кілометрів, від півночі до півдня близько 4,500 кіл. в цілому щось як 10,000,000 квадратних кілометрів. Отже ця країна-гігант має стати моєю країною, під жезлом його Королівської Величности – Короля Великої Британії, Імператора Індії і всього Комонвелту, Ґеорґа VI.

Що його про цю суму понять можу сказати? Не багато. Географія моєї школи не сказала мені вистачально, великого зацікавлення країною другого півкулля, засипану в більшости снігами не було, але в моїй сфері зацікавлення була художня література і мені, ще в Празі, пощастило прочитати кількатомову роман-хроніку авторки Мацо де ля Рош з назвою "Ялна", яка мені розповіла про країну великих фарм, великих садів, великих озер, великих лісів і заможних, щасливих людей, сповнених переконанням, що життя і світ належить тим, що знають, як його приборкати і мають силу його спожити… І тим самим створити імперію, в якій не заходить сонце і для якої кожна вода, що є солоною вважається їх морями й океанами.

Цікаво, як його й собі включитися до цього комплексу понять? Расовому кнехтові глибинної віри в непорушність місця й часу. Тисячеліттями моє коріння корінилось в тому самому просторі, згустком каменю, моя духовість таїлась в глибині віків… Коли моїй матері

приходилось переселятися до другого повіту, вона припадала грудьми до старого місця, мов пташка, якій виривають гніздо. Чи зможу я, у мої сорок три роки, змінити свою природу, вирватись з простору предків і врости в континент на другому боці плянети, маючи приречення бути письменником мови, яку дістав від матері з величезною гравітацією до традиції роду і врослих у твердінь землі емоцій. Наше перебування в Західній Европі не було постійним явищем, але виїзд за море визначав неповоротність.

Нота бене: сьогодні прикметне літнє свято "Петра й Павла", яке визначає кульмінацію літа й перехід до осени. В таборовому клюбі відбулася забава, на яку було запрошено і нас з Танею.

16 липня. Повільне, але невмолиме й настирливе збирання в далеку путь-дорогу. Покищо підготовка моральна. Дістали листа від Гайдака з Сан Павлю… Подає адресу Антона Кирилюка – фармера з Міннесоти, який господарить недалеко канадійського кордону і запрошує, коли ми там появимось, заїхати до нього. Зворушливе, гльобальної віддалі, приятельство спричинене моєю книгою "Волинь". Мій Матвій з "Волині" і Антін з Міннесоти, почувають себе братньо близькими, що споріднює також і мене з ними.

Також лист від незнаного земляка О. Криворучка з Торонта в Онтаріо, який годиться заплатити за нашу подорож до Канади. Посередницею цього наміру була також "Волинь"… Деякі відсотки з її "світового" конта. До того, лист від земляка пастора В. Боровського, який вже є тепер в Детройті. Також приязнь і також турбота… Дякую. Дуже дякую. Нас там чекають і ми їдемо. Я ось замовив навіть на дорогу новий одяг. Треба появитися там в повній параді.

А тим часом, перед учора, зробив і вислав назад 192 сторінки коректи "Ост"-а… І прочитав спогади Стефана Цвайґа – емігранта з Німеччини в Аргентині, який поповнив там самогубство з туги за батьківщиною, – "Die Welt von Gestern" (Світ вчорашнього). Увага, увага! Коли могло таке статися з письменником світової адоптації з банковими

контами по всіх континентах, то що тоді про нас "таборових" з парою тисяч скитальців розкиданих по різних "краях світу"?

І ще одно грізне мементо: повідомлення з редакції "Наше життя" в Авґсбурзі, що тільки що прийшло експресом:

ВШПане Редакторе! Мені доручено поділитися з Вами сумними новинами:

9.VII – несподівано помер проф. Н. Кибалюк. Похорон у вівторок 13 липня о год. 11 ранку.

10.VII – після дво-тижневої хвороби, помер генерал Всеволод Петрів. Ласкаво прошу повідомити про це єпископа Платона. З пош. І. Липовецький.

Як його з таким миритися? Неофіт Кибалюк. Скромна, непомітна, невеликого росту людина дуже вросла в мою біографію. Пам’ятаю його ще з року 1922… З Кремянця. Елегантний панич в студентському, здається Київського університету, кашкеті, завжди з портфелем, наповненим найновішими виданнями книжок, дуже часто віршів. Керівник літературного гуртка учнів Почаївської Вище-Початкової Школи. У Кремянці – урядовець "Просвіти" діяльний член правління Союзу Кооператив, як також партії соціялістів-революціонерів, якою керував знаний діяч Волині Семен Жук. Нічого з українського, що в тому часі відбувалося, не обходилось без пана Неофіта. Гнаний і переслідуваний польською владою, діяльний голова "Просвіти" в Рівному за німецької окупації, по військовому дисциплінований, засадничий в принципах, безкомпромісовий в національних справах… Одружений з Марією Єпішовою і батько сина Ярослава. Так трапилось, що ми з ним разом, 1943 року, залишали Рівне.

Тут же, у Сомме-Казерне Авґсбурга, він належав до діяльних культурно-політичних представників табору і будучи в душі

письменником (читав мені зі свого недрукованого роману "Розбитий келех"), був огірчений на провід МУРу, що його не прийнято до організації, що він часто і гостро виявляв. З цього самого приводу, він мав жаль і до мене, але наша з ним дружба ніколи не переривалась, буваючи в Авґсбурзі, я завжди його відвідував, він говорив і писав мені про свої жалі. Ще не так давно я з ним бачився і прощаючись, не думав, що це буде назавжди… Його вже нема… Помер на удар серця… Проживши всього 54 роки.

І другий, не так близький, але дорогий і пам’ятний, генерал УНР Всеволод Петрів. Добре знайомий і по своєму "земляк" з Праги, протягом багатьох років, бачив його і чув його на всіх наших чисельних публічних виступах і імпрезах, завжди активно діловий і палкий патріот. Його біографія сильніше вросла в історію нашого відродження, ніж Кибалюка, але все таки ця постать вимагає багато більше уваги, ніж їй, у наших умовах, звичайно уділялося. І помер він також передчасно, маючи всього лиш 65 років. Яка шкода, що я не зміг бути на їх похороні, бо повідомлення про це прийшло чомусь запізно. Такий ось удар… Минулі роки позначені ними дуже часто.

19 липня. Понеділок. Рання пошта і чималий шмат коректи "Ост"-а, прочитав її за одним присядом і до вечора вкинув до поштової скриньки назад до Реґенсбургу.

Початок цієї справи видавався мені сирим і недокінченим, але дедалі – читається воно сприятливіше і цікавіше.

Минулої суботи зайшов до Ремме… Як звичайно, говорили години дві про… долю Европи. Розуміється, – песимісти. На нашу думку, ця дочка Аґенора, короля Фінікійського, що женеться на хвості бика до берегів Крети, щоб там одружитися з Зевсом, тепер так сполосована неприродніми границями і впоєна отруйними ідеологіями, що замість Крети і Зевса, її вивезуть москалі в телячих вагонах до Колими в Сибірі.

Випозичив в бібліотеці і читаю Бруно Брема "Апіс і Есте".

23 липня. Під знаком "що буде", чекання на "Ост"-а і виїзду за океан. Тепло, вривається спека, учора злива з громами і зразкове літо. Гарно, цікаво, інтригуюче… Лиш той неспокій. Ночами не сплю, думаю і читаю Брема.

Приємно, що вернулись до табору наші друзі Костюки. Ми часто зустрічаємось і я знов ходжу на прохідку з Тодьом.

31 липня. Посилка харчів від Григорія Скегара з Льос Анджелесу в Каліфорнії. Не так воно ті харчі, як почуття, що хтось, на другій півкулі плянети, думає, щоб ти не був голодний. Велика радість і щастя, яке не всім дається. Ми святкуємо.

Але тому, що над нашим мешканням на другому поверсі, знаходиться убиральня і що там без перерви шумить вода, ми вирішили перенести нашу радість до кімнати при амбуляторії де значно спокійніше. За останні роки, а особливо за останню зиму, мої нерви стають неможливо вражливими.

Від мого видавця Михайла Борецького також лист:

"Вельмишановний пане професоре; (так він мене величає – У.С.).

Сьогодні одержав від Вас другу частину коректи і тим самим ці всі сторінки є "друкрайф". Не зволікаючи справу, даю сейчас до друку, щоб за всяку ціну, заки Ви поїдете до "землі обітованої" змогли бодай з сотню примірників зі собою забрати. Чим більше, тим краще. В випадку Вашого негайного виїзду, нажаль не змогли б Ви забрати зі собою ручних відбиток після коректи, бо таких я не робив, а мав їх тільки два примірники т. зв. "до ревізії", з яких один був частинно у Вас і він сам по собі не представляє жодної вартости, хіба тільки як друкований і зредагований манускрипт. Той самий, що і був у Вас, зглядно, той

другий, що виправлявся, Ви очевидно могли б мати, але на мою думку, краще вже зачекати ще два-три тижні і мати цілість, як Бог приказав. Решти коректи не буду Вам висилати, як і Ви в попередньому листі мені писали, бо це тільки обтяжує і зволікає справу друку. Постараюся, ще стараніше, щоб оминути всі похибки ту на місці. Між іншим, всі ці похибки, згл. багато більше зауважив Лиман, в чому очевидно жадне диво. Він є коректор заводовий.

Що ж торкається дальшого тягу праці, спішу повідомити, що ломка вже в цілості закінчена і цілість книжки дає 584 сторінки, плюс 1 сторінка переліку Ваших творів і одна сторінка моїх видань. Щодо цієї останньої сторінки, думаю не будете мати жодних застережень. Тим самим, цілість книжки буде мати 585 сторінок задрукованих і 2 сторінки кінцеві порожні для закінчення цілости друк-аркуша.

Титульну сторінку оформили ми вже остаточно і відбитку її пересилаю Вам. Припускаю, що її схвалите. На перший погляд "ОСТ" буде Вам видаватися дещо завелике, але на тлі цілості грубезної книги, а спеціяльно в гармонії з підзаголовком, зглядно з сторінкою 5 "Морозів хутір", воно виглядає цілком прилично.

Рівночасно з Вашим "Остом" у мене виходять ще такі книжки: 1) В. Домонтович, "Без грунту" – повість. 2) Богдан Лепкий, "Крутіж" – повість. 3) Ю. Косач, "Талісман" – новелі. Це вже появиться майже дослівно того самого дня, може з диференцією кількох днів. Тим то і рекляма мусить оплачуватися, бо здебільшого всі мої оголошення будуть відноситися до всіх 4-х книжок. Але реклямy зачну десь за, приблизно, десять днів (коли буду на середині друку), "гураганним вогнем" що до "Ост"-у.

Це стільки відносно "наших справ".

А тепер рад би від Вас почути, як Ви задивляєтеся на політичну ситуацію. Коли сподіваєтеся вибуху (війни) і що повинно безпосередньо стати причиною цього катаклізму? Що скажете відносно нашого нового

уряду? Буде він "арбайтсфигіг"? Це дуже важлива для нас справа. Я задивляюся на це цілком оптимістично. Ці найправіші вже не задоволені. Але це, мабуть, і тільки того, що вони будуть незадоволеними, бо керинити тепер не будуть мати змоги, раз на це погодившись. Загналися, Богу дякувати, досить далеко, щоб відступати назад до "блискучого відокремлення" було можливим.

Жду від Вас вісток і остаю з найщирішими поздоровленнями і побажаннями для вас і вашої пані дружини, ваш – Михайло Борецький з дружиною".

Отже?... "Ост" в наступі... І гураганним темпом. У видавництві створенім на бігу. Колись, на ринку бібліофільства, ці видання цінитимуться вагою золота. І їх не мало. Не маю під рукою статистики, але наша діпівська імперія видає кілька десятків газет, добрий десяток журналів і близько сотні книжок і брошур до мільйона примірників. Загрожені небезпекою знищення, ми гарячково хапаємось за друковане слово. До того хочемо сказати про себе "нашу правду" на цьому суді історії з переконанням, що майбутність буде нас чути... І розуміти. Наша справа в самій її суті не заперечна... Її не зможуть затерти ніякі імперіялістичні наміри ніяких сил, будь вони тисячно від нас сильніші...

Бо у віках, у просторі часу існує окрема, своя, невмолима гравітація абсолютної справедливості, що нею зумовлене само існування космосу і нас в космосі. Спричинники нашого вигнання, як не тепер, то в поколіннях, будуть покликані до розрахунку. Їх конто обтяжене гангстерством брутальної природи і його не легко змити відкликом до "права сильнішого", як це практикувалося віками минулого. Переможців не судять, любив казати Гітлер. Ой, судять! Ой, судять! Не зараз, не тепер, можливо не завтра... Правосуддя приходить з часом, відоме "колесо історії" повертається інколи повільно, мов ті "Божі млини", де мелеться те борошно, з якого печуть справедливість.

Я розговорився... Вибачте. Це також нерви. Мене питають і питають, і питають "коли сподіватися вибуху". Якого вибуху? Сучасний світ

стоптаний найгрізнішою війною всіх часів… Інколи справді "хочеться" вибуху… Зриву… Повороту… Цього не може статися… Тепер… Хлопці, що їздять цими дорогами джіпами в уніформах "єнкі" про ніщо інше й не думають, як скорше вернутися до Бруклина, до Вічіта, до… Де тихо, мирно, сито, свобідно… А без них Европа, "скована і спутана по всєм углам, плєвкі савєтскіє розмазани у нєя по лбам…"

Перефразовую Блока. Але все таки: переможців судять.

Соняшні дні… Ходимо з Танею на Некар купатися.

Серпень

2 серпня. Душно, учора випав м’ягкий, теплий дощ. Чудові десь жнива, десь проходить трудове життя, десь гояться воєнні рани, але тут біля нас штиль безділля і криваві стигми чекання. Сидимо на станції і чекаємо нашого потягу. Настрої світу вибухові, але чи вибухнуть вони сказати годі. В Берліні ховали тільки п’ятьох летунів, що згинули недавно в катастрофі.

Запросив мене до себе Кіршак, який живе в цьому ж таборі з жінкою і двома дітьми… Цікавий поет, якого я мало знаю, бо друкувався він під різними псевдонімами (Драганич, Ярий), а тепер у "Арці" Вадим Лесич. Поезія не моя ділянка і в нас її стільки, що інколи тратиш можливість за нею встежити. Але Лесич вартий уваги. Поет думки, часто трагічної, як ось в "Напередодні", насиченої знаками апокаліпсису доби атому.

І глобус – бовдур репаний, розхитаний, холодний,

крутнеться шкереберть, впаде на дно безодні,

розсиплеться, мов грудка висохолої глини,

у рокоті розриву – стогоном застигне,

і лиш вітри гудітимуть в кипучій порожнечі,

аж гряне хмурий мряковинний вечір.

Дуже не легко знайти слова, щоб висловити таку катастрофу і мені здається, що чим вони страшніші, тим менше страшно. Але чи справді атом аж така моторошна альтернатива? Кажуть, що вибух вулкану Кракатау рівняється кільком сотням бомб скинутих на Герошіму й Нагасакі. Але Земля все таки витримала таку операцію. І досить непомітно. Є підстави думати, що цей глобус поставлений у просторі на досить міцній підставці… І як довго тримає його в своїх обіймах сонце, так довго він буде крутитись своїм несамовитим крутіжем.

Але катастрофи буття людини можливі. Ходимо по руїнах великих культур минулого, ніби по смітниках задвір’я. Буваючи в Римі, бачимо Рим, але не лишень Ватикану, а й Палатину, Форуму, Колізею. В руїнах термів Каракалі дають оперу "Аіду" в Пантеані вилігуються зграї бездомних котів, на вівтарях Венери, фотографуються туристи.

Що сталося? Де раптом, знічев’я, безоглядно подівся той світ зо всіми його імператорами й богами? Інший поет з "Арки", Михайло Орест, брат відомого Миколи Зерова, хоче дати на це відповідь. "Могутність" (з книги "Держава слова"):

Править за вмістище час, і байдужа для вмісту є форма;

Але геєнни вири як не спалили її?

Правду жахливу збагнім: не потоп, не комета зловісна –

Злочин людини несе нашій землі катаклізм.

Скептик на кпини могутність божественну брав у людині:

Тяжко потугу свою в злому вона доведе.

Отже центр центрів, добра і зла – Людина. І її "злочин" несе землі катаклізм. Свідченням цього – коти в Пантеоні і "Аіда" в термах Каракалі. І ями Вінниці і Катина. І ми в цих таборах. І ті там в льодах Сибіру… На думку Лесича, після катастроф атома:

І знов маячітимуть в тучах

хрести і розп’яття – і ось

знов вийде до трепетних учнів,

мов з’ява безсмертя – Христос.

Інакше – "люби ближнього". Приваблива візія. Пригадується "в бєлом вєнчікє із роз, впєрєді ідьот Хрістос" – Блока. До цього часу, ось вже чверть століття, не Христос, а Держинський. Менжинський, Ягода, Берія. І Сталін, як апотеоз… Ватикан в облаві Сталіна, а Муссоліні, що робив з ним конкордат, повішено за ноги. Перспектива Христа дуже невиразна. А з нею й цивілізація його доби.

Вибачте. Це аналіз останніх двадцяти п’яти років знаряддям прози і з перспективи таборів ДіПі. Не сприймаймо цього, ані сердито, ані поважно. Хай буде вільно кожному помилятися без "хрестів і розп’ять", бо це значитиме початок Свідомости, а з тим і, можливо, порятунок. Хочеться думати, що Атом у владі свідомих, принесе людині багато полегші в її боротьбі за існування, так само, як це сталося з богом Перуном, який сьогодні, не лишень перестав людину карати, а покірно, як раб, тягає по вулицях її трамваї.

А поза тим? Настирливі чутки про можливість нової війни… І настирливо згадуються серпневі дні 1941 року… Тоді пощастило мені повернутися і деякий час побувати на землі моїх предків.

То ж то тут, під чекання виїзду за океан, дочитав на дозвіллю "Weder Kaiser noch Keanig" Брема і зараз читаю "Amerikas Schicksalstunde" Колін Росса.

7 серпня… І сьома річниця вийняткового дня мого життя 1941 року, коли то, в товаристві кінооператора Шеккера, я виїхав з Рівного до Кремянця, щоб після чотирнадцяти років відсутности, відвідати в селі Тилявці братів і сестер. Бог дарував мені той день, як особливий дарунок серед безлічі інших днів скитання, боротьби і туги. З Кремянця до Тилявки їхалось бричкою – спокійно, радісно знаною, старою дорогою, де проходило юнацтво шкільних років. Світлий момент в не дуже світлому житті.

І ще одна сьома річниця… Першої зустрічі з Танею в Рівному… Це було вчора. Я приїхав "Зізкою" отамана Бульби зі Львова, а Таня з групою кіно-режисера Кавалеридзе, прибула з Дубна по дорозі до Києва. І ось та зустріч простягнулася на сім років нашого спільного життя і обіцяє простягнутися далі в далеке невідоме за океан…

До табору завітав зі своєю театральною школою Йосип Гірняк. Учора ми дивилися "Пошились в дурні" в стилізованій постановці, яка з побутової малоросійщини, обернулася в гротеск сучасного "модерн". Цікавий експеримент… І, можливо, з майбутнім.

16 серпня. Бував у нас Гірняк, ходили з ним на прохідку, фотографувалися і багато говорили… П’ятдесят три роки життя, але багатюща біографія діяння театру,від аматорських вистав Українських січових стрільців 1914 року починаючи… Львів, Харків, Київ… Заслання в Чіб’ю на Печорі… Актор і режисер, виконавець і учитель… І приємна, цікава, товариська людина.

Знов чутка, що десь біля 21-го цього місяця маємо рушити в дорогу. Але це лиш чутка. Нічого офіційного. А тут все ще нема "Ост"-а… І не певен, чи появиться він до нашого виїзду.

Ходили з Тодиком до міста на каруселю. Скільки захоплення… А крутіжу, а реготу… Минулої суботи побував знов у Ремме. Читаю Йогана Фалькбердена "Під знаком молота" і "Певпа Катрі" фінської авторки Анні Ноольварра. Прочитав також пару збірок оповідань Джека Лондона і спомини Д. Дорошенка… І лист від Григорія Скегара з Каліфорнії.

18 серпня. Фальшивий сполох. Один зі земляків приніс вістку, що сьогодні в Людвіґсбургу підписують наші пашпорти до Канади. Юрбою, сторч головою, женемось до Людвіґсбургу і великий конфуз. Ніякі пашпорти, ніяке підписування. Нема чого квапитись. Вернулися дістався облизня, але це зрушило нашу статику і хандру.

У Москві розмови про долю Німеччини. Війна чи мир? Ми за війну. На думці 1941 рік.

20 серпня. Міжнародня політична ситуація скомплікована вийнятково, в газетах повно про війну, радіо мобілізує опінію, у Москві відчаяні спроби альянтів добитися компромісів, у Америці багато гамору з приводу Косенкіної, яка вискочила "на волю" з вікна совєтського консуляту в Ню Йорку.

Учора повідомлення від Борецького, що друк "Ост"-а має закінчитись 25 ц.м., в німецькій газеті Mittelbayerische Zeitung ч. 67 вже появилось про це повідомлення. Наш виїзд до Канади не заповідається скорше, як на вересень, пашпорти вже готові і маємо чимало часу.

Мої клопоти з МУРом відходять поволі на задній плян і боюся, що з виїздом за океан, вони зникнуть зовсім. Тим часом на моєму столі 56 листів – відповіді на нашу літературну анкету, яку ми проголосили в пресі у квітні цього року. Нам цікаво, як наш загал ставиться до своєї літератури. Клясичної, сучасної, рід творчости…

Пункт 3. "Чи любите українську літературу взагалі? Які по вашому її додатні властивості і які хиби. Назвіть п’ять українських авторів взагалі –

клясиків і сучасних, з усіх просторів і часів України, що вам найбільше імпонують. Назвіть одного з них, що вам особливо подобається і чому. Назвіть трьох авторів сучасних, що діють на еміграції, які вам найбільше подобаються. Назвіть одного з них, до якого маєте особливе зацікавлення і чому. Назвіть книгу, яку ви прочитали і яка вам найбільше подобалась". І т.д., і т.д. Просили подати стать, вік, освіту, фах, місце перебування, старий чи новий емігрант, політичні погляди… І їх відношення до нашої організації МУР.

І виявилось: на 56 відповідей, з клясиків і взагалі авторів, найбільш почитним, розуміється, Шевченко. 37 голосів. Франко 34. Леся Українка 27. Коцюбинський 15. Хвильовий 12. Стефаник 11. Винниченко 9. Багряний 7. Рильський 6. Взагалі названо 56 авторів, що дістали по одному чи два голоси.

Зі сучасних емігрантських авторів названо 26 імен. З них дістали голосів: Багряний 25. Самчук 25. Осьмачка 16. Косач 12. Домонтович 8. Дудко 7. Решта – 3, 2 і по одному… З найцікавіших авторів – Багряний 9, Самчук 5, Осьмачка 3, решта по одному чи два.

Відповіді звучать приблизно так (беремо з пачки листів першого ліпшого):

"1) Так. Маю. Читання дає насолоду і забуття. Також я свідомий того, що воно сприяє удосконаленню та збагачує лексикон.

2) Читаю усе, що дістається до рук, з найбільшим бажанням – поезію та прозу. Політичною літературою цікавлюся, але укр. міжпарт. дискусійні статті псують кров. Жанрів теж усіх. Перевагу даю побутовому, історичному і пригодницькому. На останньому місці ставлю кримінальні, фантастичні, психологічні. Криміналів маємо по уші, фантазія вдруге загнала за дроти (нам треба творів, що учать тверезими очима дивитися на життя), а психологічні людині, яку тверда дійсність

трохи не заставила грати ролю героїв Достоєвського, негативно діють на нерви й мозок. Люблю поважні речі і легкі. Стилі – реалізм та романтизм.

3) Так. Люблю, (укр. літературу. У. С.) її додатні сторони: вона близька до серця, своя. Хиби: не маємо епохальних прозових творів типу Л. Толстого, Бальзака, Гюго.

Найбільше імпонують такі п’ять авторів: Т. Шевченко, М. Коцюбинський, Ів. Франко, ранній П. Тичина та М. Хвильовий. Особливо подобається Шевченко, (чому – відомо всім).

З емігрантських сучасних письменників мені найбільше подобаються твори У. Самчука, Ів. Багряного. З поезій Б. Олександрів. Особливе зацікавлення маю до творів У. Самчука, бо вони напоєні пахощами рідної землі… "Юність Василя Шеремети"… Статі чоловічої, вік 30, освіта незакінчена вища, учитель, наддніпрянець, новий емігрант. Большовизм так остогид, що волів би стояти найправіще. Прихильник гетьманців ще й тому, що вбачаю в Я. В. Панові Гетьманичеві єдину особу, навколо якої зміг би об’єднатися розсварений наш загал. (Ставлення до МУРу?) Позитивне. У невідрадних умовах вигнання, МУР багато цінного зробив.

А.Т.В. – полонений український вояк. В. Британія, 17.4.48".

Взагалі ж нашими анкетниками – 46 чоловіків і тільки 5 жінок, за віком 22 до 64 роки, вища освіта 23, середня 22, нижчої решта. За областями – 29 східняків, 15 західніх, інші походження не подали… Старих емігрантів 7, нових 35, політичні переконання переважно демократичні, кількох тоталітаристів і кількох монархістів, позитивне ставлення до МУРу – 45, негативне 3. Найбільше читають прозу – 30, поезію – 15, політичну літературу – 19, наукову – 18, публіцистичну 14, поважних читачів – 31, легких – 6, українську літературу люблять – 48, не люблять – 0, решта утрималось…

З цього бачимо, що наше діло організації літератури знайшло відгук, байдуже, що не всі автори могли побачити себе в дзеркалі опінії на весь ріст, бо наші опініоністи в більшості люди зі східніх областей, до яких творчість західніх авторів була недоступною… Сам я також, на цьому форумі, був заступлений лишень "Юністю Шеремети" та газетними статтями, бо ніяких інших моїх видань, з передвоєнного часу, на книжковому ринку не існувало… Але все таки горі серця! Нас помічено і наші читачі, як це видно з тих листів, могли в цьому літературному процесі зорієнтуватися.

І, здається, що той процес мав всі ознаки його повноти. Це мініятюра нашої літератури в цілому виявлена з дуже невигідних позицій, але в дуже свобідних умовах. В ній заступлені всі складники літературного явища, як такого і чимало з них увійдуть до складу нашої літератури в цілому зі заслуженим стажем, щоб хоч частинно заповнити прогалину свобідного вислову в дуже несвобідній літературі printed in the USSR.

Вражає відданість, жадоба вислову, пристрасне наставлення до свого діла. Хотілося сказати все за одним віддихом… На ходу, на бігу, в задишці, в лихоманці. В перегонах з часом, у змаганню з драконами доби.

Розуміється, при тому ми мали певну дозу побутових невигод і особистих непорозумінь, але все це на такому драматично-зобов’язуючому тлі, в перспективі часу, не матиме суттєвого значення. Ми люди і ніщо людське для нас неоминальне і в тому, досить часто, людина людині намагається бути вовком, особливо в наш час, коли свідомість і розум перебувають в інфляції і приходиться жити "на нервах".

А що є з ославленою нашою "великою літературою", яку ми так вперто проголошували на початку нашої дії? Смійтеся, кпітеся, а я буду твердити, що ми цю літературу не лишень проголосили, а й почали її реалізувати. Передусім, ми зломали диспропорцію наставлення, ми перемогли почуття маленькости, бідности, неспроможности – прикмети, якими сильно грішимо в літературі. Малі речі можуть бути великими, але

ставка тільки на малі – облуда. Бідність, явище гідне співчуття і уваги, але робити з цього культ добра в противагу багатства-зла, свідчить, що нам в голові не хватає якоїсь клепки.

Неспроможність. Страх не тільки робити "велику літературу", але навіть про таку думати. Бо ми не Толстой. Не Бальзак. Не Гюґо. Диспропорція. Коли б Толстой писав свою "Війну і мир" не в Ясній Поляні, а Ґренадір-Казерне Цуффенгавзену, тоді лиш ми могли б говорити про диспропорцію. Знаємо, що таланти міряють досягненнями, але чи міг би океанський корабель виказати такі самі досягнення, скажемо, в склянці води? Бальзак колоніяльної Франції з всесвітнім центром Парижа не те саме, що Бальзак в Ґренадір-Казерне. Явища можна бачити, але й можна не бачити. Один добродій в байці Крилова "Кунсткамера" міг бачити "козявки, мушки, таракаші" не "менее булавочной ґаловкі", а слона, який тут же стояв збоку, не помітив. Ся сліпота прикметна людям зі сильними окулярами, але слабим інтелектом.

Але… Розуміється… Такі розважання навіть дуже об’єктивні не дають рішення, ані виходу з положення. Суб’єктивно ми є ми. Не більше, не менше. Ми є в світі, але нас нема в світі, ми величні в малому, але малі у величному. Зміряти глибину нашої трагіки нам ще покищо не дано. Ми ще все знаходимось у кліматі "Наталки Полтавки", а не "Леді Макбет". Єдиний наш здобуток, що ми вже це знаємо.

А щодо самого МУРу… Бачимо виразно, що діло організації емігрантської літератури в стратосфері таборів, явище позитивне, формуюче, розумне і його ініціяторам – честь і слава. Без нього ми уявляли б собою, не більш не менш – блукаючих комет в блукаючому розсіянню. Ми не лишень були, ми були разом. Почуття єдності, навіть без "згоди в семействі", стабілізуюче почуття. Це вже система з центром… Це порядок і дисципліна. А для мене особисто? Це забирало багато часу і змушувало займатися не завжди потрібними справами, але разом – приємно бути зайнятим, потрібним, мати обов’язки і клопоти. Час був заповнений до відмови і на позіхання не збувало місця. Три роки багатого емоціями брутально-незвичного життя. І воно ось доходить до

краю, в уяві подих океану і простягаються дороги "у вирій" до нових берегів нового континенту.

Хоч тим часом ми все ще на місці. Учора відсвятковано сентиментальне свято Спаса, ми з Тодиком ходили до церкви і навіть святили овочі. По обіді линула злива з блискавками і громами… Наскільки минуле літо визначилось гостротою посухи, настільки теперішнє – зливами. Небо не хоче бути боржником мокрого і віддає його за два літа з процентами.

Але де ділась моя творча динаміка? Після закінчення "Ост"-а все, ніби втяв. Ледве знаходжу силу вписати кілька речень до цього зшитка, з намагою спорудив листа Борецькому, а купа решти листування мелянхолійно, з благальним виглядом, чекає уваги. Не почуваюся гаразд, коли затримуюсь з відповідями, але часто перемагає втома, або просто звичайне хахлацьке лінивство.

22 серпня. Сентиментальна неділя з сентиментальним, спокійним, теплим дощиком, що шелестить по листю волоського горіха внизу за вікнами. Тількищо вернувся з церкви… Також сентимент. Саме земляцтво… Переважно з Рівного… І єпископ Платон зі своїми гарненькими, милими дочками пластункою Ганнусею й Лесею, і отець Варварів з чисельною родиною, що виповняє сливе весь хор церковний, яким керує темпераментний Юрій Филипів, і отець Ананій Теодорович, і родина отця Йосипа Василіва – паніматка, сестра пані Галини Варварової – Єлисавета з дочками Любою й Катрусею… Євген, Костянтин і Соня Варварови… І сестри Галя й Ліля Козарі… І ген з "притчем церковним" на чолі з Артемом Мевшою, який віддано виконує посвятну ролю церковного титаря. І інші, і інші… Свої і свої… Інтимно близькі, кровно споріднені. Яких вирвано жужмом з рідного ґрунту і перекинуто ось сюди.

Нема тут величної будови собору міста Рівного на головній вулиці і вони змушені зміститися у викладовій залі казарми, де ще недавно школили певних людей, як їм краще вбивати інших, але слухаючи дуже близькі мотиви старовинного "пісно-пінія", про це якось забувається і їх

серця і думки відлітають і ширяють там, де залишилось їх безконечне минуле.

Поза тим ніяких змін лиш чекання. І мелянхолія. Серпневі дні завжди просякнуті цим чуттям, літо відходить і відносить шарм безпеки й надії, осінь повільно зближається, ніби кіт, що намагається зловити пташку. Зривайся і тікай.

25 серпня. Коли вірити Борецькому, то сьогодні мав би закінчити друк "Ост"-а. В кожному разі, цими днями, це має статися. До потоку мільйонів книг, сотворених людською думкою протягом віків, ввільється ще одна назва… Для мене важливо, щоб я міг повезти її зі собою за океан, бо тільки цією дорогою вона зможе повернутися назад до країни її перводжерела.

На щастя, наш від’їзд віддалено і, як сповіщає наша "пантофляна агенція" ("хтось казав"), ми не від’їдемо скорше, ніж десь в половині вересня. До того часу ще може статися землетрус, всесвітній потоп, ґльобальна війна і навіть страшний суд з ангелами й архангелами, які сповістять пришествіє Месії, що судитиме грішних й праведних.

Відколи забрали наші пливкі гроші і дали "стабільні", я ще не виїжджав поза межі табору. Сидимо сидьма, як квочка на яйцях. І знов обзивається шлунок. Нервовість. Ціле літо мав з ним спокій і думалось, що я вже позбувся цього тирана, як кажуть англійці… (Увага, увага! Починаємо висловлюватись майбутньою "Рідною мовою"), for sure. Помилився. Ми в зеніті чекання, а чекання – нерви, а нерви – можуть бути шакалами нашого організму, в якому шлунок займає командну позицію, щось, як господар, якого обов’язком прохарчувати зграю тілесного членства з нервами включно. Інколи вони вимагають забагато і тоді пан шлунок виправдано страйкує.

А щодо "Рідної мови"… Я вже віддавна намагаюсь щось з того освоїти, але мені здається, що загнуздати дикого коня багато легше, ніж

англійську мову, особливо писану. Зжалься Боже! Ніяк не можу зрозуміти чому пишеться, як і треба писати ocean, а вимовляється "овшен". Шекспіре і Байроне – вибачте. Відчуваю, що нам прийдеться за вашу мову чимало сперечатися. Мій друг Веретенченко великий байроніст і, здається, перекладає навіть "Мазепу" Байрона, а тому я дістав було "Чайльд-Гарольда", того поета з різними коментарями, багато пролив над ним поту, але сатисфакціями похвалитися не можу. Англійці так старанно окували свою мову путами неприступности, що добратися до неї чужинцеві, не багато легше, ніж було Гітлерові добратися до самого їх острова. Але воленс-ноленс – прийдеться її штурмувати.

30 серпня. Знаменний день, знаменна дата, знаменна подія. Рання пошта і пакунок… Не від Скегара з Каліфорії, а від Борецького з Реґенсбургу. І не кава, какао і смалець, а два примірники: "Улас Самчук – OST"… Зі знаком Гордієвого вузла на сірій, зеленкавого відтінку, окладинці, 584 сторінки дрібного, тринадцять і пів на сім і пів сентиметрів, друку. "Роман у 3-х томах. Видання Михайла Борецького, Реґенсбурґ 1948. "Морозів хутір", том І. Видано в співпраці з Видавничою комісією Мистецького українського руху. Літературний ред. проф. Михайло Орест. Мистецьке оформлення Я. Гніздовського. Авторські права застережено. Кінець першого тому"… Зі зазначенням: "Том другий – "Темнота". Том третій – "ОСТ"… Що мали б появитися у невизначеному майбутньому.

Кому повім мою радість?… І разом – мою печаль. Моє підприємство незакінчене, перспективи закінчення дуже невиразні, і, боюсь, що воно не знайде відповідного зрозуміння в крузі нашого думання, бо література нашої мови ще не ставила проблем геополітичного сенсу, чим порушено традицію споглядально-зобразливого відображення справи, започату вже у "Волині" і поглиблену у "Морозовому хуторі". Це "Волинь" перенесена до центру географії і збагачена у вимірах діяння. Але "Волинь", все ще компроміс з минулим, тож то "Ост" – нова просторовість з незнайомими ще питаннями.

А тому:

Thout pleasure fires the meddening soul,

The heart – the heart is lonely still!

мав сказати Байрон, після появи його "Чайльд-Гарольда". Мотиви нашого застереження різні, але відчування тотожні.

Але сталося, але є… Незаперечна данність. На сірому газетному папері з безліччю недоглядів й помилок, де поет Мандельштам зміг обернутися на Мандельшмата і скалічено не лишень слова, але й цілі речення. Одначе, це видання не лишень найзнаменніше, але й айлюксусовіше в часі і просторі. Видати його у країні, де все лежить у руїнах, в умовах ДіПі, це подвиг. Це героїзм! І воно символізує всі наші роки тут проведені, особливим символом призначення. Був МУР, видано "Юність Василя Шеремета", написано багато всячини, але центром центрів усіх цих зусиль є "Ост". Ми ще заблизько, щоб бачити і зміряти ці зусилля, але скажемо: прийде час! На все прийде час! І ми побачимо, що є в дійсності.

Втиснені в рямці спростаченої Малоросії з ідеалами Карася "за Дунаєм", наше око перестало бачити дійсність. Століття йшли на вітер, ніби дим люльки… Але брутальна, дика й хижа революція зробила цьому край. Наші табори її спадщина. Вони порушили концепцію п’яного задунайства. Не Мала Росія Санктпетербургу, а Велика Русь Києва – матері городів руських… З наставленням первопрестольности і амбіцією самодержавности… У епосі, коли кожна людська істота – біла, чорна, жовта, намагається ствердити себе в оригіналі. Підробки не знаходять більше попиту.

Крутий зворот історії, пущено в рух свідомість… Мільйони свідомих воль, мільйони протестуючих, мільйони свідків, які стануть на суді справедливости. Це наші табори.

Там удома, їх захочуть витерти з пам’яти, але тут вони ростуть, зростають і вростають у пам’ять вічного і, як бумеранг кинутий у простір, повернуться назад. Це другий, зовнішній фронт тієї самої війни.

А "Ост" буде його виразником… Сотворений між Одрою і Рейном, він говорить про справи над Дніпром і Дністром. "Морозів хутір", це перший хутір того виміру, де люди вміли не лишень гарно жити, але й гарно думати… Для мене найідеальніше завершення мого таборового циклю.

Сьогодні вже пізно, але завтра пишу листи на всі боки, а в першу чергу видавцеві. По моєму, він утяв героїчну штуку і за це йому салют.

Вересень

1 вересня. Минає ось літо і, мабуть, останнє моєї Европи. Надій на краще завершення цієї епопеї – ніяких, залишається океан, заокеан, друге півкулля. Врешті, ми на це рішені. Нема вибору. Теперішня Европа формується не для нас, більша її частина в тіні Марксо-Сталіна, а ця решта нею загрожена. Для нас такий клімат шкідливий для здоров’я.

Не почуваємо себе безсилими, або тими, що все стратили, наша стратегія вимагає лиш відходу на "заранння приготовані позиції". Бій йде далі. Остаточна перемога за нами.

Я ось вже думаю над продовженням "Ост"-а, хоча ледве чи пощастить мені взятися за це ще цього року. Кажуть, що в Канаді не багато для цього місця, але не будемо перед цим пасувати. Для нас не було його ніде… І ніде не буде, його треба знайти, створити і ми це зробимо.

Цієї ночі ночував у нас Василь Кричевський. Його проблеми подібні до наших, лишень багато разів побільшені. Нащадок старовинного роду, від правіку вдома і враз зриватися, виривати старовинне коріння зі

старовинного грунту й переноситься в невідоме… Такі натури на таке не сотворені.

І він тут не сам. Його батько, знаменитий архітект і художник, поколіннями врослий в грунт Києва, також залишає Европу. І, здається, його вирій – Південна Америка. А його дядько Федір, за нашими відомостями, загинув у Києві. Він, було, також виїхав, але його десь там в дорозі піймали, привезли до Києва і стратили.

Радіо повідомляє, що помер на удар серця один з верховодів революції Жовтня – Жданов. Приходить думка, коли той удар вдарить по Сталінові. Але на цього ще треба почекати… Він в зеніті. Самі ура… Та овації… Кат-катів, тиран-тиранів, чудо-юдо. Великий твір Маркco-Леніна втілений у маленького кавказця.

Цікаво, що на це скажуть їх діти, їх внуки, нащадки геніяльних будівничих ҐУЛАГ-гів та Катинів.

2 вересня. Пантофельна агенція інформує: до 15-го цього місяця, ми ще лишаємось на місці. Нічого втішного. Ми вже готові і хотілося б скорше. Після "Ост"-а, хоч з моста… По можливості за тепла, поки океан ще не розгойдався на осінь. Чекання напружує нерви, перешкоджає щобудь робити, а на мене чекає копиця листів… Настрій розгубленої вівці, що відбилась від отари і не знає, що їй робити. Все довкруги нереальне, чуже, відчуття зриву… Ночами б’єшся без сну, а то знов сняться дивовижі. Ніби, наприклад, у чужій країні, у чужій будові без вікон… А то знов, дивишся і бачиш дві річки, що течуть навхрест… Сади, та городи, та між ними дороги… Та люди… Що говорять українською мовою, нагадують селянок з Дерманя, хоча я знаю, що вони американки.

Виходжу надвір, скрізь люди, все розгублене… Йду поза казарми вверх стежкою поміж сади та городи, виходжу до поля. Стою і дивлюсь… І думаю. І пригадую. Останні дні Рівного… П’ять років тому. Це було також під осінь. Болюча мелянхолія. Маси дорогих, близьких лишають

землю предків. Розпачлива неспроможність, один лиш вихід і тільки чужина. Борюкання з навалою питань, несамовита складність справи, перемішання всіх засад і завдань, неспроможність свобідного вибору. Чому це справді судилося нам блукати саме цими дорогами, стати на прю з такими силами, по боці слабших завжди у відступі і завжди у наступі з переконанням правоти в перемогу.

Парадокс, клімат містерії, міражі пустелі… І мрія про землю обіцяну.

А чи не ліпше було б, скажемо, стати по боці Тичини, Бажана, Корнійчука, обрости титулами, обчіплятись орденами, набити мозолі оплесків, охрипнути від ура тиранам, померти на розрив серця і дістати табличку "тут жив і"… Герой, орденоносець. Ецетера, ецетера, ецетера.

Відповідь на це в нас самих, там, де свідомість, і де сумління, і де інстинкт роду. Коли ми це усвідомлюємо і починаємо шукати самих себе, ми неухильно зударимось з поняттям свобода, честь, справедливість. І починається конфлікт.

У нашому випадку у двох вимірах: з доктриною соціального ладу і доктриною національного положення. І початок обох їх там саме: у моєму роду. По батьківській лінії, жило у нас чотири брати і одна їх сестра. Від панщини, дід мій збагатився дев’ятьма десятинами поля, які він поділив чесно – по дві десятини братам і одна їх сестрі. І це значило, як рече Біблія, "начало болезней". Брати женилися, мали родини, але щоб вижити мусіли "добре нагріти лоба", від світання і до смеркання, лити ріки трудового поту, щоб вилізти з тих двох десятин простору на ширші води.

Між цими братами був також і мій батько Олексій, син Антона, Данильчук-Самчук по вуличному Гуца… Якому врешті-решт, з початком Першої світової війни, ціною поломлених крижів та поторощених рук, вдалося набути… Згляньсь Боже! Чотирнадцять десятин! Цілий маєток… Гарного, родючого поля. Любив він його, плекав він його, засівав зерном

й поливав потом… І жив за правилом: за все своє життя, він не вставав пізніше, ніж встає сонце, не сказав слова неправди, не зобідив, ані тварини, ні то що людини, не жадав ні від кого допомоги і де тільки міг – помагав іншим. У моїх очах й за моїми поняттями, – втілення святої людини і ідеального господаря.

Приблизно, до такої ж категорії, слід віднести і ще двох його братів – Ялисея й Парфена. Вони також вилазили зі своїх двох десятин з болями й потом. І також вилізли… Але був у них ще один брат, за чергою третій, і назвім його іменем – Омелько. – Не вдався він у наш рід, – казали у нас про нього. Не хотілось йому ані рано вставати, ані пізно лягати, "жив набакир", коштом решти… Погуляти, та випити, та "за дівчатами", та "пустити іншим блахмана", на таке дядько Омелько майстер… Але, борони Боже, до господарства… І саме тому, йому не пощастило вилізти з його двох десятин… І лишитися "бєдним класом".

Та коли "прийшла" революція, а з нею Маркс, та Ленін, та ЧеКа, наш дядько Омелько обернувся в "пролетарія" і став "при власті". Він вже "комбєд", він "дєлегат", він "пєрєдавой клас" і йому честь і слава. А його братів, лиш "далой", лиш "реквізиції", лиш Сибір… На щастя, революція там не довго буяла, "прийшов" Пілсудський і на деякий час наш "пролетар" Омелько мусів вернутися назад до "бєдного класу" і втихнути.

І хай тут, що хочуть кажуть вчені голови… Матеріялізм, діялектика, боротьба клясів, визволення робітничого люду, диктатура пролетаріяту… Все це лишень полова, коли зударитесь з дійсністю. Взято курс на ледаря, на пустомела, на бездарність. Нищено й знищено трудову, творчу будуючу людину і в цьому якраз "весь закон і пророки". І з цього весь той апокаліпсис звірів, що прийшов опісля.

А коли додати до цього "братній радянський союз", у якому громадянин України боїться в голос говорити рідною мовою на вулиці своєї столиці, тоді цей комплекс макабрії стає на весь свій зріст і тоді ви зрозумієте тих, що не пішли за Корнійчуком і Тичиною. "Цілувати патинок

папи". З організацією ВАПЛІТЕ, яка складалася з 27 членів і в якій тільки сімом дозволено вмерти природньою смертю.

Ось тому ми в таборах ДіПі, ось тому МУР, ось тому Америка. Ще не знайдено слова, щоб це сказати, ще не знайдено міри, щоб це зміряти, ще не знайдено ваги, щоб це зважити. Це, що ми пишемо, це лиш нотатки… Записки на бігу… У поспіху і схвильовані окремі слова.

Але, як сказано… Особисто не почуваю себе, ані переможеним, ані у відступі. Я завжди у наступі з почуттям переможця. Переможені ті з титулами, з орденами, з тавром поневолених, з функцією яничарів. Так само, як і наше вигнання, ще не прийшов час зміряти їх поневолення. Воно невимовне.

16 вересня. Четвер. Буцбах.

Що сталося? Що таке Буцбах? Виїхали. Буцбах – переходовий табір на Гессенщині, провінції Веттерау, три сотні кілометрів на північний захід від Штуттґарту… Замок ляндґрафа, вежі, мури… І ДіПі.

Ми в дорозі до Канади. Довжелезний потяг, вавилон мов з перевагою нашої. Залишили Цуффенгавзен майже нагло. У понеділок 13-го вересня нас повідомлено, що вже завтра рано треба здавати речі. Шалена гонка, нічого не спаковано і повно "барахла"… Коші, валізи, пакунки… Заходять і заходять знайомі… Кость Варварів нам помагає… До пізної ночі… І безсонна ніч.

Другого дня, о п’ятій вставання, о шостій американські військові авта, виїзд до Людвіґсбургу. Не сподівалося такої лихоманки, здавалось, нас там забули і враз… Спішились пакувати, спішились вкладати, спішились всідати. Здавалось, не хватить часу… Три роки чекалося, а тут лиш години. І як тут втримаєш спокій?

У Людвіґсбурзі здали на потяг речі, а від'їзд аж по полудні завтра. Безліч вільного часу. Вертаємось ще до табору, а там несподіванка: таборова управа нашвидко влаштувала нам прощальну вечірку. У великій залі, за великим столом багато наших друзів – Костюків, Дудків, Варварових, Бакалів, Степаненків, Синків, Хомової, Стефанівських, Литвинів, Кудриків, єпископа Платона, отців – Олійника, Микита і інших, і інших з нами споріднених таборовим життям такого особливого часу. Прощальні промови, прощальні дарунки. Управа дарувала нам фотоальбом гуцульського різьблення заповнений фото-знімками.

Спали востаннє у нашій кімнаті, рано прощальні візити, обід у пані Августини Хомової, а о годині першій – від'їзд до Людвіґсбургу. Нас проводять друзі, робимо прощальну знімку… Обійми, сльози і прощай ДіПі.

Виїжджати, міняти місце за останні роки, стало нашою професією, від часу Рівного 1943 року, ми змінили його чотирнадцять разів, але ця остання зміна, здається, має бути таки останньою. У наших документах, для "тимчасового подорожування" і "тільки до Канади", підписаних Розалією С. Мюрей ,.Військового управління Німеччиною", нас визнано, як українців, за професією – я робітник, Таня – "клерк", і з цими такими кваліфікаціями, ми мали б почати наше "нове життя" на другій півкулі плянети, у землі Канадській, провінції Манітобській на фармі незнаного нам добродія, що живе у місцевості з назвою Дюфрост.

Що мали б там робити? Водити трактора, доїти корови?… Це було б для нас далебі щось нове… Лишень я не думаю, що воно аж так якраз станеться. Маємо намір, по дорозі до Дюфросту, вступити до міста Торонта, що в Онтаріо, а там будем бачити… Але в кожному разі, для нас це пригода універсального значення і я лиш боюсь, що для нас вона не аж надто надійна. Наша Америка ще не готова на письменника за повним фахом і повним часом, там треба не лишень "писати", але й "щось робити". Зрештою, побачимо. Існують же там видавництва, грамотні люди, виходять газети… Патріоти нашої справи… І найкраще, не робити ілюзій. Не сполягати ні на кого… Власні сили – найнадійніші сили і вони

вивезуть. Коли я, двадцять один рік тому, залишав Польщу і переходив до Німеччини в уніформі вояка польської армії, щоб "стати письменником", мої вигляди на цю кар’єру, не були аж ніяк кращими, ніж є вони тепер.

Думки і думки… Цілу дорогу думки.

У Людвіґсбурзі одразу всідання до потягів… Нова спішка… Наші з Танею числа 195-6, взагалі ж нас 450 люда. Чоловіки, жінки, діти… Ми ось вже в потязі, вікна відчинені, у них повно голів, на пероні також людно… Близькі, знайомі, рідні. У останню хвилину прибіг захеканий з букетом квітів, наш добрий німецький приятель Ебергард Гартман… Прощайте! Не забувайте! Пишіть! Потяг рушає, у вікнах вагонів повно голів, на пероні має ліс хусточок, поволі відступає і розчиняється в просторі минулість.

Шоста година. Сонце над заходом. Погожий вечір. У вагонах всі місця зайняті. Ми з Танею маємо місця при вікні. Сидимо насупротив. Починається вечеря. Ще від учора видали нам харчі в консервах, а тепер лиш розносили чай і бісквіти. До того кожний мав ще щось зі свого… Мирний настрій, притишені розмови, пасажири діляться ласощами… Всі вже тут, знайомі не знайомі, чуються спорідненими спільною долею і спільною метою. Потворились навіть гуртки, щось, як родини. Домінує почуття єдности. По вечері западає тиша, надходить час відпочинку і в цій тиші, у різних місцях, починають свої передсонні концерти діти. Бракує їм тут їх звичних постілок, їх мами намагаються щось з цим зарадити, але бідні мами…їм тут не легко дати з цим раду, залишається взяти дитину на руки і так цілу ніч просидіти.

Ми з Танею влаштовані excellent. Сливе люксусово. Близько вікно, свіже повітря, обпершись до кута і згорнувшись ножиком, можна навіть заснути. Хоча який там сон. Нерви напружені, настрій гостро-незвичного, почуття роздвоєні… І смуток, і радість, і непевність майбутнього, і згадки минулого. І так цілу ніч з перебоями легкого дрімання…

А на ранок, в середу – Буцбах. І можливість переїхати, тут зовсім близько, до переходового табору під українським зарядом з нашим старим, часів Оффенбаху, полковником О. Шандрушкевичем, у проводі. Багато знайомих, добрий душ, родинний обід і вся ця розкіш триває до години першої і хвилин тридцять, коли то наш транспорт, збільшений до тисячі люда, вирушає далі. Нові проводи, нові прощання. Наш курс – Бремен. Кажуть, що вже в суботу, тобто після завтра, ми мали б вантажитись на корабель.

17 вересня. Bremen-Vegesack, табір Grohn. Прибули сюди по обіді, біля години другої, зі всілякими зупинками, від залізничної станції, вантажними автами… Видано нам таборові білети, старанно обсипано дезинфекційним порошком і розміщено по квартирах. Адамів окремо – Єв окремо. Нас з Танею розділили також. Не виспані, втомлені, але багато гумору на різних мовах, особливе після того порошку, коли кожний виглядав, як мірошник. Взагалі тут чисто, впорядковано, добра німецька обслуга. Я потрапив до просторої, як заля кімнати бльок Б, де нас спочатку було лиш троє і всі українці і тільки згодом, додано до цього ще двох, здається, балтійців.

Вечоріє, на залі порожньо, обидва мої земляки міцно, не роздягаючись, сплять, балтійці вийшли, а я розвантажуюсь і роблю нотатки… Та йду вечеряти. І вечеряли не дуже сито, можливо, гірше, ніж у потязі, а по вечері, ми з Танею пройшлися, оглянули табір, недалеко канал з топольовою алеєю, хідник з висадом квітів. Таня не зле влаштувлася, добра кімната і тільки троє співмешканок.

Як довго тут пробудемо, годі сказати… Гарна погода, чисте повітря, надійний настрій.

Скоро розходимось… Ще не пізно, але треба відпочивати… Минулі ночі не особливо цьому сприяли. Але все таки, коли я ліг, сон не прийшов одразу. У пам’яті, мов на екрані, проходить недавнє минуле. Метушня й метушня… Бігалось і бігалось… Не було навіть часу занотувати події останніх днів Цуффенгавзену, все це ще свіже в пам’яті… Ось,

наприклад, четверте і п’яте вересня, великий всеукраїнський з’їзд Українського Жіночого Союзу, на його чолі знана діячка Ірена Павликовська, щось понад сто делегаток, багато гостей, а між ними голова ЦПУЕ В. Мудрий, голова УАДК Р. Смук… А скільки інших добрих знайомих… Невтомна Людмила Коваленко-Івченко, заповзята Марія Донцова, запопадлива Євгенія Пастернакова, діловита Галина Варварова… І інші… І їх багато. Засідання, промови, привіти. Дісталось щось трохи і нам з Танею… Довідались про наш виїзд, Мудрий сказав кілька гарних слів, жіноцтво нагородило нас оплесками. Все це минулося… Лиш тільки згадка.

18 вересня. День активности. Зрання щеплення віспи. Маю знов клопоти зі шлунком і я боявся, що це ще їх збільшить… Але, здається, нічого… Довелось тільки годину простояти в черзі.

Опісля, ми з Танею, їдемо трамваєм до міста з наміром дещо купити, а також оглянути довкілля. Не купили нічого. Місто в руїнах, крамниці, як що десь ще й лишилися – мелянхолійно порожні. Цікаво, коли це і як це вони наповняться і, взагалі, коли це і як це вилізе з тих своїх жаських руїн.

Втомлені, вертаємось на обід, їсти вже хочеться, але той мій навіжений шлунок дає виразно зрозуміти, що йому ці наші пригоди ніяк не до смаку і він починає старі свої герці. Дарма. Вибач. Намагаюсь вибрати щось дієтне, але ця кухня аж ніяк не розрахована на дієтників. Врахуємо й це. Там он прекрасні "віденські" ковбаски, пречудове, з порошкованої картоплі, пюре, чай, бісквіти, пара помаранч з написом "Санкіст" і цього, либонь, досить, їмо, ресторанний настрій, багато люду, широкі вікна…

Кажуть, що це казарми колишніх німецьких летунів і треба дивуватися, як це умундрилися вони уникнути уваги летунів з-поза Ля Маншу, беручи на увагу той факт, що все довкруги обернене тут у такі ідеальні руїни.

Після обіду, Таня провела мене до мого приміщення, де я одразу приліг відпочити. І, можливо, навіть здрімнути. Нерви, віспа, шлунок… Душа і тіло переповнені протестом. До дідька ясного. Який тут відпочинок. Зриваюся і сідаю писати листи. Там за нами залишилось стільки друзів і хочеться сказати їм ще кілька останніх, європейських слів… Ми з вами все таки не змарнували тих дивних, виповнених, як торба жебрака, болями й жалями, років, ми їх вижили і вижили, як скупий візник свою шкапу, і навіть, можливо, залишили по собі слід, по якому, можливо, знайдуться колись цікаві, що захочуть ним пройтися і пізнати, хто вони були і чого хотіли, ті несамовиті Дон Кіхоти, з тих їх Ґренадирських казарм, побудованих для них Третім Райхом.

Пригадуються… Стають в уяві… Поети, критики, науковці, політики… І люди духовні. І вояцтво… І люд посполитий… З цього вирішального пункту бачення, всі вони, знані й незнані, прихильні і неприхильні, бачаться дуже своїми, дуже рідними і дуже дорогими. Прощайте! Не забувайте! Не поминайте лихом! "Відпустіте провини наші, яко же й ми відпускаємо винуватцям нашим".

Це вже субота, у таборі спокійніше, люди йдуть на прогулянку, або до кіна, околиці тут бідніші рослинством, ніж там на півдні, але багатші руїнами, ніж там на півдні і, здається, що це побережжя скопане бомбами, ніби добрий город лопатою… Так і видно, що це гранична смуга між двома найцивілізованішими народами культури людської. Так. О, так. Homo homini lupus… Був завжди і буде… Вибачте. Не хочу цього завжди, але в цьому випадку, я песиміст.

Ось і тепер: скінчилась ніби ця брудна війна, а вже чуємо: Британія зброїться, з Берліном не домовлено, в Палестині вбито жидівсько-арабського медіятора графа Бернадота, насувається марево війни "холодної", війни "визвольної", війни "соціальної", війни "національної".

Валяться, ніби домики з карт, старі імперії, чуєте й бачите, як тріщить і ломається прамати земля, затиснута в кулаці людському.

Хотілося б побачити і самий Бремен… Так часто чули про нього у тих – Ахтунґ! Ахтунґ! – повідомленнях. Якщо знайдемо час, у понеділок його навідаєм.

19 вересня. Вечір. Пишу вже в ліжку. В кімнаті нас вже дев’ятеро. Чотири українці, два балтійці, один поляк, один росіянин і один армянин. Говоримо кожний своєю мовою і якось розуміємось. Деякі з нас невідомого походження, армянин, наприклад, лається по польськи, а говорить по німецьки, балтійці закидають по російськи, поляк по українськи, то ж то я можу говорити на всіх тих мовах одночасно. Але це байдуже. Ніхто з нас не збирається займатися філологією, ще пару тижнів і всі ми увільємося у загальне море англійської мови Канади.

Весь цей день ми з Танею вештались по таборі, побували на каналі, пробували безуспішно дістатися до кіна, гарна погода, добрий настрій. Завтра відпливає великий транспорт до Австралії, після завтра до Канади… Але ми ще не знаємо…

20 вересня. Знаємо! У четвер 23-го вирушаємо до причалу Бремен-Гафен, пароплав "Генерал Стюарт", його курс Галіфакс провінції Нова Скотія… Багато з наших вже здали свої речі, то ж то ми не встигли, бо забарились у Бремені, куди поїхали зрання. Віддамо наше майно вже завтра, як також завтра, ще одна зустріч з консулом, який має вручити наші пашпорти, як також, ще одні оглядини лікарем.

І це вже… І це вже… Нарешті… Все! Gloria Tibi Domine!

І, як сказано, ми з Танею побували в Бремені, не змогли оминути його на нашій дорозі, колись, мабуть, гарне місто, тож то тепер – безконечні, жаські руїни. Наївно намагалися щось купити, у нас залишається певна кількість німецьких марок, що їх не можна обернути на доляри і наша наївність виправдалась. У одному склепику, що притулився, мов собача буда, під руїнами, ми знайшли для Тані добру, теплу, доморобну пару взуття. Для мене шкіряний пояс… І щось на подобу несесера. І все це

коштувало щось понад тридцять марок. О, ті німці! Я переконаний, що за який рік вони стрясатимуть біржею світу. Дай їм лиш відсапнути.

21 вересня. Відійшов великий транспорт до Канади, але ми вирушаємо аж після завтра. Здали речі, залишились з малою валізкою й течкою, перейшли останні митарства перевірки і ось ми вільні. І чекаємо. Сидимо у їдальні, бродимо по таборі. До нас признався молодий земляк і поет, який прибув з Австрії… Також кандидат на скорий від'їзд до Канади, Борис Олександрів. Ми не знайомі з ним ближче, він жив у Австрії, але пригадую один з його віршів, які ми містили в нашому "Літературному зошиті":

Буду тінню бродить.

Сам від себе шукатиму втечі,

Може стріну кого

На чужих невідомих шляхах…

що його він нагадав мені ближче. Багато разом ходили, багато розмовляли, разом вечеряли. Для нього ця подорож лиш початок, то ж то для мене кінець. За мною майже стільки саме років чужини, як ціле його життя, а тому його рана розриву з батьківщиною ще дуже свіжа. Належимо до племені людського роду, що, можливо, зо всіх решти племен світу, найтяжче переживає втрату землі предків. Ми були дуже домашні, часто "тутешні"… "І тут степи і там степи… Та тут не такії"…

Але ось, враз… Доля бере нас за комір і шпурляє куди їй заманеться і хто його знає… Почухавшись добре, хочеться сказати, що може воно так добре. Світ треба знати… І в ньому бути… Горе хіба, що робимо ми це не конче з власної волі. До Колумбів ми не премося, імперіялізмом не грішимо… Гай, гай! Даруйте. Про це вже стільки сказано іншими, що мені вже на цьому порозі, між учора і завтра, зі своїми отченашами слід

замовкнути. Ще ось день і "Генерал Стюарт" завезе мене у країну зі самих Колумбів. І там "може стріну кого на чужих, невідомих шляхах"…

Вечором, лежачи нероздягнутим на своїй постелі заплющивши очі, передумую всячину і чую розмову між моїми земляками, що зібрались у їх куті. Молоді селянські хлопці, правдоподібно, бувші насильно вивезені робітники з Галичини. – Зустрів з нашого села дівчину, – спокійно каже один, між іншим. – А хто вона? – таким же тоном питає його товариш. – Чогось варта? – втручається до цього третій. – О! Це не така тобі проста. Очитана. Не такий вже тобі макогон, – відповідає той переконливо. – Ну то женись, – без надуми радить йому товариш. – О! Хто знає… – відповів той і замовк.

Майбутні канадійці. Робітники. "Бізнесмени". І дійсно – хто знає, – мільйонери. Є то країна opportunity, доброї нагоди, їх фах автентичний, таких вона потребує, їх майбутнє гарантоване всіма дев’ятю мільйонами, п’ятсот шістдесят тисячами квадратових кілометрів простору та всіма багатствами її землі і води.

22 вересня. Привозять і привозять нові транспорти, висипають масово на подвір’ю, осипають порошком і розпроваджують по квартирах. Ось привезли велику валку жидів з Австрії і так їх обсипали, що їх ледве пізнати. Обурення, протести, погрози… Це справді виглядало на збитки і, можливо, тому, що ті люди ароґантно поводяться, вимагають для себе особливих привілеїв, а це не всім подобається. Тут забагато покривджених і замало таких, до кого можна апелювати свої кривди. Роки і роки тих чи інших таборів, жахи концтаборів, мара "родіни" і мільйони жертв… Близьких, дорогих, рідних.

Час проводимо з Олександровим, до нього приїхала проводити його двоюрідня сестра Ганна Черінь і наше поетичне ґроно збільшилось… Знана поетеса, членкиня МУРу, її вірші також друкувались у "Літ. зошиті" і ми пригадали собі її "Карі очі", з яких напрошується такий мотив:

А туга за рідним не гасне, пече

Пливе чужиною ворожою.

– генеральний мотив нашої долі, що її звуть також плянетою і якої не збагнеш розумом, бо це домена трансцендентного, позадосяжного. Пригадується ще одна поетеса, яка загинула в Києві і зникла у знаному Бабиному Ярі-Олена Теліга:

Хтось незнаний нам шлях призначив,

І спинити його вже не можна.

23 вересня. І от нарешті, те нарешті. Вечором. На кораблі. Західній бриз… Злегка хитає. Велика, на двадцять люда, з сітчаними ложами, кабіна, різні національності і всі незнайомі. Таня має невеличку кабіну, лише дві співмешканки, жидівського роду і двоє їх дітей. Взагалі ж на цьому "Генералові Стюартові", під прапором З’єднаних Стейтів Америки, призначеному для транспорту війська, щось понад вісімсот люда з назвою ДіПі і третина з них краяни… Решта жиди, балтійці, поляки… І "Генерал Стюарт"… Чисто американське явище. Генерал конфедератів. Все одно, коли б совєти назвали свій корабель, скажемо, "Омелянович-Павленко". І це свідчить, звідки ми їдемо і куди ми їдемо. За нами світ неволі, перед нами – свободи.

Залишили Бремен-Феґезак критими, військовими вантажниками о дев’ятій годині рано, хвилююче прощання з нашими друзями Борисом Олександровим і Ганною Черінь, піднесений настрій… Дорога повільна, спокійна, о пів на першу були вже на причалі Бремен-Гафен, годину вантажились, обід на кораблі і довге чекання відчалу у масі людей на верхньому покладі, спостерігаючи за рухом пристані з її величезними кораблями, кранами, гудками, скигленням мев.

А біля години четвертої і наш "Стюарт" проявив життя. До нього підтягнувся невеликий тягач, він озвався на це гострим ревом і почав рухатись… І поволі відсуватись від берега. На покладі масою, сливе непорушно, стояли люди, їх зір прощався з останніми хвилинами Европи, що ось помаленьку, наче боячись, відступала у простір сходу.

Прощай старенька, стоптана, збита, розсварена… Втомлена довгим шляхом твого буття і загрожена примарами упадку.

Наближається й гусне вечір, сонце западає за обрій, заставлений силуетами руїн, о шостій тридцять сходимо вниз до їдальні, вибираємо їжу, сідаємо при столику. Спокій, легкий гамір, мир.

Після вечері, вертаємось знов на поклад, лагідна погода, злегка зоряне небо… Знаходимо місце присісти і мовчазно спостерігаємо, як у темноті поволі розчиняються і зникають береги. Береги нашого минулого. Перед нами 2980 англійських миль дороги. І береги майбутнього.

Торонто, 1979.